

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

Медвідь Наталія Сергіївна

УДК 811.161.2''37(043.3)

**ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ
В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. **ОЛІТТЯ****

спеціальність 10.02.01. – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
академік АПНУ, доктор
філологічних наук,
професор
, академік АПНУ

КИЇВ – 2009

З М І С Т

\o "1-2" \h \z \u	
\l "_Toc221132861" <u>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ</u>	\h 4
\l "_Toc221132862" <u>ВСТУП</u>	\h 5
\l "_Toc221132863" <u>РОЗДІЛ I</u>	
\l "_Toc221132864" <u>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ</u>	
<u>ДОСЛІДЖЕННЯ</u>	\h 12
\l "_Toc221132865" <u>1.1. Філософсько-методологічне підґрунтя</u>	
<u>лінгвокультурології</u>	\h 12
\l "_Toc221132866" <u>1.1.1. Передісторія та лінгвофілософські засади</u>	
<u>становлення лінгвокультурології</u>	12
\l "_Toc221132867" <u>1.1.2. Лінгвокультурологія в сучасній інтерпретації.</u>	\h 15
\l "_Toc221132868" <u>1.1.3. Взаємозв'язок етнолінгвістики та</u>	
<u>лінгвокультурології</u>	\h 25
\l "_Toc221132869" <u>1.2. Основна одиниця лінгвокультурології</u>	\h 28
\l "_Toc221132870" <u>1.3. Співвідношення понять "лінгвокультурема" та "</u>	
<u>лінгвокультурний концепт</u> ".....	\h 36
\l "_Toc221132871" <u>1.4. Методи лінгвокультурологічного дослідження</u>	
<u>художнього тексту</u>	\h 44
\l "_Toc221132872" <u>1.5. Мова української соціально-психологічної прози</u>	
<u>першої половини ХХ ст.</u> \l "_Toc221132873" <u>як джерельна база</u>	
<u>лінгвокультурологічних досліджень</u>	\h 47
\l "_Toc221132874" <u>Висновки до I розділу</u>	\h 55
\l "_Toc221132875" <u>РОЗДІЛ II</u>	
\l "_Toc221132876" <u>ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛЬНОГО</u>	
<u>ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ "ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО" В</u>	
<u>УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ</u>	
<u>ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.</u>	\h 57
\l "_Toc221132877" <u>2.1. Лінгвокультуремна репрезентація соціальних концептів</u>	
.....	\h 58
\l "_Toc221132878" <u>2.2. Сучасна рецепція психологічних концептів "дух", "</u>	
<u>душа", "серце"</u>	\h 70
\l "_Toc221132879" <u>2.2.1. Лінгвокультуреми-вербалізатори концепту "дух"</u>	\h 70
\l "_Toc221132880" <u>2.2.2. Лінгвокультурологічне поле "душа" та його</u>	
<u>компоненти</u>	\h 77
2.2.3. Лінгвокультуремна експлікація концепту "серце".....	
90	
\l "_Toc221132881" <u>2.3. Лінгвокультурний екзистенційно-аксіологічний</u>	
<u>концепт "доля" та його репрезентації у часовій проекції першої половини</u>	
<u>ХХ ст.</u>	\h 103
\l "_Toc221132882" <u>Висновки до II розділу</u>	\h 114
\l "_Toc221132883" <u>РОЗДІЛ III</u>	

\\ "_Тос221132884" <u>ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ-ВЕРБАЛІЗАТОРИ</u> \\ "_Тос221132885" <u>КОНЦЕПТОСФЕРИ "ЛЮДИНА – КУЛЬТУРА" В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ</u> \\ "_Тос221132886" <u>ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.</u>	\\h 117
\\ "_Тос221132887" <u>3.1. Лінгвокультуреми соціокультурного простору</u>	\\h 117
\\ "_Тос221132888" <u>3.1.1. Художньо-мистецькі лінгвокультуреми</u>	\\h 117
\\ "_Тос221132889" <u>3.1.2. Православно-християнські лінгвокультуреми в національнокультурному контексті соціально-психологічної прози</u>	\\h 132
\\ "_Тос221132890" <u>3.1.3. Політичні лінгвокультуреми</u>	\\h 146
\\ "_Тос221132891" <u>3.1.4. Побутові лінгвокультуреми</u>	\\h 156
\\ "_Тос221132892" <u>3.2. Лінгвокультуреми у парадигмі авторського мовомислення та їхні стилістичні функції в творах І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука</u>	\\h 169
\\ "_Тос221132893" <u>Висновки до III розділу</u>	\\h 181
\\ "_Тос221132894" <u>ВИСНОВКИ</u>	\\h 184
\\ "_Тос221132895" <u>ДОДАТКИ</u>	\\h 190
\\ "_Тос221132897" <u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	\\h 252

<u>ВСТУП</u>	4
--------------------	---

РОЗДІЛ I

<u>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ</u>	12
<u>1.1. Філософсько-методологічне підґрунтя лінгвокультурології</u>	12
<u>1.1.1. Передісторія та лінгвофілософські засади становлення лінгвокультурології</u>	12
<u>1.1.2. Лінгвокультурологія в сучасній інтерпретації</u>	15
<u>1.1.3. Взаємозв'язок етнолінгвістики та лінгвокультурології</u>	24
<u>1.2. Основна лінгвокультурологічна одиниця</u>	27
<u>1.3. Співвідношення понять "лінгвокультурема" та "лінгвокультурний концепт"</u>	35
<u>1.4. Методи та методологія лінгвокультурологічного дослідження</u>	42
<u>1.5. Українська соціально-психологічна проза I половини ХХ століття як джерельна база лінгвокультурологічного дослідження</u>	46
<u>Висновки до I розділу</u>	56

РОЗДІЛ II

<u>ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛЬНОГО ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТОТЕМИ "ЛЮДИНА-СУСПІЛЬСТВО" В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ I ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ</u>	58
<u>2.1. Лінгвокультурна репрезентація соціальних концептів в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття</u>	59
<u>2.2.1. Лінгвокультуреми-вербалізатори концепту "дух"</u>	75
<u>2.2.2. Лінгвокультурне поле "душа" та його компоненти</u>	82

<u>2.3. Лінгвокультурний екзистенційно-аксіологічний концепт “доля” та його репрезентація у часовій проекції епохи I половини XX століття.....</u>	110
<u>Висновки до II розділу.....</u>	122

РОЗДІЛ III

ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ-ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ

ВІДНОШЕНЬ “ЛЮДИНА-КУЛЬТУРА” В УКРАЇНСЬКІЙ

СОЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ

I ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ.....

<u>3.1. Лінгвокультуреми культурного простору в українській соціальнопсихологічній прозі I половини XX століття.....</u>	126
--	-----

<u>3.1.1. Художньо-мистецькі лінгвокультуреми.....</u>	126
--	-----

<u>3.1.2. Православно-християнські лінгвокультуреми у національнокультурному контексті соціально-психологічної прози.....</u>	141
---	-----

<u>3.1.3. Політичні лінгвокультуреми.....</u>	155
---	-----

<u>3.1.4. Побутові лінгвокультуреми.....</u>	166
--	-----

<u>3.2. Лінгвокультуреми у парадигмі авторського мовомислення та їх функції в українській соціально-психологічній прозі.....</u>	180
--	-----

<u>Висновки до III розділу.....</u>	193
-------------------------------------	-----

<u>ВИСНОВКИ.....</u>	196
----------------------	-----

<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....</u>	203
--	-----

<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</u>	226
--	-----

<u>ДОДАТКИ.....</u>	228
---------------------	-----

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

І. Багр. 1. – Багряний І. Людина біжить над прірвою / Іван Багряний // Вибрані твори / [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 59–391.

І. Багр. 2. – Багряний І. Сад Гетсиманський / Іван Багряний. – К. : Наук. думка, 2005. – 548 с.

І. Багр. 3. – Багряний І. Тигролови : [роман]. – Морітурі : [драматична повість] / Іван Багряний. – К. : Наук. думка, 2005. – 368 с.

Г. Журба 1. – Журба Г. Зорі світ заповідають... / Галина Журба // Дзвін. – № 10 (600). – Жовтень. – 1994. – С. 17–64.

Г. Журба 2. – Журба Г. Похід життя / Галина Журба. – Київ : Сяйво, 1919. – 150 с.

У. Самч. 1. – Самчук У. Марія. Куди тече та річка / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2005. – 416 с.

У. Самч. 2. – Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 1 / Улас Самчук. – К. : Київська правда, 2005. – 584 с.

У. Самч. 3. – Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 2 / Улас Самчук ; [післямова С. Пінчука]. – К. : Дніпро, 1993. – 334 с.

У. Самч. 4. – Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук ; [підг. тексту та післямова С. П. Пінчука]. – К. : Укр. письменник, 2007. – 191 с.

ВСТУП

Одним із чинників утвердження лінгвокультурології як самостійного напрямку дослідження наприкінці ХХ ст. стала поява наукових праць, присвячених описові національної мови через дослідження мисленнєвомовленнєвої діяльності її носіїв, що нерозривно пов'язана з національною ідентичністю, культурою та освітою мовної особистості. Зокрема, це роботи вітчизняних (В. Жайворонка, В. Кононенка, Л. Мацько, Т. Радзівєвської, О. Селіванової, М. Шевченко, О. Яковлевої та ін.) та зарубіжних (Н. Арутюнової, В. Буряковської, А. Вежбицької, С. Воркачова, В. Воробйова, В. Карасика, С. Кошарної, В. Красних, В. Маслової, З. Попової, Г. Слишкіна, Ю. Степанова, В. Телії, В. Тхорика, Н. Фанян, О. Хроленка, В. Шаклеїна, О. Шейгал та ін.) дослідників. Наукові розвідки визначають пріоритетні напрями у вивченні взаємозалежності мови та культури, які сприяють поглибленому розумінню полікультурності та цінності кожної національної мови й культури у світі.

Значний дослідницький потенціал для лінгвокультурологів становить масив національного культурного простору в сучасній українській літературній мові, зокрема у творах художньої літератури. З'являються наукові дослідження, присвячені вивченню мови художніх текстів у лінгвокультурологічному аспекті (праці С. Бирик, В. Білоуса, Н. Зайченко, М. Шевченко та ін.), у яких через співвідношення понять "мова – мовна особистість – культура" виразно окреслюються національно зумовлені ціннісні орієнтири автора як представника певної лінгвокультури.

Українські прозові твори першої половини ХХ ст. виразно віддзеркалюють зміни соціокультурних умов життя, зумовлені Першою світовою війною, жовтневим переворотом 1917 року, встановленням радянської влади, Другою світовою війною. Найгостріші соціальні проблеми в оцінці героя часу розкрито в українській соціально-психологічній прозі письменників "червоної України" та української діаспори. Фрагментарно дослідженою є мовотворчість прозаїків, імена та твори яких упродовж півстоліття були під забороною в Україні, зокрема Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука.

Лінгвокультурологічний підхід у вивченні мови творів Івана Багряного та Уласа Самчука лише частково реалізовано в наукових працях М. Братусь, С. Каленюк, О. Клещової, Н. Ладияк, В. Русанівського, Н. Сологуб, В. Стеція, А. Ярової. Дослідники висвітлюють питання семантичної структури індивідуально-авторських епітетів, метафор, символів, естетичного аспекту синтаксичних одиниць в ідіостилі Івана Багряного та мовних особливостей індивідуального стилю і словника Уласа Самчука.

Ще не дослідженою у мовознавстві залишається мова творів Галини Журби (Домбровської, 1888 – 1979) – авторки віршів, поем, новел, оповідань, повістей, романів, п'єс, нарисів, яка надзвичайно точно змалювала становище українських селян наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., їхній дух, настрої, почуття. Вивчення творчого доробку письменниць в Україні на сьогодні представлене лише кількома публікаціями вітчизняних літературознавців (Г.

Зленка, О. Логвиненко, Ф. Погребенника).

У словесній палітрі української соціальнопсихологічної прози Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука важливе місце займають лінгвокультуреми, які в семантичній структурі мовної одиниці поєднують лінгвальні та екстралінгвальні значеннєві плани.

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології недостатньо вивчена, теоретичні засади та методологічні положення її аналізу розроблені лише частково у працях Ф. Бацевича, К. Бусуріної, А. Бухонкіної, В. Воробйова, І. Голубовської, В. Іващенко, Л. Мацько, О. Селіванової, М. Шевченко та ін. Паралельно з лінгвокультуремою на позначення поняття мовного знака культури вживаються терміни: "знак етнокультури", "етнокультурний концепт" (В. Жайворонок), "концепт" (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), "лінгвокультурний концепт" (С. Воркачов, В. Маслова), "культурно маркована одиниця", "слово з національно-культурним компонентом семантики" (Є. Верещагін, В. Костомаров), "мовний знак національної культури" (Н. Зайченко), "мовноестетичний знак національної культури" (С. Єрмоленко), "національнокультурна одиниця", "культурема" (С. Прохорова). Тому досі дискусійним залишається питання дефініції лінгвокультуреми, структурних компонентів її значення, ідентифікації, опису та систематизації лінгвокультуремних одиниць.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою вивчення особливостей та національно-культурної специфіки мови української соціально-психологічної прози першої половини ХХ ст., зокрема творів Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука; розробки й уточнення теоретико-методологічних засад та методів дослідження лінгвокультурем у художньому тексті; наукового опису лінгвокультурем на тлі національно орієнтованої соціально-психологічної прози.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація пов'язана з науковими темами ("Стилістика художнього твору", "Теоретико-методологічні засади мовної категоризації і концептуалізації констант української культури"), над якими працюють члени кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дослідження затверджена Вченою радою університету 26 квітня 2007 року, протокол № 10 та схвалена Науковою координаційною радою "Українська мова" НАН України 13 травня 2008 року, протокол № 43.

Мета роботи: з'ясувати семантичні особливості лексичних та фразеологічних лінгвокультурем та їхні стилістичні функції в соціальнопсихологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання:**

1. Уточнити поняття "лінгвокультурема", її кваліфікації як мовної одиниці й взаємозв'язок з лінгвокультурним концептом.
2. Охарактеризувати мову української соціальнопсихологічної прози як джерельну базу лінгвокультурологічних досліджень.

3. З'ясувати семантичні особливості лінгвокультуремвербалізаторів концептосфер "людина – суспільство" та "людина – культура".

4. Класифікувати та описати лінгвокультуреми за типом лінгвокультурної інформації.

5. Узагальнити семантико-стилістичні особливості лінгвокультурем, одержані в результаті зіставного дослідження, в мовотворчості Івана Багряного, Галини Журби та Уласа Самчука.

6. Розкрити стилістичні функції лінгвокультурем у художній прозі.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурологічні одиниці як вияв національної лінгвокультури, уживані в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.

Предметом дослідження є семантика та стилістичні функції лінгвокультурем лексичного та фразеологічного рівнів мови творів Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука.

Мета та завдання дослідження зумовили вибір **методів**. Основним методом є описовий, реалізація якого сприяла методика лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту. У вирішенні конкретних проблем дослідження застосовуються: а) метод лінгвокультурологічного поля – з метою встановлення ієрархічних зв'язків між лінгвокультуремами; б) метод компонентного аналізу – у процесі з'ясування семантичної структури лінгвокультуремних одиниць; в) метод лінгвокультурологічної інтерпретації мовних одиниць – з метою визначення системи смислів, покладених в основу семантики лінгвокультурем; г) метод контекстуального аналізу – у процесі визначення текстової семантики лінгвокультурем та особливостей їхнього функціонування в художньому тексті. Використано також дослідницькі прийоми – лінгвістичного спостереження, класифікації та експлікації для представлення кількісних показників.

Джерельна база дисертації:

– авторська картотека лінгвокультурем, дібраних методом суцільної вибірки з текстів творів І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука (видання: Багряний І. Людина біжить над прірвою / Іван Багряний // *Вибрані твори* / [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 59–391; Багряний І. Сад Гетсиманський / Іван Багряний. – К. : Наук. думка, 2005. – 548 с.; Багряний І. Тигролови : [роман]. – Морітурі : [драматична повість] / Іван Багряний. – К. : Наук. думка, 2005. – 368 с.; Журба Г. Зорі світ заповідають... / Галина Журба // *Дзвін*. – № 10 (600). – Жовтень. – 1994. – С. 17–64; Журба Г. Похід життя / Галина Журба. – К. : Сяйво, 1919. – 150 с.; Самчук У. Марія. Куди тече та річка / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2005. – 416 с.; Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 1 / Улас Самчук. – К. : Київська правда, 2005. – 584 с.; Самчук У. Волинь : [роман] : у 3 ч. : Т. 2 / Улас Самчук [післямова С. Пінчука]. – К. : Дніпро, 1993. – 334 с.; Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук / [підг. тексту та післямова С. П. Пінчука]. – К. : Укр. письменник, 2007. – 191 с.), налічує понад 3000 одиниць;

– лексикографічні видання: "Словник української мови" : в 11ти т. (К. : Наук. думка, 1970–1980); "Фразеологічний словник української мови" у 2х кн. (К.

: Наук. думка, 1999); "Знаки української етнокультури : словникдовідник" В. Жайворонка (К. : Довіра, 2006); "Словник епітетів української мови" С. Бирик, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт (К. : Довіра, 1998); "Словник лінгвістичних термінів" Д. Ганича, І. Олійника (К. : Вища школа, 1985); "Словарь української мови" за редакцією Б. Грінченка (К. : Довіра – Рідна мова, 1997); "Словник символів культури України" за редакцією В. Коцура (К. : Міленіум, 2005); "Енциклопедія етнокulturознавства. Понятійнотермінологічний інструментарій, концептуальні підходи. Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі" у 3х кн. Ю. Римаренка (К., 2000) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні вперше системно й комплексно проведено аналіз лінгвокультури в українській соціальнопсихологічній прозі першої половини ХХ ст.; уточнено поняття "лінгвокультурема", "лінгвокультурний концепт"; визначено роль лінгвокультури у моделюванні образної системи художнього тексту та авторській індивідуальній манері мовомислення; визначено, описано, класифіковано лінгвокультури за типом лінгвокультурної інформації.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що узагальнення, висновки, зроблені на основі самостійно дібраного та покласифікованого фактичного матеріалу, поглиблюють знання про лінгвокультурологію як нову міждисциплінарну галузь мовознавчої науки, про мову української соціальнопсихологічної прози як джерельну базу лінгвокультурологічних досліджень. Введено нові знання про поняттєвотермінологічну систему лінгвокультурології, наукові уявлення про взаємозв'язок мови та культури, загальнокультурного та специфічного в мові і мовленні, методи дослідження лінгвокультури, їхнє функціонально-смісловне навантаження у тексті. Матеріали дисертації можуть застосовуватися в наукових розвідках із лінгвокультурології, етнолінгвістики, лексикології, фразеології, семасіології, стилістики, когнітивної лінгвістики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зібраний та проаналізований фактичний матеріал може використовуватися під час викладання курсу української мови у вишівській та шкільній практиці, у проведенні спецкурсів і спецсеминарів із лінгвокультурології, лексичної семантики, стилістики, семасіології, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики, у створенні підручників та навчально-методичних посібників, у науковопошуковій роботі студентів і магістрантів філологічних спеціальностей, у лексикографічній практиці.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджувалися у навчальний процес Глухівського НВК № 2 (довідка про впровадження № 117 від 01.12.2008 р.) та Глухівської ЗОШ № 6 (довідка про впровадження № 155 від 05.12.2008 р.), під час викладання академічних курсів "Стилістика української мови" у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (довідка про впровадження № 4675 від 01.12.2008 р.) та "Сучасна українська літературна мова", "Основи культури та техніки мовлення", "Стилістика української мови" у Глухівському державному педагогічному університеті

імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 3102 від 02.12.2008 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та Глухівського державного педагогічного університету імені Олександра Довженка (2006–2008), на міжнародних, всеукраїнських наукових і науковопрактичних конференціях: "Українська лінгвостилістика у сучасній науковій парадигмі" (Київ, 2007), "Рівень мовної культури – чинник стабільності держави" (Київ, 2007), "Мова і світ: дослідження та викладання" (Кіровоград, 2008), "Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти" (Черкаси, 2008), "Українська культуромовна особистість учителя: реалії та перспективи" (Глухів, 2008), на Всеукраїнському науковопрактичному семінарі "Формування професійної компетенції майбутніх учителів словесників у процесі неперервної педагогічної практики" (Глухів, 2008), на філологічних читаннях "Мова як світ світів. Поетика текстових структур" (Київ, 2008), на засіданні круглого столу "Лінгвокультурологія в сучасній інтерпретації" (Київ, 2008).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено в шести наукових статтях, надрукованих у виданнях, визначених ВАК України як фахові.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження – 278 сторінок, із них основного тексту – 188 сторінок. Список використаних джерел становить 277 позицій.

В умовах активного розвитку лінгвістики, яка нагромадила велику кількість матеріалу про мову як засіб відображення культурної дійсності та діяльності людини в усіх сферах її життя, виникла можливість та потреба у становленні нової міждисциплінарної галузі знань – лінгвокультурології, яка покликана вивчати людину та культуру крізь призму мови, а також визначити місце мови в культурі та людському житті. Одним із чинників утвердження лінгвокультурології як самостійного напрямку дослідження наприкінці ХХ століття стала поява зарубіжних та вітчизняних наукових праць, присвячених опису національної мови крізь призму мисленнєвомовленнєвої діяльності її носіїв, яка нерозривно пов'язана з їх національною культурою (Н. Арутюнової, В.Буряковської, А. Вежбицької, С. Воркачова, В.Воробйова, І. Голубовської, Ж. Дельоза, В. Дем'янова, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, С. Жаботинської, В. Карасика, В. Кононенка, Т. Космеди, С.Кошарної, В. Красних, В.Маслової, З. Попової, Т.Радзівської, О. Селіванової, Г. Слишкіна, Ю.Степанова, В.Телії, В.Тхорика, Н.Фанян, О.Хроленка, В.Шаклеїна, Є. Шейгала, О.Яковлевої). Дослідження авторів характеризуються принципом єдності вивчення мови та культури, який сприяє поглибленому розумінню полікультурності у світі та цінності кожної національної мови і культури.

Сьогодні значний дослідницький інтерес для лінгвокультурологів становить масив національного культурного простору в сучасній українській літературній мові, зокрема у творах художньої літератури. З'являються наукові розвідки (С.Бибик, В.Білоус, Н.Зайченко, Н.Сидяченко, М.Шевченко), присвячені вивченню мови художніх текстів у лінгвокультурному аспекті, у яких через співвідношення понять “мова - мовна особистість - культура” виразно окреслено національно зумовлені ціннісні орієнтири авторів як представників певної лінгвокультури.

Помітним національно-культурним потенціалом характеризуються прозові твори I половини ХХ століття, у яких прозаїки художньо змальовують зміни соціокультурних умов життя, зумовлені I Світовою війною, революційним переворотом 1917 року, встановленням радянської влади, II Світовою війною. Найгостріші соціальні проблеми першої половини ХХ століття у зв'язку з психологічними зрушеннями у свідомості героя розкриваються в українській соціально-психологічній прозі, яка широко представлена творчістю письменників “червоної України” та української діаспори. Недостатньо дослідженою досі залишається мовотворчість письменників, імена та твори яких упродовж півстоліття були під заборонаю в Україні. Серед них Іван Багряний, Галина Журба, Улас Самчук. На дослідженні мови їхніх творів, яка досі не була об'єктом спеціального вивчення у лінгвокультурологічному аспекті, зупинимося у нашому дослідженні. Частково лінгвокультурологічний підхід до вивчення мовотворчості Івана Багряного та Уласа Самчука вгадується у наукових працях М.Братусь, С.Каленюк, О. Клещової, Н.Ладиняк, В.Русанівського, Н.Сологуб, В.Стеція, О.Чумак, А. Ярової, у яких висвітлюються проблеми семантичної структури індивідуально-авторських епітетів, метафор, символів, естетичний аспект синтаксичних одиниць в ідіюстилі Івана Багряного, мовні особливості індивідуального стилю та словника Уласа Самчука з погляду концептуально-тематичної мотивації, народнорозмовного джерела вживаної письменником лексики. Недослідженою в лінгвістиці досі є мовотворчість Галини Журби.

Поза увагою науковців залишається словесна палітра української соціально-психологічної прози як вияв національної культури, що представлений сукупністю мовно-естетичних знаків, серед яких важливе місце займають лінгвокультуреми. Їх значення характеризується сукупністю лінгвістичного та екстралінгвального змісту.

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології і сама лінгвокультурологія недостатньо вивчені. Методологічні засади та теоретичні положення лінгвокультурології і лінгвокультуреми як її основної одиниці частково розроблені у працях Ф.Бацевича, К.Бусуріної, А.Бухонкіної, В. Воробйова, І.Голубовської, В.Іващенко, К.Каримової, В.Маслової, С.Прохорова, О.Селіванової, М.Шевченко та інших. Паралельно з терміном “лінгвокультурема” на позначення мовних знаків культури вживаються інші термінопоняття: “етнокультурознавча лексика” (Т.Левченко), “знаки етнокультури”, “етнокультурні концепти” (В.Жайворонок), “концепти” (Н. Арутюнова, Ю.Степанов), “лінгвокультурні концепти” (С.Воркачов, В.Маслова

) “культурно марковані одиниці”, “слова з національно-культурним компонентом семантики” (Є.Верещагін, В.Костомаров), “мовні знаки національної культури” (Н.Зайченко), “мовно-естетичні знаки національної культури” (С.Єрмоленко), “національно-культурні одиниці”, “культуреми” (С. Прохорова). Тому досі дискусійним залишається питання дефініції “лінгвокультуреми”, складових компонентів її значення, критеріїв виокремлення, опису та систематизації.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення особливостей національно-культурної специфіки мови текстів української соціально-психологічної прози I половини ХХ століття, зокрема Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука; потребою наукового опису лінгвокультурем на тлі національно орієнтованої української соціально-психологічної прози; уточнення теоретичних засад та методів дослідження лінгвокультурем у художньому тексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з науковими темами (“Стилістика художнього твору”, “Теоретико-методологічні засади мовної категоризації і концептуалізації констант культури”), над якими працюють члени кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою університету 26 квітня 2007 року, протокол № 10 та схвалена Науковою координаційною радою “Українська мова” НАН України 13 травня 2008 року, протокол № 43.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурологічні одиниці, уживані в українській соціально-психологічній прозі, як вияв національної лінгвокультури.

Предметом дослідження є семантика та функції лінгвокультурем лексичного та фразеологічного рівнів мови в українській соціальнопсихологічній прозі I половини ХХ ст.

Мета роботи: з'ясувати семантичні особливості лексичних та фразеологічних лінгвокультурем та їхні функції в соціальнопсихологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

1. Визначити теоретико-методологічні засади становлення лінгвокультурології, її місце у мовознавчій науці.
2. Уточнити поняття “лінгвокультурема”, окреслити його взаємозв'язок з лінгвокультурним концептом.
3. Охарактеризувати мову соціально-психологічної прози I половини ХХ століття.
4. З'ясувати семантичні особливості лінгвокультуремвербалізаторів концептуальних відношень “людина суспільство” та “людина культура”.
5. Класифікувати та описати лінгвокультуреми за типом лінгвокультурної інформації.
6. Узагальнити семантико-стилістичні особливості лінгвокультурем у парадигмах авторської мовотворчості Івана Багряного, Галини Журби та Уласа Самчука.

7. Розкрити функції лінгвокультурум у художній прозі.

Джерельна база дисертаційної роботи:

– “Енциклопедія етнокультурознавства” у 2х книгах; “Знаки української етнокультури: Словник-довідник” В.Жайворонка; “Словник епітетів української мови” С. Бирик, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт; “Словник лінгвістичних термінів” Д. Галич, І. Олійник; “Словарь української мови” Б. Грінченка; “Словник символів культури України” В. Кононенко; “Словник української мови” в 11 томах; “Словник фразеологізмів української мови” у 2х книгах; “Термінологічний словник з культурології”; “Тлумачний словник сучасної української мови”;

– тексти української соціальнопсихологічної прози Галини Журби (“Похід життя” (1919), “Зорі світ заповідають” (1925-1928)); Уласа Самчука (“Волинь” (1929-1937), “Марія” (1933)), Івана Багряного (“Тигролови” (1943), “Людина біжить над прірвою” (1948-1949), “Сад Гетсиманський” (1948-1950));

– авторська картотека лінгвокультурум, дібраних методом суцільної вибірки з творів І.Багряного, Г.Журби, У.Самчука, налічує близько 3000 одиниць.

Мета та завдання дослідження зумовили вибір **методів**: основним лінгвістичним методом є описовий, реалізації якого сприяла методика лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту. У вирішенні конкретних проблем дослідження застосовуються: а) метод лінгвокультурологічного поля – під час встановлення ієрархічних зв’язків між лінгвокультурами; б) метод компонентного аналізу – у процесі з’ясування семантичної структури лінгвокультурологічних одиниць; в) метод лінгвокультурологічної інтерпретації мовних одиниць – під час визначення системи смислів, покладених в основу семантики лінгвокультурами; г) метод контекстуального аналізу – у процесі визначення текстової семантики лінгвокультурум та особливостей їхнього функціонування в художньому тексті. Використано також дослідницькі прийоми – лінгвістичного спостереження та класифікації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в ній уперше системно і комплексно проведено лінгвокультурологічний аналіз лінгвокультурум в українській соціальнопсихологічній прозі I половини ХХ століття; уточнено поняття “лінгвокультура”, визначено її роль у моделюванні образної системи художнього тексту та авторській індивідуальній манері мовомислення; визначено, описано, класифіковано лінгвокультурами за типом лінгвокультурної інформації.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, узагальнення, висновки, зроблені на основі самостійно дібраного та покласифікованого фактичного матеріалу, поглиблюють знання про лінгвокультурологію як нову міждисциплінарну систематизувальну та синтезувальну галузь мовознавчої науки, уточнюють поняттєво-термінологічну систему лінгвокультурології, зокрема поняття “лінгвокультурами” як мовного знака, наукові уявлення про взаємозв’язок мови та культури, загальнокультурного та специфічного в мові та мовленні на основі класифікації лексичних та фразеологічних лінгвокультурум за типом лінгвокультурологічної

інформації, методологію дослідження лінгвокультурум, про мову української соціальнопсихологічної прози як джерельну базу лінгвокультурологічного дослідження, показують функціональносміслову навантаженість лексичних та фразеологічних лінгвокультурум у тексті. Матеріали дисертації можуть застосовуватися в наукових дослідженнях із лексикології, семасіології, стилістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зібраний і проаналізований фактичний матеріал може використовуватися в лексикографічній практиці – для укладання стилістичного словника, словника лінгвокультурум української мови; під час викладання спецкурсів із лексичної семантики, лексикології, стилістики, семасіології, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджувалися у навчальний процес Глухівського НВК №2 (довідка про впровадження № 117 від 01.12.2008 р.) та Глухівській ЗОШ № 6 (довідка про впровадження № 155 від 05.12.2008 р.), у викладання академічних курсів “Стилїстика української мови” у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (довідка про впровадження № 4675 від 01.12.2008 р.) та “Сучасна українська літературна мова”, “Основи культури та техніки мовлення”, “Стилїстика” у Глухівському державному педагогічному університеті ім. О.П. Довженка (довідка про впровадження № 3102 від 02.12.2008 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження обговорювалися на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська лінгвостилїстика у сучасній науковій парадигмі” (Київ, 2007 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Рівень мовної культури – чинник стабільності держави” (Київ, 2007 року), на звітних конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Глухівського державного педагогічного університету ім. О.П. Довженка (2006–2008 рр.), на Міжнародній науковопрактичній конференції “Мова і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2008 року), на Міжнародній науковій конференції “Лінгвалїзація світу: теоретичний і методичний аспект” (Черкаси, 2008 року), на Всеукраїнському науковопрактичному семінарі: “Формування професійної компетенції майбутніх учителів словесників у процесі неперервної педагогічної практики” (Глухів, 2008 року), на Всеукраїнській науковопрактичній конференції “Українська культуромовна особистість учителя: реалїї та перспективи” (Глухів, 2008 року), на філологічних читаннях “Мова як світ світів. Поетика текстових структур” (Київ, 2008 року), на засіданні круглого столу “Лінгвокультурологія в сучасній інтерпретації” (Київ, 2008 року), на Міжнародній науковопрактичній конференції “Українська мова – мова державна” (Донецьк, 2008 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено в шести наукових статтях, надрукованих у виданнях, визначених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та використаних, покажчика лексичних і фразеологічних лінгвокультурем. Загальний обсяг дослідження – 289 сторінок, із них основного тексту – 208 сторінок. Список використаної літератури становить 253 позиції.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формулювання вихідних положень дослідження лінгвокультурум в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ стст.оліття передбачає обґрунтування та уточнення ключових питань концепції цього дисертаційного дослідження: "лінгвокультурема та її взаємозв'язок з лінгвокультурним концептом", "методи дослідження лінгвокультуреми у художньому тексті", "мова української соціальнопсихологічної прози".

Мова української соціально-психологічної прози першої половини ХХ стст.оліття розглядається як лінгвістична проблема у взаємозв'язку з літературознавчими поняттями "українська соціально-психологічна проза", "ознаки та жанри соціально-психологічної прози", визначається місце лінгвокультуреми в образній системі художньої прози.

Передумови лінгвокультурологічних досліджень художніх творів визначаються філософсько-методологічними засадами, необхідністю осмислення проблеми взаємозв'язку мови та культури у сучасній мовознавчій науці.

Діалектична єдність мови та культури у лінгвокультурологічних дослідженнях актуалізується через мовну категорію – "лінгвокультурема", яка цілісно і глибоко вивчається за допомогою сукупності методів дослідження у горизонтальному та вертикальному контекстах художнього дискурсу.

1.1. Філософсько-методологічне підґрунтя лінгвокультурології

1.1.1. Передісторія та лінгвофілософські засади становлення лінгвокультурології.

У умовах сучасної світової глобалізації надзвичайно актуальною є проблема вивчення та збереження національної культури, усвідомлення її самобутності у загальнолюдському контексті. У зв'язку з цим зростає увага дослідників, у тому числі й мовознавців, до феноменів культури [61; 94]. Проблема вивчення відображення культурних явищ у мові постала перед лінгвістикою давно – одночасно з уявленням про те, що культурні феномени лише тоді знаходять відображення у свідомості людини, коли вони зафіксовані у мові, що дає ключ до розуміння культури, тому мову і культуру слід вивчати разом [13631, с. 43].

Теорії про вплив навколишнього середовища на формування мовної поведінки людини, про відображення в мові реальної ситуації висувалися ще Геродотом, Платоном та ін. (див. [11]). Надбання античних риторів слід розглядати як історичну передумову становлення лінгвокультурології.

Фундаментальні засади вивчення мови як культурного коду нації також закладено у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників (В.Архангельський, ОА. Афанасьєв, Ф. Боас, Ф. Буслаєв, Г. Винокур, Й. Гердер, В. фон Гумбольдт, МН. Дурново, Д. Зеленін, Б. Ларін, К. Леві-Строс, О. Потебня, Е. Сепір, ОА. Соболевський, Е. Тайлор, МН. Трубецької, Б. Лі Уорф, Б. Успенський, Ф. Філін, О. Шахматов, ХГ. Штентайль, Г. Шухардт, Л. Щерба та ін.), що викликають значний науковий інтерес у сучасних мовознавців. А їх аналіз праць учених частково висвітлений на сторінках нашої публікації (див. [162132]).

Сьогодні взаємозв'язок "мови та культури" ув'язку з домінуванням антропоцентричної парадигми трансформується у тріаду "культура – людина – мова", що яка акцентує увагу на мовній особистості (людині), яка створює мовні моделі фрагментів світу та пізнає крізь їхню призму культуру народу. Враховуючи напрям розвитку лінгвістичної науки, мова у сучасних дослідженнях інтерпретується не лише як засіб передачі інформації, але й як культурний код, знаряддя пізнання та перетворення світу.

Концептуальне положення про синхронний розгляд мови як складника ової культури та одного із засобів її вираження є визначальним у працях Р. Якобсона [273] та Ю. Лотмана [145], присвячених розгляду знака мовного знака як культурного коду, що містить певну інформацію, спільну для адресанта та адресата. Специфіці сприйняття та розуміння інформації, велика увага приділяється у філософії та психології [133; 268]. Тому для вилучення імпліцитної інформації суттєве значення у мовознавстві має герменевтика, яка тлумачить зміст тексту та його підтекст. У філософії М. Гайдеґґера герменевтика розглядається не лише як інтерпретація певного тексту, а й як "пізнання та самопізнання людини" через текст [48231]. Отже, герменевтика спрямована не лише на вивчення мови, але й на її носія – мовну особистість.

Мовна особистість інтерпретує культурні феномени, закріплені у мовному знакові, за законами герменевтики. Тому підґрунтя для лінгвокультурологічних досліджень, на нашу думку, було створене положеннями, розробленими філософами наприкінці XIX – на початку XX ст. Оліття, про інтерпретацію як універсальну категорію, що систематизує хаос реальності за допомогою мови (Ф. Ніцше), про інтерпретаційну гіпотезу, на яку спирається розуміння (Е. Бетті, Г. Гадамер).

Герменевтичні проблеми у взаємозв'язку з мовознавством розглядав німецький вчений В. фон Гумбольдт. І сьогодні важливе значення для дослідників мають положення його лінгвістичної концепції, згідно з якою у мові відбивається не навколишній світ, а його інтерпретація людиною. Тому кожна мова характеризується особливим світобаченням та світосприйманням її носіїв, вона "є ніби зовнішнім проявом духу народів: мова народу є його дух, і дух народу є його мова... Будова мов людського роду відмінна тому, що відмінними є духовні особливості нації" [601, с. 68]. На його теоретичних доробках В. фон Гумбольдта як представника лінгвістичної герменевтики ґрунтується лінгвофілософська основа нової галузі лінгвістики – лінгвокультурології, яка виникла у 90-х роках XX ст. Оліття.

Пізніше ідеї В. фон Гумбольдта розвинули американські вчені Е. Сепір [207] та Б. Лі Уорф [245], які доводили, що мова має національний характер і не існує поза культурою [192, с. 134], та обґрунтували принцип лінгвальної відносності, який став поштовхом для дослідження національних культур крізь призму мови. Твердження Е. Сепіра про вирішальний вплив мови на культуру народу, його мислення неодноразово зазнавало критики. Проте більшістю дослідників визнається його думка про те, що люди членують та осмислюють дійсність по-різному, і це не лише відображається у мові, але й залежить від мови, крізь призму якої людина пізнає навколишній світ та прихиляється до культури свого народу [3029, с. 59]. Відзначені положення Е. Сепіра є актуальними для вирішення багатьох лінгвокультурологічних проблем. Усталилася думка, що суспільне буття, різноманітні відношення, спостереження та досвід людей знаходять відображення у мовному словнику, який виступає основним засобом передачі етнокультурної інформації [226, с. 7].

Філософсько-психологічну теорію про вплив мови на формування менталітету (а відповідно, й культури) народу формує український вчений О. Потебня, який для пояснення цього положення проводить паралелі між людським оком та мовою: "Подібно до того, як незначні зміни у структурі ока та діяльності зорових нервів дають інше сприймання і цим впливають на все світобачення людини, так кожна дрібниця у структурі мови повинна давати без вашого відома свої особливі комбінації елементів думки" [17840, с. 259–260].

Услід за О. Потебнею відзначаємо, що основні параметри культури обов'язково відбиваються у мові, яка зберігає і передає їх у концентрованому вигляді з покоління у покоління [183; 118573, с. 78]. Із зазначеним положенням пов'язане його вчення О. Потебні про "згущення думки", що може бути використане у лінгвокультурології для вивчення структурно-семантичних особливостей лінгвокультурем, виявлення їхньої внутрішньої форми як способу вияву дійсності в мові, яка репрезентує мисленнєвий, позамовний зміст та виконує

культурологічну функцію. Концепція вченого . Його суть полягає у зведенні різноманітних явищ до порівняно невеликої кількості мовних знаків. У плані змісту останніх (зокрема слів) науковець вирізняє ближче і даліше значення, перше з них пов'язує з означенням, спільним для всіх мовців,, Та інформаціяЮї, що потрібна для спілкування, друге – з енциклопедичними знаннями.

Отже, перед історія розвитку лінгвокультурології пов'язана з працями античних риторів, які знайшли своє продовження в історії лінгвістичних учень пізнішого періоду, зокрема через наукові положення В. фон Гумбольдта, О. Потебніа, Е. Сепіра, Б. Лі Уорфа та інших. дослідників.

у своїх працях висловили низку цінних положень, які можна розглядати як лінгвофілософські засади становлення лінгвокультурології.

1.1.2. Лінгвокультурологія в сучасній інтерпретації.

Ідея вивчення культури крізь призму мови була покладена в основу нової галузі лінгвістики, яка у працях російського дослідника В. Воробйова отримала назву "лінгвокультурологія". Цим терміном активно послуговуються інші мовознавці-лінгвісти, зокрема В. Білоус [21], О. Левченко [138], А.Арутюнова, В. Маслова [151], В. Постовалова [182], О. Селіванова [205], В. Телія [224], Ю. Степанов [220], В.Шаклеїн, П. Філкова [248; 249], О. Хроленко [254; 255], Н. Чулкина [258], В. Шаклеїн [259] та ін., пропонують власні дефініції терміна. На сьогодні його розуміння цього терміна не можна вважати усталеним з огляду на те, що цей напрям лінгвістики перебуває на етапі формування в окрему міждисциплінарну науку. Існує кілька підходів до його розуміння.

Власне лінгвістичний підхід до тлумачення терміна "лінгвокультурологія" подає В. Воробйов.: Лінгвокультурологію він визначає якя – це наукова дисципліна синтезувального типу, що вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури й мови у процесі їх функціонування, досліджуючи вияви культури народу, що відбилися і зафіксувалися у мові" [443, с. 5]. Предметом лінгвокультурології є вивчення взаємозв'язку та взаємодії культури й мови у процесі їх функціонування.

В. Маслова надає перевагу когнітивному підходу в дослідженнях з лінгвокультурології та запозиченим з психології поняттям. На її думку, якщо культурологія досліджує самосвідомість людини стосовно природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер її соціального й культурного буття, а мовознавство досліджує світогляд, який відображається і фіксується в мові у вигляді ментальних моделей мовної картини світу, то лінгвокультурологія має своїм предметом і мову, і культуру у взаємодії, досліджує прояви культури народу, які закріпилися у мові [151; 144, с. 8–9].

Етнолінгвістичного підходу до дефініції лінгвокультурології притримується В. Телія [224; 2506]. Дослідниця Вчена розглядає лінгвокультурологію як розділ етнолінгвістики, вказуючи, що при відмінності цілей та завдань етнолінгвістики та лінгвокультурології перша є фундаментом для другої. Під лінгвокультурологією вона розуміє дисципліну, що досліджує "живі комунікативні процеси та їхній зв'язок використовуваних у них мовних висловів з синхронно діючим менталітетом народу" [22506, с. 218]. В. Телія розмежовує етнолінгвістику та лінгвокультурологію, за спираючись на хронологічний аспект дослідження, вказуючи на те, що синхронна орієнтація лінгвокультурології суттєво відрізняє її від етнолінгвістики, основні завдання якої зводяться до реконструкції явищ у діахронії (детальніше про це у 1.3. цього нашого дослідження).

У межах етнолінгвістичного підходу до дефініції лінгвокультурології сформульовано такі визначення: як наукова галузь міждисциплінарного характеру, що „вивчає процеси та результати втілення в живу національну мову матеріальної та духовної культури” [22405, с. 16]; тобто, або „взаємодію мови, етнічного менталітету та культури народу” [22432, с. 78].

Схожої думки дотримується С. Воркачов: Учений визначає „Лінгвокультурологію як на сьогодні наймолодше відгалуження етнолінгвістики, як або, якщо скористатися „хімічною” метафорою, це новітнє молекулярне утворення в межах останньої, відмінне від усіх інших своїм „атомарним складом” та валентнісними зв’язками: співвідношенням „часток” лінгвістики та культурології та їх ієрархії. Її завданнями цієї наукової дисципліни є вивчення та опис взаємовідношення мови та культури, мови та етносу, мови та народного менталітету” [432, с. 64–65]. Визначаючи завдання лінгвокультурології Отже, С. Воркачов науковець формулює дефініцію лінгвокультурології, визначення, схоже на визначення етнолінгвістики М. Толстого [232].

С. Кошарна [121118; 12219] у тотожному значенні оперує двома термінопоняттями – „лінгвокультурологія” та „лінгвістична культурологія”, за якими закріплює дефініцію: під якими розуміє самостійну наукову дисципліну, що вивчає процес осмислення та відображення в національній мові елементів матеріальної та духовної культури народу (предметів та явищ об’єктивної дійсності, змістових та динамічних аспектів людської діяльності, артефактів). При цьому вона вважає, що науковий опис у сучасній мовній картині світу елементів культури ґрунтується здебільшого на синхронічному підході, тоді в той час як процес осмислення об’єктів дійсності передбачає використання механізмів діякронічного підходу. Спроба проникнення в діякронію через синхронію є одним із актуальних завдань лінгвістичної культурології [12219, с. 8].

Новий лінгвокультурознавчий підхід до лінгвокультурології як до центру системи лінгвокультурознавчих дисциплін (етнолінгвістики, лінгвофольклористики, етнодіалектології, етногерменевтики тощо) пропонує О. Хроленко [254; 255]. Поділяючи думку вченого, визначає морозглядаємо лінгвокультурологію як **галузь мовознавства, що описує найзагальніші закономірності взаємодії мовної та культурної практики людини і суспільства галузь знань мовознавчої науки, яка на основі синтезу та систематизації художньо виражального матеріалу покликана з’ясувати механізми взаємодії мовних та культурних чинників у соціокультурному середовищі.**

Синтезувальний характер лінгвокультурології закладено в самій її назві, що об’єднує три латинські слова: *lingua* – мова, *cultura* – культура та грецьке, *logos* – вчення.

Термін „культура”, запозичений з культурології, в лінгвокультурології розглядають як національну систему цінностей та ідей, зумовлених історією, традиціями якогось конкретного народу, його духовно-психологічними особливостями. Таке тлумачення культури пов’язане з інтерпретацією Д. Лихачов наголошує на, який розглядає культуру як важливості цілісності культурне явище, яке об’єднує робить з людей, що живуть на певній території, в народ, націю [14136, с. 9].

На відміну від культурології, для якої головним є дослідження культури як результату духовної та практичної діяльності людини, лінгвокультурологія досліджує не культуру, а її взаємозв’язок та взаємодію з мовою, тобто вивчає культуру через мову; **Адже культура – це тобто не лише просто сукупність артефактів, але й світ смислів, які людина вкладає в результати своєї діяльності** [3029, с. 33]. Унаслідок цього такі явища, як звичай, обряд, з одного боку, виступають специфічними знаками культури як особливої семіотичної системи, а з другого – формують культурну конотацію мовних знаків.

Мова у лінгвокультурології розглядається як система репрезентацій культурних цінностей, яка внаслідок "занурення" слів у культуру повніше виявляє її мовну та позамовну семантику, допомагає глибше зрозуміти сутність цих цінностей" [454, с. 101]. Мета лінгвокультурології є виявлення внутрішньої форми як способу прояву дійсності у мові, яка репрезентує мисленнєвий, позамовний зміст та виконує культурологічну функцію.

Мова в цілому, як так і окремі її складники ("навіть приклад, фонетикаці кожної мови є портативний Космос у мініатюрі, ...так що можна і не їздити у чужу країну..., щоб досягнути її менталітету, а потрібно вслухатися в мову..." [520, с. 183]), є виразником амі національної культури, оскільки мова є важливим засобом не лише спілкування та вираження думки, а й акумуляції та трансляції знань культури. Вона мова фіксує культурну інформацію, яка, безпосередньо чи опосередковано, відображає позамовну дійсність, називає предмети та явища навколишнього світу, стосується умов життя народу (носії мови), є явищем естетичного та етичного погляду на світ [176]..

Поняття "мова" та "культура" є визначальними і для інших суміжних напрямів дослідження, зокрема етнолінгвістики ("маргінальна галузь мовознавства, спрямована на вивчення відзеркалення у мові й мовленнєвій діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу" (виділено нами – Н. М.) [205189, с. 148], лінгвокраїнознавства ("мовознавча галузь, що вивчає фіксацію в мові та її знакових продуктах інформацію про історію, матеріальну та духовну культуру певного народу" (виділено нами – Н. М.) [205189, с. 302] тощо. Тому сьогодні є суперечливими погляди вчених щодо місця лінгвокультурології у колі суміжних лінгвістичних наук [162], зокрема етнолінгвістики, лінгвокраїнознавства, соціолінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики.

В. Воробйов називає лінгвокультурологію найбільш загальною дисципліною інтегративного характеру, що є теоретичною базою лінгвокраїнознавства [37], педагогічної лінгвокультурології [41; 206].

Лінгвокраїнознавство насамперед передусім є лінгводидактичною дисципліною, яку Є. Верещагін та В. Костомаров визначають як "аспект викладання російської мови іноземцям, в якому з метою комунікативності навчання та для вирішення загальноосвітніх та гуманістичних задач лінгводидактично реалізується кумулятивна функція мови та проводиться акультурація адресата, причому методика викладання має філологічну природу – ознайомлення здійснюється через посередництво російської мови та в процесі її вивчення" [3737, с. 37].; Тоді як лінгвокультурологія є лінгвістичною дисципліною і має свою специфіку вивчення проблеми взаємозв'язку мови та культури.

В. Маслова, як і подібно до В. Воробйова, вирізняє лінгвокультурологію від інших суміжних наук через більший ступінь узагальненості, оскільки, якщо етнолінгвістика аналізує історичні явища та намагається у сучасному матеріалі виявити історичні факти того чи іншого етносу, а соціолінгвістика розглядає виключно матеріал сьогодення, то лінгвокультурологія досліджує як історичні, так і сучасні мовні факти крізь призму духовної культури.

Розвиток лінгвокультурології як самостійної науки та визначення її місця у парадигмі лінгвістики сприяли наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які сформували власні наукові школи. В Україні сформувалися Київська (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Н. Зайченко, Т. Радзівська, М. Шевченко, Г. Яворська), Харківська (С. Жаботинська), Черкаська (О. Селіванова) школи. Дослідження українських учених присвячено вивченню словесних символів культури [150], концептуальної площини "людина – простір" [190], мовних фіксацій уявлень українців про потойбічний світ [274] тощо.

Вагомими є розвідки ММосковських шкіл (Ю. Степанова (аналізує константи культури в їх діяхронному аспекті); Н. Арутюнної (досліджує універсальні терміни культури); В. Телії, або ММосковська школа лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів (вивчає мовні явища з позиції активного носія живої мови); В. Воробйова, В. Шаклеїна (досліджують фонові знання як семантичний складник мовноГОМУ знака у, що позначає культурно марКовані реалії)).

Проте лінгвокультурологія залишається однією з найменш вивчених галузей лінгвістики. Її проблематику, зокрема опис мови крізь призму мисленнево-мовленневої діяльності її носіїв, яка нерозривно пов'язана з їх культурою, порушують наукові праці вітчизняних учених: Ф. Бацевича, І. Голубовської, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, С. Жаботинської, С.Єрмоленко, В. Кононенка, Т. Космеди, Л. Мацько, Т. Радзівської, О. Селіванової, О. Яковлевої та ін.

У працях науковців намічаються окреслюються тенденції дослідження мови як окремого компонента культури та як однієї з загальних форм вираження культури – форми втілення словесних за своєю природою складників культури [6973, с. 3]. Також увченими опорушено окреслено численні проблеми, які потребують розв'язання, зокрема: виділення культурно вагомих знаків мови, що відображають специфіку світорозуміння певної мовної спільноти; опис їхньої культурної семантики, ОцініСного складника М як фундаментальної характеристики національної культури та вищого орієнтира культурної поведінки мовної особистості. Їх вирішення передбачає застосування досягнень інших суміжних наук, зокрема психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо.

Похідним від предметної лексеми "лінгвокультурологія" є ознакова лексема "лінгвокультурологічний", яка є паронімом до інших – "лінгвокультуремний" та "лінгвокультурний". У наукових термінопоняттях їхнє вживання часто не розрізняється. Проте, зважаючи на деривацію ознак, уточнюємо їхнє функціонування: "лінгвокультурологічний" стосується понять, пов'язаних з лінгвокультурологією як наукою ("лінгвокультурологічне поле", "лінгвокультурологічна інтерпретація", "лінгвокультурологічні одиниці"), "лінгвокультурний" – з поняттями, що виражають зв'язок мови та культури ("лінгвокультурна ситуація", "лінгвокультурний концепт", "лінгвокультурна інформація").

Запропоновану в дисертації ознакову лексему "лінгвокультуремний" пов'язуємо лише із терміном "лінгвокультурема" ("лінгвокультуремні одиниці").

Значною мірою розмежування лексем "лінгвокультурологічний", "лінгвокультурний", "лінгвокультуремний" фіксує термінографія. Наведемо деякі з термінів, представлених у словнику Ф. Бацевича, якими будемо послуговуватися у нашому дослідженні:

лінгвокультурна інформація – значення і смисли мовного та паралінгвального кодів у міжкультурній комунікації, в яких зафіксована інформація щодо специфіки культури, у межах якої ця комунікація відбувається [10, с. 70];

лінгвокультурна ситуація – сукупність мов і пов'язаних з ними культур у їх територіально-соціальної взаємодії, яка розцінюється як динамічна рівновага в межах певного регіону чи адміністративно-політичного утворення і в межах певного часового зрізу [10, с. 115];

лінгвокультурна спільнота – велика група людей, члени якої можуть належати як до одного, так і до різних етносів, мають спільну мовну та культурну свідомість; мовна і культурна єдність людей [10, с. 164];

лінгвокультурний простір – форма існування культури у свідомості її носіїв [10, с. 145];

лінгвокультурологічний коментар – інформація, яка подається у спеціальних довідниках, словниках, коментарях до текстів тощо, про специфіку вияву культури певного етносу і відповідно національно-культурний компонент лексичного значення мови, яка обслуговує цей етнос, а також рекомендації стосовно правил комунікативної поведінки, прийнятих у цій культурі [10, с. 76].

Важливими для нашого дослідження роботи є праці Л. Мацько [146; 147; 148; 154; 155; 156; 157], у яких висвітлюються питання образності та символіки національної мови, лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту, "у мовній тканині якого читачі пізнають національні живомовні риси, ментально сприйнятні для них" [155, с. 59].

Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту Л. Мацько [157] розглядає як складову частину стилістичного, що передбачає аналіз різних типів лінгвокультури, серед яких вагоме місце займають тропеїчні та фігуральні лінгвокультури, виражені епітетами, метафорами, порівняннями, перифразами тощо.

"у мовній тканині якого читачі пізнають національні живомовні риси, ментально сприйнятні для них" [146, с. 59].

У розвиток лінгвокультурології, зокрема її складника національної лінгвофольклористики, значний внесок зробила С. Єрмоленко. У її працях [69; 70; 71; 72; 73], присвячених мові усної народної творчості, вивченню фольклоризмів ("народнопоетичних символів, слів-номінацій народних обрядів, етнографізмів, топонімів, історизмів, які виконують вторинну функцію в мові художньої літератури" [71, с. 222]) у лінгвокультурологічному аспекті, знаходимо міркування про мовно-естетичні знаки української народнописенної культури, їх зміст, структуру та особливості функціонування, способи дослідження.

Продовжується вивчення фольклоризмів у працях В. Галайчука [49], В. Калашника, М. Філона [95].

В. Галайчук у своїй дисертаційній дослідженні поряд з поняттям "фольклоризм" пропонує термін "фольклорема", під яким розуміє "образну, часто зі значенням символу лексему чи фразу, внутрішня форма якої зумовлена міфологічним мисленням творців фольклорних текстів" [49, с. 47]. Проте, на нашу думку, поняття лінгвокультурема є ширшим, ніж фольклорема, і перебуває з ним у родових відношеннях.

Загальні аспекти етнолінгвокультурологічних досліджень визначає В. Жайворонок [74; 75; 76; 77; 78]. Науковець подає опис етносимволів української культури, українських культурних концептів, наводить приклади лексикографічного опису етносимволів. Зasadничим положенням його праць є теза про те, що, внаслідок переломлення універсальних понять через структуру та семантику кожної мови, яка відбиває характер, психологію, історичний досвід, культуру свого носія, мови по-різному позначають світ речей.

Серед основних параметрів різновимірного сприйняття світу різними етносами В. Жайворонок називає: геополітичний і життєвий простір, історичний час, духовні цінності, культурні надбання, систему оцінок, етичних, соціальних і національних орієнтирів, державницькі устремління, естетичні смаки, мистецькі уподобання, що й позначається на специфіці мови [77]. А вже "семантиці кожної мови, – як зазначає Д. Будняк, – властиве відображення загальних, універсальних компонентів загальнолюдської культури і специфічних рис культури конкретного народу" [78, с. 19].

Особливу увагу українським словесним символам, що відображають світобачення, культуру, обряди, вірування та є важливими чинниками творення національнокультурної картини світу, приділяє В. Кононенко. У працях [121; 113; 114; 115; 111; 112; 113; 114; 115] ученого розглянуто лінгвістичні,

образні, стилістичні, аксіологічні прояви символізації в українській мові, семантичні трансформації мовних символів, особливості їх функціонування в тексті. Цінною є думка В. Кононенка про те, що спільні для різних народів образисимволи в кожній конкретній мові набувають додаткових інтерпретацій, специфічних етнічних рис [1513, с. 33]. Наприклад, архетипні символи „вода”, „вогонь” відтворюють зміст загальнолюдських понять, проте у фразеологізмах набувають національних ознак, **відображають народні уявлення та асоціації.**

О. Тищенко [2808], дотримуючись вихідного положення лінгвоетнографії про те, що духовна культура має знакову природу, досліджує обрядові знаки у тісному зв'язку з їхньою формою та змістом. Науковець з'ясовує образноміфологічну мотивацію мовних знаків у межах певної етнокультурної традиції, виділяє принципи лексико-семантичної організації подій, явищ та предметів традиційної духовної культури. Його дослідження доповнюють теорію взаємозв'язку мови та культури, **якщо у його працях визначається** набуває авторського тлумачення. Зокрема, О. Тищенко підкреслює, що кожна культура своєрідно моделює власний мовний образ світу (**категоріально-семіотичний код**), який позначається на значеннєвих та виражальних засобах мови, способах номінації, а мова, у свою чергу, постає резервуаром культурного змісту, засобом проникнення в культурні цінності.

Н. Слухай (Молотаєва) [214; 215 196; 197; 198], розглядаючи вплив мови на світогляд митця, який у своїй творчості відтворює міфопоетичні уявлення етносу, оперує поняттям „етноміфологема” („образи, які відбивають міфопоетичну дійсність у дзеркалі індивідуальних уявлень, у свою чергу, відбитих крізь призму етнічних уподобань або культурного мегаконтексту” [214196, с. 25]). Авторка досліджує лінгвоміфопоетичний матеріал у творчості Т. Шевченка та М. Лермонтова, зокрема архетипні символи „земля”, „вода”, „вогонь”, „повітря”, символіку рослин, та птахів тощо. Продовжується вивчення етноміфологеми у дослідженнях О. Самусенко [200185], М. Шевченко [26138].

М. Шевченко розглядає етноміфологеми як питомі лінгвокультуреми, що є стрижнем для творення національнословесних художніх образів, формування яких детермінується взаємодією загальнолюдських та національноспецифічних елементів культури, зафіксованих у словесній площині поетичного тексту [26138, с. 165].

Етнокультурний аспект вивчення фразеології української мови простежується також у працях В. Ужченка [236; 237; 238 216; 217; 218; 219], Д. Ужченка [23819; 23920]. **УВчені зосереджують** увагу на визначенні національно-культурного компонента в українських фразеологізмах, аналізі ключових концептів культури в складі фразеологічної одиниці.

Закономірності відображення культури народу, його традицій, обрядів, вірувань, забобонів, міфів у фразеосистемі українського етносу описує О. Селіванова. У працях [203188; 204189; 205190; 191] **вдослідницьке** апелює до поняття національно-мовної картини світу як до загальної інтеріоризації дійсності носіями однієї мови.

Комплексну методичку інтерпретації культурно вагомої інформації на рівні лексико-фразеологічних одиниць з метою виявлення специфічного в мовній свідомості українського, російського, англійського та китайського етносів на тлі універсальних рис єдиного поняттєвїйного каркасу людства пропонує І. Голубовська [54; 55; 56; 57 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57]. Дослідниця розглядає відмінності значеннєвого наповнення назв спорідненості, часових проміжків, безеквівалентної лексики, міфологічних термінів, культурних концептів „серце”, „душа”, „розум”, етномовних стереотипів тощо.

Вияв національно-культурної специфіки мовного етикету, символів та стереотипів у процесі міжкультурного спілкування досліджує Ф. Бацевич [910; 10 11; 12].

Багатоманітність та різноаспектність наукових пошуків вказує на неусталеність поглядів на лінгвокультурологію, її місце в мовознавчій науці, на завдання та проблематику дослідження. Складність їх вирішення полягає **у** тому, що спостерігається інтеграція лінгвістичних знань, яка, на думку Ф. де Соссюра [21801], М. Толстої [23212], дасть змогу ширше та глибше охарактеризувати лінгвістичні поняття та явища у межах різних лінгвістичних наук. **Водночас Разом з тим**, така тенденція приводить до **втрати меж складності розрізнення суміжних** наук, зокрема лінгвокультурології та етнолінгвістики.

1.1.3. Взаємозв'язок етнолінгвістики та лінгвокультурології.

Питання, пов'язані з відображенням у мові етнічної історії, способу життя, традиційної культури народу, сприяли виникненню в ХХ столітті нової наукової дисципліни – етнолінгвістики. Вона орієнтована на вивчення історії слів у тісному зв'язку з історією етнічної спільноти, дослідження мови у зв'язку з національною культурою [132, с. 624–625; 193, I, с. 247]. НиніЗараз, коли відбулося зміщення акценту в бік антропоцентричного підходу до мови, здійснюється спроба інтерпретувати мовні явища з погляду структури знань, відображених у них, етнолінгвістика стає виразником усієї антропологічної парадигми у мовознавстві. Унаслідок чого діада "мова – культура" доповнюється поняттям "людина", яке вказує на взаємодію мови та культури у людській свідомості, на взаємозв'язок мови з національною психологією та самобутністю народу.

У результаті зміщення акцентів у лінгвістиці з мовної системи на мовну особистість, з об'єкта на суб'єкт, пізнання закріплюється центральне місце у тріаді за людиною, яка є одночасно мовною та культуроносною особистістю: творцем культури та носієм мови як засобу спілкування, пізнання, мислення. Об'єктивними чинниками визначення в мовознавстві антропоцентричного принципу панівним домінуючим, є численні факти, які пов'язують мову з культурою, особливим баченням світу її носіїв. ВодночасРазом з тим не применшується значення загальнолюдського характеру мислення, універсальності логічних форм, понять, суджень, умовиводів та безмежної можливості висловити будь-якою мовою все те, що виражається усякою іншою, а також значення національних мовних форм, які накладають дуже помітний відбиток на світобачення людини [1916, с. 3–4].

Отже, у сучасній лінгвістиці, яка ґрунтується на філософському положенні про мову як сутність людини, як вид і результат суспільно усвідомлюваної діяльності [15648, с. 11], визначальним філософським методологічним принципом є антропоцентричний, згідно з яким "людина" є наріжною світоглядною категорією в системі уявлень про світ [250, с. 26].

Витоки поняття "виражена в мові особистість" були започатковані антропоцентричним напрямом лінгвістичних досліджень В. фон Гумбольдта, який доводив, що кожна мова визначає світогляд, характер народу, а отже тлумачити її особливості та будову можна, лише спираючись на природу мовця [6011]. У сучасній науці Ю. Караулов зазначає, що особистість стає мовною не на рівні мовної семантики (володіння елементарним словником та граматикую), а на когнітивному, який відображає мовну картину світу, тобто знання про світ, закодовані в мові, та тезаурус особистості [10403, с. 151]. Науковці переконані, що антропоцентризму слід дотримуватися під час вивчення культурно вагомих одиниць, оскільки вони є результатом творчої діяльності людини у процесі пізнання навколишнього світу та самої себе [191; 24624; 178].

Визнання антропоцентричного принципу як методологічною основою лінгвістичних досліджень спричинило появу поняття "антропоцентрична лінгвістика" (або "лінгвістична антропологія"). Це як наука, яка вивчає мову і культуру чи мову в культурі [168, с. 16], а також людський чинник у мові. Проте зміст терміна "антропологічна лінгвістика" дуже обмежений, оскільки в її компетенції знаходяться такі глобальні поняття, як "мова", "ментальність", "культура", "етнос", "суспільство", тобто все, що об'єднує у собі людина. Тому вона є назвою напряму, наукової парадигми, а не дисципліни, зважаючи на наукові об'єкти, які вивчаються переважно за їхньою роллю, призначенням і функцією в розвитку особистості [13025, с. 112], щоб згодом удосконалитися в умовах взаємовідносин з довкіллям, яке постійно змінюється і ускладнюється.

У межах антропоцентричного напрямку сьогодні співфункціонують етнолінгвістика та лінгвокультурологія. Етнолінгвістика вибудовує тріаду вихідних понять "мова — людина — культура", що покладені в основу лінгвокультурології, яка зорієнтована на вивчення культурного чинника в мові та мовного чинника в людині [2506, с. 6], тобто на інтерпретацію знань про світ, зафіксованих у мові людиною, крізь призму культури.

У зв'язку з цим В. Телія розглядає лінгвокультурологію як розділ етнолінгвістики. Вона розмежовує суміжні науки, спираючись на хронологічний аспект дослідження, зазначаючи, що синхронний характер орієнтація лінгвокультурології суттєво відрізняє її від етнолінгвістики, основні завдання якої зводяться до реконструкції явищ у діяхронії. Крім того, на думку В.Телії, лінгвокультурологія вивчає не лише вияви національних стереотипів, які дають розуміння фольклорної, етнічної картини світу, а й досліджує повсякденну картину світу, представлену у мовленні носіїв мови та у різних дискурсах (літературному, філософському) і текстах культури, що не є виключно національною, оскільки культурна семантика, закодована в мовних одиницях, не завжди обмежена однією мовою та національно-специфічними засобами вираження [17161, с. 28].

На його думку О. Хроленко, лінгвокультурологія відрізняється від етнолінгвістики тим, що вона розглядає проблему мови та культури загалом, не обмежуючись конкретною мовою та конкретною культурою, а отже, її метою є виявлення універсальних механізмів взаємодії мовних та культурних фактів взагалі для будь-якого суспільства. Науковець розрізняє етнолінгвістику та лінгвокультурологію не як синхронне та діяхронне, а як національне та універсальне [25432; 25533]. Дотримуючись думки О. Хроленко, можна зробити висновок, що лінгвокультурологія описує всю сукупність мовно-культурних проблем

Отже, у межах антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики найтіснішим виявляється взаємозв'язок лінгвокультурології з етнолінгвістикою, оскільки остання заклала підґрунтя для становлення лінгвокультурології. Основним критерієм їх розмежування та співвідношення є поняття "універсальне" та "національне", які відповідно пов'язують з лінгвокультурологією та етнолінгвістикою.

1.2. Основна лінгвокультурологічна одиниця лінгвокультурології

Сучасна термінологічна система лінгвокультурології знаходиться на етапі формування, про що засвідчують численні спроби дослідників знайти якнайточніше найменування для ключових понять. Насамперед вимагає чіткого окреслення базова одиниця дослідження, яка б синтезувала елементи мови й культури та стала основою поняттєво-термінологічного апарату дисципліни.

Інтерес учених до мовних категорій, у яких закодовано культурно вагому інформацію, сприяв появі великої кількості нових термінопонять: "етнокультурознавча лексика" (ОТ. Левченко), "знак етнокультури", "етнокультурний концепт" (В. Жайворонок), "концепт" (Н. Арутюнова, С. Ляпін, В. Нерозняк, Ю. Степанов), "лінгвокультурний концепт" (С. Воркавчов, В. Маслова), "культурно маркована одиниця", "слово з національно-культурним компонентом семантики", "логоепістема" (Є. Верещагін, В. Костомаров), "мовний знак національної культури" (Н. Зайченко), "мовно-естетичний і знак національної культури" (С. Єрмоленко), "національно-культурна одиниця", "культурема" (С. Прохорова), "лінгвокультурема" (В. Воробйов, Л. Мацько, М. Шевченко). Проте найменування термінів та, їхніх основних ключових складників ("знак", "одиниця", "концепт", "слово") не є еквівалентними, тому що позначається на довільності вживання цих понять, зумовлює змішування із близькими за значенням або за мовною формою термінів нами.

Основною одиницею лінгвокультурології російський вчений В. Воробйов називає "лінгвокультурема", під якою він розуміє комплексну міжрівневу одиницю, що становить діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту [443, с. 44–45]. У дефініції простежується погляд вченого на

структуру лінгвокультури. В. Воробйов вважає, що, на відміну від мовної одиниці, лінгвокультура, окрім знака та лінгвістичного значення, має культурний смисл. Структуру лінгвокультури можна представити графічно (мал.1.1)

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці існують й інші наукові інтерпретації цього терміна, які подають Ф. Бацевич, К. Бусуріна, С. Прохорова, О. Селіванова, М. Шевченко та інші. Загалом можна виділити дві тенденції у підходах до визначення лінгвокультури: по-перше, як семіотичної одиниці (див. детальніше [16353]), по-друге, як ментальної структури, що зумовлено відмінністю поняття "мовна картина світу".

Прихильники семіотичного підходу до визначення лінгвокультури вказують на автономність мовної картини світу та її взаємозв'язок з концептуальною картиною світу. У такому контексті розглядає мовну картину світу О. Селіванова: "Мовна картина світу – це представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації в етносвідомості" [20589, с. 365]. Тоді лінгвокультура – складникова мовної картини світу – розглядається науковцями як лінгвістичний конструкт, за яким стоїть певна ментальна сутність.

У межах зазначеного аспекту С. Прохорова, а слідом за нею М. Шевченко визначають лінгвокультуру як "мовну одиницю з національно-культурним компонентом семантики (безеквівалентну і фоново-конотативну лексику), "культуромістке" слово, яке несе у своїй семантичній структурі загальнозначуншу інформацію, що стосується культур інших народів" [18775, с. 4; 26138, с. 35]. Вчені обмежують лінгвокультуру знаками лексичного рівня мови.

Розширює більшу міркування дефініцію лінгвокультури подає О. Селіванова у термінологічній енциклопедії "Сучасна лінгвістика". Вона розглядає лінгвокультуру не лише як одиницю мовної системи, а як базовий термін лінгвокультурології, що служить на позначення одиниці вербалізації культурного змісту. О. Селіванова акцентує увагу на тому, що сукупність культурно маркованих знань та уявлень носіїв певної культури може бути виражена будь-яким мовним знаком – лексемою, словосполученням, реченням, текстом, який містить культурну інформацію [205189, с. 303].

Схожі подібні міркування висловлює Ф. Бацевич. Він розглядає лінгвокультуру як міжрівневу одиницю, яка акумулює як власне мовні утворення, так і тісно з ними пов'язане позамовне культурне середовище [1013, с. 101].

Іншої думки дотримуються вчені, які розглядають мовну картину світу як складову частину концептуальної картини світу, зокрема як "зміст вербалізованих концептів, зафіксованих у межах семантичної системи мови певної лінгвокультурної спільноти" [309, с. 10]. Відповідно лінгвокультуру вони визначають як різновид концепту. Зокрема, К. Бусуріна подає таке тлумачення терміна: "Лінгвокультура – особливий тип концепту, за допомогою якого здійснюється культурно зумовлена ціннісна категоризація дійсності у межах лінгвокультурної спільноти" [309, с. 45]. Під лінгвокультурною спільнотою дослідниця спільнотою дослідниця розуміє об'єднання людей за схожістю інваріативних колективних уявлень та усвідомленням своєї мовної та культурної єдності.

У дефініції лінгвокультури, поданій О. К. Бусуріною, простежується концептуальний підхід до основної одиниці лінгвокультурології, який є поширеним сьогодні в науковій мовознавчій літературі. Проте не об'єктивним є отождивлення лінгвокультури і концепту, до якого вдається дослідниця, оскільки не кожна лінгвокультура формує відповідний концепт.

Активно послуговуються вчені терміном "концепт" та визначають його основною одиницею лінгвокультурології. Як логіко-філософське поняття, термін був запозичений з математичної логіки зарубіжними лінгвістами Г. Фреге та А. Черч, які розглядали його як загальний ментальний зміст [2219, с. 43]. Такої інтерпретації притримувалися Б. Рассел, Г. Шпет, І. Ільїн, М. Лоський та інші.

Спробу розгляду "концепту" як наукового терміна в мовознавстві започаткував російський лінгвіст С. Аскольдов. Науковець визначає концепт як "мисленнєве утворення, що замінює людині у процесі думки невизначену кількість предметів того самого роду, як загальне родове поняття відносно конкретних видових понять одного класу" [56, с. 269].

Вивчення концепту як мовної категорії розпочинається у лише у 80-х роках ХХ ст. Оліття у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (М.Алефіренка, Н. Арутюнової [4], А. Бабушкіна [6], АГ.

Вежбицької [34; 35], С. Воркачова [42; 43], В.Гака, О.Кагановської, В. Карасика [102; 103], О. Кубрякової [128; 129], Д. Лихачова [140], В. Маслової [151], З. Попової [181], О. Селіванової [203; 204], Г. Слишкіна [102], Ю. Степанова [220], Г. Яворська [270; 272] та ін.), проте й нині дискусійним залишається питання його дефініції.

Сьогодні існує значна кількість підходів до розуміння цього терміна, серед яких М. Піменова [17566] виділяє два найпоширеніших підходи. Перший — тяжіє до філософського розуміння концепту як частини класичної сенсуалістської схеми "предмет – відчуття – сприйняття – уявлення – поняття" та ототожнюється з терміном "поняття" (С. Аскольдов) [56]. Інший підхід пов'язує концепт з означуванням у складі моделі "семантичного трикутника". У цьому аспекті під концептом розуміється глядається, по-перше, значення (Д. Лихачов) [13540] та "інваріант значення лексики" (О. Рахіліна) [191178]; по-друге, усе те, що стосується поняття, і те, що робить його фактом культури, зокрема вихідна форма, стиснена до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації, оцінки (Ю. Степанов) [2002, с. 41]; по-третє, етимон слова, "вихідна відмітка і семантичного наповнення слова", слово-концепт, "ключове слово" (АА. Вежбицька) [343]; по-четверте, максимально абстрагована ідея "культурного предмета" (В. Красних) [126; 127, с. 185].

Наведені дефініції, у яких концепт ототожнюється з поняттям, уявленням, значенням, смислом, етимоним чи словом, вказують на невизначеність його місця в мовній системі. Хоча за концептом усталилися типові ознаки, якими він вирізняється серед інших понять. Отже, концепт:

- є загальним найменуванням усіх різновидів мисленнєвих образів (З. Попова, І. Стернін, Ю. Степанов);

- описує ментальну дійсність, тобто "гіпотетичне середовище мислення", відображає уявлення людини про об'єктивну дійсність (С. Воркачов, В. Карасик, О. Кубрякова, Ю. Степанов, С. Воркачов);

- не лише мислиться, а й переживається (Ю. Степанов);

- має мовне вираження (А. Бабушкін, С. Воркачов, В. Карасик, В. Нерозняк, С. Воркачов, А. Бабушкін).

Серед різновидів концепту відзначається визначається когнітивний та лінгвокультурний (культурний) [242, с. 285], які пропонуються науковцями характеризують ями як базові термінами різних лінгвістичних наук, зокрема — когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології — та вказують на, що потребу їхнього розмежування.

Поняття "когнітивний концепт" актуалізується у студіях С. Аскольдова, А. Бабушкіна, А. Залевської, О. Кубрякової, З. Попової, І. Стерніна, які зосереджують свою увагу на співвідношенні психологічних та лінгвістичних явищ, мисленнєвих утворень та засобів їх вербалізації, розглядають концепт "як дискретну одиницю колективної свідомості, яка відображає предмет реального чи ідеального світу та зберігає його вербальне вираження в національній пам'яті мови" [6, с. 11]. Класичним тлумаченням когнітивного концепту залишається дефініція О. Кубрякової, за якою "концепт – це термін, який що служить для пояснення одиниць ментальних або психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної у психіці людини" [12824, с. 90].

Застосовуючи поняття "лінгвокультурний концепт", науковці (Н. Арутюнова, С. Воркачов, В. Карасик, В. Колесов, Г. Слишкін, Ю. Степанов, В. Телія) фокусують свою увагу на культурно ціннісних характеристиках мисленнєво-чуттєвих образів та засобах їх вербалізації носіями мови. (детальніше 1.3). В енциклопедії української мови лінгвокультурний концепт розглядається як "одиниця колективної свідомості, культурно маркований зміст, що містить мовні та етнокультурні складники, уявлення, оцінки тощо" [242, с. 285]. На відміну від когнітивного концепту, який вказує на найістотніші ознаки об'єкта, загальноприйнятою є тенденція розгляду лінгвокультурного концепту як багатовимірного ментального утворення, у якому виділяються декілька якісно відмінних емоційноекспресивні, естетичні, етнічно і культурно зумовлені складники. Підходи вчених до структури лінгвокультурного концепту містять розбіжності, що в межах такого підходу до концепту виявляються передусім стосуються у кількості компонентів та їхній інформаційній якості: В. Карасик – "ціннісний, образний, поняттєвий складники" [103, с. 129], С. Ляпін виділяє "поняття", "образу", "дію" [14640, с. 18], Ю. Степанов – "поняття", "етимологію", "асоціації", "оцінку" [22002, с. 41], В. Карасика – "ціннісний, образний, поняттєвий складники" [101, с.129].

Така багатокомпонентність поглядів на структуру лінгвокультурного концепту вказує на складність його будови, на відміну від когнітивного концепту, який є семантично нечленованим ментальним утворенням. За умови розгляду лінгвокультурного концепту в індивідуальній та колективній свідомості, виділено Степановим складники концепту, слід розглядати як окремі концепти різного обсягу, а не як компоненти єдиного концепту, оскільки будь-які елементи, відсутні у свідомості індивіда та колективу, у структуру концепту індивіда включатися не можуть [20202, с. 41–42]. Активна частина ("головна актуальна ознака, відома кожному носієві культури") входить у загальнонаціональний концепт; пасивні ("додаткові ознаки, актуальні для окремих груп носіїв культури") – належать концептосферам окремих субкультур; внутрішня форма концепту ("не усвідомлювана у повсякденному житті, відома лише фахівцям спеціалістам, але визначальна для зовнішньої, знакової форми вираження концепту") для більшості носіїв культури є не частиною концепту, а одним з детермінуючих його культурних елементів [10301, с. 77–78]. За співвідношенням компонентів у структурі лінгвокультурного концепту науковцями визначаються його різновиди: етнокультурний, соціокультурний та індивідуально-культурний [10301] (детальніше 1.3)..

І. Бугайова як базове поняття лінгвокультурології пропонує вживати термін "культурема". Під культуремою вона розуміє "комплексну, стійку, постійно відтворювану в етнолінгвістичному соціумі структуру, яка, об'єднуючи у своєму змісті багатий соціальний та історичний досвід, відображає ціннісні орієнтири суспільства" [265]. На її думку, лінгвокультурні концепти можуть бути культурами – "одиницями національної культури, особливості яких знаходять відображення в мові та вербалізуються в мовленні в конкретних ситуаціях.

У лінгвістиці до цього терміна, запозиченого з культурології, звертаються В. Воробйов, А. Бухонкіна. В. Воробйов культурами називає "комплексні міжрівневі мовні та мовленнєві одиниці, планом змісту яких є єдність мовного значення та культурного смислу, а формою виступає єдність знака у та мовного значення" [443, с. 11]. Його думку поділяє А. Бухонкіна.

На нашу думку, культуру доцільніше розглядати як категорію культурології, під якою розуміється "цілеспрямовано побудована система артефактів, семантичний мікрокосм, багатовимірна ціннісно-нормативна цілісність, локалізована у певному полі культурних смислів" [124, с. 129]; а також як конкретний культурно значущий об'єкт, явище, подія, вчинок людини та модель її реагування на дійсність, яка, відображаючись у мовній свідомості, вербалізується у мовній категорії – лінгвокультурі.

В. Жайворонок на позначення основної лінгвокультурологічної одиниці вживає власні терміни "слова-концепти", "концепти історико-культурної свідомості народу", вважаючи їх не просто словами ОМІ-

знака **ОМ**, а мовним **ОМ** одиницям **ОМ**, наповненим **ОМ** етнокультурним змістом, які функціонують в культурному контексті та позначені образністю та етносимволікою [7678, с. 51]. Проте вони зазнають критичних зауважень. Хоча іншими дослідниками, які, слідом за С. Аскольдовим, вважають нерелевантним ототожнення концепту з окремим словом [56, с. 114], аргументуючи думку тим, що до **ОДНОГО** і того **САМОГО Ж** концепту можна апелювати за допомогою мовних одиниць різних рівнів: лексем, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень, а в різних комунікативних контекстах **ОДНА** і та сама одиниця може стати способом апеляції до різних концептів.

АА. Вежицька оперує терміном **"**ключові слова культури**"** на позначення **"**слів, особливо важливих і показових для окремо взятої культури**"** [343, с. 35], що в її розумінні відповідає **"**концептам культури**"**. Л. Іванова розмежовує, названі **АА.** Вежицькою синонімічними поняття як синонімічні, за їхніми основними ознаками. Відмінність термінів дослідниця вбачає в тому, що певна кількість концептів з незначними варіаціями функціонує в усіх культурах і їх частотність не є суттєвою, тоді в той час як ключові слова специфічні для кожної національної культури, а їхня активність є основною класифікаційною характеристикою їхнього як ключових [8582, с. 4].

Термін **"**логоепістема**"** пропонують Н. Бурвікова, В. Костомаров. Під логоепістемою вони розглядають **"**знак, який потребує осмислення на двох рівнях — : на рівні мови та рівні культури**"** [2928, с. 48]. Вона потребує адекватного розуміння, правильного у межах храмків відповідної культури тлумачення смислу, який несуть артефакти, та орієнтування у мові та в тій інформації, яка зафіксована в ній.

У перекладі з латинської мови **"**логоепістема**"** означає **"**знання**"** про **"**слово**"**, проте мовознавці називають її різнорівневою одиницею і вважають, що акумульована логоепістемою культурна інформація може бути представлена не лише словом, а й будь-яким іншим знаком, відтворюваним у пам'яті, зокрема фразеологізмом, крилатим висловом, висловлювання відомих людей, афоризмом, прислів'ям, приказкою, промовистим ім'ям, назвою, рядком із пісні, вірша, твору, штампом певної епохи, метафорою, кліше [2928, с. 46—47] тощо, таким чином, створюючи невідповідність між його номінацією терміна та його дефініцією.

Отже, на позначення основного лінгвокультурологічного поняття дослідники пропонують значну кількість термінів, як власне лінгвістичних, так і запозичених з інших суміжних та несуміжних наук, зокрема когнітології, культурології, лінгвокраїнознавства тощо. Серед них найбільш поширенішими термінами є такі: **"**лінгвокультурема**"**, **"**концепт**"**, **"**лінгвокультурний концепт**"**, **"**культурема**"**, **"**лінгвокультурема**"**, **"**логоепістема**"**. На нашу думку, оптимальним таким терміном є **"**лінгвокультурема**"**, оскільки в його номінації міститься вказівка на взаємозв'язок мовно-культурних явищ, які є об'єктом розгляду лінгвокультурології. Культурема та лінгвокультурний концепт відносимо до термінів лінгвокультурології, що тісно пов'язані з лінгвокультуремою. Зокрема, культурема як культурно ціннісний фрагмент дійсності вербалізується у мовному знакові — лінгвокультуремі, а лінгвокультурний концепт — як мисленнєво-чуттєвий образ у свідомості людини, що пов'язує культурно ціннісний фрагмент дійсності — культурему — та формальне позначення його в мові — лінгвокультурему.

1.3. Співвідношення понять **"**лінгвокультурема**"** та **"**лінгвокультурний концепт**"**

Лінгвокультурема у як мовний знак тісно пов'язана з лінгвокультурним концептом, оскільки вона категоризує його культурно цінний зміст у одиницях мовної системи чи в сукупності мовних засобів

мовлення. Проте їх не варто розглядати як явища одного порядку, оскільки, незважаючи на взаємозв'язок між ними, лінгвокультурема та лінгвокультурний концепт є одиницями різних просторів свідомості людини, зокрема когнітивного та лінгвістичного.

Розглядаючи культуру як форму комунікації, представлену лінгвокультурними текстами усного та писемного мовлення, лінгвокультурема потенційно постає мовно-культурним знаком, у якому перетинаються дві знакові системи – мова і культура. У контексті нашого дослідження лінгвокультурема характеризуємо як мовну одиницю знаку, як репрезентант будь-якого предмета чи явища, як одиним із засобів формування лінгвокультурних концептів у свідомості людини. Вона постає у двох знакових модифікаціях: як ідеальний знак мовної системи у свідомості людини та як матеріальний знак, актуалізований у мовленні.

Ідеальне відображення знака у (десигнатор) у свідомості людини здійснює взаємозв'язок між мисленням та мовоутворенням, тобто між концептом (десигнатором) та матеріальною стороною знака у (експонентом), який перетворює ідеальний світ свідомості на матеріальний аналог та виражає різні типи знань у мовній свідомості людини. Сукупності ідеальних образів знаків утворюють мовну картину світу, що є результатом однієї з форм знакової діяльності людини (семіозису), який потребує актуалізації двох компонентів мовного знака у: концепту і десигнатора у. Мовний знак називає та фіксує у мозку людини певну структуру лінгвокультурного концепту, поза вираженням якої він не мислиться як інформаційна одиниця.

Сукупність знань про певний предмет вербалізується у лінгвокультуремі частково, більшою повністю структура лінгвокультурного концепту може бути виражена сукупністю таких знаків. При цьому лише один з них є домінантою, оскільки розкриває поняттєве його ядро концепту, вказує на його головну ознаку, а інші – периферійні – називають додаткові характеристики концепту.

В. Карасиком лінгвокультурний концепт відрізняє від інших ментальних утворень (когнітивний концепт, фрейм, сценарій, скрипт, поняття, образ, архетип, гештальт, мнєма, стереотип) за наявністю акцентування уваги на ціннісному елементі. На його думку, ядром лінгвокультурного концепту завжди є оцінність, оскільки він служить дослідженню культури, а в основі культури лежить оцінний принцип [101; 10283, с. 77].

У дефініціях лінгвокультурного концепту увага здебільшого акцентується на його ментальній, культурній, мовній характеристиці, іноді є вказівка на культурну цінність його інформації.

В. Карасик, Г. Слишкін лінгвокультурний концепт розглядають як умовну ментальну одиницю, якщо використовується у комплексному вивченні мови, свідомості та культури. Співвідношення лінгвокультурного концепту з трьома названими сферами вчені визначають так: свідомість – місце знаходження концепту; культура детермінує концепт, оскільки він є ментальною проекцією елементів культури; мова та мовлення – сфери, в яких концепт опредметнюється [102102, с. 76].

Схоже визначення лінгвокультурного концепту подає білоруська дослідниця В. Маслова, яка розглядає його як "культурно-ментально-мовну одиницю, яку містить лежить у свідомості, детермінується культурою і опредметнюється в мові" [15144, с. 16].

Схожий підхід до лінгвокультурного концепту у Ю. Степанова, який визначає його як "згусток культурного середовища у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, з одного боку, і те, за допомогою чого людина входить у культуру, а в певних випадках і впливає на неї, з другого боку" [22002, с. 40].

Дискусійним є визначення С. Воркачова. Під лінгвокультурним концептом він розуміє "одиницю колективного знання/свідомості, спрямовану на духовні цінності, що має мовне вираження і відзначається етнокультурною специфікою" [421, с. 47]. Викликають заперечення у вчених деякі положення цієї дефініції, зокрема обмеження концепту вищими духовними цінностями та ігнорування матеріальних, звуження культурної специфіки до етнічної [12522, с. 109]. Хоча на тому, що концепт обов'язково повинен мати національнокультурну специфіку [22506, с. 96], наголошує також В. Телія.

Р. Кісь, поєднуючи терміносистеми традиційної семантики та когнітивної лінгвістики, лінгвокультурний концепт визначає як "етнокультурний компонент слова, заряджений смисловою специфікою структур життєдіяльності етносу, його окремих груп" [10605, с. 64]. Автор одночасно використовує терміни "семама" та "концепт", які перетинаються, але кожен з них містить і власну інформацію, а це суперечить ідеям когнітивного підходу. На думку когнітивістів, у мові не може бути інформації, яку не містить когніція: "Мова кодує частково і вибірково способи мислення та аналізу, які еволюційно старшими, ніж мова; проте ми знаємо про наші слова більше, ніж заковано у мові загалом" [7614, с. 11].

На основі аналізу різних поглядів на лінгвокультурний концепт, його будову можна сформулювати наступне визначення терміна, якого будемо притримуватися у нашому дослідженні: лінгвокультурний концепт - це загальне найменування вусіх різновидів мисленнево-чуттєвих образів, які відображають культурно ціннісні фрагменти ментальної дійсності людини.

Узагальнене положенням про співвідношення лінгвокультурного концепту та лінгвокультуреми як, відповідно, про образ етнокультурної свідомості та його вербальності репрезентантації можна конкретизувати через співвідношення основних характеристик термінопонять, яке ілюструє табл. 1.1.

Лінгвокультуреми, на відміну від інших мовних одиниць різних рівнів мови, є мікротекстами, які відтворюють та транслюють стереотипи національної культури, що підтверджує теза В. Телі про фразеологізми-ідіоми як мікротексти, номінативне підґрунтя яких пов'язане з ситуативним характером позначеного. Залучаються всі типи інформації, характерні для тексту, проте представлені у фразеологізмі в згорнутому вигляді, який може вживатися як текст у тексті [225, с. 8]. Це стосується не лише лінгвокультурем, виражених фразеологізмами, але й інших одиниць мови, що містять лінгвістичне значення та різні типи енциклопедичних знань (див. табл. 1.2), які в сукупності формують рівні лінгвокультуреми.

Лінгвокультурема як одиниця тексту пронизує горизонтальну площину значеннєвого його поля, створюючи вертикальний простір [32], який генерує предметно-логічні та асоціативні мікрополя. У тексті лінгвокультуреми потребують осмислення на двох рівнях: на рівні мови та на рівні культури, з метою відображення погляду українців на світ.

Таблиця 1.1

Зістав Порівняль на характеристика лінгвокультурного концепту та лінгвокультуреми

Назва лінгвокультурологічної одиниці	Лінгвокультурний концепт	Лінгвокультурема
Місце локалізації	інформаційна одиниця ментальної свідомості	лінгвальний конструкт, одиниця мовної свідомості, мовлення
Детермінація культурних фрагментів дійсності	в ціннісному, поняттєвому та образному складниках свідомості	в денотативному, сигніфікативному, конотативному значеннях мовної одиниці та у фоні

		знаннях про неї
План змісту	генерує загальнокультурну і національнокультурну інформацію	
Спосіб вираження	слово, фразеологізм, речення, текст	
Функції	Відображає концептуальні та перцептивні знання про культурні феномени, факти, явища	знакова функція; об'єктивує, вербалізує фрагменти концептуальних знань, образи культурних реалій у мові

Лінгвокультуреми-фразеологізми мають образно-ситуативне мотивоване значення, оскільки воно містить образ, який є похідним від іншого образу, що характеризує дійсність. І на відміну від лінгвокультуреми-слова із вторинною

На відміну від лінгвокультурного концепту лінгвокультурема відрізняється своєю природною сутністю та місцем локалізації. Зокрема, якщо лінгвокультурний концепт має ментальну природу і локалізується у свідомості людини, то лінгвокультурема характеризується знаковою природою і не має чітко визначеної локалізації у мові.

З огляду на те, що їхнє функціональне призначення дещо схоже, зокрема концепт та лінгвокультурема виконують когнітивну, конститутивну (є одиницею національно-ментально-мовної картини світу), кумулятивну (накопичує і зберігає культурно значиму інформацію про світ), класифікуючу (встановлює взаємозв'язки між фактами культури), аксіологічну (дає оцінку культурній інформації) функції [81 ??,с.87], концепт може бути віднесений до класу лінгвокультурем, якщо він розглядається як константа (Ю.Степанов) або ключове слово (А.Вежбицька) культури.

Лінгвокультуреми, на відміну від інших мовних одиниць різних рівнів мови, є мікротекстами, які відтворюють та транслюють стереотипи національної культури, що підтверджує теза В.Телії про фразеологізми-ідіоми як мікротексти, номінативне підґрунтя яких пов'язане з ситуативним характером позначеного. Залучаються всі типи інформації, характерні для тексту, проте представлені у фразеологізмі в згорнутому вигляді, який може вживатися як текст в тексті [206, с.8]. Це стосується не лише лінгвокультурем, виражених фразеологізмами, але й іншими одиницями мови, що містять у структурі містять лінгвістичне значення та різні типи енциклопедичних знань. (див. мал.1.1.), які в сукупності формують рівні лінгвокультуреми.

Таблиця 1.2

Структурні рівні лінгвокультуреми SHAPE * MERGEFORMAT

Лінгвістичне значення
Загальнолюдський тип енциклопедичної інформації
Національно-культурний тип енциклопедичної інформації

Мал. 1. 1. Структурні рівні лінгвокультури

Лінгвокультура як одиниця тексту пронизує горизонтальну площину значеннєвого поля тексту, створюючи вертикальний простір, який генерує предметно-логічні та асоціативні мікрополя. У тексті лінгвокультури потребують осмислення на двох рівнях: на рівні мови та на рівні культури, з метою відображення погляду українців на світ.

Лінгвокультури-фразеологізми мають образно-ситуативне мотивоване значення, оскільки воно містить образ, який є похідним від іншого образу, що характеризує дійсність. І на відміну від лінгвокультури-слова з вторинною номінацією фразеологізми переносять більше ніж одну образно-асоціативну ознаку з первинного сполучення слів. Значення лінгвокультури-слів з вторинною номінацією характеризуються образно-асоціативною, символічною та аксіологічною модальностями, які надають лінгвокультурі національну специфіку.

Особливо цінним для нашого дослідження є висновок А. Бухонкіної про те, що культурно вагома інформація для людства чи для певного народу може охоплювати як мовний та мовленнєвий знак у цілому, так і окремі його складники – денотативне, сигніфікативне або конотативне значення. Це положення в її праці підкріплюється типологією культур за місцем локалізації культурних сегментів: 1) культура-реалія (мовний знак називає національний артефакт); 2) денотативна культура (культурно вагома інформація міститься у денотативному значенні); 3) сигніфікативна культура (культурно вагома інформація міститься у сигніфікаті); 4) конотативна культура (культурно вагома інформація зосереджена у конотативному компоненті значення); 5) символічно-предметна культура (мовний знак, який має певний культурно-символічний зміст і є носієм важливої інформації про особливості бачення світу певною лінгвокультурою); 6) символічно-поведінкова культура (мовленнєва (етикетна) формула, вибір мовних засобів у якій визначається ціннісними орієнтирами тієї чи іншої лінгвокультури) [10, с. 10–20]. У зв'язку з диференціацією обсягу культурної інформації в лінгвокультурі, можна зробити висновок, що лінгвокультури різняться ступенем культурної маркованості: від нейтрального в культурних універсалах до максимального у культурних реаліях, які характеризуються лакунарністю в інших мовах.

Лінгвокультури, у яких культурна інформація закріплена в денотаті, відображають здебільшого реалії матеріальної культури, рідше явища соціальної та духовної культури та характеризуються високим ступенем культурної маркованості. Проте у більшості лінгвокультур в українській мові культурна інформація міститься в конотативному компоненті значення, яке "доповнює денотативний та граматичний зміст мовної одиниці асоціативно-образним уявленням" [265, с.

190] його номінативні та образні одиниці набувають у тексті. Такий спосіб закріплення за мовним знаком культурного сегмента дійсності В. Телія називає терміном "культурна конотація", під яким вона розуміє інтерпретацію денотативного чи образного мотивованого, квазиденотативного аспектів значення в категоріях культури [2506, с. 214].

Традиційну концепцію для лінгвокультурологічних досліджень щодо входження непоняттєвих культурних уявлень в семантичну структуру мовної одиниці, в її семантичні долі розширює слушна думка І. Привалової, згідно з якою національно-культурні знання містяться не тільки в денотативно-конотативній структурі мовного знака, а й у структурі мови та її одиниць у вигляді пропозицій та фонових знань, які відображають етнолінгвокультурну свідомість мовної особистості [186174, с. 61]. Висловлені положення дослідниці щодо локалізації культурної інформації поза мовним знаком (лінгвокультурою) у вигляді пропозицій та фонових знань є актуальними для нашої праці. А згадані І. Приваловою терміни "пропозиція" та "фонові знання" розглядаються як: "пропозиція" – тип знань, що відображає деякі онтологічні відношення між предметами або предметом і його властивістю, осмислені як такі у свідомості людини [2826, с. 138]; як "фонові знання" – тип знань,

притаманний носіям певної національної лінгвокультурної спільноти і пов'язаний з базовими елементами рідної ідіоетнічної культури" [1310, с. 61].

Виявлення та опис лінгвокультурум дозволяє визначити особливості національно-мовної картини світу, специфіку світорозуміння та національного характеру даної мовної спільноти. Чіткі критерії виділення лінгвокультурум поки що не сформульовані. Підґрунтям для їх визначення є критерії виділення національно-культурної лексики в сучасній літературній мові: 1) семантичний (за предметно-логічним змістом та додатковим елементарним значенням мовної одиниці); 2) граматичний (за граматичними формами іменників та їх усталеною сполучуваністю); 3) функціонально-стилістичний (за стилістичною функцією виділених слів, за допомогою яких можна створити національний колорит, стилізувати текст); 4) перекладний (безквівалентний); 5) лінгводидактичний (практичне використання під час вивчення української мови); 6) експериментальний (за результатами психолінгвістичного, соціолінгвістичного аналізу); 8) частотний (за частотністю вживання в культурній сфері) [4021, с. 5].

У нашому дослідженні згадані критерії можуть бути враховані лише частково, оскільки мета та завдання дисертаційної роботи не передбачають залучення мовного матеріалу інших мов та проведення психолінгвістичного аналізу.

Більш дієвими прийнятними показниками виділення лінгвокультурум вважаємо ті, що були запропоновані А. Вежбицькою [33] для характеристики ключових слів культури, зокрема загальноживаність, частотність використання в певній семантичній сфері, у прислів'ях, приказках, розробка широкого семантичного поля, у центрі якого знаходиться ключове слово, формування навколо слова фразеологізмів, запропоновані А. Вежбицькою [34] для характеристики ключових слів культури. До них слід додати семантичний та функціонально-стилістичний критерії.

Отже, лінгвокультуруму та лінгвокультурний концепт розглядаємо як взаємопов'язані, але різні поняття. Основні їхні відмінні властивості відзначаємо у формулюванні дефініцій термінів: Під лінгвокультурумою розуміємо мовний у одициню знак, який вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні цінності, реалії тощо; під лінгвокультурним концептом — образ свідомості, що відображає культурно ціннісні фрагменти дійсності.

1.4. Методи та методологія лінгвокультурологічного дослідження художнього тексту

Вивчення особливостей культури народу через усебічний аналіз його мови потребує уточнення методології лінгвокультурологічного дослідження [1]. Методологічне підґрунтя лінгвокультурології створюють формують позиції сучасної когнітивної лінгвістики (Н. Болдирьов, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін та ін. тощо), згідно з якими мова і культура є формами свідомості. Останнім часом розробляються власне лінгвокультурологічні наукові методи емпіричного та теоретичного дослідження явищ (праці В. Білоуса [21], В. Воробйова [44], О. Каракуці [100], С. Кошарної [122], Л. Мацько [157], В. Телії [225], М. Шевченко [261]), а також лінгвістичні дослідження Л. Дробаха, О. Малюк, Д. Ужченка та ін., присвячені вивченню окремих груп лексики з національнодетермінованим змістом). Проте методологічний підхід до апарат лінгвокультурологічних досліджень залишається остаточно не сформованим.

Дослідження лінгвокультури як мовного явища, що формується в процесі семіозису та характеризується багатоаспектністю, різноманітністю взаємовідношень і взаємозв'язків з іншими мовними та позамовними явищами, слідом за В. Воробйовим [443], вважаємо, доцільно здійснювати в межах семіотичної моделі дослідження, зважаючи на чотири рівні знакової системи (синтактики, семантики, прагматики, синтагматики). Оскільки їхній розгляд дозволяє створити цілісне уявлення про лінгвокультуру, її мовний та позамовний зміст. Адже семантичний аспект семіотичної моделі дослідження відображає мовний зміст лінгвокультури, синтагматичний – позамовний зміст, синтаксичний – актуальні зв'язки з іншими одиницями, прагматичний – її вплив на людину. Позамовний зміст лінгвокультури найчастіше представлений імпліцитно як елемент вертикального контексту, який генерує значний обсяг інформації – культурологічної (національної) та загальнокультурної за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні.

У зв'язку з вище сказаним вище, дослідження лінгвокультури передбачає поєднання різноманітних методів аналізу, які в сукупності мають здатність врахувати знакову природу лінгвокультури, її культурно-ціннісний зміст, особистісну свідомість носія мови, тобто семіотичний, культурологічний та антропоцентричний аспекти мовного знака.

На сьогодні вченими вже окреслено декілька власне лінгвокультурологічних методів дослідження.

Лінгвокультурологічний аналіз має синтезуючий характер, оскільки являє собою сукупність методів дослідження. Він передбачає опис лінгвокультури як «прояву... когнітивних процесів та в якості його результатів».

1). Як особливий метод лінгвокультурології В. Телія виділяє лінгвокультурологічну інтерпретацію [25506], яка дозволяє через аналіз лексичних фіксацій проникнути в систему смислів, що лежать в основі семантики слів, що відображають культурну специфіку менталітету етносу.

Метод лінгвокультурологічної інтерпретації має інтегрований підхід до слова як до вербального вираження концепту з обов'язковим залученням фонових знань, які становлять культурний контекст і детермінують культурний компонент значення, а тому поєднує в собі компонентний, словоцентричний, текстоцентричний та концептуальний аналізи.

Виявлення культурної конотації слова здійснюється за допомогою компонентного аналізу, метою якого є виділення мінімальних семантичних компонентів – сем – у значенні слова.

Словоцентричний аналіз [6566] досліджує словникове значення слова, його парадигматичні зв'язки в системі мови, фразеологічні та пареміологічні одиниці, пов'язані зі словом, а текстоцентричний – контекстуальне значення слова, його синтагматичні зв'язки. Поєднання словоцентричного та текстоцентричного аспектів аналізу дозволяє виявити імпліцитний зміст лінгвокультури.

Зважаючи на те, що концепт визначає семантику мовних засобів, які використовуються для його вираження, у лінгвокультурології використовуються концептуальний аналіз [73], що пов'язаний з логічним аналізом денотату та вивченням власної мовної свідомості на противагу описові зовнішньому.

Відмінності концептуального аналізу від семантичного аналізу мовної одиниці визначаються їхньою метою. Якщо семантичний аналіз спрямований на виявлення семантичної структури слова, уточнення її денотативних, сигніфікативних та конотативних значень, то концептуальний – на пошук тих спільних концептів, які підведені під один мовний знак і передбачають існування цього знака як когнітивної структури.

2). Наукове опрацювання лінгвокультури за польовим методом дослідження, який дозволяє розмежувати їх, встановити ієрархію зв'язків між ними, виділити лінгвокультурологічні ряди та поля, пропонує В. Воробйов.

Лінгвокультурологічне поле науковець розглядає як ієрархічну структуру множини лінгвокультури, об'єднаних спільним (інваріативним) смислом, характерним для певної культурної сфери [443, с. 65].

Важко, на відміну від семантичного поля, лінгвокультурологічне характеризується двовимірністю семантики, оскільки синтезує в єдине ціле мовний та культурний зміст. Його перевага над іншими методиками методами дослідження полягає в тому, що він комплексно поєднує декілька методів та подає системний аналіз культурного змісту лінгвокультури.

У художньому тексті лінгвокультурологічний аналіз, на думку Л. Мацько, може здійснюватися як окремо, так і в межах стилістичного чи комплексного лінгвістичного аналізу [157].

Спроби встановлення послідовності дій аналізу лінгвокультурем здійснені К. Бусуріною [309], Л. Мацько [156; 157], Л. Шкатовою [26441]. Враховуючи матеріали їхніх розвідок, пропонуємо такі етапи комплексного аналізу лінгвокультурем у ХУДОЖНЬОМУ тексті:

1. Визначення належності лінгвокультурного тексту до певного періоду розвитку культури та національної мови.
2. Вилучення з твору культурної інформації, пов'язаної з концепцією тексту.
3. Виділення у тексті лінгвокультурем.
4. З'ясування лексичного значення лінгвокультурем та встановлення їхнього зв'язку з певними фактами культури народу.
5. Аналіз семантичних особливостей лінгвокультурем (денотативний та конотативний макрокомпоненти семантики, мікрокомпоненти культурної конотативної семантики, характеристика лінгвокультурем за тематичними групами та виявом етнічної семантики).
6. Виявлення самобутності семантичних полів, пов'язаних з культурними відмінностями (національними, гендерними, віковими, професійними).
7. Визначення сфери вживання та поширеності лінгвокультурем у мові.
8. Об'єднання лінгвокультурем у лінгвокультурологічні поля, визначення домінант та периферії у них.
9. Аналіз зв'язків у лінгвокультурологічному полі (опозиційні, асоціативні, синонімічні, антонімічні, паронімічні, лексико-семантичні).
10. Визначення концептів, які вербалізуються лінгвокультуремами, їх приналежності до певного концептуального поля (концептосфери, концептуального комплексу).
11. Аналіз ролі лінгвокультурем у створенні образності твору (метафоричне значення, символічні інтерпретації).
12. Характеристика особистісних якостей мовної свідомості автора (персонажа) та способів презентації культури особистості як представника лінгвокультурної спільноти та як індивідуальності, відображених у художньому тексті.

Отже, аналіз лінгвокультуремологічних одиниць не зводиться до якогось одного методу, а поєднує декілька таких, що дозволяють розв'язати важливі завдання лінгвокультурології, зокрема розкрити сутність мовного бачення світу даною лінгвокультурною спільнотою на певному часово-культурному зрізі, виявити ідіоетнічний характер кодування культурно-ціннісної інформації та функціонування лінгвокультурем у тексті.

1.5. Мова Української соціально-психологічної прози першої половини ХХ століття як джерельна база лінгвокультурологічних досліджень

Розвиток лінгвокультурологічних досліджень вимагає уточнення їх джерельної бази. До головних джерел лінгвокультурології О. Хроленко [254] відносить словники, живу народну мову, фольклор, твори класичної та сучасної літератури. Сучасні дослідження лінгвокультурологів здебільшого орієнтовані на художній текст, який має значний потенціал для декодування лінгвокультурної інформації.

Значним національно-культурним потенціалом характеризуються соціально-психологічні твори [6465; 9086; 9187; 9288; 9389; 11008; 216199; 23313; 26744; 26946], у яких змальовуються складні психологічні стани героїв, зумовлені соціальними обставинами. У літературі соціально-психологічна проза представлена дуже широко, починаючи з фольклорних творів, вона набула розквіту у ХІХ — ХХ століттях у мовотворчості П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, О.

Кобилянської, В. Стефаника, Г. Журби, М. Хвильового, І. Багряного, У. Самчука, О. Гончара, В. Підмогильного, Гр. Тютюнника, А. Головка, Ю. Яновського у вітчизняній та Г. Флобера, О. де Бальзака, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, М. Гоголя у зарубіжних літературах.

Її творці такого різновиду прози є не лише майстрами психологічного аналізу в літературі, але й соціологами, які створюють соціальні картини життя суспільства, визначають його вплив на становлення особистості [2475, с. 46]. Досягненням письменників соціально-психологічної прози є не лише "психологічний аналіз соціальних явищ" [229, с. 363], на що вказував І. Франко, а й соціальний аналіз психологічних явищ, станів, процесів у суспільному середовищі.

Паралельно з соціально-психологічною прозою у 20-30 роки ХХ століття у літературі розвивається окремо психологічна та соціальна проза [65, 92, 213, 214, 244, 246]. Психологічна проза переважає у творчості модерністів, які надають великого значення підсвідомому, вдаються до "потoku свідомості", а в аналізі внутрішніх переживань не відображають зв'язки особи і суспільства. Письменники психологічної прози (М.Яцків, Є.Мандичевський, М.Чернявський) розглядають людину ізольовано від суспільства, відмежовують психологію людини від соціальних характеристик.

Антипсихологічною концепцією щодо зображення людини характеризується творчість українських футуристів та плужан, які створили соціальну, а точніше, "виробничо-соціальну" прозу [108, с.27]. У їхніх творах дію рухає не образ людини з її внутрішнім світом, а проблеми тогочасного суспільства.

Проте з позиції сьогодення саме соціально-психологічну прозу можна назвати позачасовим різновидом прози, який розкриває найгостріші соціальні проблеми у зв'язку з психологічними зрушеннями у свідомості героя часу, а психологічні зрушення – зі змінами соціальними. Увага автора прозаїка зосереджується на психіці людини та на середовищі, у якому вона перебуває, внаслідок чого образ людини стає соціально значнішим, а внутрішній світ – соціально змістовнішим і психологічно багатшим. Отже, у соціально-психологічних творах репрезентовані найрізноманітніші соціальні типи людей із властивими для них станами свідомості – від "зайвої людини" і стихійного бунтаря до професійного революціонера [9692, с. 15]. Досягненням письменників є не лише "психологічний аналіз соціальних явищ" [253, с. 363], на що вказував І. Франко, а й соціальний аналіз психологічних явищ, станів, процесів у суспільному середовищі.

Проте у літературознавстві до сьогодні чітко не сформульовано однозначного визначення поняття "соціально-психологічна проза", на що вказує відсутність терміна у літературознавчому словнику [142]. Одні вчені [45; 5048; 229; 21333; 23414; 26744; 26946] розглядають соціально-психологічну прозу як різновид психологічної прози (до того ж здійснюють цей поділ за різними критеріями), інші [9692; 11008] – як самостійний вид прози. У зв'язку з цим постає проблема визначення статусу соціально-психологічної прози серед інших різновидів, виділення властивих їй ознак.

А.Ткаченко [209], І.Безпечний [15] розглядають соціально-психологічну прозу як художньо-словесний підвид психологічної прози за тематичним спрямуванням поряд з іншими різновидами (соціально-побутовою, філософською, історичною, автобіографічною прозою). На нашу думку, таке розмежування є дещо умовним, оскільки прозові твори часто характеризуються тематичним синкретизмом, а тому твір одночасно може бути і філософським, і соціально-психологічним, і автобіографічним. До того ж вчені дотримуються думки, що тематика твору не є визначальною ознакою у диференціації прози,

оскільки одна й та сама тема може бути висвітлена з різних кутів зору. Це стосується і поділів прози О.Галичем [48] за ідейно-художнім змістом (соціальна, філософська, родинно-побутова, сатирична) та Б.Томашевським [219] за особливостями прийомів розвитку сюжету (психологічна, сатирична, фантастична, безсюжетна тощо).

У дисертаціях [9296], М. Кодака [11008], які розглядають соціально-психологічну прозу як самостійний різновид прози, у якій де, окрім психологізму [13129; 17262; 22103; 23414] як сплаву індивідуального та соціального, враховується соціальний чинник, що діє зовні на особистість. Хоча, зважаючи на те, що психологізм включає в себе соціальний та індивідуальний підходи водночас і є “відображенням внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів” [225, с.57], у широкому розумінні психологічну прозу можна розглядати як соціально-психологічну.

Мову української соціально-психологічної прози першої половини ХХ ст. не можна охарактеризувати, оминаючи ознаки соціально-психологічної прози, оскільки більшість творів характеризуються тематичним синкретизмом, тобто вони одночасно можуть бути і філософськими, і соціально-психологічними, і автобіографічними.

Визначені дослідниками [64; 110; 173; 247; 252] стильові доміанти соціально-психологічної прози дають підстави розглядати її як самостійний різновид прози серед інших різновидів (соціально-побутового, філософського, історичного тощо), хоч і не чітко диференційований у художній практиці, оскільки часто в творах комбінується з іншими різновидами прози. Отже, **під соціальнопсихологічною прозою розуміємо прозовий твір, у якому змальовуються складні психологічні стани героїв, зумовлені соціальними обставинами.**

Для опису соціально-психологічної прози важливою є категорія “соціальність”, яка може виявлятися у характері героя як безпосередньо – у вигляді відкритих політичних дій героя, суспільно відвертих висловлювань, думок, почуттів, так і опосередковано, приховано у вигляді найменших душевних порухів, які є також соціально забарвленими [108, с.48-49].

Серед особливостей соціально-психологічної прози М.Кодака [108] відзначає властиве їй поєднання епічності та психологічного аналізу.

Епічність забезпечує більшою чи меншою мірою (залежно від жанру твору) розгортання панорами життя героїв твору. На її особливу роль у розширенні уявлень про життя героя, еволюцію його характеру вказує М. Пивоваров: “Показуючи внутрішню єдність і закономірність розвитку характеру, письменник досить часто, особливо у великих творах, звертається до минулого своїх героїв, яке знаходиться іноді на далекій відстані від тих подій, що відбуваються в романі, і лежать навіть десь поза часовими межами твору. Це дає краще уявлення щодо еволюції певного образу, а також поширює коло зв'язків і відношень людини у житті, тобто збільшує суспільно-історичні обрії, зміцнюючи цим самим і епічний елемент твору” (Вид.- наше) [164, с.52-53].

Психологічний аналіз у соціально-психологічній прозі є “методом образно-логічного осягнення історично характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості” [92, с.7] Він спрямований на розкриття психіки людини через систему засобів та прийомів, наприклад: асоціативно-психологічне відображення внутрішнього світу героїв, психологічний взаємозв’язок чуттєвого та буттєвого у світі героя, емоційність оповіді, експресивність художніх засобів [214, с.12].

З посиленням уваги до людських почуттів, людського “я” у прозі розвивається “об’єктивний ліризм” (І.Денисюк), який є ще однією ознакою соціально-психологічної прози, а також досягненням митців, яких І.Франко назвав “ліриками” за вміння в новелістичній формі через порухи людської душі передавати соціальні процеси дійсності [228, с.526].

До чітко визначених М.Кодаком властивостей соціально-психологічної прози на основі аналізу літературного процесу та критичних зауважень літературознавців слід додати ще й такі риси:

- домінування соціально-психологічної теми у прозі, яка в узагальненому вигляді відтворює таку закономірність: детальне зображення психологічного стану або зміни станів під впливом різних соціальних ситуацій;

- драматичні конфлікти, які побіжно згадує М.Кодак: “Поряд із широким соціально-психологічним типажем великих можливостей епічному людинознавству, синтетичному суспільствознавству надає енергія *драматичних конфліктів*, розгортання панорами суспільного життя, з яким зливається доля героя” (вид. - наше) [108, с.41]. Уточнюємо, що опозиція конфлікту в соціально-психологічній прозі будується у парадигмі “людина-суспільство”;

- головним героєм таких творів є передусім особистість, поведінка якої зумовлена психологічним станом, життєвою позицією героя, зовнішніми обставинами, соціальною групою, до якої вона належить. Образ людини у творі, представлений у соціально-психологічних відношеннях та взаємозв’язках її внутрішнього світу зі світом зовнішнім, характеризується певними соціально-психологічними рисами, які можуть мати як позитивну, так і негативну оцінку з позиції суспільних норм та власного ставлення до них автора;

- змалювання соціальних ситуацій та обставин, які зумовлюють поведінку героїв, впливають на формування характеру. На їхню рушійну силу в еволюції образу героя вказує літературознавець В.Фащенко: “Художня література засвідчує, що різноманітні властивості характерів поєднуються в безмежній кількості комбінацій, химерно змінюються, *домінують в одних і пригасають в інших ситуаціях*, невпинно формуються внаслідок взаємодії особистості з навколишнім середовищем” (вид. - наше) [225, с.33];

- кордоцентричність сприйняття навколишнього світу, який у душу та серце героїв проектується через чуттєве його сприйняття;

- соціально-психологічна концептуалізація світу та буття особистості, пов’язана з етичними категоріями: зло, добро, справедливість, заздрість, що породжуються соціальними суперечностями.

Визначені стильові домінанти соціально-психологічної прози дають підстави розглядати її як самостійний різновид прози серед інших різновидів (соціально-побутового, філософського, історичного тощо), хоч і не чітко диференційований у художній практиці, оскільки часто у творах перемежується з іншими різновидами прози. Отже, під **соціально-психологічною прозою розуміємо прозовий твір, у якому змальовуються складні психологічні стани героїв, зумовлені соціальними обставинами.**

Помітний внесок у розвиток соціально-психологічної прози у першій половині ХХ ст. оліття зробили представники української діаспори, які описали соціальний та національний гніт селян, їхні волелюбні прагнення (Галина Журба у збірці новел та оповідань „Похід життя”, 1910–1919 та повісті “Зорі світ заповідають...”, 1925–1928), страхіття людського буття в умовах більшовицького геноциду (Улас Самчук у повісті “Марія”, 1933), всі прошарки українського суспільства в культурно-історичному просторі, ідеологічні напрями кінця ХІХ – початку ХХ ст.. У (контексті долі української нації у культурно-історичному просторі (Улас Самчук у трилогії “Волинь”, 1929–1937), “тріумф людської гідності на іспиті людини в межовій ситуації боротьби і страждань серед нелюдськості підневільної дійсності” [593, с. 581] (Іван Багряний у романах “Тигролови”, 1943; “Людина біжить над прірвою”, 1948–1949; “Сад Гетсиманський”, 1948–1950). Їхні імена та твори в у продовж півстоліття були під забороною в Україні.

Майстром соціально-психологічної новели, оповідання та повісті першої половини ХХ ст. оліття стала Галина Журба, у творчій манері якої, як слушно відзначив Ф. Погребенник, помітний вплив Василя Стефаника. У збірці новел та оповідань “Похід життя”, до якої входить одинадцять творів: (“Над скибою” (1910), “Смерк” (1910), “Журавлі” (1910), “В ясний день” (1910), “Солов’ї” (1910), “Черешні” (1911), “Свято” (1912), “Коняка” (1912), “Гістерія” (1913), “Похід життя” (1913), “Пісня на одній струні” (1916)), увагу письменниці привертає багатоманітність життя, яке увібрало в себе його болі, тугу, переживання людей.

У повісті “Зорі світ заповідають...” письменниця описує мистецьки зображає життя волинян у передреволюційну і пореволюційну добу. Вміння письменниці відтворювати світ сучасної їй доби відзначає В. Шевчук: “Її твори досі живі, в них завмер, як метелик у краплі бурштину, світ, який вона бачила, любила й уміла відтворювати. Бо любов до світу й до людини в її творах – перша прикметна ознака. Бо слово під її пером набувало трепетності й сили, а картини, що їх вона змалювала, творилися рукою доброго Майстра” (цит. за [22, с. 85]).

У соціально-психологічній повісті “Марія” та трилогії “Волинь” Улас Самчук змальовує, як драматичні та суперечливі події доби позначилися на житті психологів українського селянства – основи нації, на формуванні його світоглядних позицій, поведінці.

Вна нашу думку, визначними соціально-психологічними романами цього періоду стали “Тигролови”, “Людина біжить над прірвою”, “Сад Гетсиманський” Івана Багряного, які як різновиди прози по-різному розглядаються у літературознавстві. Зокрема, роман “Тигролови” науковці визначають як пригодницький, проте він водночас є і соціально-психологічним, оскільки в ньому добре виписаний характер головного героя, його стійкі моральні риси, які неспроможна зламати тоталітарна система, а також психологічні стани та настрої інших героїв твору. Помітно, що у творі поряд із зовнішнім захопливим сюжетом розгортається внутрішній, побудований на душевних колізіях.

З великою психологічною правдивістю змальовує автор переживання Андрія Чумака в у романі “Сад Гетсиманський”, який традиційно вважається автобіографічним. На кожній сторінці твору письменник відтворює картини суспільного життя крізь призму світовідчуття приречених в’язнів та “автобіографію душі” [172] (С.Павличко) головного героя.

У боротьбі проти антигуманної системи виявляються кращі риси характеру Максима Колота у романі "Людина біжить над прірвою".

Отже, романи Івана Багряного можна вважати соціально-психологічними, адже герої творів глибоко страждають, переживають неймовірні психологічні зрушення, але завдяки високій духовності та моральності перемагають несправедливість тогочасного суспільства. Однією з помітних диференційних ознак мовного стилю автора є уведення російських елементів на сторінках романів, що пояснюється не лише бажанням автора відтворити мовлення персонажів [275, с. 100], а й порушенням проблеми полікультурності.

Образно-естетичні ознаки соціально-психологічної прози перебувають у взаємопідпорядкуванні із мовою творів, що підтверджують розвідки дослідників (М. Братусь [25], С.

Каленюк [98], О. Кліщової [107], О. Кравченко-Дондзи [123], Н. Ладиняк [135], В. Русанівського [196], В. Стеція [222] та ін.). У мові української соціально-психологічної прози I половини XX століття широкі представлені мовно-естетичні знаки - лінгвокультуреми, які відображають національні особливості внутрішнього світу особистості у певну історичну епоху у взаємозв'язку з впливом на неї соціальних чинників та лінгвокультурною ситуацією доби ("динамічним процесом взаємодії мов та культур в історичних культурних регіонах та соціальних сферах" [259, с. 19]). Лінгвокультуреми є складниками фонових знань носіїв мови та значною мірою формують лінгвокультурний потенціал художнього тексту [81, с. 416].

Змодельований з лінгвокультурем у творах тезаурус соціально-психологічних концептів у творах акумулює досвід суспільної свідомості та власного внутрішнього світу. Специфіка образного слововживання вербалізаторів концептів лінгвокультуремних одиниць у соціально-психологічній прозі пов'язана з органічним поєднанням соціального та психологічного змісту у тексті та витворення соціально-психологічних тропів [161].

Соціально-психологічна домінанта відчувається в поетиці твору: як у фонетиці, лексиці, морфології художнього твору, так і загалом у мовних категоріях, які, виражаючи найінтимніші думки та почуття окремої особи, є соціально зобумовленими [472, с. 28, 334].

Ключовими концептами соціально-психологічної прози є "суспільство" та "людина", навколо яких групуються номінації на позначення: 1) суб'єктів суспільних відносин (ворог, товариш, друг); 2) суспільних цінностей (добро, любов, взаємодопомога, воля); 3) суспільних понять (солідарність, патріотизм); 4) психічних станів (страх, розпач, сум, жаль, радість); 5) органів відчуття (серце, душа), які широко представлені у семантиці художніх засобів. Зокрема, М. Братусь, досліджуючи епітет в художній прозі І. Багряного [25], робить висновок, що ядром ідіолекту автора, центром епітетних словосполучень є лексема "людина (істота)", яка об'єднує навколо себе різноманітні щодо семантики та лексико-синтаксичної організації ряд епітетів.

У соціально-психологічній прозі першої половини XX ст. Оліття, у зв'язку з синтезом власної та європейської стильової системи, активно використовуються інтернаціоналізми, які характеризують суспільну сферу діяльності людей, що перебуває у зв'язку з політичним життям суспільства: революція, пролетаріат, соціалізм, комунізм, провокація, націоналіст тощо.

Вживаються у прозі новотвори-ідеологеми, репрезентовані фразеологічними словосполученнями, які характеризують суспільно-політичні зрушення у першій половині XX ст. Оліття: "ворог народу", "органи революційної законності", "пролетарське правосуддя", "єзовські рукавиці", "класова боротьба" ("Вкинуто бацилу класової боротьби" туди, де не існувало ніяких класів, а тому постала боротьба для боротьби, гарячка мікробів тифу в примітивно-здоровому організмі недорозвиненого інтелектуального людського ества" (У. Самч. 1, 223)).

Художньому мовленню соціально-психологічної прози властива побутова жаргонна лексика народу, представлена соціальними (лексика в "язнів: розколовся, конвеєр, брехалівка, пришити діло, фабрика-кухня, чих-пих, кунді-бунді), та територіальними діалектами (хідня, чавкотіти, горнило, походеньки, *хряпнути*), які відображають особливості мовлення соціальних груп та населення певних місцевостей.

Щодо мовотворчості І. Багряного В. Русанівський вказує на вплив фольклорних, розмовних, книжних джерел, що, в першу чергу, виявляється в активному використанні автором діалектизмів, росіянізмів, тюремних жаргонізмів [196].

Серед засобів та прийомів розкриття внутрішнього світу героя, його соціальної детермінованості значне місце належить ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМНИМ тропам, які значною мірою диференціюють соціально-психологічну прозу від інших різновидів, зокрема метафорам зі словами суспільної та емоційної сфер: людина, революція, в "язень, війна, голод, душа, сум, жаль, розпука, серце, радість тощо: "Ні, не ясно! Нічого, нічого не ясно!" – серце калатало, як скажене, в дикому сліпому протесті: – Ні, нічого не ясно! Нічого не ясно!!!" (І.Багр.І. Багр. 2, 38); "Він до глибини душі зворушений і вдоволений" (У.Самч.У. Самч. 1, 40).

Соціально-психологічна проза характеризується епітетами на позначення психічних та соціальних понять, пов'язаних з категоріями суспільного життя: "Максим лежав і його душу помалу огортав тупий відчай" (І.Багр.І. Багр. 1, 299); "То так божевільно боліли кості й мліла душа від моральної й фізичної муки" (І.Багр.І. Багр. 2, 227); "Став цементом, що спаяв Андрієву вже було розламану душу" (І. Багр.І. Багр. 2, 437); "З напруженням рветься останній нерв" (У.Самч.У. Самч. 2, 173).

Важливим засобом відображення оцінки психічних станів, рис, подій є "кольорові тропи" [64] (І. Денисюк), які у контексті можуть мати символічне значення. У романі "Сад Гетсиманський" І. Багряного актуалізується значення епітета "жорстокість": "З чорною душею, як чорне його замурзане й заросле обличчя, чорні його жорстоко нахмурені волохаті брови" (І.Багр.І. Багр. 2, 418).

Інформаційно місткими у соціально-психологічній прозі є порівняльні звороти. Соціально-психологічної експресії набувають звороти, у яких об'єктом порівняння є найменування культурно-побутових реалій, природних явищ, асоціації з іншими видами мистецтв: "Посипалися люди, мов мухи восени. Кожний день десятками відвозили на місце вічного відпочинку" (У.Самч.2, 62), "Вона [земля], як розгорнутий псалтир, лежала перед засмученим небом. Як Пересопницького євангелія мережані листки" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 20).

Помітне місце займають словесні символи. Про значення символів у прозі І. Матушевський писав, що сучасний епік не відтворює предмети об'єктивно, а перетворює їх у глибині свого духу в ті враження, що вони породили, що є навіть не наближеним образом речі, а аналогією, символом внутрішнього стану художника [27752, с. 98]. Наприклад, біблійна лінгвокультурема-символ "сад Гетсиманський" в інтенції художнього осмислення постає символом країни зла, в якій панує зрада, страх та байдужість, людської душі, у якій співіснує любов і зрада. Паралеллю до біблійного саду Гетсиманського – місця мук Ісуса Христа перед розп'яттям – у сучасній автору дійсності виступає новітній "сад Гетсиманський" – в'язниця репресованих з нелюдськими муками та стражданнями: "...В темряві, що застинала зір, йому ввижався темний, сповнений чорного, задушливого тропічного мороку сад, тоскна тиша й силвети мірт та кипарисів... Христос на колінах з очима, наставленими в безодню душної ночі... Млость передсмертної душевної муки... Зрада... Відступництво Петра й відчуженість заспаних учнів... Самота... Безмежжя туги, нестерпний тягар відчаю... І крик далекого півня – провісника зречення й провісника близької муки, наруги і смерті... Зловісний крик півня... Крик безнадії... Тріумф зла..." (І.Багр.І. Багр. 2, 226).

Величезна роль у соціально-психологічній прозі належить структуризації тексту: внутрішнім діалогам та монологам героїв, монотонним повторам, неповним, обірваним реченням, фігурам умовчання, паузам. Наприклад, "Він думав наївно, що вони впіймаються на гачок і, повіривши, що він уже

однаково все бачив, покажуть. Яка наївність! Ба, вони лише по частинах розставили те „діло“, немов тенета, й ловлять його, Андрія. І ніколи вони його не покажуть, хоч „по закону“ він і має право все бачити. Але ж „по закону“ й Великін не має права його мордувати. Але він це робить „по закону“ й по закону не дасть ніколи заглянути в секрети кухні, що „шиє“ те „діло“. Закон що дишель...” (І.Багр.І . Багр. 2, 506).

Отже, соціально-психологічна проза як окремих різновид прози, у якому суспільні явища змальовуються крізь призму внутрішнього світу особистості, а психічні стани – з позиції соціальної ситуації, характеризується багатством художніх засобів – лінгвокультуремних тропів, які є джерельною базою лінгвокультурологічного дослідження.

Висновки до І розділу

Основи сучасних лінгвокультурологічних досліджень та підґрунтя становлення лінгвокультурології як науки закладені античними мислителями та лінгвофілософськими працями В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Лі Уорфа, та їхніми теоретичними положеннями про зв'язок мови та культури, мови та мислення.

Термін „лінгвокультурологія“ не має усталеної дефініції, оскільки вживається на позначення галузі лінгвістики, яка перебуває на етапі становлення в окрему міждисциплінарну науку. Найпоширенішими підходами до тлумачення терміна є такі: власне лінгвістичний (В. Воробйов), когнітивний (В. Маслова), етнолінгвістичний (С. Воркавчов, С. Кошарна, В. Телія), лінгвокультурологічний (О. Хроленко) лінгвокультурний (О. Хроленко). У дослідженні поділяємо думку О. Хроленка і розглядаємо визначаємо лінгвокультурологію як галузь мовознавства, що описує найзагальніші закономірності взаємодії мовної та культурної практики людини і суспільства як галузь знань мовознавчої науки, яка на основі синтезу та систематизації художньо-виражального матеріалу покликана з'ясувати механізми взаємодії мовних та культурних чинників у соціокультурному середовищі.

Триада основних понять лінгвокультурології – „мова – людина – культура“ – була започаткована етнолінгвістикою, проте лінгвокультурологію розглядаємо як окрему міждисциплінарну науку. Суміжні дисципліни – лінгвокультурологія та етнолінгвістика – тісно взаємопов'язані між собою, проте є окремими міждисциплінарними науками, які та співвідносяться, відповідно, як універсальне та національне.

Основною лінгвокультурологічною одиницею є лінгвокультурема, оскільки серед численних термінопонять („культурема“, „концепт“, „ключові слова культури“, „слово-концепт“, „логоеністема“ тощо), її назва найточніше акцентує увагу на взаємозв'язку мовно-культурних явищ, які є об'єктом дослідження лінгвокультурології.

У визначенні дефініції лінгвокультуреми притримуємося слідом за Ф. Бацевичем, В. Воробйовим, О. Селівановою, М. Шевченко, Ф. Бацевичем семіотичного підходу, згідно з яким лінгвокультурема є лінгвістичним конструктом, за яким стоїть концепт. Розмежовуючи поняття „лінгвокультурема“ та „лінгвокультурний концепт“, відзначаємо, що вони є одиницями різних рівнів свідомості людини, зокрема лінгвістичного та когнітивного, та співвідносяться між собою як часткове та загальне. Враховуючи диференційні ознаки понять, формуємо їх дефініції: лінгвокультурема – мовний одиницязнак, який вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні

цінності, реалії тощо; лінгвокультурний концепт – образ свідомості, що відображає культурно ціннісні фрагменти дійсності.

Цілісне уявлення про лінгвокультурему, її мовний та позамовний зміст дає комплексний поетапний лінгвокультурологічний отримати її аналіз мовних одиниць знаків у художньому тексті та, який характеризується синтезом різноманітних системних методів дослідження, зокрема методу лінгвокультурологічної інтерпретації із залученням компонентного, словоцентричного, текстоцентричного, та когнітивного аналізів, методу лінгвокультурологічного поля тощо.

Українська соціально-психологічна проза представників першої половини ХХ ст. Оліття, зокрема Галини Журби, Івана Багряного, Уласа Самчука, є багатою джерельною базою для лінгвокультурологічного аналізу мовних одиниць мовноестетичних знаків, які відображають внутрішній світ особистості у національнокультурному просторі сучасної епохи та вплив на героя соціальних явищ життя.

РОЗДІЛ II

ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛЬНОГО ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ТЕМИ “ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО” В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Домінування антропоцентричного підходу в лінгвокультурології визначає значний науковий інтерес до вивчення проблеми “людина в мові”. У зв’язку з цим зростає увага дослідників (О. Зарубанна [8079], М. Марусяк [149], Т. Маслова [15245]) до антропоцентричних лінгвокультурем, які відображають світ людини, до виділення у їхній структурі лінгвістичного/екстралінгвального змісту, культурно ціннісної інформації, яка стосується духовної та матеріальної культури лінгвокультурної спільноти, . Хоча, на думку вчених, суб’єкт завжди імпліцитно міститься і в когнітивно-семантичній структурі неантропоцентричних лінгвокультурем (темпоральних, локальних тощо).

Антропоцентричні лінгвокультури як своєрідне сховище пам’яті культури та досвіду народу знаходимо в українській соціально-психологічній прозі представників української діаспори – І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука. Ключовими в їхніх творах є лінгвокультури, які СЛУЖАТЬ засобами вербального вираження концептосфер теми “людина – суспільство” та репрезентують соціальні, психологічні та екзистенційно-аксіологічні концепти, зокрема: “народ”, “грумада”, “родина”, “людина”, “душа”, “дух”, “душа”, “серце”, “доля”.

Названі концепти характеризують творчість багатьох митців різних культур, проте в художній мовній картині світу Г. Журби, І. Багряного, У. Самчука вони формують відповідні лінгвокультури, які відображають особливості національної культури через світогляд автора як представника певної лінгвокультурної спільноти.

2.1. Лінгвокультурна репрезентація соціальних концептів в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття

У зв’язку з тим, що надзавданням соціально-психологічної прози є опис взаємозв’язку людина/суспільство, важливою для неї є категорія “соціальне”, яка ще в широкому розумінні є синонімічною до “суспільне” й означає “все те, що належить до суспільства, на відміну від природи” [6364, с. 13], у вузькому – позначає “тільки ті аспекти суспільного, які визначаються позицією індивідів, соціальних груп у соціальній структурі суспільства, відносинами між соціальними групами та між окремими індивідами як представниками різних класів, націй, соціальних організацій, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп” [6364, с. 13–14]. Перераховані визначені в у дефініції поняття соціального категоризуються, за М. Пименовою, як соціальні концепти, що вербалізуються у лінгвокультурах.

М. Пименова широкий спектр понять соціальних концептів об’єднує у групи:

- 1) концепти країн (Росія, Франція, країна, суспільство, держава);
- 2) концепти соціального статусу (еліта, “верхи – низи”, робітник, правитель (вождь, князь, цар, імператор), багатий, бідний, ремісник (гончар, бондар), інтелігент, учений, раб);
- 3) концепти національності (росіянин, німець, француз);
- 4) концепти влади (демократія, диктатура, свобода, воля, криза і с.);

5) концепти інтерперсональних відношень (вплив, незалежність, соборність, влада, рідня, мир, війна);

6) моральні (етичні) концепти (честь, обов'язок, совість, розкаяння, підлість, зрада, вірність);

7) концепти різновидів занять (праця, ремесло, гра, освіта);

8) релігійні концепти (Богоматір, Бог, святий, ікона) [17465; 17566].

З її класифікацією погоджуємося лише частково, оскільки до соціальних концептів відносимо лише ті ментальні утворення, які визначаються позицією індивідів, соціальних груп у соціальній структурі суспільства як представників різних класів, націй, соціальних організацій, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп. І, зважаючи на тлумачення суспільства в культурній антропології, лексикографічних працях ("суспільство – як сукупність груп індивідів, що вирізняються особливою культурою (системою цінностей, традицій, звичаїв тощо) та існують незалежно від інших груп" [6364, с. 123–124]; "сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їхньої спільної діяльності" [219, с. 346]), пропонуємо типологізувати соціальні концепти за групами із наступними домінантами:

– **класові концепти** (класи, соціальні прошарки, соціальні групи та верстви);

– професійні концепти (професіяколектив);

– демографічні концепти (сім'я, молодь);

– територіальні концепти (місце проживання);

– етнічні концепти (нації, народності, етноси).

Мовні одиниці-знаки, які вербалізують культурний зміст соціальних концептів у контексті, класифікуємо як соціальні лінгвокультуреми. До них відносимо: лексеми "народ" у сполученні з ознаками атрибутами "український", "наш", "свій", "простий", "руський", "темний", "чужий", "невзрачний", "крутий", "будочний", "робочий", з описовими зворотами "заселяє трагічну землю, Україною іменовану", "що подібний до лютого звіра, але разом на ягня"; "українець", "селюхи", "дядько", "інженер", "господар", "селянин", "газда"; "родина" у сполученні з ознакою атрибутом "український"; "хахли", "петлюрівці", "хвильовисти", "шумкiсти", "терористи", "диверсанти", "контрреволюціонери", "дурні", "барани", "мужики", "москалі", "німці", "цигани", "китайці", "татари", "киргизи", "запорожці", "козакИ", "люди" у поєднанні з ознаками атрибутами "наші", "свої", "чужі", "жовті", "косоокі" та описовим зворотом "земляки з далекої тієї України нещасливої"; "грумада" у сполученні з ознакою атрибутом "селянська" та як складник приказки "ГГромада, що череда овечок."; "родина" у сполученні з ознаками атрибутами "степова", "велика" та ремінісценцією "незлим тихим словом"; "батько" у сполученні з ознаками атрибутами "непокірний", "гордий", "спрацьований" та описовим зворотом "велЕитеНСЛька постать"; "мати" у сполученні з описовим зворотом "той образ носив завжди в душі, як святиню" тощо.

У соціально-психологічній прозі концепт "суспільство", що позначає "відособлену від природи частину матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей; сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності" [178, с. 648], представлений багаторівневою диференціацією через соціальні лінгвокультурологічні одиниці "людина", "народ", "грумада", "родина" та їх лінгвокультурологічні поля у тексті. У межах останніх відзначаємо домінування лексичних надта фразеологічних лінгвокультуремами (Додаток Б, табл. Б.1, Б.2, Б.3, Б.4), що зумовлено відносною закритістю фразеологічної системи мови.

Осмислення концепту "суспільство" передбачає виявлення взаємозв'язків між людиною та соціальною групою, до якої вона належить через співвідношення: народ/людина, група/людина, родина/людина шляхом визначення місця людини у певній соціальній системі. Отже, центральним поняттям соціальної системи у художніх дискурсах І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука є мовна

універсалія "людина", яка в контекстуальному оточенні набуває національно-культурного змісту, притаманного концепту в добу, яку творили митці (див. детальніше [16051]).

Дихотомія "народ/людина" визначає залежність між оцінкою людини самої себе й іншими, а також на її приналежність до певного народу.

Соціальний концепт лексема "народ" є багатозначним поняттям: "1. Населення держави, жителі країни. 2. Форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я). 3. Взагалі люди, перев. у великій кількості" [23111, с. 400–401].

Ширше семантичну структуру слова "народ" подано в 11-томному словнику, окрім перерахованих вище значень, виділяється й інше: "певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді)" [213, V, с. 174]. У аналізованих текстах лексема вона представлена у всіх своїх словникових значеннях.

У першому та другому значеннях лінгвокультурема набуває індивідуального національного вияву та відображає етнічну картину світу, тобто дає характеристику етносу себе самого та представників інших етносів крізь призму своєї національної ментальності [26340, с. 9].

Лінгвокультуреми на позначення українського народу представлені сполученнями іменника "народ":

з прикметником "український": ("*Вся влада, український народе, у твоїх руках. Виконай свій святий обов'язок, стань у ряди народної армії,*" – скиглить плакат" (У.Самч.У. Самч. 4, 122);

із займенником "наш": ("*Були у нас і Сангушки, і Вишневецькі - роди великі і древні, але і ті полакомились на чужі охляпи - мерзенний такий ваш клан, що честі не знає, а народ наш отако самотужки жив і живе, та всі, кому лиш заманеться, зобижають його*" (У.Самч.1, 271), "*Ви не знаєте, що ми боремося не за поміщиків та буржуїв, а за Україну, за цю землю, на якій тисячі літ живе наш народ*" (У.Самч.У. Самч. 2, 483);

із займенником "свій": "*Отже - рід мій мріяв про інакшу долю й інакші права для себе й свого народу...*" (І.Багр.І. Багр. 2, 179);

з описовим зворотом: "*Отже - дія відбувається на Слобожанщині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною та чия доля є чи не найяскравішим зарисом долі цілого народу, що заселяє трагічну землю, Україною іменовану*" (І.Багр.І. Багр. 1, 100). У текстах лінгвокультуреми "український народ", "наш народ", "свій народ" актуалізують позитивну конотацію.

Етнонім "українці" та його похідні "український", "по-українськи" визначають ціннісні орієнтири етносу: "*На степи, яри, ліси навалилася зима. Хати, дим і жарючі огники віконечка. Скриплять намерзлі ворота, вулицею йдуть ошубкані в кожухи українці. Під їхніми ногами рипить мороз*" (У.Самч.4, 143), "*Там справжня, приваблива Україна. Хочеться наслідувати її. Він з приємністю буде рахувати себе українцем, мешканцем такої чудесної землі*" (У.Самч.У. Самч. 2, 433); "*Напевно, не знаєте. Ви не знаєте, що пішли ви зі зброєю в руках проти свого ж війська, в якому служать такі ж саме українські селяхи, як і ви...*" (У.Самч.У. Самч. 2, 493); "*Тим часом перед ними стояв типовий український дядько і, посміхаючись у вуса, слинув цигарку в одній руці, а другою рукою простягав кисета*" (І.Багр.1, 265), "*Я вас не знаю, не чула такого прізвища, але ви, мабуть, учитель або ж якийсь український інженер наш... Ну так, я ж бо по мові чую й бачу*" (І.Багр.І. Багр. 1, 353–354); "*Посівши обидві частини камери, 340 чоловік були розташовані по секторах, мимохідь гуртуючись в групи за національним принципом... : окремою групою сиділи вірмени - це був вірменський квартал, потім жиди - це був жидівський квартал, потім греки,*

група німців, там три турки, там три поляки, там росіяни, але це все, як мозаїка, було вкраплене в основне море українців. Коли б намалювати все це графічно, вийшла б ні більше, ні менше мапа народів СССР з тією тільки різницею, що домінантою тут були б не росіяни, а українці” (І.Багр.І. Багр. 2, 366).

Парадигматичний контекст лінгвокультурреминого поля ”український народ” складають лексико-семантичні та формально-семантичні культурно марковані похідні, зокрема: хахли (” Не такі рускі... Не кацапи... Ні. Ненастоящі... А хахли, люди, простий народ ” ... (У.Самч.У. Самч. 2, 468)); петлюрівці, хвильовісти, шумкісти, терористи, диверсанти, контрреволюціонери: ” Але домінантою, всеспаюючим цементом були ”господарі ” країни - — українці, звичайно, — ”петлюрівці ”, ”хвильовісти ”, ”шумськісти ”, ”терористи ”, ”диверсанти ” й так ”контрреволюціонери всіх мастей ”. І домінуючою мовою була українська мова, якою говорили всі як державною мовою ” (І.Багр.І. Багр. 2, 338)); махновщина: ”Потім Івана Вишенського. - — А це? - — Українець! - — Ич, позбиралася всяка махновщина! ” (І.Багр.І. Багр. 2, 488)); ”руский народ ”: Ніколай Ніколаєвич ”возванісе ” видав, що віднині весь руский народ від Карпат до Камчатки - — все під руского царя руку підходить... От воно ... (У.Самч.У. Самч. 2, 293), які є назвами українців іншим народом і здебільшого позначені негативною конотацією.

Синтагматичний контекст актуалізує додатковий інформаційний сегмент про український народ через порівняння: ”Хто, яка сила пригадала отой ”народ ”, що подібний на лютого звіра, але разом на ягня? Його голодна душа і тіло, мов губка воду, пили все, все, що попадалося, бо треба було, бо він жив і горів ” (У.Самч.У. Самч. 2, 406); епітети: ”А ще треба народові просвіток дати. Це дуже важне. Темний _ народ по-темному робить ” (У.Самч.У. Самч. 2, 452); уточнювальні конструкції: ”Але наш народ був цілі століття в московській неволі. Ним правили царі, що звели нас на хахлів, на гній, на підніжків, на отаких от, як ви, дурнів, баранів, що слухаєте кількох оцих каторжанів... ” (У.Самч.У. Самч. 2, 483); ”Ми, мужики, цілий наш народ. І хай там діється, що хоче, але те, що родилось у нашій душі, і те, що росте у ній, не загине і не вмере. Виросте і дасть великий плід. Край наш, Україна буде ” (У.Самч.У. Самч. 2, 569).

Лінгвокультурема ”український народ ” у соціально-психологічній прозі осмислюється через зовнішні риси представника ЦЬОГО народу, що в тексті позначені негативною конотацією: ”Народ. Затиснуті, спрагли уста, напружене кантате чоло. Очі впоєні в каламутну далечінь, ніби очі божевільного, що зненацька наткнувся на неймовірно яскраву ціль. Але як пізнати її? На _очах _сіра шкаралущща. На душі вируючий накіп іді, що збирався там впродовж століть. Стрясає дико _інервово головою, пручається пустити в рух застою, заржавілу думку (У.Самч.У. Самч. 2, 440). Автор показує українців як страдників, мучеників, які тривалий час були в ярмі, проте хоча й зберегли власні складники своєї культури (”Хоча скажу вам одверто, що й гопак, і штани, і все інше, що має цей народ, все це складники його культури. По-моєму, смішно цуратися того, що мали наші діди” (У.Самч.3, 142), оскільки не втратили національнОїу свідом Оістї та культури: ”Бо ми є ми й собою мусимо бути! Ми ж народ, люди! Моя мати є мати! її мова - — моя мова! І хто цього не знає - — не людина той, а кусень гною. Хто цурається слова матері - — худоба. Хто йде продавати нас - — проклятий, нікчемний ” (У.Самч.У. Самч. 3, 79). А вже як зазначає Г. Ващенко: ”Традиційний ідеал - це не вишивана сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини - це те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості та її призначення” [33, с. 103].

Лінгвокультурема ”український народ ” протиставляється словосполученню вислову ”чужий народ ”: ”Гвирвані з іконостасу двері, та оголений підставець престолу; солома, що лежить так, як лежала тоді, коли в ній спали воїни чужого народу, і навіть ті скинуті зі стіни чорні олійні образи з прохромленими обличчями, все це говорить винятково дивною мовою, мовою, яка влізть у святе святих

людини і розростається там до неймовірних розмірів” (У.Самч.У. Самч. 2, 463) та лексичній лінгвокультуремі “москалі”: “До всього Архип скоро примирився з Лавріном і тепер, особливо після голодових років та висилки багатьох селянських родин на Сибір, погляди щодо політичних питань, а особливо відношення українців до москалів, не різнилися” (У.Самч.У. Самч. 4, 142).

Для українців культурно значущими серед етнонімів інших народів є лінгвокультуремі “росіяни”, “німці”, “чехи”, “поляки”, “цигани”, “татари”, що зумовлено історичними чинниками. Росіян герої твору українці характеризують епітетами “невзрачний”, “добрий”, “ширий”, “сірий”: “Народ, кажу вам, невзрачний... (Знов чуже слово!) Добрий люд, широкий, та сірий такий. Самі вам лапті. Я думав, що це у нас біда, та коли я порівняв....” (У.Самч.У. Самч. 1, 289); німців описують як катів та мучителів: “Та ще й до німців. Чому якраз до німців, ах, чому?! Кажуть, то самий крутий народ. То ж вони будуть його мучити, катувати. Того доброго привітливого з синіми ясними очима хлопця, який навіть нікого поганим словом не назвав, худобини не образив” (У.Самч.У. Самч. 2, 300).

Цигани асоціюються з будами та осмислюються як “будочний народ”, який веде кочовий спосіб життя. У контексті лінгвокультури “будочний народ” уживається із зневажливим забарвленням: “— Буди. Теж видумали. Будочний народ... Цигани, грім вас побий! — і сплюнув” (У.Самч.У. Самч. 2, 291).

У соціально-психологічній прозі виокремлюється група контекстів, у яких слово “народ” уживається у третьому значенні — “українці”: “— З таким народом по-іншому не вийде! Якесь тупота! Якесь мертвячина! Що вб’єш, те в’їдеш!” (У.Самч.У. Самч. 1, 378); “Наш народ не то що червоною шматою, але й червоним залізом з його місця не випечеш” (У.Самч.У. Самч. 2, 545); “А народ наш робочий. То ми й жили — колісь! Ге, побачив би ти! І не в такій хаті” (І.Багр.І. Багр. 3, 73) та вказує на їхню приналежність до українського народу.

Особливості національного психосоціотипу “людини” визначаються специфікою національної культури (див. [16051]), оскільки людина ідентифікує себе з певною культурою і не існує поза нею, є її носієм і творцем. Спроби системного опису образу людини через мову здійснені Ю.

Апресяном [2], В. Воробйовим [44] та ін. У художньому тексті інформація про приналежність до етнічної та територіальної спільності, вияву національно-психологічних та етнічних особливостей світосприйняття людини актуалізується у лінгвокультурах.

Мовні значення лексемипоняття “людина”, визначені у тлумачному словнику: “1. Суспільна істота, що має свідомість, володіє членороздільною мовою, виробляє і використовує знаряддя праці. 2. Людська постать (у значенні одиниці ліку людей). 3. Особа як утілення високих інтелектуальних та моральних властивостей (Бути справжньою людиною)” [23111, с. 358–359], у художніх дискурсах представлені парадигмою з апелятивної лексики для номінації персонажів та антропонімів. Проте поняттєвий ядро лінгвокультурологічного поля “людина” як “суспільна істота, особа” зберігається у всіх вербалізаціях лексемиконцепту.

У межах лінгвокультурологічного поля “люди” простежується кореляція “свій — інший” через сполучуваність лексеми “люди” з відповідним мовними одиницями. Лексема “люди”, вказуючи на “групу людей, які належать до певного середовища”, актуалізує лінгвокультурну інформацію, з хоч і характеризується мінімальною ступенем національною маркованістю як будь-яка універсалія. З присвійним займенником наш у словосполученні “наші люди” мовна універсалія набуває більшого ступеня національної маркованості, оскільки імпліцитно називає представників українського народу: “...Назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринославка, Переяславка тощо” (І.Багр.І. Багр. 3, 74); “Володько знає ж добре, що в Австрії наші люди є, але що вони і воювали за неї, і вмирали, цьому ніяк не хочеться вірити. Як може наш чоловік битися за якусь малярську Австрію?” (У.Самч.У. Самч. 2., 392).

Лексема **Займенник** "наш" без іменника та дієслівне словосполучення з прислівником "говорить по-нашому" актуалізують додаткове культурне значення, яке протиставляється виразу "не тутешній", та вказують на зв'язок людини з іншими індивідами на основі мовної спільності: "Це, — кажуть, — наш! Наш, — кажуть. — Бо говорить по-нашому" (І.Багр.І. Багр. 3, 65); "Бо бачив Матвій, що його гість людина не проста і говір його не тутешній, і можна пізнати якогось чеха, чи поляка, але ніяк не руського, і для більшої певності попросив навіть паспорт свого гостя, бо, мовляв, ви нам звініть, ми тут, бачите, самі на хуторі, а буває всіякого во" (У.Самч.У. Самч. 1., 340).

На позначення спільності генетичного коріння українців автор уживає вираз "свої люди", який у однині фіксується у словнику зі значенням "особа, близька до інших осіб чи певного середовища" [213, IV, с. 567]: "Грозгортав старий Мороз страхітливі картини, підглядені образки жаскої, каторжанської епопеї... Про безліч стероризованого, на повільну смерть приреченого люду, а надто про силу-силенну "своїх людей" — земляків з далекої тієї України нещасливої..." (І.Багр.І. Багр. 3, 112). Важливе значення в актуалізації змісту мовної універсалії, окрім займенника, має словосполучення "земляки з далекої тієї України".

В опозиції до словосполучень "свої люди", "наші люди" перебуває словосполучення "чужі люди" з негативною конотацією ("З'явилися якісь чужі жовті, косоокі люди. Привезли юрби китайців, татарів, киргизів. Все це дешева, слухняна, невибаглива робоча сила" (У.Самч.У. Самч. 2., 320—321) та "інші люди" з нейтральною конотацією: "Ніяково було радіти одверто, вони ж кидають старе гніздо і волочуться, мов цигани, у світ", але хіба це не приємність усе то лишити і їхати валкою возів кудись "у світ", бачити нові місця, інші ліси, інші річки, інших людей" (У.Самч.У. Самч. 1., 357).

Лінгвокультурний зміст універсалії "людина" репрезентує лінгвокультурема "запорожці". Порівняння героїв з українськими козаками, вільними людьми підкреслює спадковість волелюбних рис характеру українців, коріння яких сягає історичних часів існування Запорізької Січі: "По голому кряжу, по становнику, вигналися три вершники черідкою. І стали. Двоє метнулися з коней... А в третього шось упоперек сідла... Як давні запорожці десь на козацькій могилі, везучи бранця чи рятуючи товариша" (І.Багр.І. Багр. 3, 53 — 54); "Богу не без милості, козак не без щастя", — казав наш дідусь, а ми його онуки. Ось вона, козака кров! Ось вона — найвищий вияв не тільки жінки, а й взагалі людини його крові" (І.Багр.І. Багр. 3, 67).

Люди утворюють, окрім етнічних, й інші об'єднання, зокрема громади, вступаючи у відношення "громада/людина". Громада як форма суспільних об'єднань була поширена в українських селах, оскільки виконувала ряд важливих функцій: захисту, допомоги, просвітництва тощо.

Селянською громадою називали "поземельне селянське об'єднання; збори цього об'єднання" [3111, с. 175]. У тексті в експліцитній та імпліцитній формі дихотомія "громада/людина" представлена актуалізуються екстралінгвальним значенням лінгвокультуреми "українська селянська громада" та інформацією про органи самоуправління громади — "сход", на якому приймали найважливіші рішення: "На дверях висіла велика колодка, а сільська громада щотижня сходилась і радилась, що з тим будинком робити" (У.Самч.У. Самч. 3, 134); "Багато здивування, бо ж, як відомо, останніми роками Матвія рідко бачили між громадою, перестав навіть приходити на "сходки", за винятком хіба церковних відправ" (У.Самч.У. Самч. 3, 233); "Корній ішов на сходи громади, весь час возився з купівлею землі" (У.Самч.У. Самч. 4, 105).

У творах Івана Багряного лінгвокультурема номінація "громада" використовується щодо групи в'язнів камери та до членів родини з метою актуалізації семи "багато людей": "В час його відсутності в камері сталася подія, яка тепер потішає цілу громаду, потішає несамовито" (І.Багр.І. Багр. 2, 448); "Чоловіків та парубків — громада. Сірків куток — то ціле село" (І.Багр.І. Багр. 3, 73). В останньому контексті міститься вказівка на те, що членами громади в основному були представники

чоловічої статті, що пов'язано з традицією патріархату в родині.

Лінгвокультурема "громеда" у синтагматичних зв'язках з усіченою формою фразеологізм "кидатися в ноги" актуалізує екстралінгвальну інформацію про керування громадою, котре яке мав здійснювати, вибраний із старших, поважний порядний чоловік, який є досвідченим господарем, а не з молодий хлопець, як у в наведених контекстах: "Явиться вам такий паскуда - ось із тамтого кутка, надягне тобі матроський кльош, і вже йому ціла громада в ноги" (У.Самч.У. Самч. 2, 488); "Чи ж не ганьба, щоб отакий Каміняка, шмаркач, пробачте, якого я знаю ще отаким зіркатим бахуром без штанів, цілою громадою кермував" (У.Самч.У. Самч. 2, 485).

Громада без старшини асоціюється із образом череди лякливих, покірних овець без пастуха, які не знають, що робити та куди йти: "Громада, що череда овечок. Немає в ній пастуха, то, звісно, який вже там лад" (У.Самч.У. Самч. 1, 166).

Образ української людини в громаді осмислюється в Уласа Самчука та Галини Журби з урахуванням психології українських селян. Письменники на позначення представників селянської громади використовують у своїх творах такі лінгвокультуремивербалізації лінгвокультурологічного поля "людина": "селянин", "господар", "хазяїн", "Ггазда", які у горизонтальному та вертикальному контекстах фіксують зв'язок людини з працею на землі: "На них, припавши ниць до чорнозему, сам як земля чорний, спав на землі господар. Скопаний, обдертий, незнаючий, безмовний. Український селянин" (Г.Журба Г. Журба 1, 20);

"Я вивів людей з Дерманя... Купив їм тут землю, а ти бачила, що вони робили? Тепер господарі, а тоді мало мене не загризли. Коли б був піддався - затоптали б. Такіми люди" (У.Самч.У. Самч. 3., 225); "Видно, добрий Ггазда був. Руки і чоло, й очі свідки того... По цілому нашому світі добрі Ггазди є." (У.Самч.У. Самч. 2., 355); "До старости, до громади: люди добрі? Е, це працювата людина? Е, це чесний хазяїн? Так, скажуть люди. Е, це чесний і справедливий чоловік, не злодій і не п'яниця. Йому треба без викупу дати землі. Хай має собі і дітям" (У.Самч.У. Самч. 2., 451—452).

Позитивною конотацією позначені лінгвокультуреми "господар", "хазяїн" у сполученні з мовними одиницями "порядний", "честь і повага", "знає толк", "діло веде": "Але не мало й таких, як Матвій. Здоровечі, барчисті, з широкими бородами, з лисинами... Це все "порадошні", "хазяїни", їм честь і повага. Вони в усьому толк знають, вони діло ведуть" (У.Самч.У. Самч. 1., 220);

"По-друге, "краще мати діло з порядним господарем, бо той і слова додержить, і грошей, хоч, може, готових і не має, то швидше роздобуде. *Бо йому й у банку, й у жида, куди не кинеться, скорше, ніж д другим дадуть*" (У.Самч.У. Самч. 1., 163).

Метафорично господар осмислюється як "велетень праці": "Україна в його уяві вже не те щось видумане, химерне. Ні. Україна це він сам - Матвій Довбенко. Цей велетень праці, цей величний господар з твердим чавунним кулаком і метким розумним зором" (У.Самч.У. Самч. 2., 506); як "пан землі": "Він звик ходити по своїй землі саме як її господар і пан" (І.Багр.І. Багр. 2, 157—158); "Він завжди був такий. Але Рони він не похвалює. Не за те, що йон. Не за панство. А за те, що той не вмів бути паном... На його мові - господарем" (У. Самч.У. Самч. 3., 240).

Лінгвокультурема не поле "господар" перетинається у поданихому контекстах із полями "Україна", "праця", оскільки в господарі автор бачить майбутнє, до якого повинен прагнути кожен чоловік: "Чоловік, знає, - казав він, - на те й родиться, щоб бути добрим і порядним господарем..." (У. Самч.У. Самч. 2., 280).

Урабів, наймитів обертають господарів більшовики: "Ви не знаєте і ваші проводирі вам напевно цього не сказали, що те військо, проти якого ви виступили, боронить вас, ваших дітей і ваш добробут перед більшовиками, московськими бандами, які напірають на нас із Московщини і які хочуть знищити вас, як господарів... Вони хочуть заперти вас усіх до комуни, забрати од вас усе і зробити з вас слухняних

рабів своїх, наймитів, щоб могли вами, як їм захочеться, каверзувати" (У.Самч.У. Самч. 2., 493).

Важливе місце у суспільстві посідала займала сім'я, в українському контексті – родина, у якій людина вступає у соціальні відношення "родина/людина". Лексема "родина" у значенні, синонімічному лексемі "сім'я", позначає "групу людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом" [23111, с. 605].

Традиційною для українців була велика родина. У контексті лінгвокультурема "українська степова родина" перетинається із словосполученнями "ціла родина", "величезна родина" та номінаціями на позначення членів родини "діди", "батьки" тощо: "А ось – — ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки й правнуки, – — чоловіка з сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч іззаду. Діти рядочками стояли обабіч діда й баби, у парадних кашкетиках і чобітках... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. *Чудне..*" (І. Багр.І. Багр. 3, 63). У контексті з ремінісценцією "незлим тихим словом" з поезії Т. Шевченка лінгвокультурема "велика родина" уживається із значенням "український народ": "А тут, у великій родині, безліч душ згадує незлим тихим словом ту дивну, ту особливу, ту незрозумілу людину, що віщувала ці страшні й незабутні дні" (У.Самч.У. Самч. 2, 496).

Родина символізує спільну працю на землі: "І тільки сонце здійметься, тільки роса дозволить класти покіс – — родина вся, плече в плече, при праці" (У.Самч.У. Самч. 2, 320); щастя, кохання: "Це відчуття цілковитої єдності з усім цим коханим, дорогим світом людей взагалі, батьківщини зокрема й родини передусім робило його щасливим, хоч grimотіння далекої канонади й відбивалось у серці болючою пригадкою про непевність та навіть безвиглядність його власного майбутнього" (І.Багр.І. Багр. 1, 387).

Особливий патерн в українській лінгвокультурній спільноті закріплений за батьками. Лінгвокультурема "батько української родини" у контексті пов'язана зімпліцитно формується мовними одиницями: "побожно дивився", "високе чоло", "ясні, чисті, поважні очі", "владний ніс", "велетенська постать", "гордий батьком", "спрацьований, згорьований, але непокірний і гордий батько", які актуалізують лінгвокультурну інформацію про батька як голову родини, що асоціюється з Богом, добрим господарем, мудрим вихователем дітей: "Сливе побожно дивиться хлопець на ту ось, побіч, людину. Те вічно зі зморшками, високе чоло, ті ясні, чисті, поважні очі, той владний, горбатий ніс. Рука його тяжка і тверда, долоня широка, кулак вузлуватий з чіткими пругами набряклих жил. Лиш мала тінь від сонця падає на землю від його велетенської постаті!" (У.Самч.У. Самч. 1, 415); "Завжди і завжди гордий він своїм батьком" (У.Самч.У. Самч. 1, 415); "А потім виряджав сина батько – — спрацьований, згорьований, але непокірний і гордий батько, *Він виряджав – приказував, твердо синові наказував бути гордим і мужнім і ні перед ким не гнути спину, нікому не уступати дороги, не стелитися під ноги багатим, "трутням неробучим", бути і в злиднях паном над собою*" (І.Багр.І. Багр. 23, 452).

Мати українців була споконвіку в пошані. Лінгвокультурема "мати української родини" осмислюється як символ святості, ніжності, лагідності, добра, мудрості: "Ця руда дохла кішка зробила страшну річ – вона замірилася на той образ, що його Андрій носив завжди в душі, як святиню, – образ жінки, образ сестри, образ матері. Що є кращого в світі, як образ ніжної, як голубка, прекрасної, як сонце, милої і лагідної, як пестливий весняний вітер, жінки?!" (І.Багр.І. Багр. 3, 64); "Він був скритний, як і всі ті юні душі, що передчасно хлиснули з гіркої чаші злочинства й упослідження, але не встигли ще втратити іскри, що її заронила в дитячу душу мати, – іскри якогось розуміння добра й зла" (І.Багр.І. Багр. 3, 360).

Отже, в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. Оліття тогочасне суспільство представлене лексичними та фразеологічними одиницями лінгвокультурологічних полів "ЛЮДИНА", "народ", "грумада", "родина" та дихотоміями "народ/людина", "грумада/людина", "родина/людина".

2.2. Сучасна рецепція психологологічних концептів “дух”, “душа”, “серце”

2.2.1. Лінгвокультуреми-вербалізатори концепту “дух”.

Важливе місце в художній прозі Галини Журби, Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука належить психологологічним концептам. У психології (від грец. *psyche* – душа) протягом тривалого часу всі психічні явища пов'язувалися з терміном "душа" [188, с. 273–274], яке є похідним від лексеми "дух". “Духша” та “душах” – є духовними субстанціями, якими описується внутрішній світ героїв, їх психічний стан, душевні переживання; детермінуються світоглядні пріоритети письменників. До психологологічних концептів М. Пименова відносить також концепти характеру ("терпіння", "гордість", "довірливість", "мрійливість"), емоцій ("радість", "щастя", "злість", "страждання", "ревності", "тривога") та ментальні концепти ("знання", "розум", "думка", "пам'ять", "уява", "натхнення", "свідомість") [17465; 16675].

Лінгвокультурні концепти “духша” та “душах” є загальнолюдськими універсаліями (А. Вежицька, С. Кошарна, О. Левченко, С. Прохорова), які в національному художньому контексті вербалізуються в психологологічних лінгвокультуремах, що актуалізують екстралінгвальне значення, детерміноване культурою, яке є варіативним для кожного народу. Під психологологічними лінгвокультуремами розуміємо мовні Одиницізнаки, які вербалізують культурний зміст психологологічних концептів у контексті.

Взаємозв'язок слівпонять “духша/душах” увчені вбачають у семантичному синкретизмі [111](В. Колесов) коренів за законами індоєвропейської граматики: “слово душа є похідним від слова дух (*dux-i-a*)” [2020, с. 512], тоді як дух споріднене із литовським *dãusos* "повітря" [68, II, с. 149]. Відмінність універсалій “душа/дух” виявляється у тому, що душа відтворює душевні переживання, а дух – творчий піднесенняюм [11109, с. 172]. Цієї думки дотримуються етимологи, визначаючи, що душа споріднена із грецьким “раб”, тоді як дух – із литовським “повітря” та дієсловом “дихати” [70].

В українській мові лексема “дух” на відміну від душі тлумачиться як “добра або зла безплотна надприродна істота, яка бере участь у житті природи і людини” [23111, с. 208]; як “психологічні здібності, свідомість, мислення”; “внутрішній стан, моральна сила людини, колективу”; “загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь”; “безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини”; “душа”; “дихання”; “повітря” [213, II, с. 442–444].

Цікаві приклади вживання слова “дух” в усній народній творчості наводяться у словнику Б. Грінченка, зокрема зі значеннями: “повітря” – “Паляниця як пух, як дух, як милеє щастя” (М. Номис № 12332); “душа” – “Малі тілом та великі духом” (М. Номис № 7332); “Духів день (свято)” – “До Духа не знімай кожуха” (М. Номис № 9) [209, с. 459].

У соціально-психологічній прозі І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука зафіксовано близько 100 слововживань лексеми “дух” у вільних та фразеологічних словосполученнях з системою різноманітних

значень. У контексті лексичні та фразеологічні лінгвокультури, які вербалізують лінгвокультурологічне поле „дух”, осмислюються згідно з національно-культурним світовідчуттям письменників, зорієнтованим на культуру українського народу, та у кореляції між позамовною дійсністю та семантикою лінгвокультури, яка відображає взаємозв’язок мовного та культурного чинників.

Лінгвокультурологічне поле „дух” у творах Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука представлено чотирма групами лінгвокультурологічних одиниць.

1. Лінгвокультури на позначення ментально-чуттєвих понять.

Негативною конотацією позначена і лінгвокультура „дух руїни” із семою „занепадницькі настрої, смаки та вподобання, якими характеризується епоха сталінізму”: „Йшов, ступав і перемагав жорстокий дух руїни, і не було йому спину, бо ані Корній, ні Марія, ні сотні, тисячі Корніїв і Марій не знали і не могли знати, що близиться їх занепад, їх кінець...” (У.Самч.У. Самч. 4, 126); Це все – вислід страшного знаку, здичавіння, виродження людського духу. Вислід розкладу, смеркання (І. Багр. 1, 76) та асоціативна кореляція і паралелізм понять „дух/убивця”: „Ось вона, квінтесенція епохи! Її дух, її геній у всій красі і величі. Її емблема, символ всесвітнього професійного убивці” (І.Багр.І. Багр. 1, 154). Руйнація, загин суспільства є наслідком його виродження: “Це все – вислід страшного знаку, здичавіння, виродження людського духу. Вислід розкладу, смеркання” (І.Багр.1, 76).

Панування єдиного настрою, погляду на життєвий устрій суспільства відображає семантика лінгвокультури „держава духу”: „Дивись, сонце яке і як горить воно великим огнем. І дивись, яка держава лягла направо й наліво, взад і вперед від стіп твоїх. Вона є державою духа і віри. Іди вперед і будь... Зазначи своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища. Іди і будь!..” (У.Самч.У. Самч. 2, 463). Інше бачення суспільного життя, поглядів на подальший розвиток відображає лінгвокультуремасловосполучення „чужий дух”: „Цар був і не з нами, і не проти нас. А ці проти всіх. Бо ці з чужим духом” (У.Самч.У. Самч. 2, 545–546).

Водночас разом з тим у художньому осмисленні письменників дух є символом мужності та сміливості: „Він вже встиг прикрити свою наготу й набратися духу. Він рішуче протестує проти такого поведіння з ним органів безпеки й судовою дорогою буде шукати справедливості..” (У.Самч.У. Самч. 3, 273–274); сили: „У неї в грудях така вже яма. Мабуть, ще одна крапля духу держиться, одна, однісінька крапля”... (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 24); приязні, віри: „Ах, революція, революція! Дух мій є з тобою” (У.Самч.У. Самч. 2, 407); вподобання, інтересу, праці: „Бери її, це твоє. Садок, поля. Бери! Твоє це... Твоє, Володьку! Все аж руки до нього простягає, просить. Ні, ні! Володько не чує того голосу, а хоч чує, закриває вуха. Не хочу, не можу. У всьому чує дух батька, дух дідів. На всьому лежить їх знак. Довгі, довгі покоління, що відходять у безвість минулого....” (У.Самч.У. Самч. 3, 84–85).

2. Лінгвокультури на позначення міфологічних істот.

Автор використовує лексему „дух” ізу значеннями „надприродна істота” у порівняльній конструкції, проводячи паралель „луни/гірські духи”: „І гнали у безвість луни, мов духи гірські, – розлітались по горах, стрибали в провалля, ховалися в нетрях...” (І.Багр.І. Багр. 3, 7).

Дух, що втілює зло, постає в образі демона. Автор осмислює надприродну істоту демона і проводить через паралель між лексемами „дух/демон/невідоме/несходиме „Далеко”, „об” єднуючи їх поняттям „зло”: „То обличчя великого духа – демона невідомого, несходимого „Далеко” (І.

Багр.І. Багр. 3, 53).

Лінгвокультурема Словосполучення "дух демона" перебуває в опозиції до лінгвокультуреми "Божий дух", яке містить імпліцитну сему "творець" та експліцитну – "повітря": "Земля була не влаштована і дух Божий – всемогнний шум несеться в середині всього і лишає по собі творчі початки" (У.Самч.У. Самч. 2, 386).

Лінгвокультурема "чорний дух царської держави" дає негативну оцінку характеристику людини в особі Распутіна: "Распутін переходить з уст в уста, виростає у народній уяві до величі чорного духа царської держави..". (У.Самч. У. Самч. 2, 403).

3. Лінгвокультуреми на позначення екзистенційних понять.

У семантичній структурі цієї групи лінгвокультурем семи відображають певні аспекти "людського існування, долі особистості в сучасному світі, віри й невіри, втрати і знаходження сенсу буття" [13, с. 334–335]. Лінгвокультуреми з компонентом "дух" містять сему и "життя", "смерть": "І чує Володько виразно, що земля почала відступати. Вона ніби охолола. На ній, мов на мерцеві, шетина, стерня, аж дух її, той жорстокий п'янучий дух здійнявся і хтозна-куди відлетів" (У.Самч.У. Самч. 2, 572).

4. Лінгвокультуреми на позначення дії та ознаки дії.

Із семантикою "важко дихати, перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання та т. ін.)" [251, I, с. 298] функціонують варіантисинонімічні фразеологічні лінгвокультуреми "забивало дух": "Від сухого повітря забивало дух. А надто забивало дух від смороду та чаду, від смалятини – вивантажено з "Геліоса" їхню одужу" (І.Багр.І. Багр. 3, 322); "дух захопило": "І враз ніби його хто нагло вдарив під серце. Аж дух захопило" (І.Багр.І. Багр. 3, 145); "дух забило": „Володькові аж дух забило. Не знає, що й казати" (У.Самч. 2, 413), "дух заперло": "Люди витріщали очі, дух їм заперло, коротку хвилю все заніміло" (У.Самч.У. Самч. 1, 233), та вказують на фізичний стан людини.

Лінгвокультурема "скільки духу" уживається із значенням "щосили, на повну силу" та виражають ступінь, інтенсивність дії, характеризуючи спритність. Лексема "дух" у вислові "за одним духом" семантично пов'язана з лексемами "дихати", "дихання" і уживається із дієсловом у значенні "щось робити відразу, без затримки; дуже швидко, миттю" [251, I, с. 276]: "Подивилися один на одного з одвертим усміхом – просто у вічі, – і випили за одним духом" (І.Багр.І. Багр. 3, 37).

Лінгвокультурологічне поле "дух" перетинається з лінгвокультурологічним полем "душа", коли лексема "дух" уживається у значенні, тотожному "душа", наприклад, "внутрішній світ людини" або "безсмертна нематеріальна основа в людині", та перебуває у бінарній кореляції "тіло/дух": "Для нього це вже не було змагання тіла (тіло його, він відчував, уже нічого не варте й не витримає само по собі навіть і дужого подиху вітру), це було змагання духу, змагання його волі й пекельної жаги жити" (І.Багр.І. Багр. 1, 323). У контекстуальному оточенні лексеми "воля", словосполучення "жагаи жити" тропеїчна лінгвокультурема "змагання духу" уживається із семантикою "настрій, ідея",

яка пов'язанаю із свідомістю, що зароджується та гартується у боротьбі. Часто лексема "дух" зближується з лінгвокультурологічним полем "дух"таєм "розум": "Люди, ввергнуті в безодню жаху, в пекло наруги й середньовічної інквізиції, без жодної вини за собою, - - люди, що пройшли вогні й води, або люди, що досягли вершин знання, вершин найбільшого злету людського духу й мислі, - - билися одчайдушно душами в каламутному морі безглуздя і нічого не розуміли" (І. Багр.І. Багр. 1, 135 - -136).

Особливості семної структури одиниць лінгвокультуреміологічного поля "дух" у національній свідомості та українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття представлено у вигляді таблиці (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Семантика одиниць лінгвокультурологічного поля "дух" у національній та індивідуально-авторській свідомості та українській соціально-психологічній прозі
І половини ХХ століття

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Вагрянний	Г.Журба Г. Журба	У. Самчук
1.	безплотна надприродна істота	+	+	--	--
2.	сСила	--	+	+	--
3	Людина	-	+	-	+

Продовження табл. 2.1

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І.Багрянний	Г.Журба	У.Самчук
	людина	-	+	-	+
4.	зЗло	--	+	--	--
5.	Демон	--	+	--	--
6.	нНевідоме	--	+	--	--
7.	Важко дихати	-	+	-	+
8.	запах	-	+	-	-
9.	настрій	-	+	-	-
10.	ідея	-	+	-	-
11.	убивця	-	+	-	-
12.	розум	-	+	-	-
13.	душа	-	+	-	-
14.	настрої	-	+	-	+
15.	Смаки	-	-	-	+

16.	вподобання	-	-	-	+
17.	мужність	-	-	-	+
18.	смількість	-	-	-	+
19.	Приязнь	-	-	-	+
20.	Віра	-	-	-	+
21.	Інтереси	-	-	-	+
22.	Праця	-	-	-	+

Продовження табл. 2.1

23.	Творець	-	-	-	+
24.	повітря	-	-	-	+
25.	смерть	-	-	-	+
26.	Далеко	-	+	-	-
27.	швидко	-	+	-	-
№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Багряний	Г. Журба	У. Самчук
28	Щосилищосили	--	+	--	--
	повітря	-	-	-	+
	смерть	-	-	-	+
	далеко	-	+	-	-
	швидко	-	+	-	-
	творець	-	-	-	+
	вподобання	-	-	-	+
	ідея	-	+	-	-
	убивця	-	+	-	-
	розум	-	+	-	-
	душа	-	+	-	-
	смаки	-	-	-	+
	мужність	-	-	-	+
	смількість	-	-	-	+
	приязнь	-	-	-	+
	віра	-	-	-	+
	інтереси	-	-	-	+
	важко дихати	-	+	-	+
	запах	-	+	-	-
	настрій	-	+	-	-

Отже, вербалізатори концепту "дух" в українській соціальнопсихологічній прозі першої половини ХХ ст. відносимо до психологічних лінгвокультурем, оскільки в їхньому значенневому плані міститься інформація про ментально-чуттєві сутності. Лінгвокультурологічне поле "дух" в аналізованих творах кількісно не таке широке, як інші,

зокрема "серце", "душа". Проте воно характеризується okazіональною полісемантичністю складників лінгвокультуремних одиниць, що засвідчує табл. 2.1, та більшою

Отже, вербалізатори концепту „дух” в українській соціальнопсихологічній прозі I половини ХХ століття відносимо до психологічних лінгвокультурем, оскільки в їх значенневому плані міститься інформація про ментально-чуттєві сутності. Лінгвокультурне поле „дух” в аналізованих творах кількісно не таке широке, як інші, зокрема „серце”, „душа”. Проте воно характеризується okazіональною полісемантичністю його складових лінгвокультурних одиниць, що засвідчує табл. 2.1, та більшою частотністю фразеологічних лінгвокультурем порівняно з лексичними (Додаток Б., табл. Б.54).

2.2.2. Лінгвокультурологічне поле “душа” та його компоненти.

Ядром концептосфери української міфології В.Завадська, Я.Музиченко, О.Таланчук, О.Шдослідникиалак визначають душу, яка, на думку П.Іванова, виявляється у трьох іпостасях: та, що зі смертю людини повертається до свого першоджерела (Дерева, Космосу); та, що залишається з тілом; та, що є “духом”, який стає покровителем нащадків. В останньому погляді на душу простежується її ототожнення з духом, що зумовлено впливом на пращурів двох вір: язичницької та християнської.

За язичницькими віруваннями, душа не розлучається з тілом, тому й клали до могили все необхідне для життя. За християнськими уявленнями, душа – безсмертна, після смерті людини вона відділяється від тіла і йде на небо до Бога у вигляді людського духа.

На думку вченого, трисубстанційність народних уявленьнях людини про душу підтверджується поховальною обрядовістю, яка, окрім поховання покійникалюдини (тілесна смерть), включає три його поминання – третини, дев’ятини, сороковини. Третини – відповідали народному уявленню про танення “образу”, імені та особистості, дев’ятини – про щезання “духу”, органічної сили, і сороковини – про зникнення того, що залишилося від людини [24423, с. 10]. Вважалося, що, вмираючи, людина позбувається тілесного існування, але продовжує жити у вигляді душі, модифікується у людський дух та наближається до Бога.

Згідно з міфологічними уявленнями, а пізніше християнськими та філософськими, духовним субстанціям протиставляється тіло як зовнішній вияв душі, її форма в системі “людина – мікрокосм”. Тому душа, на думку Н. Арутюнової [45], сприймається у світі як частина тіла, яка займає певне місце. Наприклад, місце перебування душі в українців асоціюється здебільшого із серцем, що іноді припускає їхню еквівалентну взаємозамінність. (пор. тяжко на душі/тяжко на серці).

Хоча, як зазначає І. Голубовська, душа порівняно з серцем є більш ширшим поняттям, оскільки “вона відає не лише емоціями, а й думками, бажаннями, нахилами людини” [5561, с. 118]. Тому душа часто символізує внутрішній психічний світ людини, її емоції та бажання.

У сучасній українській мові лексема “душа” порівняно з лексемою “дух” характеризується полісемантичністю. СТлумачний словник фіксує чотири

значення лексемимовної універсалії "душа", у яких відображаються філософські, релігійні та народні уявлення про поняття: "1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. 2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин. 3. Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. розм. Про людину (найчастіше при визначенні кількості)" [23111, с. 211]; "сукупність рис, якостей певної особистості"; "саме основне в чомунебудь, суть чогось"; "заглибина в нижній передній частини шиї" [213, II, с. 445–446].

На вагомість лінгвокультурного концепту "душа" в українській мовній картині світу вказує багато лінгвокультурем, виражених фразеологічними одиницями з компонентом "душа" (300 одиниць) порівняно з іншими мовами (російською – близько 90, польською – 13, американською – 4) [13732, с. 54]. ВУ аналізованих творах зафіксовано понад 500 слововживань лексеми "душа".

Невичерпну множину значень та лінгвокультурем утворює у тексті лексема "душа", вступаючи у синтагматичні зв'язки з іншими мовними одиницями.

Лінгвокультурем у лінгвокультурологічному полі "душа" відображають різні аспекти екстралінгвальної інформації, у зв'язку з чим поділяємо їх на п'ять груп.

1. Лінгвокультурем, які актуалізують інформацію про душу як про внутрішній простір.

Душа у І. Багряного розглядається через поняття "всесвіт" і є номінацією внутрішнього психічного світу людини: "І все те помалу зосереджувалося в одних великих і мерехтливих очах, з яких дивилась чиста, кришталева, безмежно любляча й велика, як всесвіт, душа..." (І.Багр.І. Багр. 1, 380).

Із зовнішнім світом внутрішній всесвіт людини – душу – пов'язують очі: "І хочеться далі дивитися великим оком душі, і хочеться бачити: свободу, гідність, честь" (У.Самч.У. Самч. 2, 496).

УВ авторських контекстах між лексемами "душа" та "всесвіт" встановлюються адвербіальні відношення, які визначаються через асоціативні зв'язки, гіперболізацію та порівняння предметів.

Душа осмислюється як світ у людині, який потребує простору: "Ні, Марія не тому плаче. Марія плаче, коли на широкому світі тісно стає, а душа вимагає простору" (У.Самч.У. Самч. 4, 13). Цей контекст генетично пов'язаний з фольклоризмомним епітетом "широка душа" ("чуйна, щира, щедра людина"), який відображає національні особливості душі українців.

На душу як осередок перебування психічних станів вказують применникові форми лексеми "в (у) душі", "з душі": "Купили мені букваря? – з місця викрикує Володько. А очі горять, а щокі палають, а в душі повно страху: а що, як не купили?" (У.Самч. 1, 245), "Сонце обливало ліжку, Гната і Марію. У Гнатовій душі творився страшний суд" (У.Самч.У. Самч. 4, 171); "І хворий батько, і прохання матері... Болюче і зрозуміле прохання. Але що ж він винен. Віра тікає з душі. Нема сили втримати її" (У.Самч.У. Самч. 2, 439).

Результат дії негативних зовнішніх чинників на внутрішній світ фіксується в тропеїчній лінгвокультуремі – епітетному словосполученні "розламана душа": "Став цементом, що спаяв Андрієву вже було розламану душу" (І.Багр.І. Багр. 2, 437).

Образне мислення автора позначилося на перенесенні номінації "душа" на позначення понять зовнішнього світу, у яких душа локалізується у культовій споруді – "соборі", та творі мистецтва – "пісні": "Прибжище душ людських, символ могутності й святости, неспалимої купини, непорушної сили й вічного покою, надія і підпора всіх страждених і обтяжених – ця, як і інші, й інші, сходячи чадом, оберталась у прах" (І.Багр.І. Багр. 1, 59); "Ще й ще читає панич пісні. Ясно, просто і разом так, що хочеться любити, хочеться встати, вирівнятись і ... стати отвертими грудьми проти вікової неправди. Сила в них. Душа в них" (У.Самч.У. Самч. 2, 413).

2. Лінгвокультуреми на позначення **реальних чи** персоніфікованих **не** істот.

На істоту вказує сема "нікого" у складі фразеологічної лінгвокультуреми "ні живої душі": "Довкола ні душі живої. *Тихо так, що чути, як шерехтять сніжинки*" (У.Самч.У. Самч. 1, 243).

У лінгвокультуремі словосполученні "ідолова душа" лексема "душа" уживається у значенні з семою "людина", якій їй ознака атрибутів надає негативного оцінного значення "жорстока людина": ("Ідоліві душі! Що їх цікавить?" (І.Багр.І. Багр. 3, 190).

Лінгвокультурема "кам'яна душа" уживається в українській концептосфері паралельно з іншою варіативною формою "кам'яне серце" на позначення "байдужої людини", при цьому ототожнюються поняття "душа" і "серце": "Один Феропонт Яковлевич - — кам'яна душа, "так сказати", малорос, чіпляється за кожний сантиметр своєї глупоти..." (У.Самч.У. Самч. 2, 469).

Воказіональному значенні, синонімічному лінгвокультуремам "ідолова душа", "кам'яна душа", уживається словосполучення "людська душа" з іронічно негативною оцінкою у контексті: "Навіть онучі здавалися Максимові "шляхетнішими", порівняно з тим, що тут звалося ще людською душею" (І.Багр.І. Багр. 1, 217). Позитивної конотації словосполучення "людська душа" набуває поряд з епітетами "золота", "шира", "єдина", які актуалізують семи "чесна, відверта, доброзичлива людина": "Цей Мельник - то якась золота, шира, єдина людська душа в усьому цьому пеклі" (І.Багр.І. Багр. 2, 143).

Лінгвокультурема "велика душа" уживається на позначення дуже доброї, чуйної людини, тому, як і у вище названих словосполученнях, поняття "душа" і "людина" ототожнюються, а лінгвокультурні поля "людина" і "душа" перетинаються: "Це людина з великою душею" (І.Багр.І. Багр. 2, 352).

Фізичні особливості людини відображає лінгвокультурема "душа до ребер присохла", яка є трансформованим різновидом канонічної фрази "живіт присох до спини (до хребта)", що у фразеологічному словнику фіксується вживається із значеннями "дуже худий", "дуже голодний" []. Така зміна компонентів та форми фразеологізму доповнює його позначається на його експресивності семою, доповнюючи сему значенням "дуже виснажений": " - — Наталко, - — це батько, - — а піди лишень скажи матері, щоб чарку нам сюди. Козакові, либонь, душа до ребер присохла... *Ану ж, коза!*" (І.Багр.І. Багр. 3, 55).

На позначення відсутності грошей, а також бідності уживається фразеологічна лінгвокультурема "шеляга нема за душею": "Такого Маввій не сподівався... *І як же йому тепер пити, коли там діло*. До всього, як велить звичай, коли той "поставить", не можна й собі відмовитись. А тут і шеляга нема за душею" (У.Самч.У. Самч. 1, 281—282).

Душа у контекстах часто персоніфікується, на що вказують ознаки прикметникові та дієслівні ознаки, перенесені з істоти на душу - "Вона зажурена", "неспокійна", "голодна", "вперта": "Навіть зажуреної душі нічим розвеселити" (Г.Журба Г. Журба 1, 27); "Душа неспокійна, голодна, вона виразно бачить далекі, незбагнуті світи і прагне пустити туди срібнокрилі вітрильники, щоб відкривати, пізнавати і ставити на них свій яскравий соняшний прапор перемоги" (У.Самч.У. Самч. 2, 504).

Душа персоніфікується поряд з ознаками прикметниками, які називають на позначення національностей ("русская"), членів родини ("дядківська"), соціального статусу ("мужицька"): "Хіба це не крик "набалешей русской души"? Крик цілого народу?" (Г.Журба Г. Журба 1, 62); "Мав перед собою непроглядну, дядківську, вперту душу, оточену чортами, забобонами...; *безпросвітною, віковою темнотою*" (У.Самч.У. Самч. 3, 145); "Виразу його обличчя при такому мізерному освітленні побачити годі, але ...Ота тверда мовчанка і таке ж уперте лебедіння матері вимовно казали про все, що твориться в тих мужицьких душах" (У.Самч.У. Самч. 1, 153).

Етнічне розмежування актуалізує кореляцію "своя/ чужа душа", що виявляється у відмінності інтересів, уподобань представників різних націй: "Оден, кажуть, нарід руський. А, проте душею до нього ніяк не пристанеш, до того кацапа. Чужий, та й годі" (Г.Журба Г. Журба 1, 56).

Цілий ряд епітетних словосполучень зі словом "душа" є тропеїчними лінгвокультуремними одиницями на позначення темпераменту, сили почуттів, властивостей душі: від непохитності, твердості поглядів та **ВЧИНКІВДІЙ** до аморальності: "Це ключ до розмикання найтвердіших душ і сердець, таран для зламання найбільших мурів людської зятятості" (І.Багр.І. Багр. 2, 437); "Знищити так, щоб менше боліло отут десь, де сидить мужицька, на всі болі гартована, душа" (У.Самч.У. Самч. 2, 331); "І чув, що в душу мерзлу і мерзенну знов теплота ладану просякає і розводить лють мою воячу. *А коли хрест над нами знявся, грохнули ми всі у сніг колінами і многоліття ринними голосами виводили*" (У.Самч.У. Самч. 2, 370).

На здатність душі як персоніфікованої істоти до швидкого переміщення вказує метафорична лінгвокультурема "душа летіла". Значення вислову підсилюється порівняльним зворотом "як сокіл" та опозиційним протиставленням "душа - нога": "Душа летіла, як сокіл, а ноги, перемагаючи надзвичайні труднощі, не поспішали вже, плугались у хашах" (І.Багр.І. Багр. 3, 43).

Душа виконує ряд дій, властивих істотам, зокрема, може "гуляти": ("*Парубки не хотіли відстати від Володька й гнались, мов вихори. Піт заливає їх, дівчата вже кричать, але хто на це зважає. Весілля! Воля! Гуляй душа без кунтуша!*") (У.Самч.У. Самч. 3, 67); спати: ("Повірте у вашу силу, у вашу землю. Душі ваші сплять, думи повільні і не хочуть напружитися...") (У.Самч.У. Самч. 4, 158); радіти: ("-- Ну, й хороші! -- Та не ваші! -- Рада душа в рай. -- Та хвіст не пускає, -- додав котрийсь з хлопців") (У.Самч.У. Самч. 3, 90), які у контексті під впливом мовного оточення доповнюються екстралінгвальною інформацією.

3. Лінгвокультуреми, які актуалізують етичні цінності душі.

Душа уособлює доброзичливість, чуйність, сердечність. Тому людині, яка має душу, не властива жорстокість, аморальність, несправедливість. Справжня душа Вона має властивості "відродження", "безсмертя", які актуалізуються через порівняння ДУШІІІ з феніксом, епітетну оцінку "безсмертна", асоціативний зв'язок "душа/свідомість", зовнішній вияву образу душі в очах та устах: "*Те життя де в чому різнилося від інших, але в основному воно було те саме, бо в основному й люди були ті самі - ...в Вони мали живу людську душу, справжню душу, що навіть нашарована жакхливим шаром фізичного й морального бруду, все піднімалася, як фенікс з попелу, й поривалась втекти звідси*" (І.Багр.І. Багр. 2, 416); "Воїстину є душа, безсмертна й розумна." (У.Самч.У. Самч. 3, 280); "Вцей мир, між ці жита, поля, між тих людей вступає повільним, певним кроком просвідомість. У них вже є душа. Вони вже не вмуть" (У.Самч.У. Самч. 3, 187).,

"Бачив, як вояк стояв струнко, не смів захищатися і тільки очі та уста вказували, що в тій людині є душа і все те, що чинить вираз болю" (У. Самч. 2, 375).

Образ душі осмислюється у взаємозв'язку з контекстуальним оточенням лексем "Бог", "велич", "краса", які визначають внутрішнє наповнення душі, її святість та божественний початок: "Це ж Він - бідолашна людина тілом і Бог душею" (І.Багр.І. Багр. 1, 334); "Це, може, грандіозна монографія, ніким ще не створена, лише існуюча в уривках, тепер змонтована у цілісність пам'яттю, що все увібрала в себе, зберегла і упорядкувала для себе пантеоном Божеської краси й величі людської душі, людського серця й розуму..." (І.Багр.І. Багр. 2, 271).

Відповідно й епітетні характеристики душі містять представлені переважно прикметник **АМІЙ** на позначення чистоти та високоморальності: "А в ніч, коли цвітуть черешні, душа Пилипова біла,

мов ті дерева і думки його легкі та спокійні, як падаючі тихо пелюстки...” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 29); “Грішну та непорочну його душу сповідала” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 20). В останньому контексті компоненти “грішна/непорочна” у епітетному словосполученні пов’язані антонімічними зв’язками, які створюють контраст між святістю душі і тим, що її порушує. Втрата ЧИСТОТИ душевної ЧИСТОТИ пов’язується із майбутнім: “І виростуть такі сини і дочки, напояться отруЄТОЮ порохового чаду, підуть по широких дорогах степів і лісів, розгублять чистоту душі... Кров, барва і випад її, змішані з тонами гармат, хто знає, чи не похитнуть віри в Бога покоління, землі і неувяної батьківщини...” (У.Самч.У. Самч. 2, 345),

На домінування душевних цінностей над тілесним, а ТАКОЖ на тісний взаємозв’язок душі та батьківщини вказує контекстуальне оточення лексеми “душа”: “Вони бігли на захід, хоч ноги їх туди не несли, сповільнюючи хід, бо душа поверталася із нудьгою на схід” (І. Багр 1., 77).

Порушення морально-християнських цінностей відображається ВУ лінгвокультуремах з семами “нести моральну відповідальність за вчинок”, “втратити людську гідність і, зрадити задля вигоди” У КОНТЕКСТАХ: “Він зрозумів, який тяжкий гріх взяв на свою душу, яку тяжку вину перед Богом і людьми зробив він цього дня. Але все-таки треба було йти” (У.Самч.У. Самч. 3, 131); “По приході в село “роти” розпочинають торгівлю. Новенькі “сапагі, палатки”, ватові “фуфайкі”, штани, в’язані “кальсони”. Салдат і душу чорту продасть!” (У.Самч.У. Самч. 2, 364); “Ніколи ще не продавав своїх праць – вважав це варварством. Шматок своєї душі змінити на рубль...” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 61). Їм протистоять мМоральні чесноти, зокрема ширість протистоїть як заперечення лицемірству: “Багато ні, але без праці також не сидів. Свою дорогу чесно йшов, душею не кривив” (У.Самч.У. Самч. 2, 517), та заперечується спокутування чужої провини: “Натомість старий делікатно, уважно та докладно вияснив, що “ото жінка і малий ползли” туди, а він сам “Богу душу винен” і хай який суд прийде, то він на хрест присягне, що ніколи в житті чужої соломини для себе не взяв” (У.Самч.У. Самч. 2, 377).

4. Лінгвокультуреми на позначення психічних та фізичних відчуттів людини, реакцій людини на світ, людей, процеси, відносини тощо.

Частотною семою лінгвокультуреми з КОМПОНЕНТОМ “душа” є “сила волі”, яка в контексті виявляється на асоціативно-смысловому рівні внаслідок відповідного сполучення лексичних одиниць, зокрема в контактних: (“І всі вони встали – різноплементні й різноязичні, – ті втілені іскри безсмертної людської душі, яка не хоче вмирати і яку не можна (ні, не можна!) вбити” (І.Багр.І. Багр. 1, 247) чи дистантних відношеннях: (“Вмерти раз – це бути роздавленим фізично, але лишитись і не вмерти морально, зберегти свою честь, свою душу й горде право бути людиною...” (І.Багр.І. Багр. 2, 24); “Максим чітко відчував, як його душа роздвоїлась і стало їх двоє. Один лежав безсило й збайдужіло, а другий звівся й закипів гнівом: “Вставай!” (І.Багр.І. Багр. 1, 285).

На наявність у внутрішній формі лексеми “душа” семи “сила” вказують етимологи. Вони пов’язують це із спільнокореневістю литовського “siela” (в значенні “душа”) з українським “сила” [68, II, с. 342].

Конотована сема “душевна сила” формується ВУ контексті шляхом вираження експресивно-вольової дії у метафоризованому словосполученні “балансував душею”, спрямованої на відновлення рівноваги між позитивними та негативними почуттями: (“Він лежав, тяжко зціпивши щелепи й повіки, й балансував душею між глибокою втомою, зневірою й почуттям якогось невиконаного обов’язку” (І.Багр.І. Багр. 1., 158). Сила душі асоціативно пов’язується з рідною землею, що дає життя, радість, смерть: “Силу великої душі і сильних м’язів впоїв у землю, напоєну дивним чадом, що давав життя, муки, радість і смерть” (У.Самч.У. Самч. 2, 345).

На основі взаємозв’язку понять “душа/сила” у контексті метафоричного на словосполучення лінгвокультурема “душа повсталала” формується додаткову

асоціативну асемію "борець" у лексемі "душа": "Може, Донець був не вартий стількох дум, може, він звичайний служак, але Андрієва душа повстала проти такого способу розправи з людиною... , в якій *"може, хоч маленька іскорка є від отакого Санька"* (І.Багр.І. Багр. 2, 456).

Проте душа може не тільки боротися, а й відчувати переляк, страх, "тікати в п'ятки": "Через це Донцева "душа в п'ятах" (І.Багр.І. Багр. 2, 457) ., *"Григорій здалеку поглядав на свою мішеню, і його душа втекла в п'ятки"* (І. Багр.3, 84).

Асемію "впасти у відчай" реалізує загальнономівний фразеологізм "завити вовком", який представлений у трансформованому виразі як складник порівняльного звороту "завити, як первісні вовчі душі на холодний місяць". Компонент "душа" підсилює глибину почуттів: *"В апокаліптичному гуркоті чорної цієї доби відчаю, що для багатьох була напророченим біблійним кінцем світу, зруйнованій спустошені самі, як і все навколо... в Вони п'ялися над безоднею й заливали її п'янкою трутою, й гатили її піснями, й засипали її зухвалом, блюзнірським, одчайдушним сміхом, щоб не завити раптом у чорну безвість, як первісні вовчі душі на холодний місяць"* (І.Багр.І. Багр. 2, 59).

Стан сильного внутрішнього хвилювання, активного пошуку вирішення хвилюючої проблеми репрезентують лінгвокультуреми "кидався душею", "душа мечеться", "душа мліла": "Це було страшним, і Андрій кидався душею, шукаючи порятунку" (І.Багр.І. Багр. 2, 444); "Душа мечеться в побитім тілі, як пташка в клітці, марно шукаючи порятунку" (І.Багр.І. Багр. 2, 208); "То так божевільно боліли кості і мліла душа від моральної і фізичної муки" (І.Багр.І. Багр. 2, 227).

Лінгвокультурема Усталений вираз "роздирати душу", осмислений метафорично, використовується у тексті зі значенням "глибоко засмучувати, хвилювати, бентежити": "А гармонії і гармонійки ревли так, що витиснули геть румбу і навіть рідного Дунаєвського, роздираючи вуха і душу не тільки пасажиром, а й станційним диспетчером та кочегаром" (І.Багр.І. Багр. 3, 24).

Лінгвокультурема "в душу" є фразеологією, яка внаслідок авторського узагальнення звузила її лексемний набір до поєднання службового та повнозначного слів. Індивідуально-авторський варіант фразеологічної одиниці "наплювати в душу" імпліцитно в контексті набуває значення "образити", "завдавати глибоких душевних страждань": *"- Поки нас контракували - добре співали, м'яко стелили, щедро мастили, а законтракували - мов загнудали, та й на смітник викинули... Худобу ліпше трактують... в душу! Вздовж і впоперек, через цілу конституцію!"* (І.Багр.І. Багр. 3, 175 - 176).

У трансформованому вигляді жито фразеологізм "тягар ліг на серце (груди)" - "тягар навалився на душу" у значенні "заспати душевних страждань": *"- - Прийшла я, голуб'ята мої, на всюночну до церкви... Господоньку Святий! Церква та сама, і світла не менше, і співають хороше, а на душі у мене ніби гніт лежить"* (У.Самч.У. Самч. 2, 309).

У контексті з дієсловом "розпинати" лексема "душа" асоціативно зіставляється з тілом, яке може бути розп'яте. Таке метафоричне переосмислення ідеального за своєю сутністю поняття свідчить про своєрідність концептуалізації дійсності за тоталітарних часів. За стилістичним забарвленням, вислів "розпинати душу" категоризується як негативно забарвлений, з яким асоціюються поняття "мука", "страждання", які є визначальними у творах Івана Багряного: "А тобі й в голову не приходить, що половина твоїх таємниць, розрахованих на те, щоб мене провокувати й розпинати мою душу, вже втратили силу!" (І. Багр.І. Багр. 2., 435).

В антонімічних зв'язках з попереднім фразеологізмом перебуває вираз "рятувати душу", який сформувався на основі християнських вірувань із значенням "позбутися гріхів, звільнитися від мук після

смерті". У контексті до цього значення додається сема "повернути спокій душі": "Андрій вирішив рятувати свою душу, що не знала спокою, й якось з тим Донцем покласти край" (І.Багр.І. Багр. 2, 460).

Синонімічно близькою до поняття "страждання" є сема "завдати відчуття гострого болю", яка реалізується у трансформованому виразі "забити кілок в душу", представлено мого у вигляді порівняльній конструкції: "Однаке Андрієві ніби хтось забив кілка в душу" (І.Багр.І. Багр. 2, 443).

Визначальним для мотивації семантики вислову є лексема "кілок", яка породжує асоціативне значення "покарання". Це пов'язано з тим, що в давнину кілок був знаряддям покарання, зокрема це фіксує фразеологізм "садовити на кіл", тобто "страчувати, саджаючи на кіл". Художньо-словесним зображенням психічного стану людини є контекстуальне вживання лексеми "душа" є вислів "стояти у душі кілком": "Після загального опису оповідач спиняється на одній деталі, яка йому найбільш запала в око, "навіки стоятиме у душі кілком", така страшна" (І.Багр.І. Багр. 2., 494).

Душу зображено як місце здійснення певних інтелектуальних процесів, що наближає її до розуму. Зв'язок думки та душі фіксують фразеологічні лінгвокультурами, й вираз "заглядати у душу", які актуалізують сему "дізнаватися про думки, наміри": "Ічим більше заглядав у душу цьому дикунові, тим більше дивувався" (І.Багр.І. Багр. 2, 452), та сполучення дієслова "знати" з лексемою "душа": "Він добре знав Санька, знав його "блатняцьку" душу, що якщо й забирає передачі, то не для спекуляції й не для того, щоб "здісти" самому" (Багр.Багр. 2, 473).

Трансформований вираз "засів у душі" в контексті актуалізує емоційне значення "сподобався": "Однаке Андрій не знав, чи він той план здійснить, хоч він і засів у душі, як останній засіб порятунку" (І. Багр.І. Багр. 2, 445) на відміну від семантики загальномовного виразу "засів у пам'яті", що у вживається у значенні "не забуватися, запам'ятовуватися".

Синонімічними до названого вище вислову є фразеологізми "запав у душу", "лежить душа" із семою "дуже сподобалось, запам'яталося": "У цьому всьому, можливо, й полягала розгадка, чому на всіх стінах собору позначився його дух, мабуть, він таки запав в око і в душу маляреві, що той собор розписував" (І.Багр.І. Багр. 1, 84), "Кость не знав звідки ця видумка у ньому взялася, - прийшла нагло, але як річ неминуча та давно сподівана і запала у душу глибоко та твердо, як звалений в провалле камінь" (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 34); "То, знаєте, кому що... Кому кадило, а кому цип. Кожна людина має те робити, до чого лежить її душа. Силуваним волом не наробишся... *Мої сини мусять самі собі вибирати життєву дорогу*" (У.Самч.У. Самч. 2, 502).

Почуття прихильності народу актуалізує словосполучення "здобути душу народу" у контексті: "Той, хто дасть селянам землю, той здобуде душу народу!" (У.Самч.У. Самч. 4, 113), у якому душа є уособленням доброзичливості, приязні, симпатії.

Душа як символ любові та натхнення реалізується у мовному оточенні наступних контекстів: "Не знає вже навіть сьогодні, чому так викохав цей образ, - вклав у нього половину душі - ні, - себе всього" (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 60); "Слухай, вона стала хлібом і водою моєї душі. Барвою і запахом цілого мого життя" (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 83).

5. Лінгвокультурами, пов'язаними з екзистенційними категоріями буття: "життя/смерть".

Компонентом-поширювачем фразеологізму є лексема "душа" у лінгвокультурі "віддати Богові душу" із позначено пейоративним забарвленням із значенням "померти": "Тут бо люди гинуть всюди просто. Не з'їсть кішка - то заблудить, не заблудить - у марі втопиться, замерзне чи ведмідь або вепр підере, а то так простудиться - та й Богові душу віддасть. - *І Богу душу віддав*" (І.Багр.І. Багр. 3, 143).

Культурно насичені компоненти фразеологізму "Богу душу віддати" - лексеми "Бог" та "душа", які, вступаючи у синтагматичні відношення з дієсловом, збагачують фразеологічну одиницю екстралінгвальним смислоконтекстом. Основою для формування фразеологічного значення "повернути

назад" стало християнське вірування, за яким тіло має повернутися до землі як до свого початку, а душа – до Бога.

Синонімічним є фразеологізм "випустити дух" із значенням "запомерти", у якому лексема "дух" є тотожною поняттю "душа": "Ліг голічерева під височенними кедрами, тягуче важко і глибоко зітхнув, ніби випустив дух, поклавши голову на корінь, і так лежав" (І.Багр.І. Багр. 3, 51).

Розлучення душі з тілом є ознакою смерті людини.

На позначення душі померлого, яка деякий час перебуває в оселі, використовується лінгвокультурема "душка": "Десять днів не гасила її стара Чумачиха, все міняла, синів дождаючи, над "душкою" старого сидячи" (І.Багр.І. Багр. 2, 5).

У контексті словосполучення "вигачувати людськими кістками та душами" лінгвокультуреми семантику лінгвокультуреми кваліфікуємо зі значенням як "великі людські жертви": "Бо ж "дело слави, дело честі", діло їхньої доблесті і геройства" довести цей етап до призначення, – до тієї прирви, що десь утворилася і що її від років уже вигачують людськими кістками та душами і не можуть ніяк загатити" (І.Багр.І. Багр. 2, 9).

Особливості семної структури лінгвокультуремних вербалізацій концепту "душа" у національній свідомості та українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. ст. оліття представлено у вигляді таблиці (див. табл. 2.2).

Отже, у межах лінгвокультурологічного поля "душа" виділяємо п'ять груп лінгвокультурем: 1) лінгвокультуреми, які актуалізують інформацію про душу як про внутрішній простір; 2) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованих неістот; 3) лінгвокультуреми, які актуалізують етичні

Таблиця 2.2

Семантика одиниць лінгвокультурологічного поля "душа" у національній та індивідуально-авторській свідомості Семантика лінгвокультурних вербалізацій концепту "душа"

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І.Багрянний	У.Самчук	Г.Журба
1.	внутрішній психічний світ	+	+	+	-
2.	людина	+	+	+	-
25.	приятель	-	-	+	-

№	Семіосимпатія	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Багрянний	Г. Журба	У. Самчук
26	пісня	-	-	-	-
27.			+	+	-
28.	всесвітБезсмертя	--	+-	-+	+-
29.	Свідомість	-	-	+	-

30.	Моральність	-	_	-	+
31.	Чистота	-	_	-	+
32.	Любов	-	_	-	+
33.	Натхнення	-	_	-	+
	сила	-	+	-	+
	мука	-	+	-	-
	страждання	-	+	-	+
	біль	-	+	-	-
	смерть	_	+	-	-
	собор	_	+	-	-
	борець	-	+	-	-
	страх	-	+	-	-
	спокій	-	+	-	-
	відчай	-	+	-	-
	безсмертна нематеріальна основа в людині	+	+	-	-
	хвилювання	-	+	-	-
	прихильність	-	+	+	+
	безсмертя	-	-	-	+
	свідомість	-	-	-	+
	моральність	-	-	+	-
	чистота	-	-	+	-
	любов	-	-	+	-

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Багряний	Г. Журба	У. Самчук
	натхнення	-	-	+	-
	внутрішній психічний світ	+	+	-	+
	людина	+	+	-	+
	виснажений	-	+	-	-
	худий	-	+	-	-
	дух	-	+	-	-
	померти	-	+	-	-
	симпатія	-	-	-	+
	пісня	-	-	-	+
	життя	-	+	-	-

Отже, у межах лінгвокультурного поля "душа" виділяємо 5 груп лінгвокультурем: 1) лінгвокультурем, які актуалізують інформацію про душу як про внутрішній простір; 2) лінгвокультурем на позначення реальних чи персоніфікованих істот; 3) лінгвокультурем, які актуалізують етичні цінності душі; 4) лінгвокультурем на позначення психічних та фізичних відчуттів людини, реакцій на світ, людей, процеси, відносини; 5) лінгвокультурем, пов'язаних з екзистенційними категоріями буття "життя"/ "смерть". УВсі компоненти лінгвокультурологічного поля – лексичні та фразеологічні лінгвокультурем (з кількісною перевагою перших (Додаток Б, Табл. Б..65)) – характеризуються інтертекстуальністю в аналізованих текстах та культурною насиченістю, визначають глибинний підтекст творіву.

2.2.3. Лінгвокультурема на експлікація концепту "серце".

Проблеми духовності, моральності та гармонії внутрішнього світу людини, порушені у художній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука, актуалізуються у відповідному часовому вимірі не лише духовними субстанціями "дух/душа", а й емоційно-чуттєвою домінантою "серце" – вмістилищем почуттів та переживань людини. Незважаючи на кризу духовності у тоталітарному суспільстві, сильне емоційне напруження, важкі життєві обставини героїв художніх творів у серці зоставалися людськими.

Поняття "серце" у художніх картинах світу письменників належить до ключових лінгвокультурних концептів, які репрезентують основою вербалізації внутрішнього світу персонажів у тексті.

У художньому мовленні загальнолюдська мовна універсалия "серце" набуває специфічних національних рис, які виявляються в особливостях емоційного, "сердечного" осмислення світу українцями, перевазі емоційного складника психіки над раціональним – серця над розумом. Слушною є думка П. Куліша про дихотомію "серце/розум" в українській культурі та мові: "Уся українська народна культура з її мовою, з її поезією (піснею) є ділом серця; велика бо сила в простому народному слові і в простій народній пісні, а тайна тої сили – в людських серцях, а не в людському розумі. Те слово серцем люди вимовили" (цит. за [1615, с. 260]).

У наївній картині світу українців серце – це осередок різноманітних почуттів людини, емоційний центр, що реагує на найменші зовнішні подразники, змінює фізіологічний стан людини, визначає оцінку та ставлення особи до певних подій. У той час водночас у науковій картині світу серце – центральний орган кровоносної системи. Тому серце одночасно розглядають як соматичний та психологічний концепт.

Зважаючи на думку А. Вежицької [354] про те, що почуття, переживання є національно специфічними у кожній культурі, концепт "серце" як осередок почуттів людини в межах певної лінгвокультури формує лінгвокультури з національно-культурним компонентом.

Національно специфічним є образно-символічне розуміння лінгвокультури "серце" українцями у народних віруваннях та фольклорі. Серце вважається центром людської життєвої сили, доброти, милосердя, воно асоціюється з сонцем у людині, символізує життя, почуття, любов, гнів тощо [400, с. 470]; ласку, співчуття, радість, смуток, розуміння, сміливість, релігійну відданість і чистоту [211, с. 264]. Про що свідчать численні народні приказки та прислів'я: "Серце – не камінь", "Куди серце лежить, туди й око біжить", "Не той сильний, що камінь верне, а той, що серце в собі держе" [74, с. 546].

З прийняттям християнства серце розглядається з морально-етичної позиції як символ вселюдського милосердя та любові, який об'єднує віруючих почуттям широсердної віри в Бога, в людину. Джерелом віри, на думку теологів, "є не логіка, а екстаза серця" [192], тому з релігійної позиції віра домінує над знанням, хоча й не заперечується необхідність їхнього співіснування.

"Кордоцентризм – біблійне за походженням уявлення про те, що істинна сутність людини зосереджена в серці" [250, с. 303]

Етико-моральне спрямування християнської філософії про – продовжує філософія українського народу, яка отримала у можна назвати кордоцентричною ("філософією серця"), бо в центрі цієї філософії є людина з її внутрішнім світом. Серце, на думку П. Юркевича та його послідовників філософів, поєднує в людині її духовну, моральну, почуттєву та вольову сутності в єдине ціле.

До народних та християнських ідеалів, цінностей звертається український народ у ХХ ст. Олітти в епоху сталінських таборів, репресій на сторінках художньої прози. Герої творів долають тоталітарну систему моральними силами, утверджують істину через муки та страждання серця. Зафіксовано більше ніж 500 варіантів лексичних та фразеологічних лінгвокультурем з домінантою "серце" у художньому мовленні Галини Журби, Івана Багряного, Уласа Самчука (Додаток Б, Табл. Б.76), які відображають не лише лексичні значення: "1. Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини – з лівого боку грудної порожнини). 2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. 3. Здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність. 4. Цей орган людини як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності. 5. перен. Внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття. 6. з означ. Сукупність якостей, рис, властивих певній особі; вдача людини. 7. розм. Ласкаве звертання до кого-небудь. 8. перен. Гнів, роздратування. 9. перен. Головна, найважливіша частина, центр чого-небудь" [23111, с. 636] та фразеологічні значення, зафіксовані у словнику, а й систему культурно-антропологічних поглядів письменників, народну та авторську філософію серця.

Парадигму лінгвокультурологічного поля "серце" розширюють лексикосемантичні та формально-семантичні культурно марковані похідні:

"серденько": ("Він чує, як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як... починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і по щічках побігли дві прудкі гарячі сльозини. Він все-таки не плакав" (У.Самч.У. Самч. 1, 203–204);

"милосердний": ("Галла заплатить... Спокій і тихість серцям милосердним..." (Г. Журба Г. Журба 2, 114);

"добросердечність": ("І багато інших страшних випадків вигадує малий. Але чому, дійсно, не станеться таке, щоб Володько прилюдно вчинками міг доказати свою добру волю і великою

свою добросердечністю змусив каятися навіть таку незламну людину, як батько? *Чому? Але так не сталося..*" (У.Самч.У. Самч. 1, 208);

"сересердя": (*По вечері, хоч і пізно вже, не пішли спати одразу. Батько вийшов ще до коней, ніби ще раз переконатися, чи ті шкапи чогось ще варті.* А Василь спересердя не хотів навіть дивитись. Він поліз на піч до Володька і почав одразу того байдуже вчити" (У.Самч.У. Самч. 1, 247);

"сердечний": ("Але народ, кажу вам, добрий, сердечний. І поговорити з вами, і се і те, лише лінивий дещо. Поспати, поїсти любить... Випити. Ані доріг там, кажу вам, нема, навіть отаких, як ось у нас, а що вже міста - срам один" (У.Самч.У. Самч. 1, 290).

У різному контекстуальному оточенні лінгвокультурема "серце" набуває нових відтінків у значенні, за якими лінгвокультуреМОЛОГІЧні одиниці об'єднуємо у чотири групи.

1. Лінгвокультуреми на позначення персоніфікованої не істоти.

Серед них виділяються лінгвокультуреМОЛОГІЧні одиниці з семою "людина", які вживаються метафорично для номінації особи: "Я буду вмирати, та поки моє серце в мені, я буду шукати шляхів до іншого серця, сповненого великої віри в неспалиму купину людської любови, дружби й братерства – *братерства приречених на великі страждання, але й на велику, безмірну радість – радість триумфу над смертю, над злом, над чадом вічної тьми й загибелі...*" (І.Багр.І. Багр. 1, 381) або як звертання до близької людини: "До Настки казала тихо, гладячи її по плечах: *кидай. Серце, кидай. Завтра допереш. Веди своїх дітей спати*" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 50).

Як вербалізація соматичного концепту лінгвокультурема "серце" осмислюється корелятивно з фізіологічного та психологічного поглядів: "Нам дано ідіотський шматок м'язів і нервів, що зветься серце, щоб тліти ним, і боліти, і мучитись" (І.Багр.І. Багр. 1, 93) та протиставляється концепту "голова": ("Паморочилась голова й холонуло серце перед явною неможливістю той іспит витримати, перед нездійсненністю мети, перед неймовірністю порятунку" (І.Багр.І. Багр. 1, 275). ВХоча в інших контекстах лінгвокультурема "серце" вживається у синонімічних значеннях із лексемою "голова", оскільки серце, як і голова, теж може

думати, пам'ятати, пригадувати: "Це відчуття цілковитої єдності з усім цим коханим, дорогим світом людей взагалі, батьківщини зокрема й родини передусім робило його щасливим, хоч примотіння далекої канонади й відбивалося у серці болючою пригадкою про непевність та навіть безвиглядність його власного майбутнього" (І.Багр.І. Багр. 1, 387);

інтуїтивно передбачати, здогадуватися: "А найдивніше з тим найменшим, що ні вісток не мав, нічого не знав, а прилетів додому так, наче серцем чув" (І. Багр.І. Багр. 2, 11); "Очі бачили, але серце її бачить ще більше. *Коли Лаврін пішов до Максима, не витримала і сама вступила за ним*" (У.Самч.У. Самч. 4, 138).

Серце як персоніфікована істота, якщо має мову, здатна голосно висловлювати свої думки: "А голос, виходячи десь з нутра, десь з пекельного клекоту серця, вибухає крізь зціплені зуби: -- Бережеш-ш-ш?! *С-с-собака!*" (І. Багр.І. Багр. 3, 10);, "Іноді людина не розуміє чогось, а серце каже: "Роби так і так". *Йдеш і робиш*" (У.Самч.У. Самч. 4, 79) та безмовно зібрати родину: "– Так, наче визбирало їх материнське серце по світах, по загіттях та й звело до купи" (І.Багр.І. Багр. 2, 11).

Серце порівнюється з птахом та характеризується швидкістю переміщення у просторі: “Швидко біжать поїзди степами, швидко плывуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. Через гори високії, через води глибокі, через краї чужі несходимі мчить воно ластівкою, *за синами шукаючи, їх виглядаючи, та й – повертається назад змучене, - нема...*” (І.Багр.І. Багр. 2, 5).

2. Лінгвокультуреми на позначення просторових понять.

Вони характеризують серце як місце породження, перебування певних дій та процесів. Зокрема, серце є :

осередком тепла: “*Увійшов дід. Роззувся, ліг на полу біля унуки й мовчки кури в люльку. Якесь обміліле, веселе тепло потекло Дарці до ніг від серця. Хотілося якнайщільніше сісти біля діда*” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 23);

щирості: “*Ідивувався Кондра та люди з того листа чудного, що був не такий, як всі листи салдацькі, а проте, кожне слово так наче капало на серце. І сльози капали людям з очей*” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 47--48);

гарячого слова: “*Ось він заповнив тут усю хату, аж через дві світлиці заставлену вздовж столами, і під гуркіт далеких вибухів, під завивання, тупіт і скрегіт смерти навколо справляв тут свій, либонь, останній спільний бенкет – підіймав чарки й келихи й виголошував незграбні, але гарячі, з самого серця, слова, ще й співав свою пісню, п'ючи “за щастя, за долю” для новонародженої й за...*” (І.Багр.1,63);

місцем локалізації почуттів, переживань, настроїв: “*Володько присів на погнилому пні проти сонця. Істала перед ним Ганка. Виразно бачив її сині, як небо, як волошки, очі... І бачив усміх її, ніби усміх сонця, що ось виглянуло з-за хмар у цю осінню пору. А в серці відчув солодкий, тремтячий неспокій. ..*” (У.Самч.У. Самч. 3, 59).

У значенні “” внутрішній світ людини ”” лексема “”серце ”” перетинається з квазісинонімом “”душа ””: “*Всі вони дивилися в серце променистими, вогкими від сліз очима... Дивилися в самісіньку душу і не давали йому вмерти*” (І.Багр.І. Багр. 1, 292).

Серце є оселею життєвої сили людини, її душі. З серця йде неперервний зв’язок людини з Вітчизною: “*Дві жилки висотані з пісні, ні, з серця висотані, – простяглися аж ген-ген і тягнуться слідом. З вітчизни втраченої тягнуться слідом за тим серцем, висотують з нього, набрякли кров ””ю; напружились до безкраю і ніяк не можуть урватися*” (І.Багр.І. Багр. 3, 11--12).

Серце осмислюється у системі просторових відношень як початок відліку відстані, яку має здолати герой: “*Тоднією точкою було його серце, другою – поріг його хати. І ці точки зближуються, зближуються по прямій...*” (І.Багр.І. Багр. 1, 384), або центром простору: “*Вліво – – Азія, вправо – – Європа. А в Москві червоний прапор, Інтернаціонал. Кремль – – серце пролетарського миру*” (У.Самч.У. Самч. 2, 561).

3. Лінгвокультуреми на позначення екзистенційних понять.

Вони репрезентують поняття “” життя/смерть ”” у метафоричних словосполученнях типу:

“”б””ється серце ””: (“*Хтось, шукаючи зручного місця, щоб заснути, поклав голову Максимові на груди, притиснувся вухом до його ребер, мовби лікар, дослухаючись, чи ще б””ється серце*” (І.Багр.І. Багр. 1, 253);

“”серце доходило до грані ””: (“*В тій глушині, в тій напруженій тиші було чути, як серце доходило до грані. Ось-ось і вже буде темно навіки*” (І.Багр.І. Багр. 1, 250--251);

“”серце робить останній удар ””: (“*Плющують і грузнуть очі, холонуть засохлі уста, западають груди, серце робить останній удар...*” (У.Самч.У. Самч. 4, 173).

Лінгвокультурема “”серце ”” символізує життя, протистоїть смерті та життєвим негараздам: “*Тут страждала мати муками пологів... Тут вперше забилось твоє серце...*” (У.Самч.У. Самч.

3, 183); „Оглянув поле бою, головним плацдармом якого був стіл, побоевище людського серця з усіма темними силами – з тривоною, турботою, жалем, нудьгою смертельною, злиднями, самотністю, а головне – з жахом безвихіддя й смерті, – побоевище й арена пориву до життя й радісного цвітіння, що мерехтіло, як неосяжна вже для присутніх тут мрія” (І.Багр.І. Багр. 1, 63).

Усполученні з предикатами “зітлів”, “замерло”, “перестало битися”, лінгвокультурема “серце” актуалізує сему “помер”: “Ачей і старий Чумак за нього серцем зітлів та й у землю сиру від журби тяжкої ліг” (І.Багр.І. Багр. 2, 6); “І серце враз замерло грудкою льоду і перестало битися” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 50).

4. Лінгвокультуреми на позначення емоцій, настроїв, переживань людини.

Їм притаманна різноманітна оцінна семантика. Серед художніх означень лексеми “серце” найпродуктивнішою є група епітетів, які характеризують риси людини:

енергійність: “І от він протистоїть їм... Сирій і буденний, і не героїчний на вигляд, немовби зацькована тваринка. Лише з гарячим, буремним серцем...” (І.Багр.І. Багр. 1, 99);

бездушність: “А тим часом треба берегти кожну краплю снаги фізичної й душевної. Але одне діло залізна логіка, а друге діло – залізне серце! Треба ж його мати” (І.Багр.І. Багр. 2, 123);

щирість: “Благословенна будь! Прийми від мене тепле, добре слово, Рідна Земле! Ти дала мені його через уста, через серце моєї матері... Вертаю. На! Кладу у стіп Твоїх, Пренепорочна і Свята... *Я більш нічого не можу дати*... Це все моє багатство. Виймаю з уст святі частинки й кожну з них я радісно із чистим серцем кладу на жертвенник Тобі, болюче кохана, Тобі, кровно-рідна” (У.Самч.У. Самч. 3, 183) тощо.

Більшість фразеологічних лінгвокультурем з компонентом “серце” метафоризується та відображає емоційні переживання людини, які часто є полярними: спокій – неспокій, зворушливість – жорстокість тощо.

Дихотомія “спокій – неспокій” вказує на мінливість, некерованість почуттів у серці людини. Найбільш продуктивнішими є загальнономовні та індивідуально-авторські метафори з компонентом “серце” на позначення неспокою, який осмислюється через позитивною чи негативною оцінною характеристик ую.

Усі почуття та емоції, які позначаються словосполученнями з компонентом “серце”, слідом за А. Вежицькою [354], поділяємо на позитивні, які пов’язані з семою “гарно”, та негативні, що містять сему “погано”. Таке Подібне протиставлення почуттів за етичними параметрами відображає зв’язок подій з їхньою оцінкою добре/погано, що супроводжується фізіологічними змінами: руховою активністю, частотою серцевих скорочень тощо. Реакцією серця на позитивну інформацію є радість, задоволення, на негативну – тривога, гнів, страх, біль.

Семи “переживання”, “тривога”, “хвилювання” наповнюють зміст поняття “неспокій”, яке представлено у контекстах фразеологічними лінгвокультуремами “стискалося серце”, “серце тремтить”: “На цій місці стара мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості їм “Юда”, при якому завжди стискалося її щире материнське серце” (І.Багр.І. Багр. 2, 6); “Серце стиснулось враз і забилося тривожно” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 39);

“Володько уважно її слухає. Потім мовчки горне її до себе. Серце його стискається. Знаходить її уста. Вони теплий вогкі. Чує її пружні дівочі груди. Під рукою вигинається тонкий стан. У голові туманіє” (У.Самч.3, 176), “І от знов злилося все. Серце тремтить. Не розуміє нічого зокрема. В очах барвисте, на душі тепло, в грудях боляче” (У.Самч.У. Самч. 2, 528).

Невимовного болю завдають серцю моральні та фізичні тортури: “Серце набрякло від болю, і той біль заступає все, і його несила терпіти” (І.Багр.І. Багр. 2, 502). Експресією та образністю вияву сем “біль”,

“мука”, “страждання” характеризується метафора “крик серця”: “Читав крик серця про чашу”, аби вона минула приреченого...” (І.Багр.І. Багр. 2, 6).

Негативну конотацію “крайнього вияву тривоги та болю” актуалізує фразеологічна лінгвокультурема “роздирав серце на клаптики”: “Біль, що роздирав допіру серце на клаптики, десь несподівано подівся і стало пусто... Страшенно пусто” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 34);, метафоричні лінгвокультуреми “серце болить”, “серце йокнуло”, “рана в серці”: “*Так. Нищити*. Просто виведи в поле і скажи: йди, худобино, куди очі бачать. Не треба мені тепер тебе... Або віддай на пуди за безцінь - — аж серце болить..” (У.Самч.У. Самч. 2, 330—331);, “Чув вибух, і серце його йокнуло таким різким болем, якого ще не відчував ніколи. *Тисячі тисяч вибухів шаленими рокотами згучали в його вухах, але всі вони не торкались його нутра*” (У.Самч.У. Самч. 2, 388);, “Така справді болюча рана в його серці - — хотів було і позбутися цього разом з усім тим, що там було, але один і тільки маленький натяк - — і все знов оживало *величезними хвилюючими картинами чогось такого, що раз приходить у житті і лишається в ньому назавжди...*” (У.Самч.У. Самч. 3, 218).

Лінгвокультурема “тиснула серце” з семою “спричиняла відчуття душевного болю” реалізується у тісному зв’язку з епітетним словосполученням “пекуча мука”: “Мука пекуча тиснула йому серце та по краплині котилась крізь груди кров” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 32). Серце часто осмислюється поряд з концептом “тягар”, який уособлює муку, що несе людина: “Те, що він почав забувати - ціла ота трагедія його народу - навалилася на нього всім тягарем, кидаючи серце, мов яч, у всі боки” (І.Багр.І. Багр. 2, 177),.

“Від такого наказу у Матвія ліг у грудях тяжечий гніт і ніщо не в силі зняти той тягар зі серця” (У.Самч.2, 330).

Інший різновид почуття гіркоти, душевного болю - образа - — метафорично відтворює словосполучення “серце палає образою”, у якому латентно виявляється СХОЖПОДІБНІСТЬ між образою та вогнем: “— *Кіндрате! Голубе сизий! Знайди оцюму харцизцяці хоч квартиру якої запіканки*. Серце його палає образою, і треба гасити” (У.Самч.У. Самч. 3, 100—101).

Семи “гнів як вияв протесту”, “сердито, з гнівом, зі злістю” [251, II, с. 799], “з гнівом як виявом протесту” актуалізуються у наступних контекстах: “Ібачив виразно всіх тих гнаних, переслідуваних, катованих, а серце наливається правдивим гнівом. *З уст виривалися надзвичайно піднесені слова, які вергли громи на тиранів*” (У.Самч.У. Самч. 2, 409);, “— *Так то воно тепер у нас скрізь*. За поріг, різун його матері, бійся вийти, - — казав своєю чіткою мовою дядько Єлисей із серцем сплюнув” (У.Самч.У. Самч. 3, 188). Близьким до гніву є почуття злости: “Поглядів на скорчене мов збите тіло Марійчине припалео до землі, на стежку сивіючу зеленню і уступили з його серця останки злости:... *- я ж її пальцем не торкнув, інший-би може... виправдовувався сам перед собою*” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 39).

Негативні почуття гніву, злости відображаються у сполученні лексеми “серце” з предикатом “закалатало”, експресивне значення якого посилює порівняльний зворот: (“*Ні, не ясно! Нічого, нічого не ясно!*” - серце калатало, як скажене, в дикому сліпому протесті...” (І.Багр.2, 38), фразеологічній лінгвокультуреми “серце закипіло”, яка є перебуває у синонімічних відношеннях з дієсловом “гнівався”: “*Трицько гнівався на побратима, що той зник і знехтував його приятню, дружбою, - зник навіть не попрощавшись*. Його молоде серце закипіло після сестриної розповіді” (І.Багр.І. Багр. 3, 228);, “Але серце Андрієве починає закипати все дужче й дужче, коли свідок переходить до ближнього кола людей - до його близьких та рідних...” (І.Багр.І. Багр. 2, 523);, “Ох, що я там надивилася. Серце окипає, як згадаєш” (У.Самч.У. Самч. 2, 301).

Почуття страху, що охоплює серця героїв, досить часто асоціативно осмислюється з лексемами "холододок", "холонуло": "Але більшість із завмиранням серця переживали паскудний холодок страху перед викликом, який міг статися кожної хвилини" (І.Багр.І. Багр. 2, 431); "І mimoхить в Андрія холонуло серце" (І.Багр.І. Багр. 2, 488); предикатом "перестало битися": "Максим закляк із жаху, руки йому похололи, серце перестало битися" (І.Багр.І. Багр. 1, 85).

Серце метафорично переосмислюється для вираження конкретних подій в емоційному житті людини. На збудження почуття радості вказує метафора "тіпалося серце": "А в кожного тіпалося серце. Не від страху, ні, від буйної радості... *Від злобної радості та й від гордості за того "диявола", за того сміливця*" (І.Багр.І. Багр. 3, 15). Почуття радості актуалізується завдяки сполученню лексеми "серце" з дієсловами "сміятися", "трепетати", "підскачів": ("*...Тіло його догоряло в муках. Але сСерце в ньому сміялося і щось казало до всіх тих, що стояли перед ним в уві, - казало як заповіт, як молитву*" (І.Багр.І. Багр. 1, 380); "Ось і поріг! Серце Максимове затрепетало" (І.Багр.І. Багр. 1, 384); "Серце Володькове підскачило. Надія, мов блискавка, знов мигнула на його захмареному небі" (У.Самч.У. Самч. 2, 427).

Лінгвокультуреми на позначення почуття радості перебувають у кореляції з лінгвокультуремами на позначення почуттів туги, жалоби, суму, досади, які спричинені у серці героїв горем та невдачами: "Думка поверталася до підпису Н. Жгут, і серце огорнула страшна, безвихідна туга" (І.Багр.І. Багр. 2, 493); "Відкається. І сум стискав серце" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 47); "Жаль ніс на дні серця до всього, що йому силоміць видерто" (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 81); "Взяла його, нагло, така досада за серце, що підійшов до Лисої та почаствував її зі всієї сили чоботом у бік..." (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 47).

У контексті словосполучення "білося серце" під впливом мовного оточення "запалене вогнем... віри та любові" актуалізує значення "почуття любові, кохання" і зв'язок між концептами "серце", "любов", "кохання", "віра": "Але виходило так, ніби якась невидима сила привела його сюди, щоб попрощатись з цим місцем, де промайнули кращі години його життя часів золотого дитинства, де зародилася думка з великого болю, де особливо сильно білося серце, запалене вогнем великої віри та любові" (І.Багр.І. Багр. 1, 80)., "*Їх серця наливались все гострішою й гострішою любов'ю до цієї чорної матерії землі. Сьогодні вони мусять встати на весь ріст.*" (У.Самч.3, 310-311).

Сметафорично серце осмислюється як вогонь у фразеологічній лінгвокультуремі "серце палає": "Легковажне дівоче серце палає силою великого життя і в радощах палких пестошів без вагань дається у владу непереможного гону" (У.Самч.У. Самч. 2, 393), а поняття "щастя" і "кохання" ототожнюються: "Наталка радісно притиснулася і сміялась. Серце її білось щастям, Володько зацікавився. *Дихання сперлось у грудях, і серце перестало битись*" (У.Самч.У. Самч. 3, 273).

Почуття прихильності, захоплення осмислюється метафорично у фразеологічних лінгвокультуремах: "З усіх дивогідних аксесуарів тієї диво гідної країни, що володіють серцями цих більших і менших Пржевальських..., *більших і менших Колумбів та Нансенів*, - тигри найдивоглядніший і найфантастичніший аксесуар" (І.Багр.І. Багр. 3, 20); "Вона співає так жалісно, що серце мліє. Навіть чути, як вітри віють і дерева гнуться" (У.Самч.У. Самч. 2, 433).

Носієм душевності, ширості, чистоти думок є морально-емоційне ядро людини, виражене лінгвокультурею "серце". У фразеологічному звороті "серце вкладаючи" визначається перевага ірраціональної домінанти, яка не

контролюється розумом, актуалізується сема "з любов'ю та натхненням робити якусь справу": "Розгорнувши стару Чумакову Біблію – отаку грубезну книгу, що її любив читати Чумак вечорами осінніми, - отець Яков тихо, але все серце вкладаючи, читав матері про сад Гетсиманський" (І.Багр.2, 6).

Кореляцію семного складу лінгвокультурологічного поля "серце" можна проілюструвати у вигляді таблиці (див. табл. 2.3).

Отже, семантика лексичних та фразеологічних одиниць лінгвокультурологічного поля "серце" у художніх картинах світу письменників відображає національне мовомислення українського народу та авторське осмислення концепту "серце". За типом лінгвокультурної семантики об'єднуємо виділені у текстах лінгвокультуреми у чотири основні групи: 1) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованих неістот;

Таблиця 2.3

Семантика одиниць лінгвокультурного поля "серце" у національній та художніх концептосферах

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І.Багрянний	Г.Журба	У.Самчук
1.	почуття	+	+	+	+
2.	емоції	+	-	-	-
3.	внутрішній світ людини	+	+	+	+

Продовження табл.2.3

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І.Багрянний	Г.Журба	У.Самчук
4.	вдача людини	+	+	-	+

Таблиця 2.3

Семантика одиниць лінгвокультурологічного поля "серце" у національній та художніх концептосферах

13.	Енергійність	-	+	-	-
14.	людина	-	+	+	+
15.	життя	-	+	-	+
16.	шматок м'язів і нервів	-	+	-	-
17.	смерть	-	+	+	+
18.	життєва сила	-	+	-	-
19.	жертва	-	+	-	-
№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Багрянний	Г. Журба	У. Самчук
20.	борець	-	+	-	-

2 1 .	любов	-	+	-	+
2 2 .	натхнення	-	+	-	-
2 3	початок відліку відстані	-	+	-	-
2 4 .	рух	-	+	-	-
2 5 .	швидкість	-	+	-	-
2 6 .	тягар	-	+		+

Продовження табл.2.3

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І.Багрянний	Г.Журба	У.Самчук
2 7 .	прихильність	-	+	-	+
28.	захоплення	--	--	--	+
29.	щастя	--	--	--	+
30.	кохання	--	--	--	+
31.	віра	--	+	--	--
32.	сум	--	--	+	--
33.	жаль	--	--	+	--
34.	досада	--	--	+	--
35.	страх	--	+	--	--
36.	злоба	--	--	+	--
37.	образа	--	--	--	+
38.	мука	--	+	+	+
39.	тепло	--	--	+	--
40.	щирість	--	--	+	--
	енергійність	-	+	-	-
	людина	-	+	+	+
	життя	-	+	-	+
	смерть	-	+	+	+
	шматок м'язів і нервів	-	+	-	-
	натхнення	-	+	-	-
		-	+	-	-

	початок відліку відстані				
	тягар	-	+	-	+
	життєва сила	-	+	-	-

№	Семи	Народна свідомість	Індивідуально-авторська свідомість		
			І. Багрянний	Г. Журба	У. Самчук
	жертва	-	+	-	-
	любов	-	+	-	+
	рух	-	+	-	-
	звертання	+	+	-	-
	почуття	+	+	+	+
	емоції	+	-	-	-
	внутрішній світ людини	+	+	+	+
	вдача людини	+	+	-	+
	гнів	+	+	-	+
	головна частина, центр	+	+	-	+
	радість	-	+	-	+
	біль	-	+	+	+
	тривога	-	+	+	+
	душа	-	+	+	+
	байдужість	-	+	-	+
	швидкість	-	+	-	-
	прихильність	-	+	-	+
	борець	-	+	-	-

2) лінгвокультуреми на позначення просторових понять; 3) лінгвокультуреми на позначення екзистенційних категорій; 4) лінгвокультуреми на позначення емоцій, почуттів, Отже, семантика лексичних та фразеологічних одиниць лінгвокультурологічного поля "серце" у художніх картинах світу письменників відображає національне мовомислення українського народу та авторську рецепцію концепту „серце”. За типом лінгвокультурологічної семантики об’єднуємо виділені у текстах лінгвокультуреми у чотири основні групи: 1) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованих істот; 2) лінгвокультуреми на позначення просторових понять; 3) лінгвокультуреми на позначення екзистенційних категорій; 4) лінгвокультуреми на позначення емоцій, почуттів, переживань, настроїв. Проте слід відзначити, що таке членування лінгвокультурем є дещо умовним, оскільки більшість з них містить семами інших груп, тобто одночасно входять до складу кількох груп. Серед названих груп лінгвокультурем найбільш широко і різноманітно представлена остання група. Основою для вербалізації знань емоційно-чуттєвої сфери людини в художній прозі є концептлексема ""серце"", який є виразним засобом образного слововживання, яке формує естетичну цінність лінгвокультурем.

2.3. Лінгвокультурний екзистенційно-аксіологічний концепт ""доля"" та його репрезентації у часовій проекції епохи першої половини ХХ ст.оліття

Митці правдиво змальовують у соціально-психологічній прозі жахливу долю українського народу в умовах тоталітарної системи, частіше – нещасливу та тяжку, яка болем та сумом позначилася на людській душі. Проектуючи основні мотиви художньої прози на когнітивістику, можна визначити лінгвокультурний концепт “доля” – одне із найважливіших ментальних одиниць текстових та надтекстових понять не лише у мовотворчості Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука, а й у національній концептосфері українського народу в цілому.

Концепт “доля” кваліфікуємо як екзистенційно-аксіологічний, тобто такий, що відображає буттєві цінності людини та який об’єктивується у мові в екзистенційно-аксіологічних лінгвокультурах.

У мовній свідомості українців століттями викристалізувався власний значеннєвий план лінгвокультурологічної одиниці “доля”, відмінний від інших народів: “Доля в уявленні нашого народу не дорівнювала ні невловимим грецьким мойрам, ні страшному фатуму древніх римлян; вона сумна, заплакана, рідко – щаслива, але здебільшого не жорстока” [1211, с. 14].

Відмінності лексеми “доля” у різних культурах простежуються вже на рівні етимології. Якщо у латинській мові *sors* (*serere*) означає “зв’язувати, сплітати, зчіпляти” [68, II, с. 10770] і мотивується міфологічними уявленнями про мотузку, що прядеться долею; про пута, які накидаються богами на людей, а також про добродійну магичну силу мотузки-амулета, що об’язується навколо шиї; то в українській мові “доля” походить від дієслова “ділити”, споріднене з лит. *dalis* “частина” [68, II, с. 107], адже вважалося, що доля залежить від того, як Бог розподілить багатство, життєві блага, щастя між людьми. У російській мові відповідник “доля” – “судьба” пов’язується з лексемами “суд, судити”, з Божим присудом.

Сучасне значення лексеми “доля”, зафіксоване у тлумачному словнику: “1. Збіг подій, обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини; умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає; бажане, щасливе життя.; 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме щонебудь; майбутнє чогось” [2311, с. 203], не відображає всього обсягу культурного змісту концепту “доля”, накопиченого людським досвідом. Його семантика зводиться до абстрактних сем, наприклад “життєвий шлях”, “збіг подій, обставин” тощо, які потребують конкретизації через світоглядні домінанти українського народу, уявлення про долю як символ “Вищої Сили”, “Бога”, “щастя”, “талану”, “лиха”, “біди”, “горя”, “нужди”, “злиднів” [210, с. 46].

Складність та багатозначність поняття “доля” пояснюється різним баченням цієї субстанції представниками української нації на різних етапах розвитку національної культури. Так, у міфологічній свідомості українського народу, у фольклорі Доля інтерпретується як надприродна істота. Здебільшого вона сприймається з позитивною оцінкою характеристикою як добрий дух, який захищає людину, призначає їй щастя та багатство. Також вважалося, що доля – це душа пращурів; ангел; душа людини або її двійник, який вмирає разом з людиною та живе у могилі померлого.

Згідно релігійних вірувань українців, доля дається Богом, проте не заперечується й той факт, що батько й мати обдаровують своїх дітей долею. Поняття “доля” у релігійних системах розглядається по-різному: як “божественне Провидіння, промисел і приречення”. Теїстичне провидіння відрізняється від долі язичників. Якщо доля в міфах частіше губить, то доля промисел покликана вести до порятунку. Тому найчастіше у народних висловах лексема реалізується з архісеомою “неминучість”: “Долі не минути”, “Долі й найбістрішим конем не об’їдеш”, “Перед долею не втечеш” [74, с. 193] та диференційною сеомою “незалежна від волі людини”: “Доля карає й вельможного й неможливого”, “Долі скаргами не власкавиш” [74, с. 193].

Інтерпретація долі в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. ОЛЯТТЯ не завжди збігається із традиційним національним осмисленням, хоча і продовжує його. Більшою частотою вживань лексичних та фразеологічних лінгвокультурем, які вербалізують концепт “доля”, відзначається мовотворчості Івана Багряного та Уласа Самчука порівняно з творчістю Галини Журби. Відповідно у їхніх творах ширше представлені напрямки розгляду культурного змісту ОДИНИЦЬ

лінгвокультурологічного поля концепту "доля". Загалом у аналізованих текстах виявлено понад 100 лінгвокультурем, серед яких переважають лексичні. (Додаток Б, табл. Б..87).

Лінгвокультурологічне поле "доля" в українській мові розширює синонімічний ряд, зафіксований у словнику синонімів: "Доля (події життя людини) – талан, розм. фортуна, заст. планида, призначення, розм. судьба, книжн. фатум" [180, с. 76]. Н

Поодинокі на позначення долі як певної сили, дія якої має позитивні наслідки, Іван Багряний вживає синонімічні лексеми "фортуна", "фарт": "Ось побачиш, діло буде. Це фарт" (І.Багр.І. Багр. 3, 130); "Фарт – це щастіння, сліпа фортуна" (І.Багр.І. Багр. 3, 130). Г. Журба парадигматику лінгвокультурологічної одиниці "доля" розширює номінацією "фатум", забарвлену негативною конотацією у тексті: "Нагло, як це бува у нервових людей, вчув, що якийсь сліпий фатум поставив його на одну стежку з цим чоловіком, що щось неминуче сплутало їх життя якимось невидимим вузлом" (Г. Журба Г. Журба 2, 76–77). В. У. Самчука доля пов'язана синонімічними зв'язками з розмовною лексемою "судьба": "Двоє дверей, збитих самим Матвієм зі звичайних, негелльованих і небарвлених дощок, ведуть до тієї будови і невідомо котрі з них кращі, хоча одні призначені для простору, де буде міститись худоба, а другі, де замешкає сама родина. І звірята, і люди будуть жити під одним накриттям, бо в них одна судьба" (У.Самч.У. Самч. 1, 398). Проте ядром лінгвокультурологічного поля "доля" у творах письменників є лексема "доля", яка уживається митцями як як уз традиційними епітетними означеннями, що, згідно зі словником епітетів української мови поділяються на три семантичні групи: 1) про неспокійну, непостійну, неминучу долю; 2) про щасливу, велику долю; 3) про нещасливу, тяжку долю [19, с. 110–111], х, так і зв'язки з оказіональними значеннями.

У художньому мовленні Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука абстрактна сутність лінгвокультури "доля" набуває конкретного вияву крізь призму синтагматичних зв'язків з іншими явищами, отожднюючись чи протиставляючись їм.

В українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. оліття актуалізуються традиційні значення лексеми "доля" з домінуванням певної семантики, зокрема:

"неминучість": "Видно, вже доля така, що людині тільки працювати треба, а ніколи не спожити своєї праці" (У.Самч.У. Самч. 1, 195);

"життєвий шлях": "Тот ми з ним балансуємо над безоднею й будемо бігти впарі над нею – шляхом, що його приділила доля" (І.Багр.І. Багр. 1, 99);

"Іхтозна, як довго б він міркував про свою долю, коли б не почав рухатись Хведот, а після і з церкви повернулись, почали обідати та оповідати про всячину" (У.Самч.У. Самч. 1, 259);

"збіг подій": "Зрештою їх спіткала однакова доля й однаково для всіх ця пригода скінчилася щасливо: їх не поморили, тільки намочили..." (І.Багр.І. Багр. 2, 323);

"майбутнє": "Матвієві й самому не зовсім так хотілося, як є, але що зробиш. Був один – пішов і не вернувся. Підріс цей і знову невідомо, яка доля його чекає" (У.Самч.У. Самч. 3, 146);

"незалежна від волі людини": "Неговіркий, але Боже... Не всі ж мають бути говіркими. Якось звикне, полюбитись, забудеться. Що ж, коли доля така. Видно, проти долі не підеш... Коли б він трохи певнішим був..." (У.Самч.У. Самч. 4, 39–40), "Володько з Йоном зісталися самі. Їм було хіба дивно отак несподівано знов опинитися у одній і тій самій халепі, віч-на-віч і пригадати либонь, як то ще так недавно їх ділили цілі безодні відмінних намірів, за які вони готові були йти ніж на ніж,

байдуже на висліди. Але так воно є. Такий присуд долі. Тепер нікому з них не бажалося нагадувати того минулого.." (У.Самч.3, 317);

"щаслива": "Аразом – і випровадити товариша щасливого, – ану ж справді йому усміхнеться доля!" (І.Багр.І. Багр. 2, 512);

"непередбачувана": "Почувши це, Бунчук танцював з радості – доля виручила його! Він з категорії ворога народу несподівано потрапив у категорію героя" (І.Багр.І. Багр. 2, 243), "І то ж у цій загрузлій у землю споруді відбувся той суд і той засуд. Інколи це приходить, як сама доля" (У.Самч.3, 321-322).

За лінгвокультурною інформацією у межах лінгвокультурологічного поля "„доля"" можна виділити чотири групи лінгвокультурем.

1. Лінгвокультурема **з компонентом "доля"** на позначення міфологічної істоти.

Лінгвокультурема "„доля"" осмислюється із значенням "вища істота, з необмеженою владою та силою", яка керує життям людини не залежно від її волі": "Вітер віє з-над угорської долини. Ліс приспішено скидає свою оздобу. Жовті, ніби воскові, листочки відриваються від своїх галузок і летять бозна-куди. В поле, на долину... Летять, летять, тріпочуться в повітрі, опадають, то знову підносяться, ніби бавляться чи змагаються з своєю долею" (У.Самч.У. Самч. 3, 50).

Кожній людині від народження призначено долю, яка все визначає наперед. Доля не відходить від людини до смерті, тому роль долі у житті людини традиційно перебільшували.

Пошанування долі зумовлене народними повір'ями, згідно з якими кожна людина має своє божество-неминучість – Долю, яка призначається людині Богом. Вона з'являється на небі зіркою при народженні дитини, а при смерті – падає з неба додолю. Кожному доля ще від колиски визначає, що має статися. Тому до долі звертаються, на долю ворожать, на долю сподіваються [82; 168].

У І. Багряного герой кидає виклик долі – грає з нею у піжмурки, не визнаючи її силу над собою, хоч і знає, що доля є небезпечним суперотивником для нього: "Можливо, тому зрадів, коли Гриць почав збиратись до Хабаровська, – взяла охота зробити зухвалий рейд, – побавитись з долею в піжмурки. Знав, що небезпечно, але те його й вабило – пограти в піжмурки. Вабило кинути дерзкий виклик самій своїй долі, перевірить її" (І.Багр.І. Багр. 3, 169 – 170); "Він помітно, добровільно, добродійно здавав своє життя в ломбард і єдиною його чеснотою було – не сперечатися з долею. Так, мабуть, хтось хоче і нема потреби робити якісь зусилля спротиву" (У.Самч.У. Самч. 2, 412).

2. Лінгвокультурема на позначення персоніфікованої **не** істоти.

У творах доля персоніфікується, визначається її належність особі за допомогою присвійних атрибутів: "Знав Андрій, що кожному з них його – Андрієва – доля вписалася на шкурі" (І.Багр. 2, 110), "А раз так – висловлюючи своє кредо, я вже нічим більше не ризикую, бо доля моя перерішена" (І.Багр. 2, 180), "Чорнявого парубка Ілька суджено за його власну долю і не тільки, як одиницю з ім'ям і прізвиськом, а його далєбі викликано з віків, просторів і поколінь людських, як вказану пальцем призначення жертву на вівтар сил, що ними двигались дії і завдання у цьому відтинку нашої блакитної планети. Він був знаком сумління, що його іноді викидає вище призначення на забутий берег долі, як передвісника грядучих здвигів, що тут постануть з новими вівтарями жертв самопосвяти й подвигу" (У.Самч.У. Самч. 3, 322).

Митці наділяють долею не тільки людей, а й речі та істоти. Наприклад, долю має лист: ("Отже доля листа була вирішена – лежати йому під прес-пап'є і в кращому випадку бути об'єктом глуму" (І.Багр.І. Багр. 2, 196);, собака: ("Звичайна доля собаки, яку ласкава людина обдарить увагою та призначить собі за сторожа" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 22).

І. Багрянний ототожнює долі, зокрема долю людини з долею блошиці: ("Блошицю ти можеш роздушити, але пам'ятай, що твоя доля в моїх руках і та твоя доля – то доля отієї самої блошиці" (І.Багр.І.

Багр. 2, 298); долю Слобідської України з долею цілого народу: "Отже – дія відбувається на Слобожанщині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною та чия доля є чи не найяскравішим зарисом долі цілого народу, що заселяє трагічну землю, Україною іменовану. *На тій Слобожанщині, що пройшла найтяжчий шлях, який тільки можна уявити*" (І. Багр. І. Багр. 1, 100).

На визначальну роль долі ВУ житті людини вказують метафоричні фразеологічні лінгвокультурами:

"закинула доля": ("Ізалитий хвилею спогадів, під монотонний акомпанемент дощу, старий Сірко розповідав про дивну мандрівку навколо світу, та про життя на Україні колись, та про дику землю, де вони потім висіли, куди їх закинула доля" (І.Багр.І. Багр. 3, 141);

"доля хотіла звести": ("Розколовши", Криворучка нарешті вкинули до Холодногорської тюрми, де він випадково потрапив до камери ч. 12, ніби зумисне доля хотіла звести їх до купи – двох друзів дитинства" (І.Багр.І. Багр. 2, 449);

"доля чекає" ("*Така-от доля чекає чекіста в тюрмі, така перспектива стоїть перед кожним*" (І.Багр. 2, 460);

"доля спіткає": "Залежно від того, яка доля спіткає людішку" (І.Багр.І. Багр. 2, 509);

"доля усміхнеться": ("Аразом – і впровадили товариша щасливого, – ану ж справді йому усміхнеться доля!" (І.Багр.І. Багр. 2, 512) тощо.

Доля все вирішує за людину: "Він йде навмання, заплющивши очі, на щастя чи нещастя, на прю з умовами, на виклик долі. *Від цього залежатиме бути чи не бути – ціле його життя, яке ще цілковито у майбутньому. Треба йти, і нема відклику*" (У. Самч.У. Самч. 3, 203); "Це була безсонна, напрочуд довга, хворобливомістична, повна дивовижних уявлень ніч, що в ній брала участь ціла Матвієва родина... Для Володька вона здавалася фатальновиришальною, це своєрідна межа долі, яка визначить його буття назавжди – в минулому, теперішньому і майбутньому" (У.Самч.У. Самч. 3, 203–204).

Проте часто доля перебуває у власних руках людини або уВ руках інших людей. Переосмислюючи народні традиції, Іван Багряний, змальовуючи розглядає долю з обмеженою владою над людиною, Та утворює думку, що людина може сама все вирішувати ВУ житті. Автор порівнює сліпу долю з людиною: "Перенісши діяльність із під столу на стіл, Вася миттю вправно розрізав увесь хліб на тридцять рівних пайок і роздав усім за принципом солдатського й арештантського "щастя": один одвернувся від столу й виконував роль сліпої долі; на запит Васі "кому?", тая "доля" тикала пальцем на того, кому вона прирікала невидиму пайку, – "цьому!", і так далі" (І.Багр.І. Багр. 1, 162).

Як пасивна сутність осмислюється доля у контекстах, які містять вказівку на те, що долЮЯ вирішують люди: "доля оформляється": ("Він сам не давав туди жодного папірця, а вона тим часом набрякає, його доля десь оформляється окремо і невблаганно, зосереджуючи он в тих зелених палітурках чорні хмари, з яких нагло може вдарити грім, та який грім" (І.Багр.І. Багр. 2, 258); "ршати долю": ("Перегризати один одному горло за кожну огризену кістку потрапить кожний півздохлий собака, але щоб ршати долю людей, треба все-таки трохи глузду. *Коли б так всі ті генії людства могли і до цього додуматись – не було б хіда диктатури безглуздя..*" (У.Самч.У. Самч. 3, 318); "мала вирішуватися їхня доля": ("Ось у тім Грайвороні, в тім звучнім місті Грайвороні й мала вирішувалася їхня доля" (І.Багр.І. Багр. 1, 250); "важиться доля": ("*І батюшка, і той другий у галіфе розглядають свідоцтво*. Володько стоїть, мов на шпильках. Йому здається, що саме тепер важиться його доля" (У.Самч.У. Самч. 2, 425).

У введених у тексти українських приказках лінгвокультура "доля" через емоційно-конотативний аспект виявляє екстралінгвальнекультурне осмислення її народом: "Лінія його руху вперед лежить не там, а ось тут, просто перед ним. Це як тая доля, що її конем не об'їдеш" (І.Багр.І. Багр. 1, 359); "І ти скажи – мабуть, така твоя доля" (І.Багр.І. Багр. 3, 110).

3. Лінгвокультуреми на позначення аксіологічної категорії “щастя”.

Значення “щасливої долі” лінгвокультурема “доля” набуває у тексті завдяки контактному чи дистантному живанню лексеми “щастя”:

як юкстапозита у вигляді прикладки: “Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у краї чужі, далекі, за тридцять земель-морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали” (І.Багр.І. Багр. 3, 141);

як порівняння порівняльного звороту: “В щастя вони вірять, як у долю, як у Бога, і ніщо тую віру не може похитнути” (І.Багр.І. Багр. 3, 130);

через однорідність однорідних членів речення: “Ось він заповнив тут усю хату, аж через дві світлиці заставлену вздовж столами, і під гуркіт далеких вибухів, під завивання, тупі і скрегіт смерти навколо справляв тут свій, либонь, останній спільний бенкет – підіймав чарки й келихи й виголошував незграбні, але гарячі, з самого серця, слова, ще й співав свою пісню, п’ючи за щастя, за долю для новонародженої за...” (І.Багр.І. Багр. 1, 63).

“Щаслива доля” вбачається у “свободі”: “Велична земле моя, радість моя! Благословляю красу й ширинь твою і люд правдивий, ширий, простий. Може, земле моя кохана, і над твоєю долею засяє ясна зоря свободи. Ще крок, ще тільки один крок... І чудесна, О Споююча, свята свобода розгорне золоті свої крила над цими селами, садами, полями” (У.Самч.У. Самч. 2, 459).

У художньому мовленні лінгвокультурема “доля” під впливом мовного оточення набуває протилежного значення, властивого лексемі “недоля” – “нещасливе життя, несприятливі обставини”: “Жбурляв тоді прокльони великим потугам: Землі і панам, своїй простоволосій Долі, і Богові під ноги, – верг важкі, мов каміння, прокльони” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 20–21).

Основою негативної оцінної семантики лексеми “доля” є її народна мотивація ДОЛІ. Українці уявляли ДОЛЮ зазвичай уявляли ДОЛЮ в образі дівчини, – доброї або злої, тому залежно від її вчинків ВОНА ДОЛЯ одержувала позитивну або негативну оцінку в мові [166]. Ідея дволикості долі вербалізується у народній приказці: “З щастя та горя скувалася доля” [112], у традиційних лінгвокультуремних опозиціях: добра/зла доля, щаслива/нещаслива доля: “Про що говорити? Старе поволі забувається, а нового не варто порушувати. Тихо, і хай так буде. Доля спить, не цікавиться. Чи зла, чи добра – все одно. Не кричіть, не будіть її, ходіть на пальцях...” (У.Самч.У. Самч. 4, 107).

У метафоричному контексті з дієсловами “цурається”, “волочиться” доля осмислюється як недоля: “Тим-то й доля його цурається” (І.Багр.І. Багр. 3, 50); “Величні прозорі долоні на порізані чорні риллі, на сірі, розбиті дороги, де волочиться мужицька доля...” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 56). УВ антонімічних відношеннях до лексеми “доля” із значенням “щастя, щаслива доля” перебувають епітетні словосполучення з ознакаатрибутами: “щербата”, “печальна”, “тяжка”, “трагічна”, “ганебна”, які надають лексемі значення “нещаслива, безталанна доля; недоля”; “Тяжке, нещасливе, безрадісне життя”; “горе, нещастя” [251, I, с. 261]: “А в цій чарці доля наша щербата, Максиме!” (І.Багр. 1, 66), “Значить, всю групу залізничників, т. зв. “группу Малія”, спіткала трагічна доля” (І.Багр.І. Багр. 2, 539); “Гірше могло статися з речами, про які всі були певні, що їх спіткає печальна доля, а саме: все, що було ліпшого, щезне після зворушливої опіки цих “теплих ребят” (І.Багр.І. Багр. 2, 321); “Дещо гірша доля спіткала Стратона. Його зупинили надовше. Міряли, обдивлялися. Стратон весь, як на шпильках. Вся надія на те, що “шпак” не має ще досить літ” (У.Самч.У. Самч. 2, 296).

Нещасливу долю автор увиразнює ознакою називає “мачухаю”, яка є антиподом рідної матері, уособленням зла та підступності: “Із тих, що, як і він, хлиснули з страшного келиха, якого піднесла доля-мачуха” (І.Багр.І. Багр. 1, 108).

4. Лінгвокультуреми з просторово-часовим та екзистенційним значеннями.

Лінгвокультурема "доля" стосовно країни, краю набуває значення "історія": *Думати над долею рідного краю і любитися його чарівною красою – на це Володько перший* (У. Самч. 2, 459).

Як "життєвий шлях, події життя" осмислюється лінгвокультурема "„доля“" у контексті: "Лиш час від часу зітхає тяжко – либонь життя тяжке, та й синову долю передумує, зустрічі жде" (І.Багр.І. Багр. 2, 6).

Лінгвокультурема „доля“ стосовно країни, краю набуває значення "історія": *Думати над долею рідного краю і любитися його чарівною красою - на це Володько перший*" (У.Самч. 2, 459).

Доля часто зближується із життям у цілому: "Чув якусь силу, що кермує його долею, бо ж бачив: все, що він планував колись замолоду у своїй голові, не так завершилось, як думав" (У.Самч.У. Самч. 3, 88); "Матвій ішов у поле. Не раз ішов він по цій землі. Не раз болів він над її долею, але сьогодні, в цей страшний день, він виразно став лицем в лице з тою силою, що заступила йому його життєву дорогу" (У.Самч.У. Самч. 2, 575); "Ти, знаю, підеш до своїх діток, сядеш коло них і подивишся на кожне. Не дивися на них сумно. Може, доля вимагає від них веселого погляду, бо життя буде тяжке, дуже й дуже тяжке, Маріє..." (У.Самч.У. Самч. 4, 99).

Місцем локалізації долі є чарка: ("А в цій чарці доля наша шербата, Максиме!" (І.Багр.І. Багр. 1, 66); людська шкіра: ("Знав Андрій, що кожному з них його – Андрієва – доля вписалася на шкірі" (І.Багр.І. Багр. 2, 11).

Семантичний зв'язок "„долі“" і "„смерті“" виявляється ще на індоєвропейському рівні в усній народній творчості через позначення смерті як невідвортної долі. Зі значенням "„смерть, кінець життєвого шляху“" лінгвокультурема "„доля“" вживається і в авторському контексті: "Подумаю – скрізь люди мруть, скрізь на людей чигає лихо, і на печі від долі не втечеш" (І. Багр.І. Багр. 3, 72).

Широко представлені символічні зв'язки долі з іншими поняттями, зокрема "дорогою": ("Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили вони, багато могил полишали вони, багато друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм проб приготувала доля" (І.Багр.І. Багр. 2, 543).

Кореляцію семного складу лексичних та фразеологічних одиниць у лінгвокультурологічному полі "„доля“" можна проілюструвати у вигляді таблиці (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Семантика одиниць лінгвокультурологічного поля "„доля“" у національній та художніх концептосферах

№	Семи	Народний світогляд	Індивідуально-авторський світогляд		
			І. Багр.І. Багр.	Г.Журба Г. Журба	У. Самчук
1.	ж Життєвий шлях	+	+	+	+
2.	Ннєминучість	+	+	--	+
3.	Ммайбутне	+	+	--	+
4.	збіг подій	+	+	--	--
5.	непередбачуваність	+	+	--	+
		+	+		+

6.	незалежна від волі людини			--	
----	------------------------------	--	--	----	--

Продовження табл. 2.4

№	Семи	Народний світогляд	Індивідуально-авторський світогляд		
			І. Багрянний	Г. Журба	У. Самчук
7.	Щаслива	+	+	-	+
8.	надприродна істота	+	+	+	+
9.	небезпечний гравець	-	+	-	+
10.	нещаслива, безталанна	-	+	+	+
11.	мачуха	-	+	-	-
12.	праця	-	-	-	+
13.	чоловік	-	-	-	+
14.	людина	-	+	-	-
15.	грізна сила	-	+	-	+
16.	життя	-	+	-	+
17.	особа	-	+	-	-

Продовження табл. 2.4

№	Семи	Народний світогляд	Індивідуально-авторський світогляд		
			І.Багрянний	Г.Журба	У.Самчук
18.	Історія	-	+	-	+
19.	Смерть	-	+	-	-
20.	підпорядкована людині	-	+	-	-
21.	дороги	-	+	-	-
	свобода	-	-	-	+
	нещаслива, безталанна	-	+	+	+
	мачуха	-	+	-	-
	щаслива	+	+	-	+
	надприродна істота	+	+	+	+
	небезпечний гравець	-	+	-	+
	грізна сила	-	+	-	+
	суддя	-	-	-	+
	життя	-	+	-	+
	особа	-	+	-	-
	історія	-	+	-	+
	смерть	-	+	-	-
	буття	-	-	-	+
	праця	-	-	-	+
	чоловік	-	-	-	+

	людина	-	+	-	-
	підпорядкована людині	-	+	-	-

Отже, лінгвокультуремні вербалізації концепту "доля" широко представлені в українській соціально-психологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука. Вони відзначаються різноманіттям лінгвокультурної семантики, яка покладена в основу поділу лінгвокультурем на чотири групи: 1) лінгвокультурем на позначення міфологічної істоти; 2) лінгвокультурем на позначення персоніфікованих неістот; 3) лінгвокультурем на позначення аксіологічної категорії "щастя"; 4) лінгвокультурем з просторово-часовим та екзистенційним значеннями. В аналізованих текстах значення лексичних та фразеологічних лінгвокультурем, які сформувалися внаслідок авторського осмислення традиційних властивостей з позиції сучасної їм епохи.

22.	Суддя	-	-	-	+
23.	буття	-	-	-	+
24.	свобода	-	-	-	+

Отже, лінгвокультурні вербалізації концепту "доля" широко представлені в українській соціально-психологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука. Вони відзначаються різноманіттям лінгвокультурної семантики, яка покладена в основу поділу лінгвокультурем на 4 групи: 1) лінгвокультурем на позначення міфічної істоти; 2) лінгвокультурем на позначення персоніфікованих істот; 3) лінгвокультурем на позначення аксіологічної категорії "щастя"; 4) лінгвокультурем з просторово-часовим та екзистенційним значеннями. Зафіксовано велику кількість оказіональних значень лексичних та фразеологічних лінгвокультурем, які сформувалися внаслідок авторського осмислення традиційних властивостей з позиції сучасної їм епохи.

Висновки до Прозділу

Соціальні, психологічні, екзистенційно-аксіологічні лінгвокультуремні є важливими засобами вербального вираження концептосфер теми "людина — суспільство" в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття та складниками конструкторами національно-мовної та індивідуально-авторських картин світу Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука. У вертикальному та горизонтальному контекстах художньому мовленні письменників як носіїв національної культури лінгвокультуремні набувають особливого осмислення.

Центральне місце в українській соціально-психологічній прозі займають лінгвокультуремні вербалізації соціального концепту "суспільство", які об'єднані в три взаємопов'язані між собою лінгвокультурологічні поля "народ", "грумада", "родина". У межах кожного з них встановлені ієрархічні зв'язки між людиною як суб'єктом/об'єктом соціальних відносин та соціальною групою, народом, громадою чи родиною.

Дихотомія "народ/людина" набуває національного вияву в лінгвокультурах український народ, "наш народ", "свій народ", "народ", що заселяє трагічну землю, Україною іменовану, "українці", "українські селюхи", "хакли", "кацапи", "руський народ", які формують етнічну картину світу.

Відношення "групада/людина" репрезентоване лінгвокультурними одиницями "сільська громада", "господар", "український селянин", "добрий газда", "чесний хазяїн", які у контексті набувають додаткового національного значення та утворюють лінгвокультурологічне поле "українська селянська громада".

Суспільні відношення "родина/людина" актуалізуються лінгвокультурами "українська степова родина", "великчезна родина", "ціла родина", що символізують кохання, щастя, працю, український народ.

Психологологічні лінгвокультурами лінгвокультурологічних полів "дух", "душа", "серце" часто збігаються в характеристиці та оцінці внутрішнього світу героїв, їхнього психологічного стану та відрізняються в інших лінгвокультурологічних значенневих планах.

Лінгвокультурологічне поле "дух" формують чотири чотири групи лінгвокультурних одиниць, зокрема: лінгвокультурами на позначення ментально-чуттєвих понять ("дух руйни"); лінгвокультурами на позначення міфологічних істот ("дух демона"); лінгвокультурами на позначення екзистенційних понять ("дух здійснюється і відлетів"); лінгвокультурами на позначення дії та ознак дії ("за одним духом").

У межах лінгвокультурологічного поля "душа" лінгвокультурами за типом лінгвокультурної семантики поділяємо на П'ЯТЬ груп: лінгвокультурами, які актуалізують інформацію про душу як внутрішній простір ("з яких [очей] дивилась ... велика, як всесвіт, душа"); лінгвокультурами на позначення реальних та персоніфікованих істот ("ідоліві душі"); лінгвокультурами, які актуалізують етичні цінності ("чистота душі"); лінгвокультурами на позначення психічних, фізичних відчуттів людини, її реакцій на світ, інших людей, процеси, відносини ("забив кілка в душу"); лінгвокультурами, пов'язані з екзистенційними категоріями буття "життя/смерть" ("віддати Богові душу").

За типом лінгвокультурної інформації у лінгвокультурологічному полі "серце" виділяємо чотири групи лінгвокультурних одиниць: лінгвокультурами на позначення персоніфікованих істот ("найшвидше летить материнське серце"); лінгвокультурами на позначення просторових понять ("від серця планети"); лінгвокультурами на позначення екзистенційних понять ("серце робить останній удар"); лінгвокультурами на позначення емоцій, настроїв, переживань людини ("серце палає").

Екзистенційно-аксіологічний концепт "доля" вербалізується у лінгвокультурологічному полі "доля", яке об'єднує чотири такі групи лінгвокультурних одиниць: лінгвокультурами на позначення міфологічних істот ("змагатися з долею"); лінгвокультурами на позначення персоніфікованої істоти ("волочить мужицька доля"); лінгвокультурами на позначення аксіологічної категорії "щастя" ("щастя-долі шукали"); лінгвокультурами з просторово-часовим та екзистенційним значеннями ("синову долю передуме", "від долі не втечеш").

Отже, активне функціонування лінгвокультурних репрезентацій соціальних, психологічних та екзистенційно-аксіологічних концептів засвідчує приналежність аналізованих текстів на мовноконцептуальному рівні до соціально-психологічної прози.

РОЗДІЛ III
ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ-ВЕРБАЛІЗАТОРИ
КОНЦЕПТОСФЕРИ УАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ "ЛЮДИНА – КУЛЬТУРА"
" В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

РСКладним і різноаспектним у сучасній науці залишається поняття " національна культура " та способи її репрезентації у мові. Оскільки потенційно національна культура є великим утворенням, " синтезом культури класів, соціальних верств і груп відповідного суспільства " [117, с. 10], "сукупністю матеріальних та духовних цінностей, нагромаджених і примножених поколіннями у процесі життя нації" [89, с. 87], доцільним є виділення і дослідження окремих сфер національної культури.

Для нашого дослідження важливо окреслити лінгвокультурну ситуацію, відображену ВУ соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття. Її, на нашу думку, найбільше визначають такі лінгвокультуреми, класифіковані за функціональними сферами культури, зокрема: художньо-мистецькі, православнохристиянські релігійні, політичні та побутові. Лінгвокультуреми названих сфер в українській лінгвокультурі комплексно відображають універсальні поняття людства та національно-специфічні надбання етносу через, відображають дихотомію концептуальні відношення " „людина – культура ".

3.1. Лінгвокультуреми соціокультурного простору в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття

3.1.1. Художньо-мистецькі лінгвокультуреми.

Термін "художньо-мистецькі лінгвокультуреми" пропонуємо вживати на позначення мовних одиниць, на означення пов'язаних з художньою реалією культури народу, яка стосується мистецтва. Поєднання двох синонімічних ознак трибутивів "художній" та "мистецький" зумовлено тим, що поняття "художній" потребує уточнення. Незважаючи на основні словникові значення лексеми "художній", у яких наявна сема "мистецтво, мистецький" (, зокрема: "1. Який стосується мистецтва, відтворення дійсності в образах.. 2. Який стосується діяльності в галузі мистецтва, пов'язаний з мистецтвом; декоративний. 3. Ввідповідає вимогам мистецтва, має естетичні цінності" [23111, с. 742]), у лінгвістичній термінології "художній" у словосполученні "художній концепт" актуалізує передусім сему "образний", тобто такий, що, на думку С. Аскольдова, не відображає і не позначає певну річ, а символічно вказує на неї, породжуючи не відображення дзеркальної копії, а створюючи аналогії та подібності [56]. У зв'язку з цим художні концепти, на протипагу пізнавальним концептам, є узагальненою субстанцією на позначення всіх різновидів концептів, представлених у художньому творі.

Проте для нас важливо виділити не будь-які відображення дійсності в художньому образі, а ті, які стосуються певних видів мистецтва (музики, живопису, літератури, архітектури, вишивки тощо) та пов'язані з мистецькою культурою народу. Для номінації перерахованих вище згаданих понять пропонуємо

термін **„художньо-мистецькі лінгвокультуреми“**, тобто під яким розуміємо мовні **одиницізнаки**, що відображають мистецьке життя народу у взаємодії з художньою культурою.

Художньо-мистецькі лінгвокультуреми містять інформацію про мистецтво та формуують **„художньо-мистецьку картину світу“**, яка функціонує поряд із виділеною В. Іващенко науково-мистецькою картиною світу (мистецтвознавчою картиною світу), яку науковець розглядає у двох аспектах: 1) як фрагментарну сукупність знань про мистецтво; 2) як органічну єдність фрагментів наукової та художньої рефлексій [8683; 8784]. Виділена в нашому дослідженні художньо-мистецька картина світу тяжіє до другого напрямку мистецької картини світу (за В. Іващенко).

Художньо-мистецька картина світу **містить** і **акумулює** інформацію про **„сукупність** процесів та явищ духовної діяльності людини, що створює, **поширює** і **розповсюджує** її і опановує твори мистецтва, а також матеріальні предмети, які є естетично цінними **„[195181, с. 51].** Синонімічним до поняття **„художня культура“** є термін **„мистецтво“**, оскільки у словосполученні **„художня культура“** лексема **„культура“** вказує на специфічне **опредметнення** естетичного світу людини, а **„художня“** – на естетичність твору як **продукту** мистецтва. Таке тлумачення культури збігається з думкою В. Саєнко, яка **„концепт „культура“ тлумачить** як актує не лише через художній код, але й **через** її матеріалізацію образів культури, **зокрема** наприклад, у постатях конкретних митців **„[199184].**

У художньо-естетичному просторі соціально-психологічної прози образ культури подається у різноманітних традиційних тлумаченнях та авторських інтерпретаціях. Значення **„рівень розвитку суспільства в певну епоху“** та **„сукупність матеріальних цінностей, створених людством в певну епоху“** актуалізує лінгвокультурема **„культура“** в художньому мовленні Івана Багряного: **„Він сподівався побачити рух вперед, зматеріалізований в будівлях, в спорудах, в показних матеріальних удосконаленнях, відповідних до епохи, в якихось новітніх атрибутах культури й цивілізації“** (І.Багр.І. Багр. 2, с.39).

Горизонтальний контекст асоціативно розширює значення лінгвокультуреми **„культура“**, контекстуально пов'язуючи її з поняттями **„рух вперед“**, **„удосконалення“**, **„епоха“**, **„атрибут“**, **„нове“**. Вертикальний контекст у словосполученні **„новітні атрибути культури“** імпліцитно актуалізує сему **„радянські атрибути культури“**, які автор пов'язує у тексті з червоним кольором революції.

На думку М. Братусь, кольористичні епітети – **„сірий“**, **„чорний“**, **„вогненний“** у творах І. Багряного сповнені символічного змісту, вони розкривають сутність зображуваної доби, яка понівечила долі багатьох людей, принесла їм страждання [24].

Червоний колір є показником рівня культури в радянську добу, символізує бездуховність, кровопролиття, каліцтво, божевілля доби: **„Ним, тим кольором революційним, цебто кольором червоним, було вифарблено геть всі будівлі... Колір пооблазив, пооблуплювався, порудів від дощів і часу, і місто мало вигляд ніби попечений, покалічений, напівбожевільний... Ось міський театр, або **„Нардом“**, як його величали давно; доки він був **„Нардомом“** – він був ясно-зеленавий з темними пілястрами, тепер він **„Будинок культури“** і тому, мабуть, червоний до одуріння **„(І.Багр.І. Багр. 2, 40), „Бач, дикий зовсім. Дійсно - ні тобі культури, ні тобі газет, ні театрів“** (І.Багр. 3, 189).**

Лінгвокультурема **„культура“** має в тексті кореляцію **„наша/не наша культура, яка у вертикальному контексті актуалізує поняття **„українська“/ „неукраїнська“** культура: **„- Е! Нема чого й казати. Не наша культура, - каже Матвій, і ніхто не знає, що це він за слово таке висловив, один хіба Єлисей може то сказати...“** (У.Самч.У. Самч. 1, 289)., **„- То, знаєте, - вів своє Матвій. - Не сподобалось мені там. Ні. Не наша, кажу вам, культура. (Знов те****

слово!)” (І.Самч. 1, 289).

Українська культура насамперед асоціюється із національними стереотипами, традиційними елементами побутової та художньої культури, представленими в контексті лінгвокультурами “широкі штани”, “гопак”: *“Можна плекати широкі штани, гопака, а можна й інші речі. Я принаймні маю на увазі далеко ширші наміри, ніж гопак і штани.* Хоча скажу вам одверто, що й гопак, і штани, і все інше, що має цей народ, все це складники його культури” (У.Самч .У. Самч. 3, 142). Чужа культура, наприклад, китайська, у тексті вербалізується лінгвокультурним висловом “вертячи палички, зробили з юшки водограй” на позначення особливостей споживання їжі: “Китайці повелися дуже просто... Швидко-швидко вертячи паличками, зробили з юшки водограй і втягували його в себе... Підбадьорені прикладом, хлопці зробили з макаронами те саме... Вийшло несподівано просто і швидко. Але з водограєм їм не велося” (І.Багр.І. Багр . 3, 191).

Художня культура як форма художньо-образної інтерпретації дійсного та уявного у світовому контексті складається з неповторних національних витворів, представлених у мовній картині світу національними лінгвокультурами. Наприклад, складНИКОМОВОЮ французької МОВНОЇ картини світу є лінгвокультурема “Лувр”, російської – “Ермітаж”: “Він пригадував перечитані книги й бачені твори мистецтва... Великі бібліотеки, архітектурні шедеври, й пам’ятки, й картинні галерії... Лувр, де він був з великої ласки “уряду країни соціалізму”, й Ермітаж, де він був без ніякої ласки - — просто був... Упивався колись хвилюючою красою й величчю справжнього мистецтва, вічного, величного, божественного...” (І.Багр.І. Багр. 1, 307).

Лінгвокультурема “мистецтво” у горизонтальному контексті характеризується означеннями “вічне”, “величне”, “божественне” та асоціативно-символічним значенням “краса”, яке є архетипним передусім для італійської нації: “Ба, через цей бар’єр, мабуть, не насмілилась би переступити й уся італійська армія. Навіть в обличчі смерті ці люди не позбулися вродженої пошани до краси, властивої нації, народженій для мистецтва” (І.Багр.І. Багр. 1, 71). Із негативно забарвленими оцінними семами “потворність”, “брехливість”, “ілюзорність” лексема “мистецтво” уживається з предикатом “брехати”: “Втім твоя роля - — підла роля філософуючого гомункулуса, циніка й словоблуда, закоханого в мистецтво брехати” (І.Багр.І. Багр. 1, 308). Лінгвокультурема “мистецтво” в тоталітарну епоху набуває додаткових конотативних сем “вміння вішати”, “майстерність вубивати”: “Серед ув’язнених найбільш горлатими, найбільш “відданими Сталінові й партії”, найбільш “чесними” виставляли себе ті, що були вчора підручними в Зайця, - — поліцаї з “любові до мистецтва”, гестапівські попихачі й ті “заплічних справ майстрі”, що так по-мистецькому орудували намиленою мотузкою” (І.Багр.І. Багр. 1, 215).

У кореляції “мистецтво, створене людиною”//“мистецтво, створене живою природою” перший її складНИКОВА у порівнянні з живою природою осмислюється із значеннями “фальш”, “фікція”, “штучність”, “мізерність”: “В усьому тому, здавалось йому тепер, десь була якась фальш, і все те в його уяві тепер мізерніло, як фікція, як щось штучне, бо душа, агонізуючи, марила зовсім не тим, навіть не найбільшими шедеврами мистецтва... Волошкою синьою вона марила! Чистою, простою, скромною, але божественною, бо прекрасною й живою волошкою!..” (І.Багр.І. Багр. 1, 307).

Наближене до природи мистецтво позитивно впливає на людину, її емоційно-чуттєвий стан: *“Це, може, побільшена монографія з історії мистецтв Гнедїча... Це образи перевтілень людської душі, гордий її лет, відображений засобами мистецтва, плине, як ріка, перед внутрішнім зором...”* (І.Багр.І. Багр. 2, 272).

Серед лінгвокультурем на позначення різноманітних видів мистецтва (просторових: архітектура, декоративно-ужиткове, живопис, графіка, скульптура; часових: література, музика, хореографія; просторово-часових: хореографія, театр, кіно, цирк [26037]) найбільш частотними є ті, які вербалізують

лінгвокультуроЛОГІчні поля декоративно-ужиткового, Та музичного мистецтва, хореографії, менше – архітектури, живопису, графіки, літератури, хореографії. У контекстах аналізованих творів нараховуємо понад 200 лінгвокультурем (Додаток Б, Табл. Б..98), які репрезентовані лексичними та фразеологічними одиницями (з перевагою перших) на позначення творів, діячів, образів мистецтва тощо:

1) лінгвокультуреми на позначення творів мистецтва (фольклорні, літературні, музичні твори, зразки живопису, скульптури, архітектури, театральні вистави, кінофільми): "Місячна соната", "Тисяча і одна ніч", "Король Лір", "Мадам Боварі", "Народний Малахій", "Як гартувалась сталь", "Суліко", "Інтернаціонал", Лувр, Ермітаж, музей Ханенка, фрески святої Софії та Печерської лаври, пісня, колискова тощо;

2) лінгвокультуреми на позначення назв танців: полька, кадсель, козак, гопак;

3) лінгвокультуреми на позначення музичних інструментів: гітара, цимбали, скрипка, бубон, дудка;

4) лінгвокультуреми на позначення образів мистецтва: Тарас Бульба, Дон Кіхот, Шерлок Холмс,

Мефістофель, Шехерезада, Тель Уленшпигель, Малахій Стаканчик тощо;

5) лінгвокультуреми на позначення діячів мистецтва (прізвища письменників, художників, композиторів, скульпторів, архітекторів): Бетховен, Шевченко, Винниченко, Тичина, Квітка-Основ'яненко, Поліщук, Шіллер, Мопассан, Шувальов-Шувальгиченко, Сосюра, Данте, Вергілій, Куліш, Островський, Хвильовий, да Вінчі, Мендель, Густав Доре, Васнецов, Рєпін, Шевченко, Врубель, Шопен, Штраус, Леонтович, Косинка, Уолт-Уїтмен тощо.

ЛінгвокультуроЛОГІчне поле "декоративно-ужиткове мистецтво" об'єднує "різновиди художньої діяльності, пов'язані з оформленням і творенням реального предметного середовища" [147, с. 25]. Воно представлено лінгвокультуреми-номінаціями "художнє різьблення", "декоративний розпис", "вишивка" тощо, які позначають різні види прикладного мистецтва. У контексті найчастіше лінгвокультуреми репрезентовані предикатами, які вказують на певну дію, техніку виконання, ознаки вияву.

Лінгвокультуреми на позначення художнього розпису, репрезентована словосполученням "розписував собор", актуалізує семи "естетичність", "декоративність", "творчість": "У цьому всьому, можливо, й полягала розгадка, чому на всіх стінах собору позначився його дух, мабуть, він таки запав в око і в душу маляреві, що розписував той собор" (І.Багр.І. Багр. 1, с.84). Лінгвокультуремний вислів "розписував собор" знаходиться на периферії лінгвокультурного поля, оскільки перетинається з центральною частиною лінгвокультурологічного поля "живопис".

У горизонтальному контексті лінгвокультуремний вислів "піч мальована квітами", окрім сем "прикраса", "оздоба", актуалізує функціональні значення "компонент хатнього інтер'єру", "місце приготування їжі", "джерело тепла, родинного затишку": "Піч мальована квітами, межі квітами – два голуби цілуються. Чи два соколи... Два соколи!" (І.Багр.І. Багр. 3, .60).

Тематика художнього розпису побутових речей характеризується рослинними та зоологічними мотивами, Та символічним значенням: квіти символізують красу, дітей; два голуби чи соколи, які цілуються, – кохання, злагоду між закоханими.

Одним із різновидів розпису є писанкарство. На позначення розписаного орнаментами великоднього ПТАШИНОГО яйця уживається лінгвокультуреми "писанка" та пов'язані з нею лексеми та словосполучення "писання писанок", "пензлик", "выводить... чудові візерунки", "выводить зірки", "крючки", "кривий поясок": "Так, як і бувало, десь розшукує своє знаряддя до писання писанок, цю найулюбленішу Володькову процедуру, до якої з запертим диханням придивлявся. З'являється мацюпенький обвощений горщик, пензлик, зроблений з тоненької бляшки з образів та патичка, вирізаного з березового віника. Так, як і бувало, ввечері, як топить у плиті чи в печі, бере вона на череп'яну покрішку дещо жару, ставить на нього горщечок з воском і, коли віск розтає, мачає у нього пензлика і виводить по злегка підогрітому яйцю свої невибагливі, але чудові візерунки. Виводить зірки, виводить ключки, виводить кривий поясок". І ще, і ще виводить всілякі назви писанок, все відмінні, все одна краща від другої" (У.Самч.У. Самч. 2, 407). Найпоширенішими способами виготовлення писанок є: "фарбування яєць в один колір ("крашанка"), нанесення малюнка на

пофарбоване в один колір тло яйця гострим предметом ("дряпанка" або "шкрябанка"), розписи яйця пензликом олійними фарбами ("мальованка"), а також "восковий" розпис [118, с. 248], який детально описаний у поданому вище контексті.

Поряд з лінгвокультурами на позначення художнього розпису вживаються і ті, які характеризують художнє різьблення. Лінгвокультурама "різьблений мисник" (І.Багр.І. Багр. 3, с.60) уживається на позначення неодмінноГО ї складникаОВОЇінтер'єру хати українців, навіть тих, які проживають за межами України.

Номінації вирізьблених виробів – "гармонійки" і "гармонії", "свистілки" і "сопілки" – репрезентують не лише декоративно-ужитковеприкладне, а й музичне мистецтво в в'ятськоїросійськоїнародної культури: "...Купували гармонійки і гармонії, свистілки і сопілки, купували дерев'яні, паперові, глиняні, ликові, розмальовані, випалені, вирізьблені генієм в'ятськоїросійськоїцивілізації. І ті дрібнички, і ті гармонійки та свистілки одразу змінювали декоративний і вокальний стиль цілого, можна сказати, експресу... Все в нім цвіло і пишалось істинно народним мистецтвом, шедеврами всіх в'ятських кустпромів, – — кошиками, капцями, валізами, ведмедиками і паяцями, гребінцями і збаночками, сопілками і півниками, балалайками і найхімернішими іграшками..." (І.Багр.І. Багр. 3, с.23--24).

На розмаїття способів та форм виготовлення витворів народного мистецтва в попередньому контексті вказує ряд ознакових лексематрибутивів –: "дерев'яні", "паперові", "глиняні", "ликові", "розмальовані", "випалені", "вирізьблені", – якими характеризуються декоративні вироби майстрів.

До лінгвокультурологічного поля "українське декоративно-ужитковеприкладне мистецтво" відносимо лінгвокультуреми "вишивка" та "гаптування". Вони у контексті здебільшого виконують атрибутивну функцію, оскільки вказують на ознаку певного предмета, розшитого нитками чи бісером: "На стіні рясно карток – дівчата у вишиваних сорочках, у намисті, парубки в шапках і киреях" (І. Багр.І. Багр. 3, с.56); "Як на сватання", – — кепкувала Наталка, поглядаючи на хлопців заздрісно, що дійсно вибралися ніби на сватання..., – — таких два соколи, таких два пишних королевичі: в гаптованих лапчатих унтах, що являли собою своєрідне чудо мистецтва, в добрій новенькій мисливській своїй уніформі, гаптованій і оздобленій по-тубільному..." (І.Багр.І. Багр. 3, с.170), зрідка номінативну, позначаючи вишитий одяг: "Ось знову розійшлася завіса й на сцені дівчина в розкішному вбранні. Вишивки горять, мов живий мак. Намисто, стрічки, квіти" (У.Самч.У. Самч. 3, 40). Вишивки порівнюються з маком, оскільки панівнидомінуючими кольорами на них були червоний та чорний.

Лінгвокультурологічне поле "музичне мистецтво" відтворює реальну дійсність через особливі звуки, що відображають емоції, переживання та почуття людини. Домінантою названого лінгвокультурологічного поля є лінгвокультурама "музика", яка в контекстуальному оточенні характеризується яскраво вираженими національними рисами.

У контексті лінгвокультуремна одиниця "музика" та її вербалізації ("звук", "мелодія") часто виступають метафоризованими суб'єктами дії: "музика заграла", "звуки вирвалися і рознесли", "музика дійшла до Яковоїсадиби". Метафора "заграла музика" імпліцитно вказує на гру музичних інструментів; епітетне і словосполучення "духова музика", "веселі, радісні звуки маршу" – на властивості музики.

Вертикальний контекст у тексті актуалізує інформацію про те, що музика супроводжує відпочинок людей після праці, на свято, ввечері. Вона є джерелом енергії, сили людей: "Сонце хилилось до заходу. Нарештідесь там, починаючи від "шкільні", заграла духова музика. Веселі, радісні звуки маршу бадьоро вирвалися і рознесли по селу. Затремтіло село, зашуміло, затріщали перелази, замиготіли по всіх городах, по стежках жіночі одяги, і не дійшла музика до Яковоїсадиби, як вже за нею тягнулась сила народу" (У. Самч. 3, 36).

Лінгвокультурама "музика" у контексті характеризується конотативними семами "багатоманітність", "мінливість", які актуалізуються на основі метафоричного перенесення значень, та порівняння з іншими предметами: "Море

звуків гойдається. Міняється. Переходить багато градацій... Переливається, як морський прибій, - від тужливого Шопена до гримливого Бетховена, до мрійного і ніжного Штрауса... До незрівнянного Леонтовича... Є звуки для серця ближчі, є звуку дальші. Є, що породжують бурю, є, що породжують печаль і легеньку журу... (І.Багр.І. Багр. 2, с.273).

Метонімічні перенесення з "імені композитора - на його твір" у епітетних словосполученнях дають емоційно-оцінну характеристику музичних творів: "тужливий Шопен", "гримливий Бетховен", "мрійливий і ніжний Штраус", "незрівнянний Леонтович" та доповнюють асоціативно-чуттєвий ряд стереотипних уявлень лінгвокультурами "музика" семами "море", "буря", "печаль", "туга", "мрія", "журба".

Для вертикального контексту лінгвокультурами "музика" оніми на позначення імен композиторів є текстовими ампліфікаціями, які містять додаткові інформаційні національно марковані сегменти.

Онімний простір, представлений запозиченими та національними лінгвокультурами ("Бетховен", "Шопен", "Штраус", "Леонтович"), осмислюється в авторському контексті з погляду мовомислення українського народу. Наприклад, Людвіг Ван Бетховен - німецький композитор, який оспівує волю, революцію у своїх творах, чим тому в його музиці панує зумовлена вулканічна, грозова, вибухова атмосфера його музики; Микола Леонтович - український композитор, який на основі народних мелодій створює в неповторні хорові композиції. Отже, кожна з персоналій відомих митців у контексті культури характеризується значущістю й прикметністю.

На позначення українського народного ансамблю трьох музичних інструментів (скрипки, бубна та цимбалів) уживається лінгвокультурема "троїсті музики". У контексті фразеологізм фразема "троїсті музики" актуалізує додаткові асоціативно-сміслові семами "забави", "танці", "гуляння": "Прийшли музики, і гуртом вринули парубки. Цимбали брязнули, заянчала скрипка, забубонів бубон. По хаті закрутилися пари, дівки спідницями розвівають" (У.Самч.У. Самч. 4, 29); "Музики взяли троїсті. Як заграли, всі піджилки задрижали" (У.Самч.У. Самч. 4, 37)., "На вашому кутку буде у Трихона. Будуть гарні музики, хата велика, є де потанцювати" (Самч. 4, 27).

Лінгвокультурами на позначення музичних інструментів - "цимбали", "бубон", "скрипка" - актуалізують інформацію вертикального контексту. Наприклад, лінгвокультурема "цимбали" уживається на позначення старовинного музичного інструменту трапецієподібної форми, на якому грають, ударяючи молоточками та паличками по металевих струнах. У художньому мовленні цимбали представлені словесним образом, створеним означуваними словами художніми означеннями: "Таємничий, незбагнений інструмент, що видає не менш таємні, чаруючі згуки. Якийсь дід грав на них" (Г.Журба Г. Журба 1, 19). Предикати "брязнули", "заянчала", "забубонів" лінгвокультурами "цибали", "скрипка", "бубон" метафорично відтворюють звуки музичних інструментів, репрезентованих лінгвокультурами "цибали", "скрипка", "бубон".

Національний колорит у контексті характеризується лінгвокультурема "пісня". Вона уживається на позначення музичного твору, який призначений для співу. Символічно-асоціативними значеннями характеризується лінгвокультурема "пісня" у художньому мовленні, зокрема семами "дозвілля", "відпочинок", "єдність людей": "Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі... А кінчали вони неодмінно піснею про мисливця. Це тутешня, зеленоклинська. І знаменита вона тим, що її тут співають усі і кожен по-своєму - українці, москалі, білоруси і навіть тунгузи. І у всіх вона виходить однаково гарно" (І.Багр.І. Багр. 3, с.142); "праця": "А мати крутить веретено існує тонюсіньку-тонюсіньку пісню" (І.Багр.І. Багр. 3, с.52); "воля": "Пісня б'ється, як птах у домовині" (І.Багр.І. Багр. 3, с.11); "недоля": "В грюкоті коліс зринає

пісня, важка, бурлацька” (І.Багр.І. Багр. 3, с.10); “радість”: “А пісня гриміла, пересновувалася брязкотом склянок і сердечним гомоном заздоровниць” (І.Багр.І. Багр. 1, с.71).

Власні назви пісень виступають прецедентними текстами української культури: “Першою піснею заспівали “Закувала та сива зозуля” (І.Багр.І. Багр. 2, с.396). Вони перебувають на периферії лінгвокультурологічного поля “пісня” і становлять своєрідний код буття українського народу, відображають етичні, естетичні уявлення етносу, його історію, світогляд, менталітет, актуалізують культурні цінності українців.

У прецедентному тексті на позначення назви пісні “Попід гаєм шлях-доріженька” лінгвокультурема “шлях-доріженька” набуває значення “непередбачуваний життєвий шлях, сповнений труднощів, страждань, горя”: “Полягавши на спини і махнувши рукою на все, вони цілими годинами співали пісень... Найцікавішою була пісня “Попід гаєм шлях-доріженька”. Широка степова пісня – пісня про трьох братів. Вони її співали, як справжні степовики, а камера слухала” (І.Багр.І. Багр. 2, 394). Національну символіку українців відображає лінгвокультурема “гай”, що традиційно уживається на позначення місця відпочинку, зустрічі закоханих.

ОХудожні означувані слова є в словосполученні “широка степова пісня” є традиційними для українців, оскільки епітет “широкий” часто вживається з лексемою “степ” на позначення безкрайого простору, “дикого поля”. Відіменниковий епітет “степова” актуалізує в горизонтальному контексті лінгвокультуреми “пісня” семіу “воля”, “щастя”, а також “домівка”, оскільки пращури українців багато працювали степ пов’язували уз полем, де працювали.

Епітетні характеристики “зелений гай”, “пахуче поле” створюють зорові та нюхові образи живописної природи України: “Також гарною була пісня “Зелений гай, пахуче поле” (І.Багр.І. Багр. 2, с.394). Проте для в’язнів ключовими лінгвокультуремами в цій пісні є “мати”, “вишневий сад”, “воля”, “кохання”: “Деся опівночі вони тихесенько-тихесенько заспівали цю пісню. Вони співали про тюрму, про сон у ній, про кохання, про волю, про матір, що сохне, сина ждучи, про змучену сестру... Пісня бриніла, як сон, над сонними людьми, в тяжкій задусі, в чаду махоркового диму, що мрійно стелився поміж стелею й сонним звалищем, як весняні хмарки над степом, над тим “пахучим полем”, як марево над чорними ріллями... Ось мати старенька, нездужаючи, встає в тому мареві, в саду вишневому, а за тим маревом сина не видно. А син співає тихесенько пісню про неї за темними мурами і журиться тяжко, і туга бринить в кожному слові, в тихому шепоті... Пісня в чотири голоси... Вона плаває по камері... Нарешті затихає, затихає... І в кінці зринає болючим акордом, щоб уже зовсім урватись...” (І.Багр.І. Багр. 2, с.394).

Метафоричне осмислення лінгвокультуреми “пісня” у сполученні з дієсловами “бриніла”, “плаває”, “затихає”, “зринає” болючим акордом, щоб урватись” актуалізує асоціативні сегменти “спокій”, “надія”, “спогад”, “біль”. Порівняльні конструкції створюють власні метафоричні моделі: “пісня – сон”, “пісня – весняні хмарки над степом, над “пахучим полем”, “пісня – марево над чорними ріллями”.

Центр лінгвокультурологічного поля “пісня” утворюють формують словосполучення на позначення компонентів пісні – “розлогий ритм”, “сердечні слова” та предикатив на позначення процесу співу – “співали”: “Вони щось шили, робили люльки, малювали, грали в шахи й – співали її, ту пісню, з таким розлогим ритмом, з такими гойдливими сердечними словами” (І.Багр.І. Багр. 2, 395). Номінації дій, якими супроводжується спів – “шили”, “робили люльки”, “малювали”, “грали в шахи”, – належать до периферії лінгвокультурологічного поля “пісня”.

Лінгвокультурема “пісня”, перехресуючись з лінгвокультурею “хвиля”, метафоризується: Пісня перекочувалася, як лагідна хвиля, з кінця в кінець камери, заходила в двері до другої половини й верталася звідти – ходила по всіх усюдах, то завмираючи в одному кінці, то підносячись в другому. Її співали всі – українці, вірмени, греки, росіяни, німці, перси, поляки – всі. Так сердечно, тихо, журно, задумливо... Пісня завмирала на останньому слові строфи, й всі чекали якусь мить, не кваплячись, а десь хтось

вже розгойдував далі...” (І.Багр.І. Багр. 2, 395), *“Пісня гойдалася часом годину і ніколи нікому не набридла”* (І.Багр.2, 396). Лексеми, які характеризують якість співу —: “сердечно”, “тихо”, “журно”, “задумливо”, — а також називають суб’єктів співу —: “хор”, “Всі, українці”, “вірмени”, “греки”, “росіяни”, “німці”, “перси”, “поляки”, — доповнюють центральну частину поля “пісня”.

Лінгвокультуреми “колискова ПІСНЯ”, “чумацька ПІСНЯ” позначені у художньому мовленні конотативними значеннями. Наприклад, “колискова пісня” актуалізує значення “лагідна”, “ніжна”, оскільки асоціюється з материнським голосом: “Слова гомоніли десь, як шелест пшениці. Чийсь голос ласкавий, як пестіння, як пісня колискова. Мамин – не мамин, цілуючий, усміхнений голос” (Г.Журба Г. Журба 1, 20).

Семантика лінгвокультуреми “чумацька ПІСНЯ” актуалізується лексемами “шевичик”, “чумацька” та прецедентним текстом “Гей, гей, з Криму ідучи”: “Вчив шевичика співати, або чумацької. Здорово ще виводив: Гей, гей, з Криму ідучи” (Г.Журба Г. Журба 1, 23).

З лінгвокультурологічним полем “музичне мистецтво” тісно пов’язане поле “танцювальне мистецтво”, яке концептуалізує лінгвокультурну інформацію про танець як окремий вид мистецтва, в основі якого лежать первісні ритуали, ритмізовані рухи, що мали магичний вплив на ДОВКІЛЛЯ ОТОЧУЮЧИХ.

Лінгвокультурема “гопак” уживається на позначення українського народного швидкого танцю і є поняттєво-но-безеквівалентною в інших культурах. У горизонтальному контексті лінгвокультурема “гопак”, окрім видового позначення українського танцю, актуалізує сему “один з етнографічних атрибутів української культури”: “Можна плекати широкі штани, гопака, а можна й інші речі” (У.Самч.У. Самч.

3, 142). У художньому мовленні семантика лінгвокультуреми “гопак” уточнюється семою “парубоцький танець, який потребує неабиякої спритності”: “Вигравали музики. Парубки добивали свої гопакі. У просторих сінях таку завели гульню, що, здавалося, хата не видержить, що стіни рухнуть” (У.Самч.У. Самч. 4, 42).

У семантичній структурі лінгвокультуреми “гопак” фіксуються імпліцитні компоненти вертикального контексту, які доповнюють горизонтальний контекст інформаційними сегментами: “Танець виник серед козаків, і тому його спочатку виконували тільки чоловіки. Його назва пов’язана з основним рухом – з важкою, “гопаючою” манерою виконання стрибків. Танцюючи, козаки показували свою силу, спритність, завзятість, веселу вдачу. Зараз гопак має декілька різновидів: одиночний, парний чи груповий. Найтипівішими рухами парного гопака для парубків є стрибки, присядки, дрібушки, а для дівчат – дрібушки, кружіння” [195, с. 385–386]: “Коло дівчини моторний парубок. Вдарила музика, і пішов буревійний, сміливий, широкий танець. Парубок не жалує своїх ніг. Пішов навприсядки, аж іскри сипляться, а дівчина, мов метелиця, мов гонивітер, тільки спідниця та стрічки розвіваються, тільки чобітки миготять” (У.Самч.У. Самч. 3, 40).

Лінгвокультурема “козак” уживається на позначення багатокomпонентного українського танцю, до складу якого входили рухи інших односкладних танців, зокрема гопака, козачка тощо; а також музики до нього. У контексті актуалізуються обидва значення лінгвокультуреми: експліцитно – “музика до танцю” та імпліцитно – “парубоцький танець”: “– Танцюєш, Гнате? Йй-богу, хлопці, Гнат танцює!.. От так-так! – Танцюю! Козака сипте! Цимбали сипнули козака. Гнат підняв поли і пішов ходором” (У.Самч.У. Самч. 4, 30–31).

Вертикальний контекст актуалізує інформаційний сегмент лінгвокультуреми “козак”: “Нназва танцю походить від його осередку виникнення та суспільної верстви побутування – козаків. Танець виконувався двома чоловіками “на закладу” – хто кого перетанцює. Це був своєрідний двобій, змагання в силі, вправності” [195].

Лінгвокультуреми “гопак” та “козак” є власне українськими за побутованням, в той час як лінгвокультурема “полька” є запозиченою, проте в українській культурі набула національного колориту.

Лінгвокультурема “полька” вживається на позначення чеського танцю та музики до нього. Полька, увійшовши в українську культуру, стала народним парним танцем українців, що виконується по колу: “Музики грають польку. Пари швидко крутяться” (У.Самч.У. Самч. 3, 175).

Із сказаного вище можна зробити висновок, що художньо-мистецькі лінгвокультуреми широко представлені в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття. Вони містять інформаційні сегменти про різні види мистецтва того часу.

Найбільш продуктивнішими є лінгвокультурологічні поля “декоративно-ужитковприкладне мистецтво”, “танцювальне мистецтво”, “музичне мистецтво”, “танцювальне мистецтво”. У межах полів лексичні та фразеологічні лінгвокультуреми характеризуються різним ступенем частотності вживання (Додаток Б, табл. Б..98) та рівнем національної конотації, серед яких найбільш маркованими є лінгвокультуреми, виражені безеквівалентною лексикою.

3.1.2. Православно-християнські лінгвокультуреми в у національнокультурному контексті соціально-психологічної прози.

Одним із факторів впливу на національну специфіку мови та культури народу є його вірування. Тому культуру українців, їхні світоглядні орієнтири, цінності життя, моральні настанови не можна розглядохарактеризувати безпоза врахування релігії. Найдавнішим віруванням українців було язичництво, яке пов’язане з обожненням природних явищ та небесних світил, що сформувалося на етнічному ґрунті [2827; 8885; 24439]. Під впливом світової релігії – християнства – та з християнізацією Київської Русі змінюються світоглядні уявлення українців [201; 10806]. Незважаючи на наднаціональний характер православного християнства, у межах української культури з’являються специфічні елементи цієї релігії, за якими закріплюються національні засоби вербалізації [97; 11615; 26239].

Українська релігійна мовна картина світу вербалізує не лише запозичене християнське віровчення з її своїми обрядами, адаптоване до культури українського народу, але й залишки дохристиянських міфів, які функціонують у наївній картині світу українців. Одним із різновидів релігійних лінгвокультурем, що зберігає та нагромаджує знання про різноманітні християнські конфесії, традиції, норми, обряди тощо, є християнські лінгвокультуреми [9997]. Вони відображають християнські поняття, характеризуються символічно-сакральними значеннями (див. [212]) та поділяються на три групи: православні, католицькі, протестантські.

Українське віровчення концептуалізується у православно-християнських лінгвокультуремах, які є стилістемами конфесійного стилю та функціонують у художньому стилі як стилістично маркована лексика. Вербалізуючись у мовленні, православно-християнські лінгвокультуреми набувають аксіологічності, виступають носіями не лише лінгвалістичної, але й екстралінгвальної інформації.

Мовна актуалізація християнських лінгвокультурем у соціально-психологічній прозі зумовлена необхідністю осмислення морально-етичних засад героїв, їхньої психології, духовного світу, цінностей суспільства та окремої людини крізь призму біблійних образів. У митців різних часових вимірів рецепція християнських лінгвокультурем представлена по-різному відповідно до поглядів на світ та людину в ньому у певну епоху.

У першій половині ХХ століття духовний зв'язок українського народу з релігією був порушений новою владою, яка проповідувала атеїзм, а тому на терені "червоної України" на біблійні мотиви та образи у мистецтві було накладено табу, хоча у цей час у Західній Європі спостерігається посилений інтерес до Бога. Ці тенденції позначилися на літературній творчості українських письменників, серед яких лише ті, що перебували в еміграції, мали можливість для творчого осмислення Біблії у своїх творах. Використовуючи біблійні міфи, митці прямими чи контрастними паралелями з біблійної міфології порушують ситуації колізії їх сьогодення [13394, с. 43].

Велику увагу літературній рецепції біблійних образів приділяє Іван Багряний у соціально-психологічній романістиці ("Сад Гетсиманський", "Людина біжить над прірвою", "Сад Гетсиманський", "Тигрлови"). У його творах православнохристиянські лінгвокультуреми мають значне ідейно-тематичне спрямування, вони допомагають автору дослідити епоху, яка підлість вивела в чесноту, в зразок, в мораль... [9086, с. 29].

До християнських лінгвокультурем, які перебувають у безпосередньому зв'язку з болючими проблемами сучасного суспільства, звертаються Г. Журба Г. Журба ("Похід життя", "Зорі світ заповідають..."), У. Самчук ("Марія", "Волинь") з метою розкриття глибини морального та духовного стану героїв.

На дослідження біблійних сюжетів, мотивів, образів у художній літературі неодноразово спрямовували увагу вчені (В. Антофійчук [12], М. Балаклицький [78; 89], І. Бетко [157], О. Ковальчук [10907], Т. Литвиненко [13934], В. Мелешко, П. Хропко [16555], З. Савченко [198183], Н. Сологуб [21700], М. Шевчук [26239], О. Шугай [26643]). Проте недостатньо вивченими у лінгвістиці залишаються мовні одиниці релігійної культури українського народу, номінація яких не усталена сьогодні: "біблійні слова-символи" (П. Кононенко), "конфесійна лексика" (Л. Мацько), "православна лексика" (Г. Склярєвська) тощо.

В українській мові біблійна лексика та фразеологізми з погляду їх стилістичного забарвлення є вербальним вираженням православно-християнських лінгвокультуремами, які, зберігаючи загальнолюдську символіку, у тексті доповнюються національними рецепціями та індивідуально-авторськими інтерпретаціями Біблії. Дефініцію поняття "православно-християнські лінгвокультуреми" пропонуємо розглядати як мовні **одиницізнаки**, які відображають релігійне життя православних християн у взаємозв'язку із культурою народу.

Окрім теологізмів, православно-християнські лінгвокультуреми представлені також загальноновживаною лексикою з конфесійної конотацією ("гірка чаша") та народними назвами християнських понять ("Водохреща", "Пасха Великдень", "Різдво").

Межі православно-християнських лінгвокультурем окреслено класифікаціями (за вербалізаторами, символікою тощо), запропонованими Т. Калугіною [9997], П. Кононенком [11615], П. Мацьковим [153], Л. Мацько [15648], Г. Склярєвською [208194].

Орієнтуючись на класифікації науковців та мовний матеріал із творів І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука, І. Багряного (понад 200 одиниць (Додаток Б, табл. Б..109), можна виділити такі групи православно-християнських лінгвокультурем:

- 1) лінгвокультуреми на позначення божеств **та**, пророків **та святих** (Бог, Всевишній, Господь Бог, Саваоф, Месія, Ісус Христос, Божа Мати, Богоматір, Ной, Ірод, Юда, Мойсей);
- 2) лінгвокультуреми на позначення календарних церковних свят та постів (Різдво, Великодня ніч, Великдень, Водохреща, Пилипівка, **Маковей**, Масницяляна, Проводисубота поминальна);

3) лінгвокультуреми на позначення святих місць та просторових понять (Єрусалим, Голгофа, сад Гетсиманський, Содом і Гоморра, пекло, рай, **собор, церква**, Царство Небесне, монастир, Геїєна огненна, гора Синай);

4) лінгвокультуреми на позначення зображень святих та церковних книг (Біблія, **Плащаниця**, Апостол, Псалтир, Пересопницьке Євангеліє, Божий Закон, **святий Михайло**, **святий Михайло Чудотворець**);

5) лінгвокультуреми на позначення біблійних осіб (**мученик, праведник, віруючі**, Адам, Авраам, Ісаак, **СВЯТИЙ**, Христові учні);

6) лінгвокультуреми на позначення предметів релігійного побуту (**церква, монастир**, Божий престол, розп'яття, іконостас, хрест, чаша, віктар, лампадка, образи, ряси, хоругви, митра, свічка, дзвіниця, **паска**);

7) лінгвокультуреми на позначення небесних та церковних ієрархій (архангел, ангел, пророк, владика, ченці, патріарх, отець, священник, староста, піп);

8) лінгвокультуреми на позначення елементів богослужіння та обрядодій (панахида, служба, молитва, хрещення, благословення, христосування, молитися, хреститися, сповідатися, кадити, поставити свічку, причащатися);

9) лінгвокультуреми на позначення цінностей християнської етики (гріх, віра, потойбічне життя, душа, добро, зло, побожність, Страшний суд).

Кожна із виділених груп утворює власне **ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ МІКРОПОЛЕ**, яке **ВХОДИТЬ** до складу загального **ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ "ПРАВОСЛАВНЕ ХРИСТІАНСТВО"** та об'єднується з іншими мікрополями архісемою "православ'я". Мовні одиниці мікрополів утворюють мікротексти (прецедентні тексти-номінації), у яких поєднуються різні типи інформації (денотативна, оцінна, культурна тощо) (Додатки А.1, А.2).

У художньому тексті лінгвокультуреми в імпліцитній формі містять підтекст з релігійними та етнокультурними нашаруваннями, який функціонує як "згорнуте знання" [15200] та потребує декодування. Адже біблійні оніми та апелятиви є носіями не лише актуалізованої інформації у тексті, але й культурно-історичної, яка є національно маркованим культурним компонентом структури православно-християнської лінгвокультуреми [1719].

РУ РОБОТІ розглянемо складники найбільш численних мікрополів, представлених у соціально-психологічній прозі І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука.

Лінгвокультурологічне Мікрополе "Божества та, пророки та святі" об'єднує лінгвокультуреми із спільними архісемами "Бог", "пророк", "святий".

Домінантою ЦЬОГОДАНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО поля та української християнської картини світу в цілому є лінгвокультурема "Ісус Христос", навколо якої інтегруються інші знакові лінгвокультуреми, зокрема у І. Багряного – "ЮІуда", "Ірод", "Петро", "Давид", у Г. Журби – "Бог", у У. Самчука – "Марія", у Г. Журби – "Бог" тощо. В українській мові лінгвокультурема "Ісус Христос" вербалізується у лексемах "Христос", "Ісус", "Бог", "христосуватися", фразеологізмі "Христос воскрес".

У біблійній традиції осмислює лінгвокультуреми "Ісус Христос" Іван Багряний: "Христос. Це Христос. Це ж Він – бідолашна людина тілом і Бог душею. Боголюдина!" (І.Багр.І. Багр. 1, с.334). У лінгвокультуремі письменник віддзеркалює народне уявлення про Ісуса Христа у синонімічній лексемі "Боголюдина", яка характеризується емоційним забарвленням на основі антонімічного поєднання двох протилежних понять: "Бог" і "людина". Започаткована релігія Боголюдиною – Сином Божим і водночас Сином Людським, який зійшов на Землю і прийняв страждання заради спасіння людства [7475, с. 624], отримала назву "християнство", що походить від імені Христос.

Ісус Христос є символом "Єдиного Господа, Спасителя, Месії; Вічного життя; Воскресіння; Радості світу; звільнення від земних пут, гріховності, перемоги Духа над матерією; спасіння людства від загибелі" [210, с. 136].

Лінгвокультурема "Христос" перехрещується з лінгвокультуремою "Бог" у семантиці та характеризується в горизонтальному контексті семами "володар", "вічність": "— Моїм нареченим — Христос! Без золота, без самоцвітів — володар над володарями!.. — У чому ж сила твого Бога? — У Його... вічності" (У. Самч. 1, 410—411); "суддя": "Дві десятини, кажете? Але Христом-Богом клянусь, що вони не варті цієї одної. От не гріх, що божусь" (У. Самч. У. Самч. 1, 176). Значення лінгвокультуремиси розширюється лінгвокультурною інформацією про другий прихід Ісуса Христа на землю, про Страшний суд, покарання грішників: "...Симон проповідує, що настав час наближення страшного суду, на землю зійде Христос, що буде карати грішників. *Має ніби приїхати якийсь чужий проповідник. Навесні буде хрещення*" (У. Самч. У. Самч. 3, 253).

Лінгвокультурема "Ісус Христос" на позначення назви святого образу, яким, за весільним звичаєм, благословляли батьки сина на шлюб, містить потенційне значення "шасливе подружнє життя". Проте у контексті конктеризаторів "непаристі образи", "менший розміром" лінгвокультурема вона набуває протилежного значення — "нешасливе життя", яке мотивується народним повір'ям: "Благословляли на шлюб непаристими образами. Не було часу поїхати та купити паристі. Один образ — мати Божа Молошна, другий — Ісус Христос, менший розміром, а це недобрий знак. Сусіди потиху шепотіли. Ні, ні, сусідко, як не кажіть, а це не є добре" (У. Самч. У. Самч. 4, 37).

Аломорфні значення лінгвокультуреми "Ісус Христос" у контексті містять виявляються через семи "жертва", "в'язень сталінської системи", які перетинаються з ізоморфною моделлю "Ісус Христос — людина", проводячи імпліцитно паралель між стражданнями Андрія Чумака та муками Ісуса Христа та стражданнями Андрія Чумака: "Андрій підіймався крутими сходами, тяжко й помалу ступаючи, немов ішов на Голгофу" (І. Багр. І. Багр. 2, с. 542).

Ізоморфне значення "втікач" лінгвокультуреми "Христос" пов'язує образ Ісуса Христа з Максимом Колодом, який відчуває у своїй душі спорідненість з Христом, його долею: "Так ніби то друг намалював її навмисне для Максима як указівку чи як потіху, що не тільки йому доведеться бігти по землі, бо ж бігали й інші. Чи, може, як іронію, що от, мовляв, Христос мав куди бігти, рятуючись утечею, а він, Максим, не матиме?.." (І. Багр. І. Багр. 1, с. 72); "Гарячкові очі дивилися в ту снігову закрижанілу пустелю, а перед очима чомусь поставав давно забутий, колись бачений образ, поставав чітко до галюцинації: "Христос у пустелі Христос у пустелі". Цей образ заступив собою весь світ... Самотній Христос у безмежній і холодній, у мертвій, кам'яній пустелі" (І. Багр. І. Багр. 1, с. 246). Відчуття присутності образу Христа у творі посилюється порівнянням: "Андрій мається, як на розп'ятті" (І. Багр. І. Багр. 2, с. 220).

Символічне значення "милосердя" лінгвокультурема "Христос" набуває у мовному оточенні словосполучення "простив розкаяного": "Тут тихий слідчий навів приклад навіть з Біблії, коли Христос простив розкаяного розбійника.." (І. Багр. І. Багр. 2, с. 494).

Ізоморфні семи "страждання", "мука", "скорбота", "віра", "любов" лінгвокультуреми "Ісус Христос" у контексті зі словами "молитися", "чаша"

(у значенні "доля"), перифразом "основоположник вчення про братерство й любов" трансформуються у значення "сила волі": "Петровський розповідав про муки Христа, очевидно, шукаючи в стоїцизмі й безмежній вірі основоположника вчення про братерство й любов моральної сили для себе. Він тихо й скорботно розповідав про те, як Христос, приречений на розп'яття, молився про чашу, обливаючись потом від скорби й душевної муки..." (І.Багр.І. Багр. 2, с.225).

Лексема "Христос" входить до складу стійкого етикетного лінгвокультуремного словосполучення "Христос воскрес!", яким вітаються на Великдень: "— Христос воскрес, Маріє! Не плач, голубко. Ось тут принесла дітям. Це крашанки, паска, а тут скоромне. Не побивайся! Бог дав. Бог і взяв. (У.Самч.У. Самч. 4, 92); "— Христос воскрес, Корнію! З приїздом! — Воістину воскрес! Дякую" (У.Самч.У. Самч. 4, 101). Святокове привітання уособлює радість воскресіння Ісуса Христа та віру в духовне відродження людини, нації.

Похідною від слова "Христос" є лінгвокультурема "христосуватися", яка вживається на позначення дії — привітання християн під час Великодніх свят.

Христосування, тобто вітання "Христос воскрес!" та відповідь "Воістину воскрес!", за давньою традицією, супроводжувалося потрійним поцілунком [189, с. 141] та даруванням писанки чи крашанки, що і символізувало "вічність життя": "Сіли ми коло наших могил, і тут десь взялися покійниця мама. Так мало пам'ятаю їх, але тепер бачу і пізнаю їх виразно. Підходять до нас, христосуються, беруть за руку Романа і кудись відводять його" (У.Самч.У. Самч. 4, 47).

Православно-християнській лінгвокультуремі "Ісус Христос" як символу віри та любові протиставляється лінгвокультурема "Юуда" — символ зради, та асоційований з епохию сталінських таборів, що породила людину з продажною душею.

Лінгвокультурема "Юуда" уживається на позначення одного із дванадцяти учнів Ісуса Христа, який зрадив свого вчителя: "...отець Яков... Читав про зраду Юди.." (І.Багр.. 2, с.6). У художньому контексті, за біблійною традицією, ім'я Юудиа пов'язується зі зрадою: "На цій місці стара здригнула, затиснувши напірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухоніччї, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості ім'я "Юда", при якому завжди стискалося її щире материнське серце" (І.Багр.2, с.6), "Прийде час, і він усе знає і всього спробує! Знає й, хто був Юда, а хто той, що пускатиме кулю в потилицю" (І. Багр 2, с.123).

Юуда нового часу асоціюється з поняттями "брехун", "провокатор", які породила тоталітарна дійсність, створюючи оптимальні умови для страху та підлості, перетворюючи в Юуд священників, близьких людей: "А-а!! Як блискавкою прорізало мізок: — сцена в хаті, батькова Біблія і цей погляд на прощання... "Юда!!! Ось він Юда!! Ось він!!! Ю да!!! Ось він Ю да!! Ось в і н!!!" (І.Багр.І. Багр. 2, с.524); "Андрій схлипує, схоплюється й безтямно кричить: — Це провокатор!! Це брехня!! Це все брехня!! Провокатор!!! — кричить в самісіньке Юдине обличчя" (І.Багр.І. Багр. 2, с.524).

До парадигми лінгвокультурологічного поля "Юуда" входить лінгвокультурема "осика", оскільки нібито на ній повісився біблійний зрадник. Народні символічні значення лексеми "осика" — "свідок смерті"/, "символ жалоби" — актуалізує у літературному контексті автор: "Осика — дерево жалоби. Дерево, на якому повісився Юда... Ця легенда про тремливу осіку, про свідка останнього зітхання

нещасливого учня Христового, Юди Іскаріотського...” (І.Багр.І. Багр. 2, с.234).

Сполучення “осиковий листок” осмислюється у тексті одночасно з двома протилежними фоновими семами “втіха душі” та “пересторога від зради”, які викликані асоціативними зв’язками: листок/краса, воля; осика/зрада: “Зелений листочок з волі... на нім багато написано, лише треба вміти те все прочитати. На нім написано надзвичайну поему, що стрясає душу, – поему про сонце, вітер, волю, життя... і поему про зраду... якщо той листочок осиковий” (І.Багр.І. Багр. 2, с. 236–237).

Християнська лінгвокультурема “Бог” уживається на позначення вищої надприродної сутності, яка наділена вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і детермінантом всього, що в ньому відбувається [192179, с. 87]. Лінгвокультурема “Бог” концентрує такі семи: “духовність”, “святість”, “вічність”, “всемогутність”, “справедливість”. Тому мовлення героїв творів насичене звертаннями до Бога (Господа, Всевишнього, Месії).

У художньому мовленні лінгвокультурема “Бог” актуалізується із значеннями: “суддя”: “Руки звів угору. Шепче щось. Так чудно якомсь промовляє. “Розсуди нас, каже, твоїм вогнем, святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний! Та помилуй мене, грішного” (Г.Журба Г. Журба 1, 19);, “помічник”: “Григір налив чарку, припивав до старого. – Дай нам Боже, тату!” (Г. Журба Г. Журба 1, 19);, “першопричина” всього, що відбувається з людиною: “А то Бог так дав: – я тобі кажу” (Г.Журба Г. Журба 1, 19); “Але Господь Бог у великій своїй мудрості створив наш мир так, що, коли ми уважніше приглянемося Його творінню, не знайдемо сміливості перечити Його великій волі” (У.Самч.У. Самч. 4, 50).

Лінгвокультурема “Марія” уживається на позначення імені матері Ісуса Христа і є уособленням духовної чистоти, великої материнської любові, символом матері, життя, світла, мудрості [7475, с. 45]; “ідеалу жінки матері; союзу божественного і земного; духовного порозуміння й очищення” [210, с. 16]. У художньому мовленні Марія осмислюється із значенням “заступниця”, “захисниця” матерів та дітей: “Тепер висів лише образок Марії з дитям – над тим місцем, де горіла свічечка” (І.Багр.І. Багр. 2, 7); “Мати Божа! Ти ж, пресвята, у муках Сина родила! І Ти була, як всі матері, пренепорочна, палаюча любов’ю, страждаюча... І Син Твій був Сином живим, з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою” (У.Самч.У. Самч. 4, 137).

Християнська лінгвокультурема “сад Гетсиманський” входить до мікролінгвокультурологічного поля “просторові поняття”. Вона є назвою твору Івана Багряного, у якому лінгвокультурема “сад Гетсиманський” функціонує з символічним значенням “зрада/страждання”. У тексті біблійна лінгвокультурема “сад Гетсиманський” постає символом домівки, що є країною зла, де на кожному кроці підстерігає зрада, страх, байдужість, сталінські репресії.; У людської душі, у якій співіснує любов і зрада.

Паралеллю до біблійного саду Гетсиманського (місця мук Ісуса Христа перед розп’яттям) у сучасній дійсності виступає новітнім “садом Гетсиманським” – є в’язниця, у якій в’язнів засуджених чекають нелюдські муки та страждання. Символами нового саду Гетсиманського є темний та чорний – кольори смерті – темний та чорний: “Андрій слухав про Юду, думав про братів, і в темряві, що застинала зір, йому ввижався темний, сповнений чорного, задушливого тропічного мороку сад, тоскна тиша й силвети мірт та кипарисів...” (І.Багр.І. Багр. 2, с. 226).

Ядро мікро поля “церковні книги, Св’яте Письмо” формує утворює лінгвокультурема “Біблія”, що уживається на позначення священної книги християнства, яка містить сакралізовану історію світу і людства. Вона символізує мудрість Божого слова [211, с. 27], українську релігійну ментальність: “Розгорнувши стару Чумакову Біблію – отаку грубезну книгу, що її любив читати Чумак вечорами осінніми, – отець Яков тихо, але все серце вкладаючи, читав матері про сад Гетсиманський” (І.Багр.І. Багр. 2, 6).

У словосполученні "Чумакова Біблія" лінгвокультурема набуває значення "духовна родинна цінність", у якій герой шукає відповіді на запитання "хто зрадив?".

Лінгвокультурема "Біблія" із семами "духовна опора", "моральна сила", "істина", "святість" символізує відродження у душі героя, віру в людей: "Другим по силі місцем в цілій Біблії для Андрія була "Пісня Пісень" Соломона – це чомусь прийшло на пам'ять мимохить, либонь, для того, щоб зрівноважити кричущу трагедію людського серця, поставленого перед розп'яттям. Незрівнянна "Пісня Пісень!" Пісня про велику, неосяжну, божественну, всеперемагаючу любов..." (І.Багр.І. Багр. 2, с.225–226).

Лінгвокультурологічне Мікро поле "календарні церковні свята" охоплює лінгвокультуреми на позначення назв християнських свят. У художньому мовленні вони часто вербалізуються у народних назвах, наприклад: свято Святого Богоявлення, або як Водохреща, Різдво Богородиці – Друга Пречиста, свято мучеників Маккавеїв – Маковій тощо, які відбивають народне осмислення номінацій християнських свят в українській мові.

Лінгвокультурема "Водохреща" уживається на позначення християнського свята, пов'язаного з хрещенням Ісуса Христа у водах річки Йордан. Вертикальний контекст лінгвокультуреми "Водохреща" містить інформаційний сегмент про те, що річкова вода набуває у це свято особливої сили, яка здатна зцілювати найтяжчу хворобу, відвертає нечисту силу з хати, очищає душу від гріхів.

Чимало народних, зокрема язичницьких обрядів, пов'язаних із Водохрещем, згадується у художніх текстах, репрезентованих лінгвокультуремами, наприклад: "тягати колодку", "виправляти колодку" вживається на позначення кари для неодружених: "Дядьки чавитимуть шпалики", парубки гулятимуть з дівчатами, тягатимуть на Водохрещі колодку". Тут колодку на Водохрещі виправляють. Деінде – на Масляну" (Г.Журба Г. Журба 1, 26); Перед Водохрещами пішов до шкальні, взяв аж три півки і подався на колодку до Трихона. Укишеню засадив одну пляшку, дві дома про запас лишив. Ех, і зап'є він сьогодні!" (У. Самч.У. Самч. 4, 28–29).

Лінгвокультурема на позначення народної гри – колодкування також пов'язували з МАСНИЦЕЮ – язичницьким святом зустрічі зими та весни [241, с. 457], що пристосовано християнською церквою до тижня перед Великим постом, з яким асоціюється "веселе, безтурботне життя". Колодка вважається символом спокутування кари неодруженої молоді, оскільки вона означала передусім "кайдани", а також ідею стриманості, дотримання молоддю громадської моралі [74, с. 355].

Одним із компонентів мікро поля "предмети релігійного побуту" є лінгвокультурема "хрест" на позначення священного символу християнства, магічного оберегу від хвороб та нещастя [211, с. 319]. Вертикальний контекст лінгвокультуреми містить інформаційне значення не лише про смерть Ісуса Христа на хресті, що був освячений кров'ю Христа, а й про те, що знак хреста задовго до появи християнської релігії вважався символом вогню, сонця, вічного життя, оберегом від темних сил.

ХРІЗНІ Хрести мають своє сакральне значення, зокрема "чотирикіонечні хрести – це освячене знаряддя страти Христа, шестикіонечний пов'язується з шістьма днями творіння, горизонтальний брус внизу восьмикіонечного означає підніжжя для ніг Христа, а розташована навкіс поперечканий символізує його зв'язок із мешканцями землі, із Небесним Царством" [192179, с. 366].

Біблійний хрест символізує надію на спасіння, ТОМУ. Лінгвокультурема "хрест" у мовленні часто вживається із семою "присяга перед людьми і перед Богом": "Як-от, тітка Соломка. Сама задушила скажену вовчицю. Хрест святий!" (Г.Журба Г. Журба 1, 18); "Дарка з цікавістю стежить, як мама й дядько Кондра повторюють за суддею присягу, потім богомільно цілують хрест і книжку" (Г.Журба Г.

Журба 1, 60).

ФУ фразеологізма і "нести тяжкий хрест" лінгвокультурема уживається з іншими значеннями "терпіння, труднощі": "Лишився нести свій тяжкий хрест до кінця" (І.Багр.І. Багр. 2, с.503).

Похідною від "хрест" є лінгвокультурема "хрестини", або "хрещення", що означає на позначення релігійного обряду, який відправляють над новонародженим на знак прилучення його до родового культу, до християнської церкви, а також частування та святкування з цієї нагоди обряду хрещення: "Зроблена на замовлення для церкви та так і не здана, вона тепер висіла, прикрашуючи хату й ці хрестини, дивно потрапляючи в тон подій, що відбувалися, ніби їх доповнення чи закінчення й у той же час — пролог до подій, що надходили" (І.Багр.І. Багр. 1, 71—72); "Хай здоров росте, — віншували куми. — Краще хрестини, ніж мерлини" (У.Самч.У. Самч. 4, 36).

Сакрального релігійного забарвлення лінгвокультуреми набуває загальноживана лексема "чаша". У контексті вона уживається із сакральною конотацією як християнська лінгвокультурема.

Лексема "чаша (келих)" у Івана Багряного уживається щодо жертв сталінських репресій із значеннями "страждання": "Який тяжкий і страшний келих йому піднесли!" (І.Багр.І. Багр. 2, с.200); "Нехай же мине всіх і його ця чаша безглуздя!.." (І.Багр.І. Багр. 2, с.227); "...гірку чашу ... випив до кінця... До краю..." (І.Багр.І. Багр. 2, с.541).

Аналіз вербалізацій православно-християнських лінгвокультурем дозволяє представити їх виділені ізоморфні/аломорфні значення лінгвокультурем у вигляді таблиці "Ізоморфні та аломорфні значення православно-християнських лінгвокультурем" (див. табл. 3.1).

Отже, в українській соціально-психологічній прозі І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука було виявлено понад 100 православнохристиянських лінгвокультурем та класифіковано їх за типом лінгвокультурної інформації на

Таблиця 3.1

Ізоморфні та аломорфні значення православно-християнських лінгвокультурем

Лінгвокультуреми	Ізоморфні значення	Аломорфні значення
Христос	"Син Божий", "Боголюдина", "страждання", "мука", "скорбота", "віра", "любов", "милосердя", "сила волі"	"українські в'язні", "жертви сталінської системи"
Іуда Юда	"учень Ісуса Христа", "зрадник", "зрада", "підступність", "продажність", "підлість"	"перевертні — українці", "епоха тоталітарної системи", "брехня", "провокація", "пересторога від зради"
Бог	"вища надприродна сутність", "творець світу", "духовність", "святість", "вічність", "всемогутність", "справедливість"	"суддя", "помічник", "щедрість", "кара", "мудрість"
Біблія	"священна книга", "мудрість", "істина"	"українська релігійна ментальність", "духовна"

		родинна цінність", "духовне відродження"
Сад Гетсиманський	"зрада", "страждання", "зло"	"тоталітарна держава", "Україна", "в'язниця"

Лінгвокультуреми	Ізоморфні значення	Аломорфні значення
Сад Гетсиманський	"зрада", "страждання", "зло"	"тоталітарна держава", "Україна", "в'язниця", "смерть"
Бог	"вища надприродна сутність", "творець світу", "духовність", "святість", "вічність", "всемогутність", "справедливість"	"суддя", "помічник", "щедрість", "кара", "мудрість"
Біблія	"священна книга", "мудрість", "істина"	"українська релігійна ментальність", "духовна родинна цінність", "духовне відродження"
Водохреще	"свято, пов'язане з хрещенням Ісуса Христа ", "очищення душі від гріхів "	"народні гуляння", " колодкування"
Масниця	"тиждень перед Великим постом"	"зустріч зими та весни", "веселе, безтурботне життя", "колодкування"
хрест	"смерть Ісуса Христа", " зв'язок Христа з мешканцями землі", " надія на спасіння"	"вогонь", "сонце", "вічне життя", "оберіг від темних сил", "терпіння", "труднощі"
чаша	"доля"	"страждання жертв сталінських репресій"
Водохреща	"свято, пов'язане з хрещенням Ісуса Христа", "очищення душі від гріхів "	"народні гуляння", "колодкування"
Масляна	"тиждень перед Великим постом"	"зустріч зими та весни", "веселе, безтурботне життя", "колодкування"
хрест	"смерть Ісуса Христа", "зв'язок Христа з мешканцями землі", "надія на спасіння"	"вогонь", "сонце", "вічне життя", "оберег від темних сил", "терпіння", "труднощі"
чаша	Доля	"страждання жертв сталінських репресій"

Отже, в українській соціально-психологічній прозі І.Багряного, Г.Журби, У. Самчука було виявлено понад 100 православно-християнських лінгвокультурем, які були класифіковані за типом лінгвокультурної інформації на групи. Найбільш

численними та культурно значущими є такі: "божества та пророки та святі", "святі місця та просторові поняття", "календарні церковні свята та пости", "предмети релігійного побуту". Поряд із ізоморфними значеннями православно-християнські лінгвокультурами в українській соціально-психологічній прозі містять аломорфні значення, у яких відображаються національний світогляд і риси віровчення українського народу.

Християнську картину світу в українській соціально-психологічній прозі письменників створюють не лише лінгвокультурами-символами, а й численні бібліїзмийними словами, словосполученнями, які вживаються у тексті у готовому вигляді або зазнають авторської трансформації. Іntenції авторського художнього осмислення християнських лінгвокультурем характеризуються символічністю та образною зв'язністю з ідеями національного відродження та порятунку спасіння духовності українського народу.

3.1.3. Політичні лінгвокультурами.

Політична сфера культури є однією з найважливіших складникових національної культури, оскільки вона відображає особливості національної політичної свідомості [105]. "Поняття „Політика“ (від грец. державні і суспільні справи) визначається як "організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання і реалізацію влади індивідуально й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб" [178, с. 497–498]. Поняття представлено різними одиницями, що визначають особливості мовної картини політичного світу, зокрема, лінгвокультурами, концептами, слотами, фреймами тощо. Серед названих різнорівневих одиниць вирізняємо лінгвокультурами, які відображають мінімальні культурні значення.

Під політичними лінгвокультурами розуміємо мовні **одиницізнаки**, які відображають політичне життя нації у взаємозв'язку із культурою народу. **та категоризують його у словах, словосполученнях, фразеологізмах тощо.** На відміну від них політичний концепт враховує особливості політичної свідомості, категоризує та оцінює політичну культуру.

У лінгвістиці на позначення політичних одиниць, які відображають лінгвокультурну ситуацію доби, функціонують терміни "ключові слова поточного моменту" (Т. Шмельова), "ключові слова актуальної соціальної тематики" (Є. Верцагіним, В. Костомаровим), "слова-свідки" (G. Matoré) тощо (за [38]), "прецедентні тексти ідеологічного характеру" (Н. Мануїлова [148]), проте серед названих термінів лише останній не містить вказівку на сферу їхнього функціонування, на екстралінгвальній у концептуальній у складникову мовної одиниці. Хоча, на думку Г. Овчарової, ключова лексика політичного мовлення прагне до того, щоб стати лінгвокультурою спочатку політичній сфері, а потім і всієї лінгвокультури в цілому [16959, с. 132–133]. Це положення розвивається далі в праці В. Тхорика, Н. Фанян [235].

Значне місце в політичній комунікації I половини XX ст. належить ідеологемам [62]. За А. Чудіновим, ідеологема – це слово, у значення якого входить ідеологічний компонент, внаслідок чого зміст слова неоднаково розуміється прибічниками різних політичних поглядів, що пов'язано з емоційним забарвленням слова, на яке переноситься оцінка відповідного явища [25735]. До ідеологем увчений

зараховує назви, які використовуються прибічниками певних політичних поглядів, відповідні найменування, що передають специфічний погляд на певвідповідну реалію. Наприклад, СРСР ідеологічні союзники називали країною народної демократії.

Політичне мовлення у соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття постає як самостійний лінгвокультурний тип. А вже І половина ХХ століття є часом нових політичних зрушень, які позначились на розвитку української культури змінами в лексиці та фразеології політичного мовлення. Наприклад, мову в тоталітарній державі, що керує всіма сферами життя суспільства, російська дослідниця Н. Купіна пропонує називати терміном "тоталітарна мова", оскільки всі її сфери лексико-фразеологічного складу мови – філософська, релігійна, правова, естетична тощо – політизовано зовано зовуються [13430].

У творах письменників соціально-психологічної прози – Г. Журби, І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука – дійсмаються на тлфоні політичних змін у країні: повалення царської влади – Першої світової громадянської війни – революції – утворення СРСР – Другої Світової війни. Тому в аналізованих текстах широко представлені політичні лінгвокультуреми, які відображають лінгвокультурну ситуацію першої І половини ХХ століття та вербалізують найбільш вагомий для політичної сфери поняття.

Політична мовна картина світу в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття представлена мікрополями лінгвокультуреми, які стосуються відносяться до різних сфер політичного життя (внутрішньої та зовнішньої політики) [179]:

1) лінгвокультуреми на позначення суб'єктів політичної діяльності (політичні партії та організації, політичні лідери, громадяни): цар, народ, мазепинці-соціалісти, міністри, Распутін, „государь імператор“, Століпін, Катерина, Богун, Йосип Сталін, Гітлер, патриції, Ленін, Троцький, політрук, вождь, „партія Леніна-Сталіна“, „гвардійці“, член партії, „слуга царю і отечеству“, орденносець, зрадник Вітчизни, шпійон, фашист, дезертири, радгоспні бюрократи, Маркс, „відповідальні“, партійці, куркулі;

2) лінгвокультуреми на позначення органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової): влада, НКВД, „штаб Духоніна“, „Чека“, „райх“, з'їзд ВКП(б), органи „революційної законності“, колективізатори, раднарком;

3) лінгвокультуреми на позначення політичної боротьби та її форм (мітинги, демонстрації, вибори): прокламація, війна, революція, пропаганда, під Бородіно, тюрма, збунтувати, „розстріляти“, українізація, провокація;

4) лінгвокультуреми на позначення політичних понять: Вітчизна, нація, республіканський масштаб, „нова система“, ідея, нова епоха, герой вітчизняної війни, імперіаліст, контрреволюція, свобода, республіка, „враг народу“, „громадянський обов'язок“, „патріоти Родіни“, диверсія, „соціалістическое Отечество“, державний злочинець, агент фашизму, ветеран ВЧК-ОГПУ-НКВД, чекіст, енкаведисти, „захватчики соціалістической Родіни“, „бдительность“, знищення, розстріли;

5) лінгвокультуреми на позначення країн та народів, що їх населяють: кацапи, хахли, німці, „Расея“, Україна, українці, СРСР (СССР), „країна соціалізму“, „пролетарська держава“, „робітничо-селянська імперія“, „необ'ятна многонаціональна Родіна“, Китай, Японія, „агресивна держава на советськоманьчжурському кордоні“.

Серед ключових лінгвокультурологічних полів політичної сфери у соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття виділяємо такі: „влада“, „народ“, „ворог народу“, „держава“, „СРСР (СССР)“, „Україна“. Семантична структура їхніх лінгвокультуреми позначена суб'

ективною модальністю, що формується під впливом авторської позиції в оцінці описуваних політичних явищ дійсності, національного світобачення письменника та своєрідності національної ціннісної системи суспільства.

Лінгвокультурологічне поле з домінантою “влада” є ключовим у політичній мовній картині світу. Як концепт та категорію дискурсу владу розглядають С. Дроздова [67], О. Чорновол-Ткаченко [256], ОЄ. Шейгал [263], Г. Яворська [27149], С. Дроздова, О. Чорновол-Ткаченко [234]. Вони її визначають як один із головних складників держави, в якому вбачають мету боротьби.

У художньому дискурсі першої половини ХХ ст. ст. оліття лінгвокультуремні репрезентації “влади” набувають додаткових ідеологічних нашарувань на основні словникові значення лексеми: “1. Право керувати державою, політичне панування. 2. Керівні державні органи. 3. Право і можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь. 4. перен. Сила чого-небудь, могутність” [23111, с. 138]. Внаслідок цього, окрім значень поняттєвійного ядра: “панування”, “представник”, “право керувати”, “сила”, у контексті формуються семи з оцінними конотативними значеннями. Зокрема, лінгвокультурема “влада” імпліцитно чи експліцитно осмислюється в корелятивних моделях: “своя (українська) влада” (воля народу (демократична влада)/ “чужа влада” (влада царя Російської імперії, вождя СРСР за Божею волею (теологічна влада) або від себе через насильство (самодержавна влада)) [7475, с. 102]. На основі кореляції ми/інші протиставляються опозиційні сили “советська влада”/ петлюрівці, хвиль_овісти, шум_кісти, троцькісти тощо: “Коли ж до того додати існування справжніх петлюрівців, хвильовистів, шумкістів, троцькістів, дашнаків, бухаринців, правих, лівих і перпендикулярних “уклоністів”, сіоністів, соратників Тухачевського тощо, тощо, то просто дивно, як та советська влада все-таки тримається” (І.Багр.І. Багр. 2, 364).

Лінгвокультурема “влада” на позначення чужої влади у горизонтальному контексті репрезентована російською лексемою “правительство”, яка уособлює казковий стереотип “дурного царя”, замість якого керують злодії на чолі з Распутінім: “— Якийсь-то Распутін командує Рассеею. Антихрист, кажуть. Самого царя обплутав геть і царицю... Правительство запродалося німцеві, а народ вигибає. Цар сам несповна розуму, не тямить правити, усе на Протопопа здав. Всі міністри злодії, геть і генерали. Обдурюють нарід, а нарід погибає. Пусто й дурно погибає” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 51).

У тоталітарну добу лінгвокультурема “влада” вживається як репрезентована ідеологемаою “радянська влада”, яка ототожнюється з поняттям “партія”: “Легку ж кару дадуть тому, що він “у всьому покався, щиро признався, доказав свою лояльність і відданість Радянській владі та партії” (І.Багр.І. Багр. 2, 115). Лінгвокультурологічне поле “влада” розширюється у художньому мовленні вербалізаторами “вождь”, “партія Леніна-Сталіна”, “горсовет”, “комунхоз”, “секретар райкому ЛКСМУ”, “начальник цивільної міліції” та асоціативними поняттями, пов’язаними з тогочасною політичною елітою: “грабіжники”, “п’яниці”, “вбивці”: “Організувалась влада”. От їх зібрав політрук посеред майдану, виголосив

промову про велич “вождя” та мудрість “партії Леніна-Сталіна”, а тоді, тикаючи пальцем у присутніх, на вибір, говорив: — Ей, ти там!.. Ти будеш горсовет! — Ти, в папасі! Будеш комунхоз!.. — -Ти комсомолец? Добре... Будеш секретар райкому ЛКСМУ... І так стала “власть”... Деякі перед тим, як стати “властю”, не тільки грабували..., але всього ще кілька днів перед тим, при іншій владі, вславилися було тим, що вішали людей німцям “поштучно” за самогон” (І.Багр.І. Багр. 1, 165).

ЛПонятійна сфера лінгвокультуреми “влада” у горизонтальному контексті, сполучаючись зі словосполученням “відновлена влада”, актуалізує семи “змінність”, “мінливість”, “нестабільність”: “З-під тих літаків і гарматних стрілен шалено виривалися “гвардійці” й “не гвардійці”, сталінградська піхота й танкісти на санях, і цивільні люди, й жінки з немовлятами, й старенькі матусі, й “торбешники”, й міліція, й командири, й представники “відновленої влада” - — все це летіло впереміш, збиваючи й топчучи одне одного” (І.Багр.І. Багр. 2, 242). Сему “мінливість” у семантиці лінгвокультуреми “влада” актуалізує різноманіття атрибутів означуваних слів ув епітетних словосполученнях: “царська влада”, “більшовицька влада”, “нова влада”, “наша українська влада” та предикативи типу “змінилася”, “організувалася” тощо.

Лінгвокультурема “власна українська влада” актуалізується в контексті з лексемою “гетьман”, проте для селян влада гетьмана є чужою, незрозумілою: “Одного разу приходиться вістка, що в Києві змінилася влада. Настав якийсь гетьман. Що то таке - — ніхто не відає” (У.Самч.У. Самч. 2, 451); “Знайте, що за те, що ви зробили, наша українська влада по головці вас не погладить. Вона покарає вас і то покарає суворо” (У.Самч.У. Самч. 2, 493--494).

Простежується у художньому мовленні розмитість меж кореляції своя/чужа влада у політичній свідомості героя твору: “Настала нова влада. Дивний і незрозумілий настрій. Ніхто не хоче вірити, що це вже не “петлюрівці” і не “більшевики”, не “наші”, а чужі. Бо всі, що були до цього часу, були “свої”. Одних хотіли одні, других - — другі, але все-таки якось зрозуміліше” (У.Самч.У. Самч. 2, 521). Чужа влада пов'язується з ознаковими лексемаміченнями “дивний”, “незрозумілий”, “незнаний”.

Лінгвокультуреми “влада” протиставляється лексема “народ” як політична категорія. У художній прозі Г. Журби така опозиція трансформується у дихотомію “цар/народ”: “Цар помніть за свій народ, - — упевнив Зосим” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 40).

Лексема “народ”, окрім традиційного словникового значення: “населення держави, жителі країни незалежно від національності” (“Отже - дія відбувається на Слобожанщині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною та чия доля є чи не найяскравішим зарисом долі цілого народу, що заселяє трагічну землю, Україною іменовану” (І.Багр.1, 100), набуває оказіонального значення “гегемони, володарі”, у якому як лінгвокультурема “народ” наближається до поняттевоїї сфери “влада” (в значенні “народовладдя представників робітничого класу”): “...Та характеристика

робітничої кляси Андрієві заімпонувала. Гегемони!.. Ті, що зробили революцію й здобули владу, розламавши російську імперію на скалки. Господарі землі, й неба, і надр в його Батьківщині... *Хай це тепер теоретично... Але вони здобули ж все це не теоретично!* І вони є законними всього того володарями. Того народу, що мусить бути гегемоном на своїй землі. А його кляса – його авангард” (І.Багр.І. Багр. 2, 157 – 158).

Взаємопов’язаними у соціально-психологічній прозі є лінгвокультурологічні поля “народ” та “держава”, оскільки у текстах утверджуються думка про те, що кожен народ повинен мати власну державу: “Тиша сторожка, мов птах, таємно й підступно ховала останні хвилини “спокою”, бо коли б хто, припавши вухом до землі, міг почути її тремтіння, ніби там десь хтось тяжкий і неухильний твердо ступав над народами й державами” (У.Самч.У. Самч. 2, 319).

Лінгвокультурема “чужий народ”, “чужинці” часто осмислюються з семою “ворог”: “Отже, по цей бік був ліс, опанований ніччю, а по той бік – селища й шлях, опанований ворогом, чужинцями, що не знають, не розуміють, не хочуть розуміти нічого й не мають пощади” (І.Багр.І. Багр. 1, 321).

Ворожеча, неприязнь до російського народу виявляється у лінгвокультуремах “кацапи”, “москалі” з негативною оцінною конотацією, яку дають йому українці: “А за Богдана чули?.. Він продав кацапам Україну. Бо ми колись мали теж своє “государство” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 57); “На вас і дітях ваших лишиться вічна чорна пляма, що ви в цей страшний час, коли наша молода Українська Держава веде смертельну боротьбу з одвічним нашим ворогом, москалями, виступили проти свого війська, своєї власної Держави Української...” (У.Самч.У. Самч. 2, 483). За певних політичних ситуацій лексема “ворог” уживається і стосовно українців в часи, коли вони перебували під владою різних держав: “– Який же я тобі ворог?.. Адже ж і слово мое таке, як твоє. Який же ти мені ворог? – стогнав, сідаючи на межі” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 56).

У тоталітарні часи на основі поєднання двох поняттєвійних сфер “народ” та “ворог” утворилася лінгвокультурема “ворог народу”, яка стала ідеологічно забарвленою фразеєю. Контекстуально лінгвокультурема “ворог народу” актуалізує семи “зрадник”, “контрреволюціонер”, “опозиціонер” тощо: “Сьомим чудом є цей ось корпус, що стоїть і не розсипається, хоч в його череві товчється зразу ж десять тисяч чоловіків “страшних ворогів народу”, а розрахований він царським будівничим всього на кількасот людей” (І.Багр.І. Багр. 2, 365).

Образний компонент лінгвокультурема “ворог народу” представлений у вигляді метафоричних моделей, які іронічно осмислюються у контексті: ворог народу метафоризується в нечисту силу, чорта з рогами, звіра: “Він напевне думав, що тут сидять чорти з рогами, іменовані “ворогами народу”... Чи він думав, що на нього зараз кинуться, клацаючи зубами, люди, що втратили людський образ і подобу, й почнуть його гризти та ковтати!?” (І.Багр.І. Багр. 2, 530).

У творах Івана Багряного лінгвокультурема “ворог народу” в значенні “ворог системи” вживається на позначення тих людей, які розмовляли українською мовою, тобто української інтелігенції: “Вони вже були певні, що впіймали якусь “велику рибу”, саме виходячи з тих міркувань, що та “риба” говорила по-українському, але не по-простому, не по-селянському, а так, як

говорять оті найзатятіші вороги системи, яку вони захищають..." (І.Багр.І. Багр. 1, 296); "Ця давня й добре йому відома метода слідчих ще ГПУ, а тепер і НКВД, знущання над непокірними - вкидання політичного в'язня до камери "соціально близьких", тобто кримінальних, що всією душею ненавиділи інтелігенцію, політичних в'язнів, вбачаючи в них не тільки ворогів советської влади, а й своїх власних, через яких, мовляв, їм так погано живеться на білому світі" (І.Багр.І. Багр. 2., 413).

У художньому дискурсі У. Самчука лінгвокультурема "ворог народу" актуалізує сему "заможні селяни-трудівники, які мають землю та господарство", котра яка репрезентована в контексті радянською термінологією "кулаки" (у значенні "класовий ворог, експлуататор"): "Того самого дня "Пролетарська правда" містила таку заяву: "Я, Максим Корнійович Перепутька, відмовляюся від своїх батьків-кулаків, які ціле своє життя були врагами робочого класу і стояли на засадах власності і навіть тепер не зрікаються своїх ганебних засад" (У.Самч.У. Самч. 4, 150--151).

Семантику лінгвокультуреми "ворог народу" доповнюють семи:

"представники з народу, які протистоять режимові": "Велике діло план і велике діло - "кампанія реконструкції людини", а ще більше діло - кампанія "очистка тилу" від прямих і потенційних ворогів режиму" (І.Багр.І. Багр. 2, 363);

"родичі ворогів народу: матір, батько, брат, сестра тощо": "А оскільки дія викликає протидію, то чим більше розгортається кампанія ліквідації ворогів народу, тим більше тих ворогів стає. Бо не може ж мати, за арештованого й знищеного сина, стати другом системи! Або брат за брата!" (І. Багр.І. Багр. 2, 363).

Поняття "ворог народу" представлений емоційно-експресивним синонімічним рядом: "зрадник вітчизни - шпiон - фашист - державний злочинець - збігця з каторги - агент фашизму": "Він же, замість подяки, візьме та й пристрілить, мовляв: "Ага, зрадник вітчизни! Шпiон, фашист і т. д." (І.Багр.І. Багр. 1, 311). Його доповнює словосполучення "батько народів" в особі Йосипа Кривавого - Джугашвілі, якого жертви репресій вважають найбільшим ворогом народу: "...Хто ж є найбільший зрадник вітчизни, зрадник усього народу, зрадник отих усіх розчавлених, розтоптаних, повішених, замордованих безневинних дітей, матерів, стариків?.. - Все він же, "батько народів"... - Хто, хто? Повторіть! - Йосип Кривавий - Джугашвілі!.." (І.Багр.І. Багр. 1, 178).

Лінгвокультурема "ворог народу" перебуває у складних синонімічно-антонімічних взаємозв'язках з поняттям "герой", яке в контексті осмислюється зв протилежним значенням. Із семоюзначенням "справжні патріоти та герої народу, які протистоять тоталітарному режимові" вживаються лексема "ми", словосполучення "патріоти землі і народу" та фразеологізми, якими їх характеризує влада "зрадники вітчизни", "вороги народу": "-- Ви от нас - мене й безліч нас - називаєте "зрадниками вітчизни", "ворогами народу". Смішні ви. Таж якщо в усьому цьому дурноплясі, в цьому океані підлого рабства, зради й мерзоти ще є патріоти своєї землі й свого народу, то це, власне, - МИ" (І.Багр.І. Багр. 1, 177).

В іронічному На позначення значенні "гміф ізованих герої"в у контексті вживаються лексеми "альбінос", "начальник тюрми", "слідчі" тощо, наприклад: "Заключонніс" сиділи, а альбінос походжав по камері, наступаючи на ноги, зазиравав у всі кутки. Сам. Такий герой. Вдирався межі 340 страшних "ворогів народу", як в клітку з левами, і не боявся" (І.Багр.І. Багр. 2, 365), "Така увага була особливо зворушлива, тим більше, що вона була з боку кримінального, якому напевно було наказано тримати всіх "ворогів народу" в "єжових рукавицях" (І.Багр.2, 415).

Лінгвокультурологічне поле "держава" репрезентує країну з політичним апаратом [231211]. У художньому мовленні Г. Журби лінгвокультурема "держава" виражена ербалізується в русизміом "государство", який уживається на позначення царської імперії: "І скажи но, мой, що тая Расея таке государство, можна сказати, первое у мирі, а ніякого тобі пуття" (Г.Журба Г. Журба 1, 57).

Лінгвокультурема "держава" у І. Багряного представлена низкою рядом синонімічних перифраз, зокрема "романівська імперія", "широка страна родная", "країна соціалізму", "робітничо-селянська імперія": "...Це ж були не звичайні собі риби-омулі, а священні омулі – тієї "омулевої бочки", либонь, що про неї від століття співала ціла романівська імперія, а тепер співає ціла "широка страна родная", словом, екзотичні омулі..." (І.Багр. І. Багр. 1, 25); "Навіщо його знати, що такої премудрости можна навчитися тільки в сталінській же таки каторзі тієї "країни соціалізму", де видають ордени, що не варті навіть і шматка газетного паперу" (І.Багр.І. Багр. 1, 314); "Словом – цвіт робітничо-селянської імперії у всій його величї і багатогранності" (І.Багр.І. Багр. 1, 18).

Лінгвокультурема "держава" у контексті творів У. Самчука актуалізує сему "мрія про власну державу, про Україну, яка постане на руїнах чужої держави": "Ви десь, комусь сказали: "Держава ця розвалиться, а на її руїнах розцвіте новий квіт – Україна" (У.Самч.У. Самч. 3, 303).

Лінгвокультурема "СРСР (СССР)" найбільшою мірою частотно представлена у творах І. Багряного. Вона осмислюється ізі значеннями:

"світ, у якому мешкають народи різних націй": "Ціла держава! Цілий СССР ! З облич і з гулу розмов можна було відразу визначити інтернаціональність складу мешканців цього світу" (І. Багр.2, 335);

"в'язниця українців": "Посівши обидві частини камери, 340 чоловік були розташовані по секторах, мимохіть гуртуючись в групи за національним принципом: окремою групою сиділи вірмени – це був вірменський квартал, потім жиди – це був жидівський квартал, потім греки, група німців, там три турки, там три поляки, там росіяни, але це все, як мозаїка, було вкраплене в основне море українців. Коли б намалювати все це графічно, вийшла б ні більше, ні менше мапа народів СССР з тією тільки різницею, що доміантою тут були б не росіяни, а українці" (І.Багр.І. Багр. 2, 366).

Додатково лінгвокультурема "СРСР" актуалізується семи "антилюдність", "антигуманність" лінгвокультуреми "СРСР", оскільки в цій країні життя людини не визнавалося як цінність: "В СРСР людей вистачить!" (І.Багр.І. Багр. 2, 165). Відповідно лінгвокультурема найчастіше сполучається з епітетами та

контекстуальним оточенням, які позначені негативною оцінкою: “збожеволіла країна”, “гонор пролетарської держави”, “страшна слава”, “ежовські рукавиці”: “Майор виглядає, як саме втілення могутності, сили і гонору своєї пролетарської держави” (І.Багр.І. Багр. 3, 31); “То бо стало стилем цілої цієї збожеволілої країни, всі ті диверсії, нарушители, вороги народу, процеси, бдітельность, знищення, розстріли, чекісти, енкаведисти, орденоносці герої, прокльони, тюрми, диверсанти, шпигуни і т. д. і т. п.” (І.Багр.І. Багр. 3, 240); “Особливо це все його цікавило з огляду на страшну славу, що кружляла по всім СРСР про цю систему та про ежовські рукавиці (в яку - - славу - - він, до речі, не вірив)” (І. Багр.І. Багр. 2, 29).

Лінгвокультурема “Україна” принагідно згадується у І. Багряного, переважно в складі власних назв – крейсера, газети – з секою “країна контрреволюційних та терористичних угруповувань”: “А терористична організація спортсменів, яка очолювала й використовувала в контрреволюційних цілях всі маси спортсменів України й СРСР” (І.Багр.І. Багр. 2, 364).

У художньому дискурсі У. Самчука лінгвокультурема “Україна” символізує хліб та голод і смерть водночас хліб та голод і смерть: “Україна, хліба! Давай хліб!” (У.Самч. 4, 146), “Україна дала вам хліба”. Україна корчиться з голоду колгоспів, обливається потом, рие свій чорнозем і видирає з землі хліб” (У.Самч.У. Самч. 4, 146); “Україна позорно отстают.! Партія і вся страна ждуть от України повнаво випалнення плану хлібазаготовак.” (У.Самч.У. Самч. 4, 152).

Лінгвокультурема “Україна” вживається у значенні “молода держава українського народу, яка потребує захисту, порядку та спокою”: “На вас і дітях ваших лишиться вічна чорна пляма, що ви в цей страшний час, коли наша молода Українська Держава веде смертельну боротьбу з одвічним нашим ворогом, москалями, виступили проти свого війська, своєї власної Держави Української.” (У.Самч.2, 483), “Він поведе народ визволяти Україну, встановить порядок, спокій” (У.Самч.У. Самч. 2, 472–473).

Отже, в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття політичні лінгвокультуреми є однією з найбільших поширеніших груп, яка нараховує понад 300 одиниць (Додаток Б, табл. Б.110). У текстах вони відображають лінгвокультурну ситуацію доби. Ключовими серед них є лексичні та фразеологічні одиниці лінгвокультурогічних полів “ВОЛЯ”, “влада”, “народ”, “ворог народу”, “держави”, “СРСР (СССР)”, “Україна”, більшість з яких є актуальними і в інших культурах. Проте в політичній свідомості та культурі українців вони набувають особливих національно-культурних значень.

3. 1. 4. Побутові лінгвокультуреми.

“Побутові лексеми”, або за іншою термінологією “побутовизми”, неодноразово були предметом лінгвістичних досліджень (див.: С. Бирик [1820],

В. Красавіної [12421], А. Рудакова [194] та ін.). Проте, на нашу думку, названі терміни не відображають культурного аспекту дослідження побутових понять. Введення поняття "побутові лінгвокультуреми" дає можливість аналізувати мовні знаки, які відображають повсякденне життя українців, у взаємозв'язку з поняттям традиційної культури побуту, що є "стійким шаром культури етносу, який передається з покоління в покоління і основні елементи якого етнодиференціюють і етнорозмежують один етнос від іншого" [15677, с. 3].

У філософії, культурології, етнографії сформувалися різноманітні підходи до визначення побуту. Тлумачний словник фіксує лексему "побут" із значенням "загальний уклад життя; сукупність звичаїв, властивих якомунебудь народові, певній соціальній групі і т. ін." [365, с. 805], енциклопедія розглядає побут як "позавиробничу сферу суспільного життя людей; сукупність способів і форм задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб" [24322, с. 427].

Етнограф ХВ. Вовк побутове життя українського народу характеризує так: "способи здобування сировини, техніка, їжа, житло, домашня обстановка та одяг, вірування, звичаї та обряди, народні знання" [3939, с. 39.]. Проет Ву увсіх наведених дефініціях акцентується увага на взаємозв'язку побуту з національною культурою, звичаями, національним характером та поведінкою народу, його менталітетом, що дає підстави розглядати лексему "побут" як лінгвокультуреми.

Побутові лінгвокультуреми займають важливе місце в концептосфері українського народу, на що вказують розвідки В. Кононенка [], В. Жайворонюка [], В. Кононенка, у яких зафіксовані елементи традиційної побутової культури українського народу, зокрема як ті, які зникли, архаїзувалися, так і ті, які органічно влилися в сучасну культуру.

У творах письменників різні сторони побуту представлені численною лексикою та фразеологізмами традиційно-побутової культури, які відображають не лише побутове життя українців на етнографічній території, але й за її межами.

Культурно-побутовий колорит доби відображають мовні одиниці на позначення понять та предметів матеріального, громадського, сімейного побуту, зокрема житла, одягу, їжі, напоїв, транспорту, відпочинку, звичаїв, традицій, свят, людських стосунків тощо (Додатки А.1, А.2). На значний культурний потенціал побутових лінгвокультурем у художньому творі вказує С. Бирик: "За фіксацією найменших побутових деталей, за безмежним нализуванням окремих дрібниць стоїть надзавдання художника слова – показати національно-культурну, етнічну відмінність побуту українців" [1820, с. 6].

Побутові лінгвокультуреми об'єднуються у межах лінгвокультурологічного поля "побут", навколо якого формуються мікрополя. В українській соціальнопсихологічній прозі першої половини ХХ ст. оліття виділяємо представлені сім лінгвокультурологічними мікрополлями з доміантантами "житло та інтер'єр українців", "одяг", "їжа", "народні свята та обряди" тощо. Розглянемо найбільш продуктивні з них.

Стойкий комплекс образів та відчуттів сформувався в усвідомості українців по відношенню до житла, його частин та атрибутів, перетворивши їхні назви у культурні знаки та символи, які формують складують лінгвокультурологічне мікрополе "домівка".

Назви житла в художньому мовленні репрезентовані лексемами "дім", "домівка", "хата", "господа" тощо. Найдавнішою з них є лексема "дім", яка, на думку дослідників, була родовим позначенням будь-якого житла, "найменшою соціальною одиницею індоєвропейських племен, яка є об'єднанням людей, що проживають спільно та пов'язані родинними зв'язками" [8184, с. 741] та символізувала рід.

У сучасній українській мові вживання лексеми "дім" обмежується трьома значеннями: 1. Будівля, признач. для житла або розміщення різних установ. Син. будинок. 2. Приміщення, в якому живуть люди. Син. житло. 3. Про сім'ю або людей, що живуть в одному приміщенні, родина [23111, с. 198], оскільки паралельно з нею, починаючи з XVII – XVIII ст. оліття, уживаються лексеми "будинок" та "

"хата", що пізніше закріпилися за різними типами культурного та соціального простору ВІДПОВІДНО – містом та селом.

У контексті українськОїї соціальнопсихологічОїї прозії і першої половини ХХ стст.оліття лексема "дім" персоніфікується та осмислюється із значеннями "життєва цінність": "Іще б не приїхав додому, коли б не смертельна нудьга й бажання за всяку ціну побачити своїх стареньких і свій дім, перед тим, може, як покинути цю країну назавжди" (І.Багр.І. Багр. 2, 12). Вона актуалізує широкий спектр просторових понять – це і хата, де ХТОСЬ народився, і вулиця, на якій ХТОСЬ жив, і рідне місто, яке викликає відчуття спорідненості з усім оточенням. Спільнокоренева "додому" уживається у словосполученні "приїхати додому" із значенням "родинне вогнище".

Найбільш культурно вагомою є лінгвокультурема "хата", яка традиційно ВУживається на позначення селянського житла. У тлумачному словнику подаються узуальні значення лексеми "хата": "1. Сільський одноповерховий житловий будинок. 2. Домівка, господа. 3. Тимчасове пристановище для когонебудь. 4. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку. Кімната. 5. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні. 6. розм. Квартира (у 1 зач.). 7 Уживається у складі назв деяких сільських установ. Хата-читальня" [23111, с. 728].

Багатозначність лексеми засвідчує поліфункціональність хати у побутовому житті українського народу. Адже вона була і житлом, і родинним вогнищем, і оберегом кращих родинних традицій.

У проаналізованих контекстах чимало прикладів реалізації першого словникового значення лінгвокультуреми: "Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ганком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, стоїть на схилі сопки і дивиться всіма чотирма вікнами на річечку, що тече вниз, а далі – на сине бескеття Сіхоте-Аліня" (І.Багр.І. Багр. 3, с.69); "— Я от скільки днів дивлюсь на оцю хату вашу – і мені якось дивно. Всередині вона вибілена, ще й розмальована по-нашому, а зокола – вигляд сибірський або поліщуцький" (І. Багр. 3, с. 73); "У ширинь і далечинь, по пагорбках, розляглося чудесне, з білими хатами, прадавніми церквами, пишними садами-гаями село Дермань" (У. Самч.У. Самч. 2, 444); "– Так там, та й у всіх наших селах тутешніх, хати білені зокола, як на Україні. З нас за це всі тут сміялись, що от, мовляв, скільки лісу, а "хохли" хати з глини ліплять та білять" (І.Багр.І. Багр. 3, с.73); "Під сопкою, над широченькою, бистою річечкою стояла споруда – комора не комора, хата, крита берестою (березовою корою)" (І.Багр.І. Багр. 3, с.119); "Зато у нас хати білять, а у вас, як хліви" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 44).

У наведених прикладах лінгвокультурема "хата" актуалізує пряме номінативне значення "ЖИТЛОВИЙ будинок". У контекстуальному оточенні, із словами-актантами: "вибілена", "розмальована", "ліплять", "білять" лінгвокультурема "хата" актуалізує фонову інформацію про українську хату, стіни якої обмазувалися з усіх боків глиною, а потім білилися та оздоблювалися розписами: "Мати білила, підводи́ла, приби́рала. Під дотиком її чародійних рук хата пере́мінюва́лася у зовсім нову; радісну та святошну" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 28).

Національні особливості архітектурної побудови у контексті осмислюються через опозицію "свій/чужий", яка есплікується у виразах "понашому", "як на Україні"/ "вигляд сибірський або поліщуцький". Ознака "свій" (у значенні "український") актуалізує словосполучення на позначення конструктивних та декоративних особливостей житла: "хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ганком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, всередині вибілена, ще й розмальована по-нашому", "білені зокола", "хати з глини ліплять та білять", "чужий" (із семою "неукраїнський") – "крита берестою (березовою корою)", "на дощаним помості", "криті цинковою бляхою".

Письменники вдаються до антитези, до асиметрії сем "безсмертя", "національна святиня", "гордощі нації" та "злидні", "холод", актуалізуючи лінгвокультуреми "українська хата": "Безсмертна українська хата! Зворушливо-трагічна національна святиня, гордощі всіх пророків і апостолів його бідолашної нації!.. Чорна й перекошена, з манюсенькими запотілими віконечками, з мокрою слизькою глиняною долівкою, з купами сміття і лахміття в закутках, холодна, вогка, ще й з смердючою помийницею біля дверей...Апотеоза злиднів!" (І.Багр.І. Багр. 1, с.347); "А хата стояла і не стояла,

скорше прилякла на коліна, ніби поліська баба у білій сутані, йдучи на прощу до Почаєва. Вона тут урочисто сама, велично всіма забута — гонів за два від найближчого хутора відлюдної родини кацапських старовірів... ” (У.Самч.У. Самч. 3, 320—321).

Словосполучення “остання хата” вживається із значеннями “домовина”, “могила”, а в контексті із лексемами “покинути”, “рідна” евфемізм вказує на — зі значенням “родина”, домівка”: “Ой, несила далі — це вже покинути останню рідну хату та й назавжди...” (І.Багр.І. Багр. 2, с. 227).

На позначення невеличкої хати вживається лінгвокультурема “хатина”: “Нарешті вони знесилі, змучені до краю десь зупинилися. В темряві. Вони зупинилися у якійсь уцілілій хатині, мабуть, єдиній на цілий світ, серед якогось пожарища” (І.Багр.І. Багр. 1, с.428). У мовленнєвому контексті поряд з означуваними словами атрибутами “знесилі”, “змучені” хатина уособлює відпочинок та джерело наснаги.

З семою “пристановище” лінгвокультурема “хата” символізує відкритість та гостинність української оселі: “Гвікня цілі — ніхто їх не повибивав, і піч не зруйнована, хоч хата й не заперта була. Диво дивнее... Так же колись і на Україні було...” (І.Багр.І. Багр. 3, с.120).

Лінгвокультурема “хата” містить семи “захист”, “порятунок”, що пов’язано із звичаєвою традицією українського народу: “Я не знаю, хто ти, але моя хата — твоя хата. Такий ту закон. Наш закон” (І.Багр.І. Багр. 3, с. 59); “Людська хата!.. Обставлена чимось, забарикадована від вітру, обтикана стовпцями й глищами, замість тину, — хата! Одна-однісенька, без ніяких інших будівель, але то нічого. Для того, щоб урятувати людину, цієї хати було цілком досить. Максим зрадів їй, як рідній матері. Хата!” (І.Багр.І. Багр. 1, с. 340).

Лінгвокультурема “хата” з позицій дорослого та дитини по-різному осмислюється у тексті: для першого — із значенням “тепло”, для другого — “нудьга”: “Така товста очеретяна кожушина! Тепло, мабуть, там у цій хаті!” (І.Багр.І. Багр. 1, с.340); “Знов зима, знов нудьга, знов хата” (У.Самч.У. Самч. 1, 338).

Епітет “рідна хата” разом з семою “дитинство, родина” у контексті набуває значень “ризик”, “втрата”, “смерть”, на що вказує мовленнєвий контекст: “Все це він знав, але, ризикуючи життям, — отак заскакуючи до рідної хати на день, на годину, — не сподівався їх зустріти” (І.Багр.І. Багр. 2, 12), а також “радість”, “втома”: “Несли до рідних хат втоми і радість. Які чарівні оті своя хата і все навкруги. Як приємно сісти на лаві за знайомим столом. На ній миска тлустої, гарячої юшки” (У.Самч.У. Самч. 2, 363).

У контексті фразеологічна лінгвокультурема “держатися хати” вживається з семою “сидіти вдома, займатися домашніми справами”, яка відображає народні уявлення про заміжню українську жінку: “Ех! Все одно, аби не йшла вже, аби хати держалась...” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 40).

У фразеологізмі “Моя хата скраю” виявляється сема “байдужість”, яка негативно оцінюється в лінгвокультурній ситуації доби: “А от шкода тільки, що коли був час, коли сяка-така власть своя була, сидів отут на своєму хуторі і думав: моя хата скраю... Ой сину, ні! Ой, ні, ні! Ми всі дістали науку... І кажу тобі: ви, молоді, ті, що будете... Ви, хоронь вас Боже, жити таким способом, як ми жили. Згинемо всі” (У.Самч.У. Самч. 2, 545).

Стилістично забарвлені протиставлені лексеми “хатка”, “халупа” вживаються в авторському контексті зі значенням “невелика вбога запущена хата”: “Глиняні, криті соломною, допотопні хатки, виявилось, зовсім не боялися бомб... навіть найтяжча бомба нічого не могла халупі зробити, якщо не влучала точно, лише глибоко рила чорну землю. Розрахована на руйнування великих, колосальних блоків, така бомба була супроти халупи безсила...” (І.Багр.І. Багр. 1, с.106—107), яка, на відміну від великих будівель, відзначається своєю стійкістю у війсьній ситуації.

Для мисливців халупа була мала призначення схованкою, і засідкою: “Будують добре залічковану халупу, щоб у ній сидіти, виглядати і звідти стріляти” (І.Багр.І. Багр. 3, 93); “Григорій

довго дивився і нічого не бачив, та нарешті помітив збоку, недалеко від чорних плям, але між кущами і вітроломом, що громадилися нижче і сходилися аж до річки, якийсь горбик, зарослий травною і бур'яном, і скорше здогадався, аніж роздивився, що то ж ота халупка, засідка" (І.Багр.І. Багр. 3, 123).

Лінгвокультурема "хата" актуалізує у контексті значення "внутрішній простір родини", "частина помешкання", "окрема кімната": "Максим обійшов хату навколо і здивувався. Далєбі, це була хата "без вікон, без дверей", як у казці" (І.Багр.І. Багр. 1, 340); "Хата порожня, з брудними стінами зі знаками, де були образи. Ні стола, ні лавиць, лише місце, де вони так довго стояли. Став на хвилинку, і щось зворушливе пройняло його. Труснув головою і вийшов. Скрізь порожньо. У хліві, у клуні. І вичував у серці смуток" (У. Самч.У. Самч. 1, 358), "Роздивлявся по хаті. Укутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем" (І.Багр.3, 55). Залежно від інтер'єру та призначення кімнати диференціюються її назви. Традиційно менша кімната з піччю мала назву "хатина", і протиставлялася світлиці – великій кімнаті без печі – "світлиця": "Для себе старий Чумак із старою мали покуть не в цій світлиці, а там, у "хатині", – там рясніли образи, товплячись і витискаючи один одного" (І.Багр.І. Багр. 2, 7).

Початком хати вважається поріг, тому лінгвокультурема "поріг" у тексті уживається в узагальнено-символічному значенні "домівка, житло": "Вдома! Він умре вдома, переступивши поріг. Хоч на три сантиметри, але переступивши поріг..." (І.Багр.І. Багр. 1, 343); "Ось і поріг! Серце Максимове затрепетало. Поріг! Ось він!" (І.Багр.1, 384-385), "охоронець житла", "межа чужого і свого світу": "Гляди, порожє, щоб не переступало вороже. Гляди мені хати і порядку в ній, бо вона хоч стара, ще внуків-правнуків маю в ній женити. – Тешу тебе з дерева дорогого, ясенowego, а ти мені вислужися вірно. Пускай до хати лишень сватів та старостів, та боярників, та весільників. А лихе най не переступає тебе ніколи і най не знаєш іншого господаря, крім мого роду" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 23); "Дарка тоді затимила, що якась таємна, тверда сила лягла на порозі і що за цим порогом зовсім вже безпечно" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 23).

Лінгвокультурема "господа" уживається на позначення не лише житлової будівлі ("Тут уже мисливці розташувалися, як дома, бо таки це й була справжня їхня господа. В хаті була доба селянська піч, складена з дикого каменю, дощана підлога, широкий піл" (І.Багр.І. Багр. 3, 119)), а й на позначення хати та домашнього господарства ("Двір не двір – вибитий плай. Не обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт. Бо тут усе це двір і все це господа – всі ці нетрі, що розіллялись навколо ген сизого високого пасма гір, яке обійшло хату дугою" (І.Багр.І. Багр. 3, с.69)). Відсутність межі "свого" та "чужого" простору в наведених контекстах зумовлена територіально-господарським устроєм українців-переселенців на Далекому Сході – заїмками (див. Додаток 1. А)..

Лінгвокультуреми на позначення господарських будівель містять інформацію про соціальний стан, заможність, склад сім'ї, яка актуалізується як у вертикальному, так і горизонтальному контекстах: "Праворуч – дебела комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі" (І.Багр.І. Багр. 3, с.69); "Тут тобі і борошно, і цинки з набоями, і сажанки, і сокира, й пилка-ножівка, і багато таких речей, що він їх уперше бачив і не розумів, що воно й до чого, ходив разом з матір'ю то в погрібник, то в комору..." (І.Багр.І. Багр. 3, 87).

Визначальною лінгвокультуремою української культури в лінгвокультурологічному мікрополі "їжа", з погляду представників інших лінгвокультур, є "сало". Широким спектром фразеологізмів з компонентом "сало" позначена національно-мовна картина світу українців. Лінгвокультурема "сало" символізує гарне життя, достаток.

У художньому контексті лінгвокультурема "сало" вживається у номінативній функції на позначення важливого продукту повсякденного харчування українців: "Морози дістали спирту, оселедців, копченого сала" (І.Багр.І. Багр. 3, 110); "Бито її, що недоглянула дитини, що кіт сало стягнув з мисника, що Бровка впустила до хати" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 27); "Володько випив одразу дві шклянки, сильно крякнув і почав швидко закушувати салом з часником" (У.Самч.У. Самч. 3, 62). Вертикальний контекст лінгвокультуреми "сало" актуалізує інформацію про господарську діяльність українців, спосіб обробки та приготування їжі.

На позначення найбільш поширенішої традиційної страви українців "з зерен хлібових рослин, обдертих чи потовчених і заварених у воді" [170, с. 616]. Вживається лінгвокультурема "каша": "— Сама їж ту кашу! А я не буду їсти всякої даровизни" (У.Самч.У. Самч. 2, 361); "Запах пшоняної каші тоненько влився в арому прив'ялих трав та квіття. Вечеряли мовчки, помалу, запиваючи водою" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 29).

Лінгвокультурема "каша" входить до складу фразеологізмів, які відображають певні побутові ситуації. Фразеологічна лінгвокультурема "березова каша" віддзеркалює звичаї давнього шкільного навчання: покарання різками [158, с. 84]. У контексті художнього мовлення вислів "дати (дати) березової каші" актуалізує значання "побити кого-небудь": "І знов залазили на полицю та додавали березової каші" (І.Багр.І. Багр. 1, 167).

Сему "вміти відстоювати, захищати себе" реалізує фразеологізм "не дадуть собі в кашу наплювати": "КЗОТ вони знали, як молитовник, і не дадуть собі в кашу наплювати" (І.Багр.І. Багр. 3, 32).

У антонімічно-синонімічних зв'язках перебувають лінгвокультуреми "варити кашу"/"зіпсувати кашу" зі значеннями відповідно "залагодити справу, робити що-небудь" і "не наробити лиха": "Григорій сидів насупроти Ганни, ... слухав примовок, приговорів і ніяк не міг відпекатись від враження, що це вже з ним було десь. Та й знов, либонь, відбувається там, десь в надворсклянському лузі а чи на Пслі. Десь на гулянці Троїцькими святами – це вони кашу варять..." (І.Багр.І. Багр. 3, 111); "Звір полохається! Треба, щоб поменше непевних запахів. Це ж пантівка, дітки. Не зіпсуйте каші!" (І.Багр.І. Багр. 3, 122).

Кашу прашури готували на всі свята, пов'язані з культом хліба та з життям людини. На позначення обрядової каші, яку готували напередодні Різдва Христового та Водохреща, уживається лінгвокультурема "кутя": "Дома їх чекала гаряче напарена лазня по-чорному, в хаті кутя на покуті у вівсяному кулі, мрійна лампадка під образами, застелений скатертиною стіл, тиша святвечорова" (І.Багр.І. Багр. 3, 166–167); "Після цього наші ловці вирушили додому, щоб встигнути на кутю" (І.Багр.І. Багр. 3, 164); "І фасольову юшку з олією, і смажену та запечену в тісті рибу, і душену капусту на вареники, і кутю з узваром, і всілякі там інші калачі, книші, ковбаси, та різні, різні витребеньки, що їх і не перелічиш. Не забуто також і за пару пляшок, якби то хто надумав навинутися з Різдром Христовим привітати далеких хуторян" (У. Самч.У. Самч. 1, 254–255).

Відома багатьом народам, кутя була жертвовною їжею за померлого. Вона символізувала родину, єднання з Богом. Вертикальний контекст лінгвокультуреми генерує інформацію про те, що кутя завжди стояла на покуті на снопі, бо це було місце збору сім'ї, прийому гостей, частування праведних душ прашурів; про звичай починати Святу вечерю з куті або закінчувати нею. Велика пошана українців до куті виявляється у тому, що від неї походять назви "Кутя", "Багата кутя", "Голодна кутя" на позначення трьох найважливіших святвечорів: Святвечора під Різдво, під Новий рік та під Водохреща [17060, с. 80 10].

Важливим складником побутової національної культури є лінгвокультурологічне мікрополе "ММовний етикет", яке включає лексеми на позначення національно специфічних правил мовної поведінки, які реалізуються у системі стійких форм і виразів, що рекомендуються для використання у різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до

співрозмовника, висловлення подяки, прощання тощо [5149, с. 133].

Змальовуючи лінгвокультурну ситуацію першої половини ХХ століття, специфіку людських взаємин, письменники звертаються до традицій мовного етикету українців (див. детальніше [16454]). Лінгвокультурологічне поле мовний етикет українців складають ввічливо-доброзичливі одиниці спілкування, виражені передусім лексичними та, фразеологічними засобами [23].

Маючи загальну спонукально-побажальну семантику, лінгвокультуреми – формули мовного етикету, пов'язані з культурними нормами народу, виявляють різноманітні прагматичні значення, зокрема привітання, подяки, вибачення, побажання, прощання тощо.

Відповідно до функціонального призначення у художньому мовленні лінгвокультуреми мовного етикету можна класифікувати на групи: лінгвокультуреми-привітання; лінгвокультуреми-звертання, лінгвокультуреми-вибачення; лінгвокультуреми-подяки; лінгвокультуреми-побажання; лінгвокультуреми-благословення; лінгвокультуреми-прощання.

Кожна з них у межах лінгвокультурологічного поля мовний етикет українців формує відповідне мікрополе.

Лінгвокультуреми-привітання репрезентовані у таких ситуаціях спілкування героїв, коли мовець звертається із привітанням до співрозмовника на знак вияву прихильного та доброзичливого ставлення.

Функціонування лінгвокультурем у контексті не є довільним, воно детерміноване соціально-культурними нормами. Темпоральні привітання "Добрий день", "Добрий вечір" у художньому мовленні уживаються як щоденні: " – Добрий день, Володьку! Оглядається – царів син...

– Дай, Боже, здоров'я! – відповідає Володько (У.Самч.У. Самч. 1., 156);

– Здравствуйте! – привіталась по-російському людина, – та що була спереду. – Добрий вечір,

– відповів Максим (І.Багр.І. Багр. 1, 112). Привітання з компонентом "вечір" може мати й іншу

конотацію: святкове привітання перед Різдом, на Меланку, Водохреще: – *Слава нашому Богові! З Новим Роком будьте здорові, добрий чоловіче! А той відповів: – На віки-вічні слава йому! І вас з Новим Роком вітаю. Звідки мандруєте? (У.Самч.3, 127)*), – А, добрий вечір! З Водохрещем будь здоров, голубе! А чого то ти нас забув? А чого так пізно?

Прошу, прошу! Заходь.. (У.Самч.У. Самч. 4, 32).

Зокрема, О. Воропай відзначає, що у Свят-вечір хлопчик, принісши вечерю дідові й бабі, говорив: "Добрий вечір, з Святим ввечором будьте здорові! Просили тато й мама і ми вас просимо на вечерю – нате вам вечерю!" Зустрічаються святкові привітання також у колядках та щедрівках: "Щедрий вечір, добрий вечір! Добрим людям на здоров'я" [465, с. 65].

Більшість еліптизованих конструкцій привітання імпліцитно зберігають семантику побажання добра та здоров'я: " – Ну, здорово, роде ковальський-молотобойський!" (І.Багр.І. Багр. 2, с. 8). У народній творчості здоров'я є одним із ключових концептів, про що свідчить такий вислів: "Час мене дарувати не великим посагом, а щастям, здоров'ям" [465, с. 147]. Тому українці часто вживають у розмовному стилі привітання "Здорово". Національною особливістю лінгвокультуреми "здорово" є те, що вона вважалася типово чоловічою етикетною формою вітання, хоча у текстах і не прослідковуються гендерні обмеження щодо її вживання: " – ...Здоров -хаа-ха-ха! – жених! А куди це ти так розігнався?! Чи не свататись?.." (І.Багр.І. Багр. 3, с. 101).

Лінгвокультуреми-побажання актуалізуються у комунікативних ситуаціях, якщо містять побажання, висловлювання адресантом чогось приємного, бажаного для адресата. Побажання супроводжує певні події у житті людини, родинні та календарно-обрядові свята.

Для родинних обрядів характерні застосування побажання, які виголошувалися під час спільної трапези. Наприклад, на хрестинах лінгвокультурема-побажання відтворює традиційний набір благ, які хотіли повернути до дитини: щастя, долю ("Тут сидів увесь Максимів рід, а чи точніше – рештки його, мозолястого, дебелого, жилавого... Ось він... підіймав чарки й келихи й виголошував незграбні, але гарячі, з самого

серця, слова, ще й співав свою пісню, п'ючи "за щастя, за долю" для новонародженої за... Але цього останнього "за" ніхто не хотів вимовляти вголос, бо вислів найкращих побажань тут був би пригадуванням найгіршого" (І.Багр.1, 63).

У застольних побажаннях з нагоди зустрічі друзів відбиваються ціннісні орієнтири українців та містяться через лексеми "життя", "здоров'я", "щастя", "шана" тощо: "Загуляли за всіма звичаями-обичаями. Пили за тих, що тут, пили за тих, що дома, — за стару Морозиху з Сірчихою: "Хай брикають!" Пили за тих, що померли: "Хай царствують!", "Земля їм пером..." І за тих, що ще не народилися, але неодмінно народяться... "З такими от дівчатами та й з такими соколами-хлопцями!.. " Пили за всіх... За щасливу дорогу вперед і за щасливий поворот назад. Пили. Примовляли. Пригублювали..." (І.Багр.І. Багр. 3, 110—111).

Коли говорили про померлого, бажаючи йому райського життя, вживали лінгвокультуреми "Царство йому Небесне": "— Ось був ще в мене син (посмутніла і тихесенько зітхнула), Миколою звали... Царство йому Небесне..." (І.Багр.І. Багр. 3, 72), яка відображає поховальну культуру українців, їхні християнські вірування у потойбічний світ, у рай, де царствують душі праведників.

Лінгвокультурема "Дай Боже", на думку дослідників, зберігає залишки дохристиянських вірувань. Таке побажання є відгомонам первісної жертовної трапези богів Сонця, світла, добра, достатку — "Дайбогу", "Дажбогу", "Дадзьбогу" [7475, с. 166], яке здебільшого вживається як самостійне застільне побажання: "Випили по одній і по другій. "Дай, Боже!" Імовчки, наполегливо їли, не марнуючи часу" (І.Багр.І. Багр. 3, с. 87), хоча може входити до ширшого контексту: "Щастило нині, дай Боже й на той рік!" (І.Багр.І. Багр. 3, с. 147).

Отже, побутові лінгвокультуреми, окрім узуального номінативного значення, у мовленнєвому контексті актуалізують конотативні та символічні значення, що відображають окремі аспекти фонові інформації лінгвокультуремних одиниць, ритуальної та звичаєвої культури народу. Побутові лінгвокультуреми репрезентовані стійким шаром лексики та фразеології (понад 600 одиниць (Додаток Б, табл. Б..121)), який характеризує мову української соціально-психологічної прози першої половини ХХ століття та окреслює лінгвокультурну ситуацію, змальовану в творах художньої прози Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука.

3.2. Лінгвокультуреми у парадигмі авторського мовомислення та їхні стилістичні функції в творах І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука українській соціально-психологічній прозі

Лінгвокультуреми та їхні інформаційні сегменти відображають у тексті сутність творчої особистості письменника, його філософсько-естетичні переконання МИТЦЯ. Індивідуальні пріоритети письменника у номінативному та образному використанні лінгвокультурем, зумовлені авторським психосоціотипом [72], позначаються на продукують, індивідуально-авторську картину світу (див. [15950]). На основі глибокого пізнання життя митець створює власні прийоми відображення культурних явищ дійсності у художньому тексті, що стають диференційними ознаками його мовостилію [58].

Твори української соціально-психологічної прози першої половини ХХ століття характеризуються ідейно-тематичною спорідненістю, єдністю наскрізних образів. Ці характеристики є об'єднувальними для художньої прози І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука, які, як засвідчують праці літературознавців [53; 66; 78; 79; 83; 143; 177; 201; 202; 223; 227; 230], своє надзавдання вбачали в правдивому відображенні людини як представника свого народу та певної лінгвокультури.

Письменники звертаються до різних мовно-стилістичних засобів вираження лінгвокультурем, створюючи національний тип героя свого народу, формуючи поверхневий та глибинний смисл твору.

Проте важливе місце в авторському тезаурусі займають знакові лінгвокультурами доби (часто загальнолюдські, що зазнають національного переосмислення), які зафіксовані у досліджуваних текстах. Типовими для української соціальнопсихологічної прози першої половини ХХ ст. є лінгвокультурами, які відображають як власне українське, так і загальнолюдське та іноземне бачення світу.

Серед лінгвокультуремних одиниць у художньому мовленні І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука, наскрізними є лінгвокультурами "українець", "дух", "душа", "серце", "доля", які кожен письменник по своєму осмислює, виокремлює в них актуальні семи, надає їм відповідного функціонального навантаження.

Порівнюючи вживання лінгвокультурем у творах І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука, можна зробити висновок про варіювання їх лінгвокультурного значення в авторських текстах.

Функціонально навантаженою для української соціально-психологічної прози є лінгвокультурема "українець", яка набуває різних тлумачень на смислового та стилістичного рівнях. Одним із чинників диференціації актуалізованого у текстах смислу є час написання твору. Твори Г. Журби, написані у першій чверті ХХ ст., характеризуються невизначеністю самоідентифікації українців, які часто ототожнюють себе з руськими: "— Що ж за тії українці, мойку? — Та осьде ж ми з вами. — Як?.. Та ж ми руські! — Руські? — кацапи, а ми українці" (Г. Журба Г. Журба 1, 57), що частково властиво і творам У. Самчука: "Йшов. Бо був руський, і дід мій був руський... Хто знав, що москаль вкрав ім'я наше... Який чорт міг одразу помітити його овечу шкуру" (У. Самч. У. Самч. 2, 510), на відміну від її функціонування в художньому мовленні І. Багряного.

Лінгвокультурема "українець" у мовленні Г. Журби набуває гумористично-сатиричного забарвлення та з викривальною метою рис українців, що засвідчує актуалізуєвана семуа "українська впертість": "Максимко набивав гудзи, але як родовитий українць, не робив з того висновків на майбутнє та раз-у-раз повторював спроби плигання головою вниз" (Г. Журба Г. Журба 1, 21).

У І. Багряного, У. Самчука у порівнянні з Г. Журбою лінгвокультурема "українець" частіше характеризується конотативною семією "національно самосвідома людина", "патріот", "борець": "Та якщо в усьому цьому дурноплясі, в цьому океані підлого рабства, зради й мерзоти ще є патріоти своєї землі й свого народу, то це, власне, — МИ" (І. Багр. 1, 177), "Вся влада, український народ, у твоїх руках. Виконай свій святий обов'язок, стань у ряди народної армії" — скиглить плакат" (У. Самч. 4, 122), про що детальніше йшлося на Сс. 6156—6596 нашої роботи.

Відрізняються і лінгвокультурні репрезентантні значення лінгвокультурем "українець". Якщо у Г. Журби в основному — це "мужик", "Іван", "селянин", у У. Самчука — "господар", "Газда", то у І. Багряного — "інженер", "архітектор", "художник". Вживання автором таких вербалізацій засвідчує рівень культури та освіченості героїв. Адже показовим для Івана Багряного є художньо-словесне моделювання українського світу інтелігенції, на відміну від Г. Журби та У. Самчука, які відображають світобачення селянина.

Письменники з українською душею та українським способом мислення, будуючи власну концепцію світу, актуалізують вертикальний контекст національної символіки та метафорики лінгвокультурем "дух/душа". У них простежується спільність в осмисленні лінгвокультурем "дух" із семою "сила волі", "душа" — "найбільша цінність людини". ДБІЛЬШ ДЕТАЛЬНІШЕ О особливості семної структури одиниць лінгвокультуремологічних полів "дух" та "душа" в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. є представлені у таблицях на Сс. 7875—8768 та С. 8991—90-92 нашої праці роботи.

Проте акценти в осмисленні словесних образів "дух" та "душа" в авторських текстах розташовані таким чином: у Галини Журби "дух" — це життєва сила, "душа" —

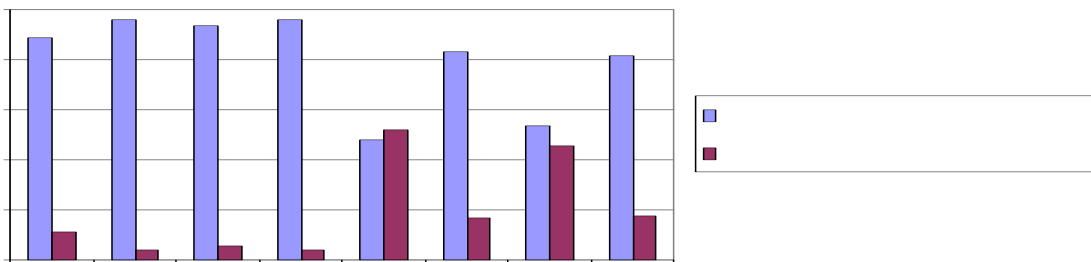
внутрішня мінливість та суперечливість, на що вказують контрастні означувані слова атрибути "зажурена", "набалевшая", "грішна" і "непорочна", "біла"; у І. Багряного "дух" є багатограним – це надприродна істота, сила, ідея, "душа" – ідеалізований світ, про що свідчать епітетні характеристики "чиста", "кришталева", "любляча", "велика", "золота", "шира" та мікроконтексти "безсмертна душа, яка не хоче вмирати", "душа... піднімалась, як фенікс з попелу", "зберегти душу"; В У. Самчука "дух" – настрої, вподобання, смаки, творець, "душа" – "осередокмісце усіх найважливіших життєвих почуттєво-емоційних процесів": "у ... душі творився страшний суд", "в душі повно страху", "вперта", "гартована", "безсмертна", "розумна".

У мовних контекстах І. Багряного, Г. Журби, І. Багряного, У. Самчука лінгвокультурема "серце" осмислюється як емоційно-чуттєвий світ людини. У Г. Журби лінгвокультурема набуває значення звертання до близької людини, "осередок тепла та широті, душевного болю, злоби"; у І. Багряного – людина, "осередок радості, тривоги", "любов", в У. Самчука – "місце локалізації почуттів, переживань", "життя", "смерть", "кохання". Варіативність семантичної структури ОДИНИЦЬ лінгвокультурологічного поляєми "серце" у художніх картинах світу І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука детальніше ілюструє таблиця на Сс. 1013–1025 нашої роботи.

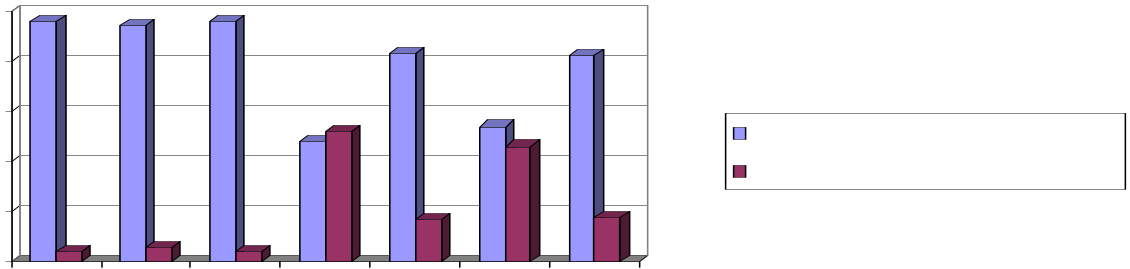
Лінгвокультурема "доля" у контекстуальному оточенні творчів письменників актуалізує загальномовні традиційні значення "неминучість", "майбутнє", "збіг обставинподій". та У художньому мовленні письменників лінгвокультурема актуалізує додаткові семи, зокрема у Г. Журби – "недоля", у І. Багряного – "небезпечний гравець для людини", "мачуха", "життя", "смерть", в У. Самчука – "вища сила", "історія", "свобода". Семантичні значення, закріплені за лінгвокультуремними ОДИНИЦЯМИ у контексті, представлені у таблиці на Сс. 1126–1173 нашої роботи.

Досліджуючи парадигму лінгвокультурологічних полів "людина", "народ", "грумада", "родина", "дух", "душа", "серце", "доля", визначаємо ІЛИ співвідношення в ній лексичних та фразеологічних лінгвокультурем (ММал. 3.1).

EMBED MSGraph.Chart.8 \s

EMBED MSGraph.Chart.8 \s

Мал. 3.1. Діаграма динаміки лексичних та фразеологічних експлікацій лінгвокультурологічних полів:

- 1 – людина;
- 2 – народ;
- 3 – громада;
- 4 – родина;
- 5 – дух;
- 6 – душа;
- 7 – серце;
- 8 – доля.

Діаграма показує стійку кількісну перевагу лексичних одиниць над фразеологічними (за винятком домінування фразеологічних експлікацій у лінгвокультурологічному полі "дух"), що зумовлено, на нашу думку, більшим ступенем відкритості лексичної системи мови для новотворів.

Виділені типи лінгвокультури за функціональними сферами культури (художньо-мистецькі, православно-християнські, політичні, побутові) різною мірою представлені у текстах письменників. Художньо-мистецькі та православно-християнські найпродуктивніші в творах І. Багряного, політичні та побутові рівнозначно представлені в усіх творах аналізованих письменників.

- (1 – народ; 2 – громада; 3 – родина; 4 – дух; 5 – душа;
6 – серце; 7 – доля)

Діаграма показує стійку кількісну перевагу лексичних одиниць над фразеологічними (за винятком домінування фразеологічних експлікацій у лінгвокультурологічному полі „дух“), що зумовлено, на нашу думку, більшим ступенем відкритості лексичної системи мови для новотворів.

Виділені типи лінгвокультури за функціональними сферами культури (художньо-мистецькі, православно-християнські, політичні, побутові) різною мірою представлені у текстах письменників. Художньо-мистецькі та православно-християнські найбільш продуктивні у творах І.Багряного, політичні та побутові рівнозначно представлені у усіх творах аналізованих письменників.

Галина Журба український світ творить експліцитно та імпліцитно у мовних одиницях типу: "бунтарська кров", "українська земля", "суспільні рухи", "національна свідомість", "волелюбний дух українського селянина", "Житомир", "Кременець", "пан", "цар" тощо. Революційне національне відродження в Україні авторка пов'язує з боротьбою та зброєю, якою для її героїв став вогонь. Від архетипної лінгвокультури "вогонь" у тексті сформувався синонімічний ряд: Палій - вогонь -

жаринка. У контексті лексема **В**живається не лише із значенням "зброя", а й із символічними "суддя", "правдолюбець", "захисник покривджених": "— Ще мій дід, було, казав: як святий вогонь не розсудить, то ніхто не розсудить" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 17); "Це ж за твою кривду. Думаєш, вогонь не знає, де йому зайнятись? Не по правді – не буде горіти; це я тобі кажу" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 17).

Змальовуючи світ українських селян, письменниця часто звертається до побутових лінгвокультурем ("сіра сорочка", "піч", "цимбали", "хата", "кожух", "коровай"), зустрічаються православно-християнськрелігійні ("прощав гріхи", "кався", "божитися") та художньо-мистецькі ("пісня", "полотно").

Лінгвокультурем на позначення образів зовнішнього світу у Г. Журби значно більше, ніж лінгвокультурем, що експлікують внутрішній світ героїв, зокрема "дух", "душа", "серце". Очевидно, це зумовлено особливим світовідчуттям автора, прагненням осмислити закономірності життєвих подій, доквілля.

Лінгвокультуремний словник мовотворчості Івана Багряного представлений різними типами лінгвокультурем за сферою функціонування: художньо-мистецькими ("пісня", "музика", "Бетховен", "Шопен", "Штраус", "Леонтович"), православно-християнськими ("Бог", "Ісус Христос", "Юда", "Каїн", "хрест"), політичними ("Україна", "куркуль (кулак)", "ворог народу", "СРСР (СССР)", побутовими ("каша", "кутя", "хліб", "сало"). Вони віддзеркалюють як внутрішній, так і зовнішній світ людини в мовно-національному вираженні та сприйнятті. Хоча, за нашими спостереженнями, у досліджуваних текстах І. Багряного переважають лінгвокультурем, що відображають внутрішній світ людини, створюють образ сучасника в умовах лінгвокультурної ситуації доби. У контексті вони набувають індивідуалізованих мікрозначень.

Аломорфними символічними значеннями у творах І.Багряного характеризуються православно-християнські лінгвокультурем, про що йшлося на с. 139-151 нашої роботи.

Серед лінгвокультурем більшою мірою у творах І.Багряного, а також У. Самчука зустрічаємо значну кількість радянських новотворів (ветеран ВЧК-ОГПУ-НКВД, чекіст, енкаведисти, захватчіки соціалістической родіни, НКВД, "штаб Духоніна", "Чека", "райх", з'їзд ВКП(б), органи "революційної законності", колективзатори, раднарком).

Використання лінгвокультурем у творчості У. Самчука зумовлені підпорядкованою тематикою його творів та авторським світовідчуттям. Висловивши бажання "бути літописцем українського простору в добі" [], яку бачив, чув, переживав сам, письменник історично правдиво змальовує українське село кінця XIX — початку XX століття.

Лінгвокультурем мають виразне експресивно-емоційне забарвлення, є засобами образності в тексті. Наприклад, зниженою розмовною лексемою дурійка репрезентована у тексті лінгвокультурема "колективізація": "...перейде ота комуністична дурійка, так зачнемо господарювати" (У.Самч.У. Самч. 4, 141).

Найширше в творах У. Самчука представлені побутові лінгвокультурем на позначення страв і напоїв волинян ("паска", "хліб", "ковбаси", "печеня", "вареники", "смажена капуста", "млинці", "голубці"), які часто містять вказівку на соціальні стани людей, диференціюють буденний і святковий побут.

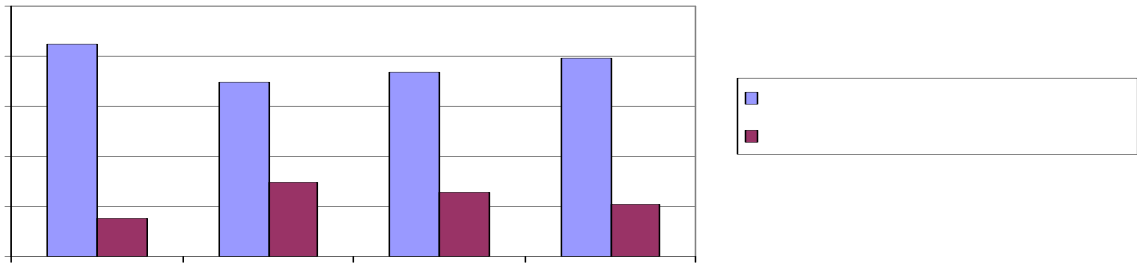
Принагідно використовуються автором вживаються православно-християнські лінгвокультурем, зокрема на позначення назв релігійних свят, які в текстах ХІВ часто вживаються як відлік часу: на Різдво, на Великдень, під Великдень, перед Водохрещеами.

Ключовою лінгвокультуремою-символом соціально-психологічної прози У. Самчука є "земля", яка в народній уяві осмислюється як символ материнства, як прародителька та годувальниця всього живого. Письменник розширює розуміння землі значенням "втілення Бога, Неосяжного Духа": "Земля найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон

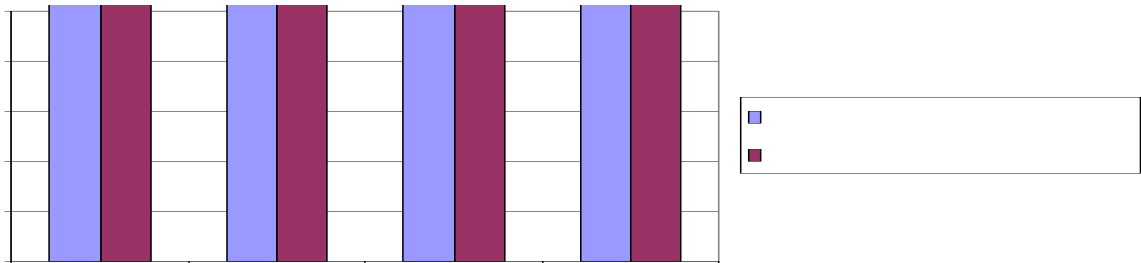
мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля” (У.Самч.У. Самч. 1, 414).

Загальна закономірність у досліджуваних текстах соціальнопсихологічної прози залишається незмінною щодо співвідношення лексичних та фразеологічних одиниць серед художньо-мистецьких, православно-християнських, політичних та побутових лінгвокультурем (ММал. 3.2.)

EMBED MSGraph.Chart.8 \s

EMBED MSGraph.Chart.8 \s

Мал.3.2. Діаграма динаміки лексичних та фразеологічних експлікацій лінгвокультурем:

- (1 – художньо-мистецьких;
2 – православно-християнських;
3 – політичних;
4 – побутових).

Лінгвокультуреми функціонують у художньому мовленні І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука з певною стилістичною метою, виконують ряд різних функцій, що зумовлено складністю їхньої семантико-сислової структури. Аналіз лінгвокультурем у горизонтальному та вертикальному контекстах дозволяє з'ясувати визначити їхні функції навантаження у тексті, зокрема. Можна виокремити такі основні функції лінгвокультурем: етнокультурологічну, аксіологічну, образну, сакрально-символічну, текстотвірну, кумулятивну.

Етнокультурологічна функція лінгвокультурем полягає у привнесенні у текст національної інформації, що пов'язане з історичним досвідом народу, його уподобаннями, прагненнями тощо. Введення такого інформаційного сегмента у текст пов'язане з прилученням читачів до духовного світу нації.

Однією із функцій лінгвокультурем "локшина" є етнокультурологічна. У Івана Багряного вона вживається із значенням "страва", традиційна для яка здавна була поширена у народній кухні українців: "Пили наливку і їли оселедці з оцтом. Потім гарячий борщ, локшину з пирогами, сите м'ясо з картоплею" (І.Багр.І. Багр. 3, с.88). Для її приготування використовувався "виріб із прісного тіста у вигляді тонких вузько порізаних висушених смужок" [7461, с. 341], який теж має назву "локшина". Тому у фразеології сформувалися вирази "порубати на локшину", "посікти на локшину" у значенні

"на дрібні частини". У контексті вона вживається у словосполученні "сікти локшину" як професіоналізм у мовленні мисливців на позначення мисливської вправи: "Вона сікла локшину", так називають мисливці цю оригінальну і трудну вправу. Встромила свій мисливський ніж в пень лезом до себе... . . . І, одмірявши 50 кроків, стріляла лежачи в лезо ножа. Вистрілила десять разів... Обабіч ножа в підваляні було по 8 половинок куль. Вони глибоко повлипали в дубову підваляну. Це і називалось на мисливській мові "сікти локшину". (І.Багр.І. Багр. 3, 85).

Національно-культурний компонент лексеми "локшина" переосмислюється у словосполученні "сікти локшину" і набуває асоціативних значень "нищити", "шматувати", "влучно стріляти".

Етнокультурологічна функція лінгвокультуреми "покуть" полягає у введенні у текст інформації про святий кут в українській хаті, що знаходиться по діагоналі від печі, у якому розміщували образи, прикрашені вишиваними рушниками: "Глянув просто себе на покуті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще й такими, як в його бабусі були на Трипіллі" (І.Багр.І. Багр. 3, 60). У контексті лінгвокультуреми "покуть" актуалізується із значенням "найшанованіше місце хати, у якому приймають гостей": "Ав хаті вона посадила його на покуті, як дорогого гостя, а тоді, обливаючись буйними сльозами, почала розпитувати, а чи не бачив же він її молоденького сина та й її чоловіка старенького десь там?.." (І.Багр.І. Багр. 1, 354).

Лінгвокультуреми "образи", "святі" у мікроконтекстах характеризують духовний побут українців, актуалізують семи "духовність", "релігійність", "понобожність": "У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем" (І.Багр.І. Багр. 3, 55). Традиційно оздобою образів були вишивані рушники, якими також прикрашали стіни, столи, скрині тощо. Художнє означення "королівські рушники" виражає символічне значення "багатство української родини", не лише матеріальне, а й духовне, уособлює родовідну пам'ять, відтворює естетичні смаки народу, його світосприйняття.

Аксіологічна (оцінна) функція лінгвокультуреми виявляється у тому, що вони фіксують національно-культурні цінності народу, за якими закріплюється відповідне оцінне значення у вигляді конотації мовних одиниць: "добре - погане", "позитивне - негативне".

Наприклад, лінгвокультуреми на позначення захисників України мають різну оцінку у свідомості представників влади та народу. За іменами "Дем'ян Многогрішний", "Петлюра" радянська влада, змальована у текстах, закріпила негативне оцінне значення "бунтар", "зрадник": "А першим був - бунтар і змінник - малоросійський гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний" (І.Багр.І. Багр. 3, 27); "бандит": "Товариші селяне! Петлюра зі своїми радами не встановляє настоящего режиму. Він несе беззладдя, бандитизм, непорядки. Права селян і робітників загрожені, бо до влади знов приходять різні памещики й капіталісти" (У.Самч.У. Самч. 2, 472).

Водночас, які у народному уявленні ці мали оніми вживаються з позитивним оцінним значенням "захисники українського народу". У повісті Г. Журби значення "зрадника" закріпилося за актуалізує лінгвокультуремою "Богдан Хмельницький": "Звідки мав чути? Пісню то чув колись про якогось Богдана, але не пам'ятаю ні слова. Давно вже чув вельми. То, мо, цей Богдан, що у Києві на коні з каменя. - Той самий. Він продав кацапам Україну. Бо ми колись мали теж своє "государство" (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 57).

За лінгвокультуремами на позначення казкових, літературних персонажів (Микита Кожум'яка, Юрій Переможець, Тарас Бульба) у народній свідомості українського мовомислення письменників стійко закріпилося позитивне значення "сміливець", "переможець": "Ані Микита Кожум'яка, ані сам Юрій Переможець не в силі б його подолати" (І.Багр.І. Багр. 3, 8).

Одним із найтепліших та найзатишніших місць в хаті був запічок. У складі фраземиологізму "у чорта на запічку" актуалізується експресивне негативно-оцінне значення лінгвокультуреми "дуже далеке та небезпечне місце", що зумовлене стилістичною забарвленістю лексеми "чорт": "Діставши нове призначення, високу посаду десь там, у чорта на запічку, він іде перебирати її, як звичайний обов'язок" (І.Багр.І. Багр. 3, 31).

Образна функція лінгвокультурум виявляється заВДЯКИ їх участі у формуванні художнього образу, "смістова сутність якого є явищем позамовним, проте сам спосіб його мовного вираження виявляється суттєвим і для його змісту" [261199, с. 29]. Художній образ волинської землі у тексті вибудовується через образний ряд: "Земля Волинська - — мрець - розгорнутий псалтир Псалтир - -Пересопницького евангелія мережані листки", ЩОЯКИЙ актуалізує значення "поневолений рідний край", "байдужа до всього, немічна людина", які перетинаються між собою в тексті: "Земля Волинська мерцем не застиглим лежала заплющена під зажуреним небом. Вона, як розгорнутий псалтир, лежала перед засмученим небом. Як Пересопницького евангелія мережані листи. Лежала непорушно з зацікавленими устами, без віддику майже, жива і мертва, кривлею лишень тепла... Припавши ниць до чорнозему, сам як земля чорний, спав на землі господар. Скопаний, обдертий, незнаючий, безмовний. Український селянин... Земля Волинська незбуджена дримала" (Г.Журба Г. Журба 1, 20— 21).

Одним із засобів формування образу землі у художньому мовленні Уласа Самчука є метафорична трансформація ВУ асоціативному ряді "земля — -рай — -Бог": "Можливо, що раєм є не небо, а земля. В її надрах перероджуються не тільки наші тіла, а й наші душі... Вона турботливо огортає нас своїми суворими обіймами й поволі оберне нас у свою подобу... Воістину все чудово створено. Воістину Великий Бог!" (У. Самч. У. Самч. 3, 280).

Образ землі набуває конкретно-чуттєвої та емоційно-оцінної інформації у Івана Багряного через образний ряд "трагічна земля - Слобожанщина - Батьківщина - Слобідська Україна - Україна - частина Європи, найдалше висунена на схід - плацдарм смерті - трагедія доби": "Отже - дія відбувається на Слобожанщині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною та чия доля є чи не найяскравішим зарисом долі цілого народу, що заселяє трагічну землю, Україною іменовану. Пізніше, як частина Європи, найдалше висунена на схід, стала найулюбленішим плацдармом смерті ...двох велетенських, ворожих одна одній і спільно в однаковій мірі ворожих цій землі, сил - червоної брунатної, під знаком п'ятикутної зорі й під знаком чорної свастики. Ця земля стала плацдармом їхнього герцю, уособлюючи в своїй трагедії трагедію цілої доби" (Багр. I, 100).

Символічно-сакральну функцію лінгвокультурум відображають ті образи, що вказують на певну ідею, якусь невисловлену чи невловиму таїну, а не лише на конкретно-чуттєві, наочні ознаки реалій [14438]. Порівняно з образом, на думку Н. Арутюнової, символ вивисується над ним, виростає з образу і конкретизується в тексті через інші художні образи [43]. Їх значення мотивується не метафоризацією, а фоновими знаннями, оскільки в основу лінгвокультурум покладено національно-культурний мотив [12017].

У художньому мовленні лінгвокультурема-звертання "моє сонечко" набуває символічного значення, уособлює джерело радості та втіхи - дитину: " - Ну ж, моя крихітко... моє сонечко... моя ластівко... - - гойдається на вітрі, тремтить безнадійно над дитячою агонією" (І.Багр. I. Багр. 3, 177). Символіка лінгвокультуреми мотивується дохристиянськими віруваннями, згідно з якими сонце є головним рушієм і джерелом життя на землі, найвеличнішим творінням богині Лади і бога Сварога, ЯКОМУ ПОКЛОНЯЛИСЯ [7475, с. 564].

Лінгвокультурема "ластівка" в усній народній творчості ВУживається як ласкава назва дівчини, жінки, вона символізує Божу Матір, дружину, сестру. У свідомості українців ластівка є провісницею весни, пробудження, відродження, вона приносить щастя, добро. У художньому мовленні Івана Багряного ластівка є символом материнського щастя, уособлює дитину: "Ну, чого ж ти, моя ясочко?.. Ну, годі... Голівка в тебе болить?.. Боже мій! Ну, ластівочко ж... - - і враз з люттю божевільною, розпучливою: - - Ци-ить!!!" (І. Багр. I. Багр. 3, 175).

Символом материнського першопочатку, непорушності, добробуту та достатку родини виступає лінгвокультурема "під". У побуті вона ЗДАВНА характеризується поліфункціональністю: обігриває хату, у ній випікали хліб, варили їсти, на ній спали, лікувалися, сушили зерно: *"В хаті була добра селянська під, складена з дикого каменя, дощана підлога, широкий піл"* (І.Багр.1, 119), *"Біля печі стоять рогачі й кочерги, пахне свіжоспеченим хлібом"* (І.Багр.І. Багр. 1, 60); *"Він лежить на гарячій печі і дивиться як горить лампада і мерехтять образи під королівськими рушниками"* (І. Багр.І. Багр. 1, 52).

Лінгвокультуреми виконують текстотворчу функцію, забезпечуючи цілісність та зв'язність тексту. Такими лінгвокультуремами у Івана Багряного є "Сад Гетсиманський", "пісня", "Місячна соната", "тигроволови". Вони визначають багато у чому глибинну семантику твору загалом та окремих його фрагментів, внаслідок чого є текстовими одиницями, в яких реалізується інформаційно-значеннєвий потенціал лінгвокультуреми у вигляді певного актуального смислу, символічної значущості. Зокрема, лінгвокультурема "Місячна соната" у наведеному контексті вживається на позначення музичного твору Бетховена та є уособленням кохання композитора до Джульєтти Гвіччарді.

У художньому мовленні соната характеризується означуваними словами епітетами "журна", "бентежна", які передають настрій і стан душі виконавця: *"Адесь за ним хтось на роялі задумливо грає журну і бентежну сонату Бетховена. Місячну сонату. Хтось там теж дивиться на місяць. І грає."* (І.Багр.І. Багр. 2, 19). Обрамлює роман у романі "Сад Гетсиманський", лінгвокультурема "соната" виступає символом душевної муки героя: *"Ав вухах зринала нічна соната Бетховена і бриніла з неймовірною мукою"* (І.Багр.І. Багр. 2, 38);, перемоги дружби, вірності та любові: *"Ів одного з них завжди звучатиме в душі "Місячна соната" Бетховена, яка не мала нічого спільного з болючою емблемою, вирізьбленою на вогненному щиті далекого місяця, що на ній брат підняв брата на вила. Соната така, як її наповнило собою вірне серце тієї, що знала ціну любові: соната про дружбу, про вірність, про любов велику й непереможну, - незалежно від того, чи про це думав той, хто її творив"* (І.Багр.І. Багр. 2, 544).

Кумулятивна функція лінгвокультуреми виявляється у збереженні, нагромадженні та відображенні лінгвокультуреми сегментів культурної інформації. Вона виявляється в багатшаровості інформації, яку містить лінгвокультурема. Зокрема, лінгвокультурема "серце" у соціально-психологічній прозі використовується з кількома значеннями: із значенням "звертання до близької людини": *"-- Заспокойся, ляж, Бог з тобою! - це матінка, це стара, поклала руку на голову і схилила йому її назад на подушку: - Лежи, лежи, серце. Ач який, мов з хреста знятий..."* (І.Багр.І. Багр. 3, 52); "місце локалізації почуттів людини": *"На згарищі своєї буди, свого, як він назвав, куреня, стояв довго і з болем у серці міркував над тим, як помститися над нахабними напасниками"* (У.Самч.У. Самч. 2, 281); "центр просторових відношень": *"Це наш закон... Мораль... Приречення. Це не тільки те, що бачимо, а також те, що не бачимо... Запізнене вийшло з минулого і йде неухильно назустріч, як день, як ніч, як смерть, як народження. З глибинності життя, від серця планети, з кожного нас... З частинок нашого щоденного думання, з болів наших, нервів і кожного тільця крові..."* (У.Самч.У. Самч. 3, 211);, "внутрішній світ": *"Всі вони дивилися в серце променистими, вогкми від сліз очима... Дивилися в самісіньку душу і не давали йому вмерти"* (І.Багр.1, 292), "життя": *"Тут страждала мати муками пологів... Тут вперше забилось твоє серце..."* (У.Самч.У. Самч. 3, 183) тощо.

Отже, лінгвокультуреми у парадигмі авторського мовомислення хоч і відзначаються специфікою художньої їх рецепції у текстах і та способами вираження їхньої семантики, проте спорідненість концепто сфертеми соціальнопсихологічної прози І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука забезпечує єдність оцінки реалій та подій першої половини ХХ ст. ОЛІТТЯ на лінгвокультурежному рівні. Роль лінгвокультуреми у соціально-психологічній прозі розкриваємо через їхні функції, серед яких основними є такі: етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральнo-символічна, текстотворча, кумулятивна.

Висновки до III розділу

Вербалізація концептуальних відношень концептосфери „людина – культура” в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття представлена лінгвокультурами чотирьох типів, зокрема художньо-мистецькими, православнохристиянськими, політичними та побутовими. Формулюючи дефініції для кожного лінгвокультурного типу одиниць, керувалися семіотичним, культурологічним, антропоцентричним принципами.

Із застосуванням компонентного аналізу, методів лінгвокультурологічного поля та лінгвокультурологічної інтерпретації виділено і описано ключові лінгвокультурні одиниці кожного з типів

Серед художньо-мистецьких лінгвокультурем, під якими розуміємо мовні одиниці-знаки, що відображають мистецьке життя народу у взаємодії з художньою культурою, ключовими є лексичні та фразеологічні одиниці з семами „культура”, „мистецтво”, зокрема лінгвокультурами „писанка”, „троїсті музики”, Шопен, Бетховен, „Місячна соната”, „пісня”, „горпак”, „козак”, „полька” тощо. Лінгвокультурні одиниці досліджуємо як складові лінгвокультурологічного поля (декоративно-ужиткове мистецтво, „музичне мистецтво”, „танцювальне мистецтво”).

Православно-християнські лінгвокультури, тобто мовні одиниці-знаки, що відображають релігійне життя православних християн у взаємодії з культурою народу, представлені в українській соціально-психологічній прозі лінгвокультурними одиницями („Бог”, „Ісус Христос”, „Марія”, „чаша”, „Юда” тощо), семантична структура яких характеризується ізоморфними та аломорфними компонентами, останні зумовлені впливом на авторське світобачення лінгвокультурної ситуації першої половини ХХ століття.

Політичні лінгвокультури – це мовні одиниці-знаки, які відображають політичне життя нації у взаємодії з культурою народу. Знаковими для художніх текстів Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука є лінгвокультурологічні поля з домінантами „народ”, „влада”, „ворог народу”, „Україна”, „СРСР (СССР)”. Семантична структура політичних лінгвокультурем є дуже мінливою, оскільки мовні одиниці політичної культури часто характеризуються протилежними тлумаченнями у представників різних політичних сил.

Побутові лінгвокультури розглядаємо як мовні одиниці-знаки, що відображають повсякденне життя українців, у взаємодії з поняттям традиційної культури побуту. Вони представлені стійким шаром лексики та фразеології на позначення житла та інтер'єру українців, одягу, їжі, народних свят, та обрядів тощо. Найширше представлені в аналізованих текстах мовні одиниці лінгвокультурологічних полів „Домівка”, „їжа”, „Мовний етикет”.

У текстах української соціально-психологічної прозі першої половини ХХ століття помічимо відмінність у частоті вживання лінгвокультурем письменниками, а також домінування лексичних лінгвокультуремних одиниць над фразеологічними. Спорідненість у мовній оцінці дійсності авторами дозволяє твори І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука відносити до єдиного соціально-психологічного мегатексту.

У художніх творах лінгвокультури відзначаються поліфункціональністю. Визначення та аналіз їхніх функцій – етнокультурологічної, аксіологічної, образної, сакральносимволічної, текстотворчої, кумулятивної – узагальнює уявлення про сутність лінгвокультурем як мовно-культурного явища та стилістичної одиниці тексту.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки особливий інтерес викликають дослідження, присвячені вивченню мовних **ОДИНИЦЬ ЗНАКІВ** – лінгвокультурем. Наукові розвідки останнього часу розкрили методологію лінгвокультурологічного аналізу, який дає можливість вивчення мови національної культури у художньому твору та за особливостями його лексики, тропами. Водночас цікавим є питання впливу лінгвокультурем на формування авторського ідіостилю.

Реалізація поставлених дослідницьких завдань, поставлених на початку нашого дослідження, дозволяє зробити такі висновки.:

Ключовим поняттям лінгвокультурології є лінгвокультурема – мовна одиниця, яка вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні цінності, реалії тощо.

Лінгвокультурема перетинається з лінгвокультурним концептом, який вона вербалізує. Проте на відміну від концепту (когнітивно-лінгвістичного утворення) лінгвокультурема є одиницею лінгвокультурного простору мовосвідомості, вербальною репрезентанцією образу культурної інформації; одиницею мовної системи, що підлягає семантичному та лінгвокультурологічному аналізу.

Лінгвокультурні тексти зберігають та транслюють через лінгвокультуремні одиниці різні типи культурологічної інформації (загальнолюдську, національну та індивідуальну культуру мовної особистості автора). Знаковою з цього погляду є соціальнопсихологічна проза першої половини ХХ ст., яку розглядаємо на прикладах творів представників української діаспори, зокрема Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука. Мова їхніх творів характеризується багатством лексичних та фразеологічних лінгвокультурем, які об'єднуються навколо ключових концептів "людина" та "суспільство". Особливість вживання лінгвокультурем у соціальнопсихологічній прозі виявляється у поєднанні соціального, психологічного та культурного значеннєвого плану в їхній структурі, формуванні тропів соціально-психологічної семантики.

У розкритті глибинного змісту концептосфери "людина – суспільство", характерної для творів І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука, пріоритетними є соціальні, психологічні та екзистенційно-аксіологічні лінгвокультурні концепти ("людина", "народ", "громада", "родина", "душа", "дух", "серце", "доля") та їхні лінгвокультуремні вербалізатори, які відображають національне традиційне світобачення і авторське осмислення змін у житті народу, які відбувалися у першій половині ХХ ст. Проте їхній ступінь національної маркованості є різним (мінімальним – у загальнолюдських лінгвокультуремах універсаліях та максимальним – у специфічних лінгвокультуремах-лакунах).

Соціальні концепти та їхні лінгвокультуремні вербалізації займають одне з ключових місць у мові української соціально-психологічної прози, оскільки її надзавданням є відображення становища людини в суспільстві. Мовні одиниці, які вербалізують культурний зміст соціальних концептів у контексті, класифікуємо як соціальні лінгвокультуреми. До них відносимо лексичні та фразеологічні одиниці лінгвокультурологічних полів "людина", "народ", "грумада", "родина".

Під психологічними лінгвокультуремами розуміємо мовні одиниці, які вербалізують культурний зміст психологічних концептів у контексті. У творах І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука найчисленнішими є психологічні лінгвокультуремні одиниці на позначення духовних субстанцій – "дух", "душа", "серце", які утворюють власні лінгвокультурологічні поля, у межах яких протиставляються одними значеннями та перетинаються в інших. Найширше представлене лінгвокультурологічне поле "серце", пов'язане з кордоцентричністю світорозуміння українців.

Лінгвокультуреми "дух" та "душа" у соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. характеризуються інтертекстуальністю. Культурна насиченість їхнього значеннєвого плану зумовлена філософськими, міфологічними, релігійними та фольклорними уявленнями народу про дух та душу. Образно передають лінгвокультуреми психологічний стан героїв, їхнє внутрішнє "я", настрої, переживання, почуття.

Лінгвокультурологічне поле "дух" у художніх текстах представлене чотирма групами лінгвокультуремних одиниць: 1) лінгвокультуреми на позначення ментально-чуттєвих понять; 2) лінгвокультуреми на позначення міфологічних істот; 3) лінгвокультуреми на позначення екзистенційних понять; 4) лінгвокультуреми на позначення дії та ознак дії.

Контексти української соціально-психологічної прози першої половини ХХ ст. дозволяють виділити п'ять груп лінгвокультурем у межах лінгвокультурологічного поля "душа": 1) лінгвокультуреми, які актуалізують інформацію про душу як внутрішній простір; 2) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованих неістот; 3) лінгвокультуреми, які актуалізують етичні цінності; 4) лінгвокультуреми на позначення психічних, фізичних відчуттів людини, її реакцій на світ, інших людей, процеси, відносини; 5) лінгвокультуреми, пов'язані з екзистенційними категоріями буття "життя/смерть".

З позиції національного мовомислення представлена рецепція лінгвокультурного концепту "серце" в художніх картинах світу українських письменників. Її домінанта – лінгвокультурема "серце" – є основою для метафоризації та вербалізації емоційно-чуттєвої сфери людини: почуттів радості, любові, надії, віри, задоволення, болю, тривоги, страху, гніву; засобом образного слововживання. Серед лінгвокультуремних репрезентацій лінгвокультурологічного поля "серце" виділяємо чотири групи лінгвокультурологічних одиниць: 1) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованих неістот; 2) лінгвокультуреми на позначення просторових понять; 3) лінгвокультуреми на позначення екзистенційних понять; 4)

лінгвокультуреми на позначення емоцій, настроїв, переживань людини.

Лінгвокультурний концепт "доля" кваліфікуємо як екзистенційноаксіологічний, тобто такий, що відображає світоглядні цінності і буття людини та об'єктивується у мові в екзистенційно-аксіологічних лінгвокультурах. Різні семантичні значення у контексті закріплені за аксіологічноекзистенційними лінгвокультурами концепту "доля". Серед них є велика кількість оказіональних значень, що сформувалися внаслідок авторського осмислення традиційних властивостей поняття з позиції сучасної їм епохи. За типом лінгвокультурної семантики універсалія "доля" реалізується у таких групах лінгвокультурем: 1) лінгвокультуреми на позначення міфологічної істоти; 2) лінгвокультуреми на позначення персоніфікованої неістоти; 3) лінгвокультуреми на позначення аксіологічної категорії "щастя"; 4) лінгвокультуреми з просторово-часовим та екзистенційним значеннями.

Концептосфера "людина – культура" найширше представлена художньо-мистецькими, православнохристиянськими, політичними та побутовими лінгвокультурами. Із застосуванням компонентного аналізу, методів лінгвокультурологічного поля та лінгвокультурологічної інтерпретації виділено та описано ключові одиниці названих типів.

Художньо-мистецькі лінгвокультуреми – це мовні одиниці, що відображають мистецьке життя народу у взаємодії з художньою культурою. Вони формують лінгвокультурологічні поля. Найпоширенішими є такі: "декоративно-ужиткове мистецтво", "танцювальне мистецтво", "музичне мистецтво".

У межах лінгвокультурологічних полів лінгвокультуремні одиниці характеризуються різним рівнем національної конотації. Важлива роль в актуалізації їхньої національно-культурної семантики належить горизонтальному та вертикальному контекстам.

У православно-християнських лінгвокультурах, під якими розуміємо мовні одиниці, які відображають релігійне життя православних християн у взаємозв'язку із культурою народу, категоризується віровчення українців. У митців соціально-психологічної прози рецепція християнських лінгвокультурем представлена відповідно до поглядів на світ та людину в ньому у першій половині ХХ століття.

Українська релігійна мовна картина світу вербалізує не лише наднаціональний характер православного християнства, а й специфічні елементи цієї релігії, які функціонують у наївній картині світу українців, а лінгвокультурема поєднує у семантичній структурі ізоморфне та аломорфне значення. Серед православно-християнських лінгвокультурем в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. найчисленнішими є такі групи: "божества та пророки", "святі місця та просторові поняття", "календарні церковні свята та пости", "предмети релігійного побуту".

Під політичними лінгвокультурами розуміємо мовні одиниці, які відображають політичне життя нації у взаємозв'язку із культурою народу. У творах соціально-психологічної прози Г. Журби, І. Багряного, У. Самчука

політичні лінгвокультури відображають найзначніші політичні зміни в країні, зокрема повалення царської влади, революційний переворот, громадянську війну, утворення СРСР, Другу світову війну тощо. Ключовими є лінгвокультури лінгвокультурологічних полів "влада", "народ", "ворог народу", "державна", "СРСР (СССР)", "Україна".

Більшість лінгвокультурем існують також і в інших національних картинах світу, проте у політичній свідомості, культурі та мові українців вони набувають оригінальної категоризації, оцінки, додаткових культурних смислів.

Терміном "побутові лінгвокультури" називаємо мовні одиниці, які відображають повсякденне життя українців у взаємозв'язку з поняттям традиційної культури побуту. Вони репрезентують різні типи інформації про побутову національну культуру – архаїчну та сучасну.

У творах Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука лексичні та фразеологічні лінгвокультури відображають різні аспекти матеріального, громадського, сімейного побуту. Побутові лінгвокультури на позначення житла, одягу, їжі, напоїв, засобів переміщення, відпочинку, звичаїв, традицій, свят, людських стосунків, актуалізуючи фонову інформацію, знання про ритуальну та звичаєву культуру народу, окрім узуального значення, у художніх текстах набувають конотативного та символічного значення.

У текстах української соціальнопсихологічної прози першої половини ХХ ст. різною є динаміка вживання лінгвокультурем письменниками, неоднакове співвідношення лексичних та фразеологічних лінгвокультуремних одиниць. Твори І. Багряного, Г. Журби, У. Самчука формують єдиний соціальнопсихологічний мегатекст, об'єднаний спорідненістю оцінювання об'єктивної дійсності.

Етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральносимволічна, текстотворча, кумулятивна функції визначають сутність лінгвокультурем як мовно-культурних явищ та стилістичних одиниць тексту.

Лінгвокультурема є невід'ємним складником мови української соціальнопсихологічної прози першої половини ХХ ст., який віддзеркалює культурний досвід української нації та людства в цілому.

У перспективі подальших пошуків вбачаємо: 1) вивчення лінгвокультурем в українській мовній картині світу; 2) укладання словника лексичних та фразеологічних лінгвокультурем української соціальнопсихологічної прози першої половини ХХ ст.

У сучасній лінгвістиці активно розвивається лінгвокультурологія як синтезувальна та систематизувальна галузь знань мовознавчої науки, яка покликана виявити механізми взаємодії мовних та культурних факторів на прикладах різних мов та культур, виокремити культурно вагомий знак мови, що відображають специфіку світорозуміння певної мовної спільності, описати їх культурну семантику тощо. Філософсько-методологічним та психолінгвістичним підґрунтям розвитку лінгвокультурних досліджень є теоретичні доробки вчених про взаємозв'язок мови та культури, мови та мислення, які створили передумови для розвитку лінгвокультурології та

виділення її в самостійну галузь дослідження; запозичення понять з інших галузей знань (філософії – “антропоцентризм”, психології – “особистість”); домінування антропоцентричної парадигми; формування міждисциплінарних лінгвістичних напрямів – етнолінгвістики, лінгвокраїнознавства, когнітивної лінгвістики тощо.

Результати лінгвокультурних досліджень переконують, що лінгвокультурема – це мовний знак, який вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні цінності, реалії тощо. Лінгвокультуреми характеризуються різним ступенем національної маркованості: мінімальним - характеризується мовна універсалия, максимальним - лакуна, а тому їх аналіз у взаємозв'язку з ментальними утвореннями (концептами) дозволяє виявити співвідношення універсального та культурно-національного у лінгвокультуремі. Оскільки у національному контексті ступінь національної маркованості мовного знака розширюється, то якості оптимального матеріалу дослідження визначили лінгвокультуреми лексичного та фразеологічного рівнів мови у художніх текстах української соціально-психологічної прози I половини XX століття.

Лінгвокультуреми у соціально-психологічній прозі формуються навколо центральних концептів “особистість” та “суспільство”. Важливими конструкторами національно-мовної та індивідуально-авторських картин світу Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука є соціальні, психологічні, екзистенційно-аксіологічні концепти (“народ”, “громада”, “родина”, “людина”, “душа”, “дух”, “серце”, “доля”) та їх вербалізатори. Названі концепти відповідають поняттям, які є і в інших культурах, проте у вертикальному та горизонтальному контекстах соціально-психологічної прози I половини XX століття вони формують лінгвокультуреми, які отримують особливе осмислення у художньому мовленні письменників як носіїв національної культури.

Соціальні концепти та їх лінгвокультурні вербалізації займають центральне місце в українській соціально-психологічній прозі, оскільки їй надзавданням є відображення людини у суспільстві. Осмислення концепту “суспільство” як багаторівневої функціональної структури здійснюється шляхом встановлення взаємозв'язків між людиною як суб'єктом/об'єктом соціальних відносин та відповідними соціальними групами (народом, громадою, родиною).

Домінанти на позначення духовних субстанцій - психологічні концепти “душа/ дух” - утворюють власні лінгвокультурні поля, які протиставляються одними значеннями та перетинаються в інших. У тексті лінгвокультуреми характеризуються інтертекстуальністю. Культурна насиченість лінгвокультурем зумовлена філософськими, міфологічними, релігійними та фольклорними уявленнями народу про духовні субстанції та їхню сутність. Образно та символічно передається психологічний стан героїв, їхнє внутрішнє “я” за допомогою сполучення лексеми “душа” з іншими мовними одиницями, які деталізують та підсилюють вияв певного настрою, переживання, почуття, актуалізують та транслюють широкий спектр культурної інформації.

Загальнолюдська лінгвокультурема “серце” в художніх картинах світу українських письменників осмислюється з позиції національного мовомислення українського народу та авторської інтерпретації лексеми. Домінанта лінгвокультурного поля “серце” в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття є основою для метафоризації та вербалізації емоційно-чуттєвої сфери людини: почуттів радості, любові, надії, віри, задоволення, болю, тривоги, страху, гніву тощо. Додатково лексема “серце” осмислюється як засіб образного слововживання.

Лінгвокультурне поле “доля” широко представлене у творах письменників. Різні семантичні значення закріплено за ним у контексті. Серед них є велика кількість okazіональних значень, які сформувалися внаслідок авторського осмислення традиційних властивостей поняття під власним кутом зору і з позиції сучасної їм епохи.

Культурний простір української соціально-психологічної прози I половини ХХ століття конструюють національні лінгвокультуреми. Функціональні лінгвокультурні одиниці мовомислення Г.Журби, І.Багряного, У.Самчука за характером лінгвокультурної інформації поділяємо на художньо-мистецькі, православно-релігійні, політичні та побутові. У межах української лінгвокультури вони відображають світові та національні надбання.

Художньо-мистецькі лінгвокультуреми відображають мистецьке життя народу у взаємодії з художньою культурою. Вони містять інформаційні сегменти про різні види мистецтва. Найбільш продуктивними є лінгвокультурні поля “декоративно-прикладне мистецтво”, “танцювальне мистецтво”, “музичне мистецтво”. Лінгвокультурні одиниці полів характеризуються різним рівнем національної конотації, серед яких найбільш маркованими є лінгвокультуреми, виражені безеквівалентною лексикою. Важливу роль в актуалізації семантики лінгвокультурем належить горизонтальному та вертикальному контекстам.

Українське віровчення концептуалізується у православно-християнських лінгвокультуремах, які є стилістами конфесійного стилю та функціонують у художньому стилі як стилістично маркована лексика. У митців різних часових вимірів рецепція християнських лінгвокультурем представлена порізному відповідно до поглядів на світ та людину у ньому у певну епоху. Незважаючи на наднаціональний характер православно-християнства, у межах української культури з'являються специфічні елементи цієї релігії, за якими закріплюється національні засоби вербалізації.

Українська релігійна мовна картина світу вербалізує не лише запозичене християнське віровчення зі своїми обрядами, адаптоване до культури українського народу, але й залишки дохристиянських міфів, які функціонують у наївній картині світу українців.

Найбільш численними групами православно-християнських лінгвокультурем в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття є: “божества, пророки та святі”, “святі місця та просторові поняття”, “календарні церковні свята та пости”, “предмети релігійного побуту”. Поряд із ізоморфними значеннями, православно-християнські лінгвокультуреми містять аломорфні значення, у яких відображаються

національні риси віровчення українського народу.

Під політичними лінгвокультурами розуміємо мовні одиниці, які відображають політичне життя нації у взаємозв'язку із культурою народу та категоризуються у словах, словосполученнях, фразеологізмах тощо, які відносяться узуально чи okazіонально до політичної сфери комунікації.

У творах прозаїків соціально-психологічної прози - Г.Журби, І.Багряного, У.Самчука - дії змальовуються на фоні політичних змін в країні: повалення царської влади - революція - громадянська війна - утворення СРСР - II Світова війна. У текстах актуалізуються лінгвокультурами, які відображають лінгвокультурну ситуацію I половини XX століття і співвідносяться з найзначнішими для політичної сфери поняттями.

До ключових лінгвокультурем політичної сфери у соціально-психологічній прозі I половини XX століття відносимо такі: "воля", "влада", "народ", "ворог народу", "держава", "СРСР", "Україна" тощо.

Названі поля та концепти існують в національних картинах світу інших народів, проте кожна мова представляє оригінальну категоризацію та оцінку політичної дійсності.

У соціально-психологічній прозі I половини XX століття політичні лінгвокультурами виконують важливу інформаційну та текстотворчу функції. Більшість з них є актуальними і в інший час і в іншій культурі. Проте в політичній свідомості та культурі українців вони набули додаткових культурних смислів.

Введення поняття "побутові лінгвокультурами" дає можливість аналізувати мовні одиниці, які відображають повсякденне життя українців у взаємозв'язку з поняттям традиційної культури побуту. Вони вербалізують інформацію про елементи традиційної побутової культури українського народу: про ті, які зникли, архаїзувалися і ті, які органічно влилися в сучасну культуру і літературну мову.

У творах Івана Багряного різні сторони побуту представлені численною лексикою та фразеологізмами традиційно-побутової культури, які відображають не лише побутове життя українців на етнографічній території, але й за її межами. Культурно-побутовий колорит доби відображають мовні одиниці на позначення понять та предметів матеріального, громадського, сімейного побуту, зокрема житла, одягу, їжі, напоїв, транспорту, відпочинку, звичаїв, традицій, свят, людських стосунків тощо. Побутові лінгвокультурами, окрім узуального номінативного значення у мовленнєвому контексті набувають конотативного та символічного значення, у зв'язку з актуалізацією фонові інформації, ритуальної та звичаєвої культури народу.

Дослідження формул мовного етикету українців у лінгвокультурному аспекті розкриває їх національну специфіку, визначає зв'язок з явищами культури українського народу, окреслює лінгвокультурну ситуацію I половини XX століття.

У парадигмі мовомислення прозаїків української соціально-психологічної прози I половини XX століття лінгвокультурами функціонують відповідно до індивідуальних пріоритетів автора. Спорідненість ідейнотематичного задуму

творів І.Багряного, Г.Журби, У.Самчука позначається і на лінгвокультурних одиницях текстів, хоча досить часто вони по-різному осмислюються письменниками. У художніх творах лінгвокультуреми виконують декілька функцій одночасно, серед яких основними є такі: етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральносимволічна, текстотворча, кумулятивна.

Вербалізовані у тексті мовні знаки – лінгвокультуреми та їх інформаційні сегменти відображають сутність творчої особистості письменника, адже за кожним знаком твору стоїть автор, його філософсько-естетична, творча когніція. На основі глибокого пізнання життя митець виробив власні прийоми відображення дійсності мовними засобами у літературно-художньому світі. Індивідуальні пріоритети письменника у номінативному та образному використанні лінгвокультури зумовлені авторським психосоціотипом.

Центральна ідея творів підпорядкована зображенню українського світу. Цьому підлягають і лінгвокультуреми, які характеризуються різноманітними способами представлення їх в контексті: номінаціями, тропами, цитатами, ремінісценціями тощо.

Показовим для Івана Багряного є художньо-словесне моделювання українського світу інтелігенції, на відміну від Г.Журби та У.Самука, які відображають світобачення селянина.

Лінгвокультурний словник мовотворчості Івана Багряного віддзеркалює внутрішній та зовнішній світ людини в мовно-національному вираженні та сприйнятті. У досліджуваних текстах переважають лінгвокультуреми, що розкривають внутрішній світ людини. Вони набувають індивідуалізованого мікрозначення. У тексті вони створюють образ сучасника в умовах лінгвокультурної ситуації доби.

Отже, лінгвокультурема в українській соціально-психологічній прозі I половини ХХ століття виступає мовним знаком, який характеризується національно-культурною забарвленістю абсолютною чи частковою у поєднанні із наднаціональною інформацією. Лінгвокультурема поза контекстом розглядається як одиниця мовної системи, що підлягає семантичному та лінгвокультурологічному аналізу. У контексті вона виступає одиницею тексту - концептотемою з тематичною інформацією тексту, може вербалізуватися кількома одиницями і потребує при лінгвокультурологічному аналізі врахування горизонтального та вертикального контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Медвідь Н. С. Семіотичний підхід до лінгвокультури, методологія та методи її дослідження // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І.Мартінова.- Черкаси, 2008. – Вип. 6. – 322 с. – С.263-268.
- Актуальні питання розвитку української мови: Посібник для магістрантів / В. Д. Ужченко. – Луганськ, 2005. – 146 с.
- Антофійчук В. Трансформація образу Іуди Іскаріота в українській літературі ХХ ст. / В. Антофійчук // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 53–58.
- Апресин Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
- Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 26–48.
- Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
- Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. / Под. ред. В. Н. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 268–280.
- Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж, 1996. – 298 с.
- Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать / М. Балаклицький // Багряний І. Вибрані твори / Упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 5–41.
- Балаклицький М. “Нова релігійність” Івана Багряного / М. Бацевич. – К.: Смолоскип, 2005. – 169 с.
- Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлювань) / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 15–26.
- Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів, 2003. – 357 с.

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / С. Ф. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
- Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / С. Ф. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
- Бачинин В. А. Культурема / В. А. Бачинин // Бачинин В. А. Культурология: Энциклопедический словарь. – СПб: Из-во Михайлова В. А., 2005. – С. 129.
- Безпечний І. Теорія літератури / І. Безпечний. – Торонто, Канада: Молода Україна, 1984. – 304 с.
- Беккер Й.-М. Отражение социалистической культуры в лексике советского периода / Й.-М. Беккер // Славянские языки в свете культуры: Сборник научных статей. – М.: ООО “А Темп”, 2006. – С. 87–98.
- Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття (монографічне дослідження) / І. Бетко. – Zielona Gora – Kijow, 1999. 318
- Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
- Бельчиков Ю. А. О культурном коннотативном компоненте лексики / Ю. А. Бельчиков // Язык: система и функционирование: Сборник научных трудов. – М.: Наука, 1988. – С. 30 – 35.
- Бибик С. Побутовизми і знаково-символічна система мови прози І.Квітки Основ'яненка / С. Бибик // Культура слова. – Вип.. 63. – К., 2003. – С. 6 – 12.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту. – Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство. – 1998. – 1523 с.
- Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
- Братусь М. Ф. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (за творами Івана Багряного) / М. Ф. Братусь // Дивослово. – № 5. – 2001. – С. 14–15.
- Братусь М. Ф. Структура, семантика і стилістичні функції епітета в художній прозі Івана Багряного: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Братусь Марія Феліксівна. – Київ, 2002. 183

- Бугаева И. В. Праздники в России: концепт и культураема [Электронный ресурс] // Вопросы теории и практики русского языка. Доклады II Международной конференции / Отв. ред. Р. Наранцэцэг. – Уланбатор, 2006. – Режим доступа: [http:// www.bugaevaiv@mail.ru](http://www.bugaevaiv@mail.ru)
- Будняк Д. Тріада: етнос – мова – культура слов'ян / Д. Будняк. – К.: Вид. дім Дмитра Бугаро, 2003. – 132 с.
- Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. О. Булашев. – К., 1992. 546
- Бурвикова Н. Д. Воспроизводимые сочитания слов как лингвокогнитивная терминологическая проблема / Н. Д. Бурвикова, В. Г. Костамаров // Филологические науки. – 2006. – № 2. – С.45–53.
- Бусурина Е. В. Лингвокультурема “дурак” в русской языковой картине мира: дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Бусурина Катерина Вадимовна. – Санкт-Петербург, 2004. – 209 с.
- Бухонкина А. С. Типы асимметрии культурам (на материале французского и русского языков) [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20. "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / А. С. Бухонкина. – Волгоград, 2002. – 23 с. – Режим доступа: [http:// ruslan.ksu.ru/referat/734108.pdf](http://ruslan.ksu.ru/referat/734108.pdf).
HYPERLINK "<http://ruslan.ksu.ru/referat/734108.pdf>"
" <http://ruslan.ksu.ru/referat/734108.pdf>
- Васейко Ю. С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору: дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Васейко Юлія Святославівна. – Київ, 2004. 218
- Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 260 с.
- Вежбицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов / А. Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
- Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 1999. – 780 с.

- Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
- Верещагин Е. М. К проблеме объекта и объема лингвострановедения / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Теория и практика преподавания русского языка и литературы. Роль преподавателя в процессе обучения: Доклады совет. делегации на IV конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1979. – С. 34–64.
- Верещагин Е. М. Язык и культура:
Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
- Весна Т. В. Ідеологічний та національно-культурний компоненти в семантичній структурі (на матеріалі франко-і російськомовної преси 90х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Т. В. Весна. – Одеса, 2002. – 19 с.
- Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Х. К. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
- Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
- Воркачев С. Г. Концепт Счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Вокарчев // ИАН. – 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47–58.
- Воркачев Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–65.
- Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография / В. В. Воробьев – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
- Воробьев В. В. О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ. –Братислава, 1999: Доклады и сообщения российских ученых. – М.: Лев Толстой, 1999. – С. 96–117.
- Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнограф. нарис / О. Воропай; худож.- оформлювач Л. Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фаліо, 2007. – 508 с.
- Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М., 1987. – 458 с.

- Галайчук В. Лексичні одиниці мікросистеми
“Рослини” в українських фольклорних текстах:
автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.
філол. наук: – Львів, 2004. – 21 с.
- Галич О. Теорія літератури: Підручник / О. Галич О.,
В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича.
– К.: Либідь, 2001. – 448 с.
- Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І.
Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. –
360 с.
- Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Космо-
Психо-Логос / Г. Д. Гачев. – М.: Прогресс, 1995. –
479с.
- Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин
світу / І. О. Голубовська. – К.: Лотос, 2004. – 284 с.
- Голубовская И.А. Этно-психологический компонент
семантики слова и подходы к его
исследованию / И. А. Голубовская // Мова и
культура. – К.: Вид. дім Дмитра Бугаро, 2001. –
Вип. 3. – Т. 3. – С. 32–37.
- Голубовська І. Воля, доля, лихо як семантичні кванти
українського культурного простору / І.
Голубовська // Мова і культура. – К.: Вид. дім
Дмитра Бугаро, 2002. – Вип. 5. – Т. 2. – Ч. 1. – С.
55–66.
- Голубовська І.О. Душа і серце в національно-мовних
картинах світу (на матеріалі української,
російської, англійської та китайської мов) / І. О.
Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. –
С.40–47.
- Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної
свідомості: автореф. дис. на здобуття наук.
ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.15 " / І.
О. Голубовська. – К., 2004. – 39 с.
- Голубовська І. О. Методологія дослідження
національно-мовних картин світу в рамках
культурно-філософської наукової парадигми / І. О.
Голубовська // Мова і культура. – К.: Вид. дім
Дмитра Бугаро, 2002. – Вип. 5. – Т. 5. – С. 64–71.
- Голубовська І. О. Про національно-мовну образність
при перекладі / І. О. Голубовська // Мова та
історія. – К., 1998. – Вип. 33. – С. 3–6.
- Грицик Н. Коди національного мовомислення у
поезії О.Олеся / Н. Грицик // Лінгвостилістика:

- об'єкт - стиль, мета - оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко. – К., 2007. – С. 240–245.
- Гришко В. Незгасна віра в людину / В. Гришко // Багряний І. Вибрані твори / Упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 579–599.
- Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – К., 1908. – Т. II: 3 – Н. – 573 с.
- Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М., 1984. – 428 с.
- Гуревич П. С. Философия культуры / П. С. Гуревич. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
- Гусейнов Г. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х / Г. Гусейнов. – М.: Три квадрата, 2003. – 272 с.
- Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник / Г. В. Дворецька. — [2-ге вид.]. — К.: КНЕУ, 2002. — 472 с.
- Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Львів, 1999. – 317 с.
- Диброва Е.И. Современный русский язык. Анализ языковых единиц / Е. И. Диброва – М.: Дрофа, 1995. – 184 с.
- Дорошевич О. Історія української літератури / О. Дорошевич. – [2-е вид.] – Х., 1926. – 427с.
- Дроздова Стелла Олександрівна. Концепт “Влада” у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 " / С. О. Дроздова. — Днепропетровськ, 2004. — 20 с.
- Етимологічний словник української мови: У 7 томах / [ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1982. – Т 1. – 623 с.
- Етимологічний словник української мови: У 7 томах / [ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т 2. – 618 с.
- Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К., 1999. – 260 с.
- Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко – К., 1987. – 247 с.

- Єрмоленко С. Я. Мова в культурі народу (план-проспект) / С. Я. Єрмоленко, Т. А. Харитонova, О. Б. Ткаченко, Г. М. Яворська, В. А. Ткаченко, А. М. Шамота // Мовознавство. – 1998. – № 4/5. – С. 3–17.
- Єщенко Т. Характеристика мовних особистостей українських поетів-девяностівців / Т. Єщенко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 245–252.
- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
- Жайворонок В. В. Мовні знаки культури: спроба лексикографічного опису / В. В. Жайворонок // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 92–101.
- Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
- Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53
- Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мов) / О. В. Забуранна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55–59.
- Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М., 1991. 675 с.
- Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / В. В. Иванов, Т. В. Гамкрелидзе. – Тбилиси, 1984. – 741 с.
- Іванова Л. П. Кавказ в русском языковом сознании XIX – XX столетий / Л. П. Іванова. – К.: Изд. Дом Дмитрия Бураго, 2004. – 110 с.
- Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині

- світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Іващенко. – К.: Вид . Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
- Іващенко В. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня .. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. Іваненко. — К., 2007. — 34 с.
- Іларіон, митрополит (Огієнко І. І.) Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон, митрополит (І. І. Огієнко). – К., 1992.–278
- Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. – Кн. 1: Перша половина ХХ століття. Підручник / За ред. В. І. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 464 с.
- Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 1: (1910-1930ті роки): Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончик. – К.: Либідь, 1993. – 550 с.
- Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн.. 2. Ч.1: 1940ві – 1950ті роки: Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1994. – 368 с.
- Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. У двох книгах. Книга 1: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. Д. Гнідан – К.: Либідь, 2005. – 428 с.
- Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб: Пертрополис, 1996. – 416 с.
- Калашник В. Фольклоризм як знак національної культури й його рецепції в новітній українській поезії / В. Калашник, М. Філон // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007 . – С.433–438.
- Калениченко Н. Л. Українська проза початку ХХ ст. / Н. Л. Калениченко. – К.: Наукова думка, 19 . – 447 с.
- Каленюк С. О. Вживання лексеми “Бог” у романах “Волинь”, “Марія” Уласа Самчука / С. О. Каленюк // Ну що б, здавалося, слова... (На пошану доктора філологічних наук, професора Надії Миколаївни Сологуб).– К., 2005. – С. 49–52.
- Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура

- та стилістичні функції: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / . – Київ, 2007. 289
- Каленюк С. О. Сільськогосподарська лексика творів Уласа Самчука / С. О. Каленюк // Ономастика і апелятиви, випуск 23. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 30–38.
- Каленюк С. О. Функціонування власних назв у творах Уласа Самчука / С. О. Каленюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: Філологічні науки. Теоретична і практична поетика. Випуск 14. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2007. – С. 44–54.
- Калугина Т. В. Аспекти изучения христианских лингвокультурем [Електронний ресурс] / Т. В. Калугина // Изучение языка в аспекте проблем лингвокультурологии С. 107 – 109. – Режим доступу: // <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp44/kr> www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp44/kr
- Каракуця О. М. Лінгвокультурологічний аналіз фразеологізмів із компонентом душа / О. М. Каракуця // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ. – 2001. – Вип. 6. – С. 72–79.
- Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом душа (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурний аспекти: :дис. Канд. філол. наук: – Х., 2002. – 212 с.)
- Карасик В. И. Культурне доминанти в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. Сб. науч. трудов. – Волгоград – Архангельськ: Перемена, 1996. – С. 3–16.
- Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002. – 168 с.
- Карасик В. И. Лингвокультурологический концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с.
- Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 216 с.
- Картунов О. В. Вступ до етнополітології / О. В. Картунов. — К., 1999. —

- 369 с.
- Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів, 2002. – 185 с.
- Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К., 2001. 237
- Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань / О. Ковальчук // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 38–40.
- Кодак М. Психологізм соціальної прози / М. Кодак. – К.: Наукова думка, 1986. – 163 с.
- Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / В. В. Колесов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 299 с.
- Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія / В. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
- Кононенко В. І. Етнолінгводидактика: національно-культурні цінності (навчально-методичні рекомендації) / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ, 1997. – 52 с.
- Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. Збірник статей / В. І. Кононенко. – Київ – ІваноФранківськ, 2002. – 460 с.
- Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – ІваноФранківськ: Плай, 1996. – 272 с.
- Кононенко В. І. Українство в українській символіці / В. І. Кононенко // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С. 229–234.
- Кононенко П. Рідне слово: Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / П. Кононенко. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
- Костомаров В.Г. Родной язык и другие языки / В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова // Русский язык в национальной школе, 1990. – № 9. – С. 3 – 8.
- Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров; [упоряд., приміт. І.П.Бетко, А.М. Полотай; вст. ст. М.Т.Яценка]. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
- Кошарная С. А. В зеркале лексикона: Введение в лингвокультурологию / С. А. Кошарная – Белгород: Изд-во Белгородского гос. университета

- , 1999. – 142 с.
- Кошарная С. А. Лингвокультурологическая реконструкция мифологического комплекса “человек-природа” в русской языковой картине мира: дис. доктора филол. наук: 10.02.01 / Кошарная Светлана Алексеевна. – Белгород, 2003. – 467 с.
- Кравченко-Дондза О. Е. Художні і структурні особливості мови західноукраїнської прози 20-х років ХХ століття / О. Е. Кравченко-Дондза // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 33–37.
- Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні і текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.): дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / . –К., 2005. – 216 с.
- Краснобаєва-Чорна Ж. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурний вектори) / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії. –2006. –Випуск 14. – С. 27–30.
- Кривавич Д. П. Українське мистецтво / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2003. – Ч. 1. – 539 с.
- Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М., 1997. – 294 с.
- Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине ХХ в. / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 в. – М., 1995. – С. 212 – 214.
- Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрат, Л. Г. Лузина; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
- Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М, 1991. – 214 с.
- Кузнецов Л. М. Этнолингвистика / Л. М. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь / [ил.ред. В. Яйцева]. –М., 1996 – С. 624–625.
- Кузнецов Ю. Б. Психологізм української прози початку ХХ ст. / Ю. Б. Кузнецов // Українська мова в школі. – 1991. – №2. – С. 30–35.
- Купина Н. А. Тоталитарный язык / Н. А. Купина. – Екатеринбург-Пермь, 1995. – 428 с.

- Лайонз Дж. Лингвистическая семантика.
Введение / Дж. Лайонз – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 306 с.
- Левченко Е. Украинская концептосфера и симболярій (лінгвокультурологічний аспект) / Е. Левченко // Славянские языки в свете культуры: Сборник научных статей. – М.: ООО “А Темп”, 2006. – С. 49–66.
- Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2003. – № 490. – С. 105–113.
- Литвиненко Т. “Сад Гетсиманський” Івана Багряного як твір доби неоміфологізму / Т. Литвиненко // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 5. – С. 39–47.
- Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология./ [под ред. проф. В.П.Нерозняка]. – М.: Akademia, 1997. – С. 280–287.
- Лихачев Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев. – М.: Искусство, 2000. – 440 с.
- Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
- Лосев А. Д. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Д. Лосев. – М., 1976. – С. 65.
- Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М., 1992. – 278 с.
- Ляпин С. Х. Концептологія: к становленню похода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды. – Архангельськ., 1997 – Вып. 1. – С. 11–35.
- Мануйлова Н. Штампы тоталитарного языка в современной русской прозе / Н. Мануйлова. – М, 1993. – 274 с.
- Марусяк М. Компоненти змістової структури концепту “особистість” В. Стефаника як складника етнокультури / М. Марусяк.// Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 445–451.

- Масенкіс Ю.Л. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії / Ю. Л. Масенкіс, М. В. Якименко. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
- Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
- Маслова Т. Фразеологічна експлікація концепту “людина” (на матеріалі ареальної фразеології) / Т. Маслова // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко]. – К., 2007. – С. 198–202.
- Мацько Л. І. Мова є мистецтво... (О.О.Потебня) / Л. І. Мацько // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко]. – К., 2007. – С.56-60.
- Мацько Л. І. Біблійні джерела стилістики / Л. І. Мацько // Питання стилістики української мови: Зб. наук. праць. – К., 1997. С 74–79.
- Мацько Л. І. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; [за ред. Л. І. Мацько]. – К.: Вища шк., 2003. – 462с.
- Медведев Ф. Українська фразеологія: Чому так ми говоримо / Ф. Медведев. – [2-ге вид., стер.]. – Х.: Вища шк., 1982. – 231 с.
- Медвідь Н. С. Індивідуально-авторська картина світу та засоби її вираження у художньому творі / Н. С. Медвідь // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – К.: Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 2. – С. 28–30.
- Медвідь Н. С. Лінгвокультурна репрезентація мовної універсалії “людина” у творчості Івана Багряного / Н. С. Медвідь // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 382 – 384. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2008. – 340 с. – С. 250–253.
- Медвідь Н. С. Проблема статусу лінгвокультурології у мовознавстві / Н. С. Медвідь // Наука і сучасність: Збірник наукових праць

- Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Том 59. – К.: Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 212 – 217.
- / Н. С. Медвідь [в] – –. Медвідь Н. С. Формули мовного етикету у лінгвокультурному аспекті (на матеріалі прозових творів Івана Багряного) / Н. С. Медвідь // Наукові записки. – Випуск 75 (4). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 364 с. – С. 246 – 250.
- Мелешко В. Особливості прочитання роману І. Багряного “Сад Гетсиманський” / В. Мелешко, П. Хропко // Збірник наукових праць ПДПУ. Серія “філологічні науки”. – Полтава, 1999. – вип. 2 (6). – С. 33–44.
- Міфи України. За кн. Георгія Булашева “Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях”. / Пер. Ю. Буряка. – К.: Довіра, 2003. – 383 с.
- Мовна У. В. Традиційно-побутова культура Галичини на сторінках львівської преси 1811 – 1848 рр.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія”/ У. В. Мовна. – Львів, 2000. – 17 с.
- Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – [2-е вид]. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
- Овчарова Г. Б. Опыт лингвокультурологического исследования современной русской политической речи: дис. канд. филол. наук. – Краснодар, 2001. 258
- Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Є. Онацький. – БуеносАйрес, 1957–1959. – 2148с.
- Опарина Е. О. Лингвокультурология: Методические основания и базовые понятия [Электронный ресурс] / Е. О. Опарина. – Режим доступа: [HYPERLINK "http://www.russian.slavica.org/article506.html"](http://www.russian.slavica.org/article506.html) <http://www.russian.slavica.org/article506.html>.
- Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко; [перед. Марії Зубрицької]. – К.: Вид-во Соломія Павличко “Основа”, 2002. – 679 с.
- Пивоваров М. П. Майстерність психологічного аналізу (Роман “Повія” Панаса Мирного) / М. П. Пивоварова. – К., 1960– 164, с.

- Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово: Графика, 2004. – 386 с.
- Пименова М. В. Концепт как основная единица ментальности [Электронный ресурс] / М. В. Пименова // Русский язык: исторические судьбы и современность. Материалы II Международного конгресса русистов-исследователей. – М.: МГУ, 2004. – Режим доступа: [phht:// www.philol.msu.ru/~rlc2004](http://www.philol.msu.ru/~rlc2004).
- Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997. — 718 с.
- Політологія / [за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського]. — К.: Вища шк., 1998. — 372 с.
- Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 1999. – 148
- Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропоцентрической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры. – 1999. – 336 с. – С. 25–33.
- Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня, [сост. И. В. Иванько, А. И. Колодная]. – М.: Искусство, 1976. – 524 с.
- Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Х.: Мирный труд, 1913. – 495 с.
- Потебня О. О. Актуальні питання мови та культури: Зб. наук. праць / [ред. кол. Б. М. Ажнюк, В. М. Бріцин та ін]. – К., 2004. – 368 с.
- Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации): Монография / И. В. Привалова. – М.: Гнозис, 2005. – 472 с.
- Прохорова С. М. Национально-культурный компонент и когнитивная лингвистика / С. М. Прохорова // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы II Международной научной конференции 7–9 апр. 1999 г., Минск: В трех частях. – Минск: БГУ, 1999. – Ч. 1. – С. 4–7.
- Радзієвська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору та руху / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1997. – № 4/5. – С.

17–26.

- Радзівєвська Т. В. Сумління і совість крізь призму української мови / Т. В. Радзівєвська // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 31–39.
- Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. О. Рахилина // ИАН. Серия литературы и языка. – Т. 59, 2000. – № 3. – С. 3–14.
- Релігієзнавчий словник / [за ред. професорів А. Колодного і Б. Ломовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
- Рудакова А. В. Методика описания содержания концепта БЫТ в русском языке / А. В. Рудакова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – С. 121 – 126.
- Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навчальний посібник / О. П. Рудницька. – К.: ЕксОб, 2000. – 208 с.
- Русанівський В. М. Мова химерного роману / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 3–21.
- Савченко З. Біблійно-християнські мотиви та образи в романі “Сад Гетсиманський” / З. Савченко // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 57–61.
- Саєнко В. П. Поетична культурологія Ліни Костенко / В. П. Наєнко // Актуальні проблеми літературознавства. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1998. – Т. 3. – С. 80–90.
- Самусенко О. М. Втілення міфопоетичної картини світу в художніх текстах та їх телеверсіях: образ води і вогню / О. М. Самусенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2001. – Вип. 10. – С. 25–28.
- Сварог В. Про мертве і про живе / В. Сварог // Нові дні. – 1958. – Ч. 100. – С. 6–11.
- Світ Івана Багряного. За матеріалами обласної науково-практичної конференції. Чернігів, вересень 1996 року. – Чернігів, 1996. – 58 с.

- Селеванова Е. А. Когнитивная ономазіологія / Е. А. Селіванова. – К., 2000. – 198 с.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічний енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
- Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
- Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси, 2004. – 276 с.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; [перевод с англ.; под ред. А. Е. Кубряка]. – М., 1993. – 614 с.
- Синицька Н. Характерні ознаки інтелектуальної прози / Н. Синицька // Слово і час. – 2003. – № 11. – С. 75–80.
- Скляревская Г. Н. Словарь православной культуры / Г. Скляревская. – СПб, 2001. 832
- Словник символів культури України / [за загал. ред. В. П. Коцура, О. І. потапенко, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіді]. – [3-е вид.]. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с.
- Слухай (Молотаєва) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н. В. Слухай (Молотаєва). – К., 1995. – 486 с.
- Слухай (Молотаєва) Н. В. Міфопростір художнього тексту: етноміфологеми Т.Шевченка у логіко-лінгвістичному аспекті / Н. В. Слухай (Молотаєва) // Ритуально-міфологічний підхід до інтерпретації літературного тексту: Зб. наук. праць. – К., 1995. – С. 11–21.
- Слухай Н. В. Міфопоетичний словник східних слов'ян / Н. В. Слухай (Молотаєва) – Сімферополь: Кримське дер. навч.-педаг. вид-во, 1999. – 120 с.
- Соколовский М. Г. Западноевропейский роман эпохи Просвещения. Проблемы типологии / М. Г. Соколовский. – Киев – Одесса: Вища школа, 1983. – 129 с.
- Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. Сологуб // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43–47.
- Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.

- Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
- Степанова М. А. Психологическое лицо литературы / М. А. Степанова // Вопросы психологии. – Май–июнь. – 2000. – С. 109–122.
- Тарнавський О. Творчість Івана Багряного – одісея людини над прірвою / О. Тарнавський // Тарнавський О. Відоме й позавідоме / [вступ. ст. О. Бурячківського; упор. М. Коцюбинської]. – К.: Час, 1999. – С. 362–370.
- Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры. – 1999. – 336 с. – С. 13–24.
- Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 288 с.
- Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 262 с.
- Тищенко О. В. Обрядовая семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко. – К.: Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2000. – 236 с.
- Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А. О. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
- Ткаченко М. Наративні моделі українського письменства / М. Ткаченко. – Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
- Тлумачний словник сучасної української мови / [укладачі Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко; за ред. доктора філологічних наук, проф. В. С. Калашника]. – Х.: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
- Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии та етнолінгвістике / Н. И. Толстой. – М.: Индрик, 1995. – 512 с.
- Томашевський Б. В. Теорія літератури. Поетика: Учеб. Пособие / Б. В. Томашевський. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
- Тульчинська Н. М. Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора

- Тютюнника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / Н. М. Тульчинська. – Дніпропетровськ. — 2002. – 16 с.
- Тхорик В.И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: Учебное пособие / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – М.: ГИС, 2005.– 243 с.
- Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: дис. доктора філол. наук: – Луганськ, 1994. – 453 с.
- Ужченко В. Д. Мікрофразеологізми в контексті загальномовної фразеології та етнокультури / В. Д. . // Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / Відп.ред. В.Німчук. – К.: Пульсари, 2002. – С.189 – 193.
- Ужченко В.Д. Слова-символи в народній фразеології // Українське мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 14-21.
- Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
- Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис. канд. філол. наук. – Луганськ, 2000.– 248 с.
- Україна в словах: Мовоукраїнознавчий словник-довідник: навч. посіб. для учнів ЗОШ, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає українську мову / Упоряд. і кер. авт. кол. Н.Данилюка. – К.: ВЦ "Просвіта", 2004. – 704 с.
- Українська радянська енциклопедія. – К., 1982. – Т.8. – С. 427.
- Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
- Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и формирование языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С.108 – 140.
- Фащенко В. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії.– Одеса: Маяк, 2005. – 640 с.

- Филкова П. Диахронический аспект лингвокультурологии. – В: VIII Международный симпозиум МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века. Велико Тырново, 2002, 32-40.
- Филкова П. Сопоставительная лингвокультурология (проблемы и задачи). // HYPERLINK "<http://www.russian.slavica.org/article507.html>" <http://www.russian.slavica.org/article507.html>
- Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Франко І. Збір. Творів: У 50ти т.- Т 41. – С.526-535.
- Франко І. Принципи і безпринципність // Франко І. Збір. Творів: У 50ти т. – Т.34. – С.363- 368.
- Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навч. посібник / Упоряд. П.М.Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С. 116 -132.
- Гайдеггер М. Исток художественного творения // Работы и размышления прошлых лет. – М., 1993 – С. 144-165.
- Хроленко А.Т. Лингвокультуроведение / Региональный открытый социальный институт. – Курск: Из-во РОСИ, 2001. – 180 с.
- Хроленко А.Т. Теория языка. – Курск: Из-во КГПУ, 2002. – 322 с.
- Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2007. — 20 с.
- Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учеб. пособие / А.П.Чудинов. 2-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 256 с.
- Чулкина Н.Л. “Вещный мир” повседневности как объект лингвокультурологии // Русский язык и культура (изучение и преподавание): Сборник. – М.: ЭКОН, 2000. – С.105-106.
- Шевнюк О.Л. Культурологія. Навчальний посібник/ О.Л. Шевнюк.- К., 2004.- 214 с.
- Шевченко М.В. Семантичний та текстотворний потенціал лінгвокультурем в українському поетичному мовленні: Дис. канд. філол. н.: 10.02.

01. / Київс. нац. унт ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 218 с.
- Шевчук М. “Вічний” сюжет у національних шатах // Суспільствознавчі науки та відродження нації. – Кн. 1. – Луцьк, 1997. – С. 117-119.
- Шейгал Е.И., Буряковская В.А.
Лингвокультурология: Языковая репрезентация этноса: Учеб.-метод. пособие к спецкурсу для студ. фак-тов иностр. яз./ Сост. Е.И.Шейгал, В.А. Буряковская. – Волгоград: Перемена, 2002. – 178 с.
- Шкатова Л.А. Принципы и методика лингвокультурологического анализа // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: Тез. Междунар. науч.-практ. конф. Челябинск, 7-9 дек.2001г. / Под ред. Е.А.Азнамеевой; Челяб. гос. ун-т. – Челябинск, 2001. – С.14.
- Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: АртЕк, 1998. – С.191-192.
- Шугай О. Іван Багряний або Через терни Гетсиманського саду. – К.: Рада, 1996. – 480 с.
- Шумило Н.М. Під знаком національної самобутності. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.
- Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. -М., 1997.462
- Юрияк А. Літературні жанри. Ч.ІІ. Повість. Поема. Драма. – Каліфорнія, 1979. – 362 с.
- Яворская Г.М. О концепте “дом “ в украинском языке// Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: Сб. статей в честь Н.Д.Арутюновой / Отв. ред. Ю.Д.Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. - С. 716727.
- Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) // Мовознавство. - 1999. - № 2/3. – С .43-49.
- Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. — К. : Ін-т мовознавства ім.О.О.Потебні, 2000. — 286 с. — Бібліогр.: С. 257-285.
- Якобсон Р. Работы по поэтике: Переводы. – М, 1987. – 319 с.
- Keesing R.M. Radical cultural difference. Antropology's myth ? // Language contact and language conflict. –

- Amsterdam-Philadelphia, 1994. - P. 3 - 23.
- Matuszewski I. Slowaski i nowa sztuka. (Modernizm). - Warszawa, 1911.- 274 с.
- Медвідь Н.С. Мова соціально-психологічної прози як джерельна база лінгвокультурологічного дослідження // Філологічні науки: Збірник наукових праць. - Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. - С.92-97.
- Мацько Л.І. Теоретичні засади лінгвокультурологічного аналізу тексту // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови: Зб. наук. праць. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. - Випуск 3, книга 2. - С. 311-322.
- Біляїв В. "На неокраїнім крилі...". - Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. - 348 с.
- Голубець М. Післяслово (Про Галину Журбу) // Дзвін. - 1994. - № 10. - С.64
- Погребенник Ф. Мемуари Галини Журби (про літературне життя Києва) // Визвольний шлях. 1999. - листопад. - Кн.11 (608). - С.1469-1472
- Тихий сум Галини Журби // Дзвін. - 1990. - № 1 (543). - січень. - С.34- 35.
- Зленко Г. Довкола першої книжки Галини Журби // Кур'єр Кривбасу. - 1997. - № 83-84. - серпень. - С. 114 - 117
- Логвиненко О. Між заходом сонця та сходом місяця пішла в "похід життя" Галина Журба // Літературна Україна. - 2000. - 9 листопада. - с.8
- Журба Галина // Енциклопедія українознавства. Т.2. Словникова частина / За ред. проф. В. Купйович.- Л.: Молоде життя, 1993. - С.702
- Журба Галина // Українська літературна енциклопедія / За ред. І.О.Дзеверін. - К.: "Українська радянська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1990. - Т.2. - Д-К. - С.215-216.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- І.Багр. 1. – Багряний І. Людина біжить над прірвою // Вибрані твори / Упоряд., автор передм. та приміток М.Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 59-391.
- І.Багр. 2. – Багряний І. Сад Гетсиманський. – К.: Наук. думка, 2005. – 548 с.
- І.Багр. 3. – Багряний І. Тигролови. Роман. – Морітурі. Драматична повість. – К.: Наук. думка, 2005. – 368 с.
- Г.Журба 1. – Журба Г. Зорі світ заповідають // Дзвін. – № 10 (600). – жовтень. – 1994. – С. 17- 64.
- Г.Журба 2. – Журба Г. Похід життя. – Київ: “Сяйво”, 1919. – 150 с.
- У.Самч. 1. – Самчук У. Марія. Куди тече та річка. – К.: Наукова думка, 2005. – 416 с.
- У.Самч.2. – Самчук У. Волинь: Роман: У 3 ч. – К: ВАТ “Видавництво” Київська правда”, 2005. – 584 с. – Т.І./ Передм. М.Г.Жулинського.
- У.Самч. 3. – Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Том другий // Післямова С.Пінчука. – К: Дніпро, 1993 . – 334 с.
- У.Самч. 4. – Самчук У. Марія. Хроніка одного життя: Роман / Підг. тексту та післямова С.П. Пінчука.– К.: Український письменник, 2007. – 191 с.

ДОДАТКИ ДОДАТОК А.

Український культурний простір у соціально-психологічній прозі
першій половині ХХ століття

Додаток А. 1

Показник лексичних лінгвокультурам та коментарі до них

Батько – лінгвокультурема на позначення чоловіка стосовно своїх дітей. **Парадигматично пов'язана з стилістично забарвленими лексемами: батуньо, батусь, татусьо, батенько, батечко, батонько, тато, татко, татонько, татусь, татусик, татусенько, татуньо, ненько, нянько, неньо, няньо.** У народних уявленнях українців з давніх часів батько **був** головою роду, а тому виконував усі необхідні обряди, пов'язані з родинним вогнищем; **а також** господарем, порадником у сім'ї, мудрим вихователем дітей. Лінгвокультурема є ввічливим звертанням до чоловіка похилого віку, а за часів козацтва — шанобливою назвою козацької старшини, отаманів. У контексті лінгвокультуреми **вживається** із значенням "наставник і приклад, **Гідний наслідування для сина**": "А потім виряджав сина батько — спрацьований, згорьований, але непокірний і гордий батько. Він виряджав — приказував, твердо синові наказував бути гордим і мужнім і ні перед ким не гнути спину, нікому не уступати дороги, не стелитися під ноги багатим, "трутням неробучим", бути і в злиднях паном над собою" (І.Багр.І. Багр. 23, 452).

Біблія — лінгвокультурема на позначення священної книги християнства, яка містить сакралізовану історію світу та людства. Вона складається з Ветхого (Старого) і Нового Заповітів, проте іноді Біблією називають лише Ветхий (Старий) Заповіт. Біблія вважається священною **книгою християнського віровчення**, пам'яткою християнської культури. Вона символізує мудрість Божого слова, українську релігійну ментальність.: "Розгорнувши стару Чумакову Біблію – отаку грубезну книгу, що її любив читати Чумак вечорами осінніми, — отець Яков тихо, але все серце вкладаючи, читав матері про сад Гетсиманський" (І.Багр.І. Багр. 2, 6). У словосполученні "Чумакова Біблія" лінгвокультурема набуває значення "духовна родинна цінність", яка має дати відповіді на найважливіші питання. Лінгвокультурема "Біблія" із семами "духовна опора", "моральна сила", "істина", "святість" символізує відродження у душі героя віри **у людей**.: "Другим по силі місцем в цілій Біблії для Андрія була "Пісня Пісень" Соломона – це чомусь прийшло на пам'ять мимохіль, либонь, для того, щоб зрівноважити кричущу трагедію людського серця, поставленого перед розп'яттям. Незрівнянна "Пісня Пісень!" Пісня про велику, неосяжну, божественну, всеперемагаючу любов..". (І.Багр.І. Багр. 2, 225—226).

Борщ – лінгвокультурема на позначення національної рідкої страви, що вариться з посічених буряків, капусти, картоплі та різних приправ. У різних регіонах України є свої різновиди борщу. Гарячий борщ – це перша страва з м'ясом, **який** на відміну від пісного борщу подається тільки **гарячОЮИМ**. Борщ є традиційною стравою українців.: "Потім гарячий борщ, локшина з білими пирогами, сите м'ясо з картоплею" (І.Багр.І. Багр. 3, 88).

Бриль – лінгвокультурема на позначення чоловічого головного убору з широкими **криса полями**, сплетеного із солом.: "Стоять дуплянки, мов козаки в брилях, накриті великими, череп'яними покривками" (І.Багр.І. Багр. 3, 48); "У невдовзі починається косовиця; на луку одного соняшного ранку, ніби на замовлення, з'являється багато чоловіків, і від річки до поля, впоперек луку лягають валки покосів. Косарі з'являються разом **зі** сонцем, вони переважно босі, колошні їх штанів по коліна закачані, одягнуті у самісорочки, на голові або бриль **солом'яний**, або якийсь старий, **пім'ятий кашкет**. На поясі кожного спереду висить кушка з брусом, а ззаду застромлена за пояс дерев'яна мантичка" (У.Самч.У. Самч. 1, 308—309).

Бубон – лінгвокультурема **И** на позначення народного музичного ударного інструмента **У**, що має вигляд широкого обруча, обтягнутого з обох боків шкірою, з металевими брязкальцями у формі порожньої металевої кульки з шматочками металу всередині – “бубонцями”, які також чіплялися на хомут чи дугу в кінській упряжі, **КОЛИ ЇДУТЬ У ВВесільноМУГО** поїзда і. На ньому грають дерев’яною булавкою або рукою. Бубон у народних уявленнях українців символізує бідність та чванькуватість. У контексті **ВУ**живається на позначення одного з інструментів народного оркестру: “Прийшли музики, і гуртом вринули парубки. Цимбали брязнули, заянчала скрипка, забубонів бубон. По хаті закрутилися пари, дівки спідницями розвівають” (У.Самч.У. Самч. 4, 29).

Вареники – лінгвокультурема на позначення традиційної страви української кухні – — невеликих варених виробів, зліплених з прісного тіста, з начинкою: сиром, ягодами, маком, капустою, картоплею, пшоняною та гречаною кашею. Страва була окрасою недільного або святкового столу, вживалася під час урочистих трапез на весіллі, хрестинах, поминках, на гостинах, присвячених храмовим святкам, на толоках і обжинках, на Масницю.: “— Неє, це вже така тварина, що їсть тобі і жабу, і вужа, і після того **М** чує себе так, ніби це були вареники з маслом” (У.Самч.У. Самч. 1, 190); “І фасольову юшку з олією, і смажену та запечену в тісті рибу, і душену капусту на вареники, і кутю з узваром, і всілякі там інші калачі, книші, ковбаси, та різні, різні витребеньки, що їх і не перелічиш” (У.Самч.У. Самч. 1, 254—255). У народі вареники виступають є символом заможного, щасливого життя.

Варенуха – лінгвокультурема на позначення старовинного напою, горілки, звареної з медом і сухими фруктами та ягодами “: “Зараз же як підсулив: по кухлику варенухи, по каганчику сивухи...” (І.Багр.І. Багр. 3, 168).

Вишивка – лінгвокультурема на позначення одного з різновидів декоративно-ужиткового мистецтва, народного ремесла нашивання на тканину або шкіру візерунків нитками, бісером тощо, а також вишитий **Отже** предмет – — сорочка, фартух, скатертина, верхній одяг, рушник, простирadlo, серветка тощо. У контексті лінгвокультурема виконує атрибутивну функцію: “На стіні рясно карток – дівчата у вишиваних сорочках, у намисті, парубки в шапках і киреях” (І.Багр.І. Багр. 3, 56) та є номінацією вишитого одягу: “Ось знову розійшлася завіса й на сцені дівчина в розкішному вбранні. Вишивки горять, мов живий мак. Намисто, стрічки, квіти”. (У.Самч.У. Самч. 3, 40). **ПанівнимиДомінуючими** кольорами вишивки є червоний та чорний, тому вишитий одяг порівнюється з маком.

Вінок – лінгвокультурема на позначення головного дівочого убору та оберега **У**. Звичай плести вінки і прикрашати ним голови сягає доісторичних часів. Вінок є важливим атрибутом обрядовий весняного циклу, купальських ігрищ, весільного обряду. Він є символом гідності, краси, щасливого подружнього життя, продовження роду. Український вінок плететься з 12 квіток, кожна з яких є оберегом. У художній літературі **У**живається містить конотацією “”ритуальний атрибут””: “От я тут живу вік, а волошок не бачила. А там я з них, та барвінку, та з чорнобривців вінки на Купала плела” (І.Багр.І. Багр. 3, 75).

Влада – — лінгвокультурема на позначення політичного панування в державі. Окрім сноем поняттєвойного ядра: “”панування””, “”представник””, “”право керувати””, “”сила””, у контексті формуються ноєми з оцінними конотаотивнівними значеннями. Зокрема, лінгвокультурема імпліцитно та експліцитно осмислюється із опозиційними семами: “”своя українська влада””, яка згідно народного стереотипу розглядається найчастіше як воля народу, та “”чужа влада”” (царя Російської імперії, вождя СРСР), якій український народ тривалий час змушений був коритися. У тоталітарну добу лінгвокультурема “”влада”” представлена ідеологією “”радянська влада””, яка ототожнювалася з поняттям “”партія””: “”Легку ж кару дадуть тому, що він “”у всьому покаявся, щиро признався, доказав свою лояльність і відданість Радянській владі та партії”” (І.Багр.І. Багр. 2, 15). Поняттєвійна сфера лінгвокультуреми “”влада”” на рівні асоціацій та у контексті словосполучень “”відновлена влада””, “”царська влада””, “”більшовицька влада””, “”нова влада””, “”наша українська влада”” та

предикатів “змінитися”, “організуватися” актуалізує сноеми “змінність, мінливість, нестабільність”: “З-під тих літаків і гарматних стрілен шалено виривалися “гвардійці” й “не гвардійці”, сталінградська піхота й танкісти на санях, і цивільні люди, й жінки з немовлятами, й старенькі матусі, й “торбешники”, й міліція, й командири, й представники “відновленої влада” – все це летіло впереміш, збиваючи й топчучи одне одного” (І.Багр.І. Багр. 1, 242). За часів Директорії утворюється власна українська влада, яку, продовжуючи козацькі традиції українців, очолює гетьман: “Одного разу приходить вістка, що в Києві змінилася влада. Настав якийсь гетьман. Що то таке – ніхто не відає” (У.Самч.У. Самч. 2, 451); “Знайте, що за те, що ви зробили, наша українська влада по головці вас не погладить. Вона покарає вас, і то покарає суворо. Ми вимагаємо від вас, щоб протягом двадцяти чотирьох годин ви видали в наші руки всіх своїх головарів, яких список ми маємо зі собою” (У.Самч.У. Самч. 2, 493–494).

Водограй – поетична лінгвокультурема на позначення народнописенної назви фонтану. У контексті вживається у метафоричному значенні “вправіюстбіу споживанні китайцями рідкої їжі”: “А тоді швидко-швидко вертачи паличками, зробили з юшки водограй і втягували його в себе...” (І.Багр.І. Багр. 3, 191).

Водохрещеа – лінгвокультурема на позначення християнського свята Х, пов’язана з хрещенням Господнього Ісуса Христа у річці Йордан. Тому вважається, що у цей день річкова вода набуває особливої сили та здатна зцілювати людину від найтяжчої хвороби, відвертати нечисту силу з хати, очищати душу від гріхів. Назва свята є народною номінацією християнського свята Святого Богоявлення (Богоявлення – ХХрещення МАЛОГО Ісуса Христа на річці Йордан, або ЩЕ Хрещення Господнього), що припадає на 6/19 січня. Вважається, що опівночі під Водохрещеа вода перетворюється на вино, яке вживали від різних хвороб, зурочення уроків, особливо щодо дітей. Старі люди мили водою голову та очі, щоб не боліли, молодші купалися в ополонці до сходу сонця. Чимало народних, зокрема язичницьких, обрядів пов’язано з Водохрещеам, серед них обряд прив’язування до ніг колодки – кари для неодружених, який zdarується у художніх творах.: “Дядьки чавитимуть “шпалики”, парубки гулятимуть з дівчатами, тягатимуть на Водохрещі “колодку”. Тут “колодку” на Водохрещі виправляють. Деінде – на Масляну” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 26).

Волинь – лінгвокультурема на позначення історичної назви українських земель у басейні південних приток Прип’яті та верхів’я Західного Бугу: “- То наша, тату, земля Волинь зветься? - питає Володько. - Еге ж! Волинська губерня. Губернський город - Житомир. До школи от підеш - довідаєшся” (У. Самч.1, 300). До її складу входять Волинська, Рівненська, частина Тернопільської, Хмельницької і Житомирської областей.

Газда – лінгвокультурема на позначення голови родини, господаря, на якому тримається господарство: “Видно, добрий “газда” був. Руки і чоло, й очі свідки того... По цілому нашому світі добрі “газди” є..” (У.Самч.2., 355), “Газда ладнав свою “фіру”, газдиня вклала дітей, щоб могли, їдучи, спати” (У.Самч.2., 319)

Галушки – лінгвокультурема на позначення традиційної української страви, у вигляді зварених на воді або в молоці шматочків прісного тіста.: “А опісля сердито похапцем мився, витирався, що аж рушник тріщав, і, схопивши велику череп’яну мисалу, налив у неї окропу, що був на галушки готовий, доляв квартою холодної водиещи і підійшов до хлопця” (У.Самч.У. Самч. 1, 212).

Голод – лінгвокультурема на позначення цілеспрямованого винищення населення через внаслідок голодної смерті. Історія України фіксує голод У 1933 р., коли керівники Радянського Союзу штучно створили умови для голодної смерті мільйонів українців з метою насильницького проведення і завершення колективізації сільського господарства. Лінгвокультурема “ голод ” уживається на позначення “ найстрашнішої смерті ”, “ масової смерті ”: “ – — Не дай Бог, щоб десь там з голоду згинув. Краще вже хай від кульки, ніж від голоду... О, то правда. Найстрашніша смерть – це смерть від голоду. Не дай Бог навіть ворогові вмирати такою смертю.. ” (У.Самч.У. Самч. 4, 111); “ Потім великими масами вимерла від голоду року Божого 1933-го, складаючи гекатомби жертв знову ж таки в ім’я тієї свободи, братерства й вселюдського щастя, поставивши пасивний, але відчайдушний опір найчорнішій, найогиднішій нищості й тупій звірячій жорстокості, піднесеній до ступеня новітнього “ вірую ”... (І.Багр.І . Багр. 1, 100).

Голода – лінгвокультурема на позначення убогої людини, злидаря або групи таких осіб.: “ А все-таки той банк єдиною надією села. Шкода, що має його тільки “ панська ” частка, який не є, а є, “ казьонці ” і такого не мають. Зате у них там “ трахтир ” он який пишасться. І взагалі ті казьонці господарі, що з ключця батіг, сама тобі голода, розважають “ панські ” (У.Самч.У. Самч. 1, 230).

Гопак – лінгвокультурема на позначення українського народного швидкого танцю, який танцюють колом, лавами, гусаком. Окрім видового позначення танцю, лінгвокультурема містить значення “ один з етнографічних атрибутів української культури ”: “ Можна плекати широкі штани, гопака, а можна й інші речі ” (У.Самч.У. Самч. 3, 142). У контексті актуалізується сема “ парубоцький танець, який потребує неабиякої спритності ”: “ А гості ще довго бавилися, пили та їли. Вигравали музики. Парубки добивали свої гопаки. У просторих сінях таку завели гульню, що, здавалося, хата не вдержить, що стіни рухнуть ” (У.Самч.У. Самч. 4, 42), що мотивується походженням танцю. Гопак виник серед козаків, а тому його спочатку виконували тільки чоловіки. Назва танцю пов’язана з основним рухом – стрибками, які супроводжувалися важкою, “ гопаючою ” манерою виконання. Танцюючи, козаки показували свою силу, спритність, завзятість, веселу вдачу. Зараз має декілька різновидів ЦЬОГО танцю: одиночний, парний, ЧИ груповий. У контексті лінгвокультурема УВживається на позначення парного гопака, у якому типовими рухами для парубків є стрибки, присядки, дрібушки, а для дівчат – дрібушки, кружіння.: “ Коло дівчини моторний парубок. Вдарила музика, і пішов буревійний, сміливий, широкий танець. Парубок не жалує своїх ніг. Пішов навприсядки, аж іскри сипляться, а дівчина, мов метелиця, мов гонивітер, тільки спідниця та стрічки розвіваються, тільки чобітки миготять ” (У.Самч.У. Самч. 3, 40).

Горинь – лінгвокультурема на позначення назви річки на Волині: “ *-Ні. Наша насамперед до Горині вливається. Колись до Острога поїдем, то зобачиш ту річку. - А коли ми до Острога?.. - Еге. Терпи, козаче, отаманом будеш... Колись поїдем. - А та Горинь куди тече?* ” (У.Самч. 1, 191).

Горілка – лінгвокультурема на позначення міцного алкогольного напою, який є сумішшю винного спирту та води. У художній літературі Вживається із значенням “ цілющі ліки ”: “ Григорій хотів розпитати, він хотів про все довідатися, але міцна горілка і те зілля, що в ній, і риба та, що він з’їв – якась чудна та сита, – і всі ті нервові стусани, що пережив сьогодні, – все його обтяжило, зробило млявим ” (І.Багр.І. Багр. 3, 59).

Господа – лінгвокультурема на позначення домашнього житла, господарства. В авторському У контексті Вживається із значенням “ обійстя ”: “ Бо тут усе це двір і все це господа – всі ці нетрі, що розлілялися навколо ген сизого високого пасма гір, яке обійшло здалеку хату дугою ” (І.Багр.І. Багр. 3, 69).

Господар – лінгвокультурема на позначення хазяїна у господі, домі, господарстві, голови родини. У народі господаря (передусім заможного селянина) завжди оцінювали прискіпливо, за його працю, шанувалася його порядність та чесність.: “ По-друге, “ краще мати діло з порядним господарем, бо тз ой і слова додержить, і грошей, хоч, може, готових і не має, то швидше роздобуде. Бо йому й у банку, й у жида, куди не

кинетесь, скорше, ніж другим дадуть” (У.Самч.У. Самч. 1., 163); “Ми звели клуню Матвієві Антоновичу Довбенкові, которий - — всі знаємо - — господар - — дай Бог нам усім таким бути. Да! Ето верно. Господар він чесний, звесно, порядошний і слово має тверде і важке. Скаже і руб..” (У.Самч.У. Самч. 2., 279); “Він ішов спокійно, певно й рівно. Хай там що робиться, а він тут на своєму... господар і пан” (У.Самч.У. Самч. 3., 258).

Господь – лінгвокультурема на позначення однієї з назв Бога у християн. У контексті ВУживається і з і значенням “”всамогутнього чого захисника людини””: “Але все-таки “”коли б Господь продовжив віку, то сили ще поки старчило б “”. А він що-небудь дітиськам припас. Десятинка-друга не зашкодила б, придалася б” (У.Самч.У. Самч. 1, 159); “-- Дитинонько моя люба, дитинонько моя золота! А яка ж ти, серце моє, хороша і яка ж ти мені дорога. Хай тебе Господь милосердний благословить, пішле тобі щастя, здоров’я, многих літ, а мені, серце, не бери нічого за зле, люблю я тебе, кохана ти моя дитино!” (У.Самч. У. Самч. 1, 346).

Громада – лінгвокультурема на позначення поземельного селянського об’єднання та зборів цього об’єднання.. “На дверях висіла велика колодка, а сільська громада щотижня сходилась і радилась, що з тим будинком робити” (У.Самч.У. Самч. 3, 134); “Багато здивування, бо ж, як відомо, останніми роками Матвія рідко бачили між громадою, перестав навіть приходити на “”сходки “”, за винятком хіба церковних відправ” (У.Самч.У. Самч. 3, 233); “Корній ішов на сходини громади, весь час возився з купівлею землі” (У.Самч.У. Самч. 4, 105).

Газда – лінгвокультурема на позначення голови родини, господаря, на якому тримається господарство. *Видно, добрий “газда” був. Руки і чоло, й очі свідки того... По цілому нашому світі добрі “газди” є... (У. Самч. 2, 355); Газда ладнав свою “фіру”, газдиня вклала дітей, щоб могли, їдучи, спати (У. Самч. 2, 319).*

Держава – лінгвокультурема на позначення країни, що має власний політичний апарат. На українських землях держава постала 862-го року за часів правління князів Аскольда та Діра. Проте ще тривалий час трималися родові звичаї, князь був тільки військовим провідником та охоронцем родів, а справжню владу мали старшини в роді. Об’єднати Русь-Україну в одних руках удалося князеві Володиміру Великому. У художньому контексті лінгвокультурологічне поле “”держава “” представлено парадигмою синонімів-перифраз: “”широка страна родная”” (“Омулі були свіжі, омулі були й смердючі, але всіх їх розкуповано, бо це ж були не звичайні собі риби-омулі, а священні омулі – тієї “”омулевої бочки “”, либонь, що про неї від століття співала ціла романівська імперія, а тепер співає ціла “”широка страна родная “”, словом, екзотичні омулі...”” (І.Багр.І. Багр. 3, 25)); “”країна соціалізму”” (“Навіщо його знати, що такої премудрости можна навчитися тільки в сталінській же таки каторзі тієї “”країни соціалізму “”, де видають ордени, що не варті навіть і шматка газетного паперу”” (І.Багр.І. Багр. 1, 314)); “”робіничо-селянська імперія”” (“Словом – цвіт робіничо-селянської імперії у всій його величі і багатогранності”” (І.Багр.І. Багр. 3, 18)).

Дідух – лінгвокультурема на позначення ритуального снопа у жита або пшениці, який ставили у Святвечір на покуті під образами.: “Сіна на покуть та дідуха з жита - — це вже Володькова турбота, і виконує він її дуже ретельно, дай Боже, щоб усі свої справи так пильнували. І носив, і розволікав скрізь сіно, і смітив, і вигляд мав при тому, ніби він піп який, що служить урочисту службу в церкві. Чекав же він того свята і не міг ніяк дочекатися, так йому вже той піст набрид, ціла та проклята цибуля, та картопля, та огірки, а особливо та самота і та щоденна праця” (У.Самч.У. Самч. 1, 255).

Дніпро – лінгвокультурема на позначення назви найбільшої річки України, на якій розташовані міста Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон. Річка має народнопоетичні назви – Славутич, Славута, Дніпер, Дніпр, Дніпро-батько. ДніпроМ у давнину був головним торгівельним водним шляхом. У пониззі Дніпра в XVI–XVIII ст. існувало державне об'єднання українського козацтва – Запоріжжя з центром Січчю. У контексті лінгвокультурема Вуживається на позначення українського топоніма у.: “ – – Дніпро? То мусить бути ширізна річка... – – Ну, нічого собі. Я бачив її. Зо дві верстви впоперек буде... Як від нас до Мартинового хутора... – – Ой, юй, юй!.. А де то є той Дніпро?... ” (У. Самч. У. Самч. 1, 192).

Доля – лінгвокультурема на позначення життєвого шляху людини. У дохристиянських віруваннях – божество-неминучість, божество-фатум. За народним повір'ям, кожен має свою Долю (талан, Божий суд-присуд), яка призначається людині Богом із з'являється зіркою в небі при народженні (її визначають кожному 12 ангелів-судців з веління самого Господа), що зі смертю спадає з неба додола. На свято Катерини дівчата здавна справляють обряд кликання своєї долі, а на Івана Купала – гадають над Івановим вогнем на свою долю. Доля є не залежним від волі людини ходом подій, збігом обставин, напрямом життєвого шляху., Персоніфікації долі у мові відбивають стародавні уявлення наших предків у надприродну силу, яка визначає для кожного його земний шлях. Лінгвокультурема може вживатися як народнопоетичне звертання до коханої людини, а також на позначення бажаного, щасливого життя. У художньому контексті Вуживається із значеннями “історія рідного краю”: (“Думати над долею рідного краю і любитися його чарівною красою – на це Володько перший” (У.Самч.У. Самч. 2, 459)); “неминучість”: (“Іти скажи – мабуть, така твоя доля” (І.Багр.І. Багр. 3, 110)).

Дружка – лінгвокультурема на позначення дівчини, що супроводжує молоду у весільному обряді.: “Двері швидко відчинилися і, шелестючи широкою, темно-бронзовою барви, шовковою спідницею, метко увійшла Катерина, за нею дружка, а за ними Василь. Володько був дуже здивований, коли побачив її такою – у вінку, у стрічках, і вона тепер не віталася, не сміялася, не цілувалася, як звичайно, а підійшла одразу до батька, вклонилася йому до самої землі, так що посипалися і торкнулися долу різнобарвні її стрічки, і дуже поважно промовила: – – Прошу вас, тату, від себе і мого нареченого на весілля! Благословіть мене – раз, другий, третій!” (У.Самч.У. Самч. 1, 346); “– Молода! У вінку! З дружкою! – побіг назад на двір. Усі в хаті заметушилися, Володько аж затремтів і ним почало трясти, Настя метнулась по хаті, підсунула під припічок цебрика, швидко застелила стола, поправила подушки” (У.Самч.У. Самч. 1, 345). Дружки, або лише старша, супроводжують молоду при обряді запросин на весілля, збирають барвінок на вінок молоді, ведуть торг з дружками щодо викупу нареченої.

Дукач – лінгвокультурема на позначення старовинної жіночої прикраси у вигляді монети, яку носили в намисті. Колись в Україні дівчата носили справжні золоті австрійські дукати, а пізніше – російські золоті рублі або фальшиві дукати, які було спеціально виготовлено місцевими ювелірами. Золоті та срібні дукати були ознакою великого багатства, оскільки їх могли собі дозволити тільки заможні дівчата. В Україні був звичай, за яким хрещений батько дарував золотий дукач своїй похресниці в першу річницю хрестин. Найкращий Дукач вважався той Дукач, на якому був викарбуваний образ святої Великомучениці, ім'я якої носила хрещениця: Катерини, Варвари та інших. У художній літературі лексема “дукачі” має таку конотацію: “назва жіночої прикраси”. : “Наталка, в гарному дівочому убранні, якого ще не бачив Григорій у неї, закосичена, ще й, ба, на шії намисто та дукати, над чолом волосся перетяте стрічкою” (І.Багр.І. Багр. 3, 169).

Дух – лінгвокультурема на позначення надприродної істоти, що бере участь у житті природи і людини. У контекстуальному оточенні лексеми “воля”, словосполучення “жагаи жити” лінгвокультурема “духу” вживається із семами “настрій, ідеї, свідомість, що зароджується та гартується у боротьбі”: “Для нього це вже не було змагання тіла (тіло його, він відчував, уже нічого не варте й не витримає само по собі навіть і дужого подиху вітру), це було змагання духу, змагання його волі й пекельної жаги жити” (І.Багр.І. Багр. 1, 323).

Душа – лінгвокультурема на позначення внутрішнього світу людини. За релігійними уявленнями, безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя. До прийняття християнства наші

предки вірували, що **ПІСЛЯ** смерті душа не розлучається з тілом, тому й клали до могили все необхідне для життя. За християнськими уявленнями, **ПІСЛЯ** смерті душа відділяється від тіла. Народ уявляє собі душу як пару, як хмарину, дихання, дим, вітерець або як пташку, як метелика, бджолу, мушку. Сорок днів душа блукає, вийшовши з тіла, і тільки потім іде на той світ. Вийшовши з тіла, вона **О** стає зіркою на небі і дивиться згори на своїХ близьких, тому зорі – це душі померлих. Душі праведників живуть у раю, а душі грішників мучаться **ВУ** пеклі. У контексті лінгвокультурема **ВУ** епітетному словосполученні “” справжня душа ”” символізує “” відродження ”” та “” безсмертя ””.: “” Те життя де в чому різнилося від інших, але в основному воно було те саме, бо в основному й люди були ті самі – — вони мали живу людську душу, справжню душу, що навіть нашарована жакхливим шаром фізичного й морального бруду, все піднімалася, як фенікс з попелу, й поривалась втекти звідси ”” (І.Багр.І. Багр. 2, 416); “” Воїстину є душа, безсмертна й розумна. ”” (У.Самч.У. Самч. 3, 280),.

Жупан – лінгвокультурема на позначення старовинного теплового верхнього одягу з дорогих тканин, оздоблен**ОГОЙ** хутром та позументом, **ЯКИЙЩО** був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти. Мав інші назви: “” кунтуш ””, “” чумарка ””, “” черкеска ””, “” каптан ””. Жупан є символом заможності, багатства. У художній літературі має конотацію “” верхнього одягу ””.: “” В хутрянім капелюсі, у ватяних штанах, в жупані з голої, обшморганой козулячої шкіри, підперезанім мотузкою; через плече набійниця, при поясі ніж, а рушницею обпирався, як палкою ”” (І.Багр.І. Багр. 3, 136).

Журавель – — лінгвокультурема на позначення народної дитячої гри.: “” Гайда, в журавля гратися, в журавля! – скрику**унн**ваула з робленим палом ”” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 42).

Заїмка – лінгвокультурема на позначення вільної землі, привласненої правом першості. Заїмки були **и** поширені серед козаків і селян у південносхідних степах Правобережної України, на Запорізькій Січі, Лівобережній та Слобідській Україні у XV—XVIII ст”. У художньому тексті **ВУ**живається **і**зі значенням “” родинні угіддя ””.: “” Там, де в Іман впадає широка та буйна протока Араму, нижче річок Улахези та Санчихези , стояв на невеликім джерелі невеликий байрак. Це давня Сіркова заїмка ”” (І.Багр.І. Багр. 3, 151); “” Вертаючись назад уночі, йдуть здебільша Ляшовим займищем, в котрому ростуть величезні берези, дуби, гарні гриби й ліскові куці. Господар цього займища був страшний гультьай, пияка, а скінчив тим, що одного разу знайшли його на горищі, де підчепився посторонком до бантини. Ляша з посторонком на шиї, з висолопленим язиком та вилупленими очима, як він стояв на стежці і лякав, щоб через його займище не ходили, і як тоді, йдучи на “” вечірню ””, не збиратися цілою юрбою? ”” (У.Самч.У. Самч. 1, 181).

Запоріжжя – лінгвокультурема на позначення назви населеного пункту на Волині, який був заснований козаком із Запорізької Січі.: “” Після всі поїхали на Запоріжжя до дядька Єлисея. Є то місце, звідки походить весь рід Довбенків, там родились і там умирали їх діди і прадіди. Тяжко сказати, чому це місце так зветься, кажуть, нібито давно колись тут оселився козак з Запоріжжя, що від нього і пішов цей рід, але і самим своїм виглядом цей куток нагадує оту Січ Запорозьку, що про неї іноді Єлисей читає в своїх книгах ”” (Самч.1, 301).

Земля – лінгвокультурема на позначення країни, держави, а також верхнього шару земної кори, усієї земної кулі, **ЯК** місцяє життя людей і всього живого. З давніх-давен земля шанувалася та обож**НЮ**увалася як мати, що родить людям усе, що потрібно для життя, і забирає до себе **ПІСЛЯ** смерті. **УВ** народній уяві земля постає персоніфікованою істотою, тому не можна бити кием по землі, бо це великий гріх. Період від Введення до Благовіщення вважається святом землі, бо в ці дні Бог ї благословляє, земля пробуджується від зимового сну. І тільки після Благовіщення можна було порядкувати на землі. Земля символізує багатство і плідність, виступає символом клятви, тому, клянучись, їдять землю або цілують її, бо вірять, що земля не подарує тому, хто не дотримав слова. Земля уособлює також могилу, останній спочинок праху людини. У художньому мовленні осмислюється **і**зі значенням “” країна ””.: “” Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у краї чужі, далекі, за тридцять земель – морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали ”” (І.Багр.І. Багр. 3, 141); “” Велична земле моя, радість моя! Благословляю красу й ширинь твою і люд правдивий, ширий, простий. Може, земле моя кохана, і над твоєю долею засяє ясна зоря свободи. Ще крок, ще тільки один крок... І чудесна, споююча, свята свобода розгорне золоті свої крила над цими селами, садами, полями ””. (У.Самч.У. Самч. 2, 459).

Іуда – лінгвокультурема на позначення одного з дванадцяти учнів (апостолів) Ісуса Христа, який зрадив свого вчителя і одержав за це 30 срібних

монет. За Біблією, Іуда згодом розкається, покинув срібняки в храмі, а потім повісився на осиці. Звідси пояснюють тремтіння осикового листя та непридатність осики на будівництво та на дрова, оскільки дерево було прокляте Богом. Образ Іуди став символом зрадництва і запродавства. У художньому мовленні, за біблійною традицією, його ім'я пов'язується із зрадою, яка стала символом епохи сталінських таборів, що породила підступну людину з продажною душею: *"На цім місці стара мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості ім'я "Юда", при якому завжди стискалося її щире материнське серце"* (І.Багр.2, 6), *"Прийде час, і він усе визнає і всього спробує! Взнає й, хто був Юда, а хто той, що пускатиме кулю в потилицю"* (І. Багр.2, 123). Іуда нового часу асоціюється з поняттями "брехун", "провокактор", породженими тоталітарною дійсністю, яка створювала оптимальні умови для страху та підлості: *"Андрій схлипує, схоплюється й безтямно кричить: - Це провокактор!! Це брехня!! Це все брехня!! Провокактор!!!- кричить в самісіньке Юдине обличчя"* (І.Багр. 2, 524).

Каїн - лінгвокультурема на позначення братовбивця, злочинця, може Вуживатиється як лайливе слово. За біблійною легендою, старший брат Каїн вбиває молодшого Авеля, . Існує повір'я, що на повному місяці можна побачити на повному місяці як Каїн вбиває Авеля. У підтексті художнього мовлення поряд з гаслами та діями сталінського режиму лінгвокультурема Вуживається із і значенням "зрадник близької людини", "кат власного народу, що проливає кров безвинних людей": *"На щиті вогненному, на щиті золотому Каїн підняв Авеля на вила й так держить його... Вічна легенда про двох братів, вирізьблена на далекому місяці, бентежить душу... своєю трагедією, своєю таємничістю незрозумілою - таємничістю неоправданої, кричущої зради. "Навіщо?! Навіщо ж брат підняв брата на вила?!" Так завжди кричало серце дитяче.... коли та емблема, розшифрована раз бабусею, висіла в вікні над силуетами сонного світу.."* (І.Багр.І. Багр. 2, 19).

Калач - лінгвокультурема на позначення білого хліба у, випеченого із крученого і переплетеного тіста. Калач є ознакою достатку, небуденності.: *"Дядина також не з порожніми руками прибула, велику мисалу холодниці привезла та величезного пшеничного калача..."* (У.Самч.У. Самч. 1, 288—289).

Каша - лінгвокультурема на позначення традиційної страви українців з крупів, пшена, рису тощо, зварена на воді чи молоці, а також напіврідка маса, що своїм виглядом нагадує цю страву (про багно, сніг тощо) чи безладна суміш чого-небудь. У народному світосприйнятті та художній літературі виступає символом клопотів, бо кожне діло треба робити вмючи: *"Не зіпсуй каші!"* (І.Багр.І. Багр. 3, 122). Із значенням "шанувати свою справу, не давати себе образити" лінгвокультурема Вуживається у такому контексті.: *"КЗОТ вони знали, як молитовник, і не дадуть собі в кашу наплювати"* (І.Багр.І. Багр. 3, 32).

Київ - лінгвокультурема на позначення столиці України, найдавнішого центру слов'янства. Історія міста налічує понад 1500 років. У контексті УВуживається як географічна реалія.: *"- - Та то там... Коло Києва. - - А що то є Київ?.. - - То місто таке. Дуже велике місто і гарне.. - - Місто? Хм. А де є те місто?.. - - В Росії. - - А що то таке Росія? - - Росія то наша "родіна"* (У.Самч.У. Самч. 1, 192).

Кирея - лінгвокультурема на позначення старовинного верхнього довгополого одягу з грубого сукна, який одягається поверх кожуха на випадок великого снігу, морозу чи дощу. Оскільки цей одяг призначений для негоди, то шиться він з найгрубішого сукна, або сукна густо витканого, щоб, потрапивши під дощ, не промокнути. Слово "кирея" татарського походження і в словнику воно подається з позначкою "застаріле", відповідником СЛОВУЯКОМУ є "сіряк". У художній літературі Вуживається на позначення верхнього одягу.: *"На стіні рясно карток - дівчата у вишиваних сорочках, у намисті, парубки в шапках і киреях"* (І.Багр.І. Багр. 3, 56).

Клечання – лінгвокультурема на позначення зілля, відрубаних молодих гілок з листям, якими прикрашають хати, подвір'я на Зелені свята. Здавна використовують гілля клену, ясена, липи, тополію. У художньому тексті лінгвокультурема вживається із значенням "атрибут Зелених свят": "Цього року припали вони на неділю двадцять шостого травня старого стилю. Перед тим цілий тиждень дощило, але в суботу почало прояснитися і до обідів зовсім вибралось на добре. Приїхав на хутір дядька Єлисея Василь. Було багато радості і Володькові, і Хведотові, бо привіз він повний віз клечання, яке мають позатикати скрізь у землю на подвір'ї. Потім Володько поїхав з Василем на Запоріжжя, їдучи селом, скрізь помічався вже святочний настрій. Втикалось клечання, верталися з полів люди, біля монастиря розташовувались на завтра буди, де продаватимуть всяку-всячину" (У.Самч.У. Самч. 1, 298–299); "На дворі довгі тіні від хати, від молодого грушечки за причітком, від клечання, що, мов гай, стоїть на подвір'ї" (У.Самч.У. Самч. 1, 300).

Книш – лінгвокультурема на позначення білого хліба із загорнутими в середину краями, змазаного салом або олією. У середину книша кладеться суміш з вареної картоплі, овечого сиру, змішаного з петрушкою, часником та ін., а зверху масло або солонина. Книш не лише ознака ситості, а й традиційний об'єкт кепкування, іронії. Обрядовий книш (особливу паляницю бі із загнутими догори і придавленими до середини краями) робили у старі часи на поминки, на Багату та Голодну кутю. Із значенням "обрядовий хліб" уживається лінгвокультурема в художній літературі: "Але за забобонами горою Настя – як батьки, як діди, так і ми будемо робити, не ми ті закони писали, не нам їх і касувати, а не добра та пташка, що свого гнізда цурається. І вона пече, і варить, і смажить, правда, дванадцять не два-надцять страв, а до половини завжди доходила. І фасольову юшку з олією, і смажену та запечену в тісті рибу, і душену капусту на вареники, і кутю з узваром, і всіякі там інші калачі, книші, ковбаси, та різні, різні витребеньки, що їх і не перелічиш" (Самч. 1, 254–255); "А на столі під настільником жито та всіяка пашня, а зверху з одного кінця калач білий з плетінкою, а з другого книш круглий з кружечком, зробленим квартою, з якої п'ють воду" (У.Самч. У. Самч. 1, 256).

Ковбаса – лінгвокультурема на позначення улюбленої страви українців, приготовлений зі шматків м'яса і сала, м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки: "*Отож, як панти присувались трохи, їх дутиме і вони репнуть, - тоді треба, як ковбасу, поштрикати їх голкою, щоб зійшла порча*" (І.Багр. 3, 129)

Кожух – лінгвокультурема на позначення зимового одягу – довгої, не вкритої сукном шуби з великим коміром, що пошита звичайно з овечої шкіри хутром усередину. У козацькі часи був традиційним чоловічим та жіночим одягом, його носили і селяни, і міщани. Кожухи переважно були домашнього виробництва, шилися з вичинених овечих шкір. Вони бувають довгі та короткі – кожушанки. Довгий тулубастий кожух був ознакою статків, заможності. Чоловічі та жіночі кожухи відрізняються кольором та оздобою. Жіночі кожухи вибілюються, розшиваються кольоровими шнурками та барвистим сап'яном. Чоловічі кожухи, крім білих, бувають ще й червоні та чорні. Чорні – дублені, вони хоч і не такі гарні, та проте значно практичніші й витриваліші щодо води. У художній літературі лінгвокультурема вживається із значеннями "теплий одяг" ("Біля входу, підпертого могутніми колонами, стояли вартові, як ідоли, – в довгих шинелях, а назверх кожухи..." (І.Багр.І. Багр. 3, 187); "Коли дійшли до парку, там роїлося вже безліч людей. Кожухи, сіряки, свитки. Чоловіки, баби, дівчата, парубки, діди, діти. Вирувала мужичня по розлогих дорогах парку". (У.Самч.У. Самч. 1, 220)); "хутро тварини" ("Собакам було легше, бо вони були в добрих кожухах, але допікали паути й їм" (І.Багр.І. Багр. 3, 96)); "покривало": "– Ти ще не спиш? – питає батько, лягаючи коло Володька і вкриваючись кожухом. Володька цей запит здивував і втішив. Батько рідко коли питав що-небудь дітей". (У.Самч.У. Самч. 1, 187).

Козак І – лінгвокультурема на позначення веселого, жвавого багатокомпонентного українського танцю, до складу якого входили рухи гопака, козачка та інших односкладових танців та музики до нього, а також музика до цього танцю. Спочатку він був поширений серед козацтва, пізніше відомий як танок залицяння. У контексті актуалізуються обидва значення лінгвокультуреми: експліцитно – "музика

до танцю "" та імпліцитно – "" парубоцький танець "" : – Танцюєш, Гнат? Їй-богу, хлопці, Гнат танцює!.. От так-так! – Танцюю! "" Козака "" сипте! Цимбали сипнули "" козака "". Гнат підняв поли і пішов ходором "" (У.Самч.У. Самч. 4, 30–31). Назва танцю походить від осередку його виникнення та побутування – від козаків. Козак виконувався двома чоловіками "" на закладу "" – хто кого перетанцює. Це був своєрідний двобій, змагання в силі та вправності.

Козак II – лінгвокультурема на позначення парубка, юнака, а в Україні XV–XVIII ст. – вільної людини з селян або міської бідноти, яка тікала на південні землі (у пониззя Дніпра) й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; також будь-якого представника Запорозької Січі, запорожця. У народному уявленні козак є носієм та оборонцем найвищих суспільних і духовних вартостей людини, сміливим захисником рідної землі. Деяким козакам приписували якусь таємничу силу і прозивали їх характерниками. У художньому контексті лінгвокультурема ВУживається із значеннями "" мужня людина "" ("– Болить. – Ну, ну... Ти-но мені будь козаком..." (Самч.1, 215)); "" захисник "" ("– Е, ні, мамо! Не кажіть. Володько не гниляк. Володько козак. Він нас оберігав від русалок, від водяників... – Катерина обнімає Володька, розчісує гребінчиком його густе, мокре, неслухняне волосся. Матвій на все то дивиться і лише посміхається в ус "" (Самч. 1, 312)).

Колиска – лінгвокультурема на позначення підвісного ліжка для сну та колисання дитини.: "" А мати сидить і сидить перед колискою, у колисці Василя, нога на поножі, колиска потиху хитається. Володько привстав, підсунувся до матері і пошепки питає: – Мамо? "" (Самч.1, 356); "" Яке щастя, що така яка погода, що можна жити без вікон, молотити під відкритим небом, спати на скірдах свіжої вівсяниці високо геть під зорями, а ранками вітати перше сонце і бути покритим свіжою, холодною росою; вибирати гуртом картоплю, класти огонь з гудиння і пекти її свіжу в прискові, рубати голову, тверду капусту – збирати, звозити, складати і при тому співати, як це робить Василь, чи Катерина, чи Володько, коли після школи, чи той Хведотисько, що верещить по полях, весь, мов циганча, закопчений димом, чи навіть ота Василя, що її колиска висить на трьох дрючках за ожередео проти сонця, а сама вона сидить прив'язана крайкою до вервечок, і белькоче сидячи, або рачкує по ріллі на чотирьох, не минаючи ні одного кізачка, із задертою високо на спині сорочинкою "" (Самч.1, 400).

Колискова – лінгвокультурема на позначення одного з різновидів української пісні, фольклорного жанру. Колискова пісня асоціюється з материнським лагідним голосом: *Слова гомоніли десь, як шелест пшениці. Чийсь голос ласкавий, як пестіння, як пісня колискова. Мамин – не мамин, цілющий, усміхнений голос* (Г. Журба 1, 20).

Колодка – лінгвокультурема на позначення дерев'яного бруса, який був символом спокутування кари неодруженою молоддю. Колодка означала передусім "" кайдани "", була засобом ВЕЛИКОГО покарання. Її надівали на руки, ноги і шию заарештованому (звідси ВИСЛІВ "забивати в колоду"!). Стародавні народні молодіжні ігрища колодкування влаштовувалися в останній день Масниці, на Запусти. Парубкам і дівчатам, які не взяли шлюб у Масниці, прив'язують колодку як кару, від якої можна відкупитися лише грішми або горілкою. Колись це було брусся з дірками для рук і ніг, пізніше його замінили стрічками з квітками, які чіпляли і парубкам, і дівчатам.

Українському селі вечірні вуличні зібрання молоді у святкові дні на дерев'яних брусах (колодках, колодах), складених біля якого-небудь подвір'я, городу і ін. теж називали колодкою. Колодка супроводжувалася зазвичай розвагами, іграми, співами, танцями тощо; була різновидом вулиці. У художньому контексті лінгвокультурема ВУживається із значенням "" молодіжні гуляння "" : "" Дядьки чавитимуть "" шпалики "", парубки гулятимуть з дівчатами, тягатимуть на Водохресті "" колодку "". Тут "" колодку "" на Водохресті виправляють. Деінде – на Масляну "" (Г. Журба Г. Журба 1, 26).

Колядувати – лінгвокультурема на позначення обрядодії колядування – уславлення Різдвяних свят піснями, зокрема співанням колядок та інших обрядових різдвяних пісень.: "" Я піду, мамо, на Різдво колядувати. До мельника, до побережника. А на третій рік піду до школи. Виросту, буду вчитися і зароблю грошей, – защебетав Володько "" (У.Самч.У. Самч. 1, 186); "" Будьте здорові з Різдвом

Христовим, а чи дозволите заколядувати?! - — чути з-за вікна глухий, хриплий голос" (У.Самч.У. Самч. 1, 262).

Комора - лінгвокультурема на позначення будівлі для зберігання зерна; відділеної частини хати, де тримають продукти харчування, хатні речі; місця першої подружньої ночі молодих і сам ритуал першої шлюбної ночі. Комора символізує статки. У контексті лінгвокультурема Вуживається із значенням " господарська будівля": "Праворуч - делеба комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі" (І.Багр.І. Багр. 3, 69).

Коровай - лінгвокультурема на позначення великого круглого хліба, який печуть на весілля. Коровай символізує багатство, щастя. У контексті лінгвокультурема Вуживається із значенням "обрядовий весільний хліб": "Спекли коровай" (У.Самч.У. Самч. 4, 37).

Крижма - лінгвокультурема на позначення білої тканини, у яку загортали дитину хрещені батьки після хрещення. Вона є подарунком від хрещеної матері дитині і символізує чисте, праведне життя. У художньому тексті вживається із значенням "атрибут ритуалу хрещення та Вуведення дитини до родину": "А в колисці спить собі немовля. Дві години перед цим кум із кумою - — хрещений батько з хрещеною матір'ю - — принесли його з церкви, поклали на простелене крижмо біля порога на долівці й по черзі переступили через нього до хати - — за місцевим ритуалом уведення людини в світ. А тоді поклали немовля в колыску" (І.Багр.І. Багр. 1, 65).

Куркуль (куллак) - лінгвокультурема на позначення заможного осібного селянина за часів колективізації.: "І який же я гріх робив, коли у мене з двох десятин повстало дванадцять? Коли у мене з одної корови стало шість... Коли з десяти родючих дерев виросло двісті? Який це був, розумна людино, гріх і пощо взивати мене сволотою, кулаком?... Що я не хочу віддати своєї праці даремно, що я не бажаю на старості днів тягнутися у жидівський гайдер, у оту комунію?" (У. Самч.У. Самч. 4, 134).

Кутя - лінгвокультурема на позначення обрядової каші з ячмінних або пшеничних зерен, якущо споживають із солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща, та колива. У художньому контексті лінгвокультурема Вуживається на позначення пісної різдвяної їжі.: "Після цього наші ловці вирушили додому, щоб встигнути на кутю" (І.Багр.І. Багр. 3, 164).

Локшина - лінгвокультурема на позначення поширеної страви з прісного тіста у вигляді тонких висушених смужок. У художньому контексті Вуживається на позначення страви національної кухні.: "Потім гарячий борщ, локшина з білими пирогами, сите м'ясо з картоплею" (І.Багр.І. Багр. 3, 88). У мовленні мисливців лінгвокультурема у контексті "сікти локшину" Вуживається із значенням "мисливська вправа": "Вона сікла локшину", так називають мисливці цю оригінальну та складну справу. (І.Багр.І. Багр. 3, 85).

Люлька - лінгвокультурема на позначення невід'ємного атрибута у зовнішнього образу козака, приладдя для паління, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну. Для козака люлька була предметом гордості і символом козацької честі. У художній літературі лінгвокультурема Вживається із значенням "розрада, відволікання від денних турбот": "Сірко мовчки пихкав люлькою і посміхався у вуса" (І.Багр.І. Багр. 3, 106).

Масляниця - лінгвокультурема на позначення язичницького свята зустрічі зими та весни, пристосованого християнською церквою до тижня перед Великим постом (рівно за вісім тижнів до Великодня Пасхи) та пов'язаного зі стародавнім звичаєм веселитися, влаштовувати ігрища, їсти смачні страви (гречані або пшеничні млинці зі сметаною, вареники з сиром).

Свято пов'язане зі старовинним звичаєм жіночого колодкування, коли на честь колодки, яку приносили жінки до корчми, святкували цілий тиждень (її народження, хрестини, похрестини, смерть, похорони, поминки). За іншим звичаєм, колодки (спочатку справжні, а згодом стрічки, хустки та ін.) прив'язували на ноги неодруженим хлопцям і дівчатам або матерям, які не видали заміж дочок або не оженили синів упродовж шлюбних Мясниць, а ті відкуплялися від колодок.

У художньому контексті лінгвокультурема **ВУ**живається ізі значенням " "свято колодкування" " : " Дядьки чавитимуть " "шпалики " ", парубки гулятимуть з дівчатами, тягатимуть на Водохрещі " "колодку " ". Тут " "колодку " " на Водохрещі виправляють. Деінде – на Масляну " ". (Г.Журба Г. Журба 1, 26).

Мати – лінгвокультурема на позначення жінки стосовно дитини, яку вона народила. Її парадигму складають зменшено-пестливі лексеми: матінка, матінонька, матіночка, матонька, матуня, матуся, матусенька, Марусечка, мамуся, мамусенька, ненька, ненечка. Мати є першим порадиником і вихователем дитини. У народі зберігається високий культ матері, що відбилосяобразилося в народних піснях та приповідках, а особливо у весільній обрядовості, де мати виступає на першому плані (до неї звертаються свати, коли приходять **В**исватати дівчину, вона заплітає косу доньці, підперізує рушником, накладає вінок перед вінчанням, приймає молодого, виряджає поїзд).

Лінгвокультурема "мМати" **ВУ**живається як народнопоетичне уособлення рідної землі, Вітчизни, України. У художньому контексті лінгвокультурема **УЖИВАЄТЬСЯ** асоціативно осмислюється ізі значеннями " "святиня" " ("Ця руда дохла кішка зробила страшну річ – вона замірилася на той образ, що його Андрій носив завжди в душі, як святиню, – образ жінки, образ сестри, образ матері. Що є кращого в світі, як образ ніжної, як голубка, прекрасної, як сонце, милої і лагідної, як пестливий весняний вітер, жінки?!") (І. Багр.І. Багр. 3, 64)); " "добро" " ("Він був скритний, як і всі ті юні душі, що передчасно хлиснули з гіркої чаші злочинства й упослідження, але не встигли ще втратити іскри, що її заронила в дитячу душу мати, – іскри якогось розуміння добра й зла") (І.Багр.І. Багр. 3, 360)).

Намітка – лінгвокультурема на позначення головного жіночого убору – покривала з тонкого серпанку, яким зав " "язують поверх очіпка голову заміжні жінки. Намітка використовувалася **У** весільному та поховальному обряді, її дарували на родинах та хрестинах. У народному весільному обряді, поруч з розплітанням коси, здійснюється обряд покриття голови молодої наміткою – білим полотнищем, яке з обох кінців вишите червоними нитками. З того моменту заміжня жінка з нею ніколи не розлучалася, скрізь була **И** **ВУ** ній: у церкві, у гостях. Тільки коло хати та **В** будні дні на роботі була без намітки.

У старих бабусь намітки були темно-димчатої барви або й зовсім без вишивки, або з чорними хрестиками по обох кінцях. На звичай українських жінок носити намітку поверх очіпка звернули увагу чужинці. Намітка використовувалася **У** поховальному обряді. Звичай велів заміжніх жінок ховати у білій намітці. Ткалися **У** вони з ниток льону, рідше – з коноплі, білого шовку. Вона вважається символом жіноцтва, щасливого подружнього життя. У художній літературі лінгвокультурема **ВУ**живається ізі значенням " "вкривати" " : "Межи кряжами внизу [тумани] лежали велетенськими намітками – чи як хвилі бавовни, чи як зігнанні вітром сніги..." (І.Багр.І. Багр. 3, 53).

Народ – лінгвокультурема на позначення етнічної, національної, територіальної єдності людей. Окрім традиційного словникового значення, у художньому мовленні лінгвокультурема набуває оказіонального значення " "гегемони, володарі" ", наближаючись до поняття **Т**євійної сфери " "влада" " : " ...Та характеристика робітничої кляси Андрієві заїмпонувала. Гегемони!.. Ті, що зробили революцію й здобули владу, розламавши російську імперію на скалки. Господарі землі, й неба, і надр в його Батьківщині... Хай це тепер теоретично... Але вони здобули ж все це не теоретично! І вони є законними всього того володарями. Того народу, що мусить бути гегемоном на своїй землі. А його кляса – його авангард" (І.Багр.І. Багр. 2, 157 – 158).

Народ (український) – лінгвокультурема на позначення національної єдності українців, **Є**дності людей, що проживають **У** в Україні. : " "Вся влада, український народ, у твоїх руках. Виконай свій святий обов " "язок, стань уряди народної армії" " – скигнить плакат" (У.Самч.У. Самч. 4, 122).

Онуча – лінгвокультурема на позначення полотна, шматка тканини, яким обмотують ноги перед узуванням (переважно в чоботи). Зазвичай онуча була з білого **а**бо бавовняного полотна, яким у селянському або солдатському побуті обгортали ноги. У художній літературі лінгвокультурема **ВУ**живається на позначення елемента **У** одягу. : " Переглядали намет, вирізували онучі, ремонтували ігачі, одягу промислового ... " (І.

Багр.І. Багр. 3, 86).

Осика – лінгвокультурема на позначення нечистого, проклятого дерева, на якому, за народними уявленнями, повісився біблійний зрадник Юда. За біблійною легендою, це дерево прийняло ІуЮду, а тому осика вважається нечистою, проклятою, вічно дрижить. Дерева боїться навіть нечиста сила, тому по ночах радили ходити з осиковою палицею. Якщо ночами ходить мрець, то в його могилу вбивали осикНовий кілок, щоб він не приходив до людей. Дерево символізує сум, тугу. У літературному контексті лінгвокультурема ВУживається із символічним значеннями “свідок смерті”, “символ жалоби”: “Осика – дерево жалоби. Дерево, на якому повісився Юда... Ця легенда про тремтливу осіку, про свідка останнього зітхання нещасливого учня Христового, Юди Іскаріотського... Приходила на пам’ять ця легенда й Андрієві, приходила на пам’ять і та осика, що стояла, мабуть, у біблійнім саду Гетсиманським” (І.Багр.І. Багр. 2, 234). У словосполученні “осиковий лист” лінгвокультурема одночасно УВживається з двома протилежними семами “втіха душі” та “пересторога від зради”, які викликані асоціаціями: листок/краса/воля та осика/зрада: “Іноді в щиток залітає листочок, одірваний вітром... Зелений листочок з волі... на нім багато написано, лише треба вміти те все прочитати. На нім написано надзвичайну поему, що стрясє душу, – поему про сонце, вітер, волю, життя... і поему про зраду... якщо той листочок осиковий” (І.Багр.І. Багр. 2, 236–237).

Папаха – лінгвокультурема на позначення теплового головного чоловічого убору – високої хутряної шапки з суконним верхом. У художній літературі вживаються із значенням “тепла шапка”: “Ось хлопці верхи – чоловік з двадцять – цілий загін з рушницями через плечі, в папахах, оточені зграєю здоровенних гостровухих собак” (І.Багр.І. Багр. 3, 63–64).

Пиріг – лінгвокультурема на позначення святкової національної страви, спеченої з тіста із начинкою. Пиріг символізує гостинність, святковість, достаток. У контексті словосполучення “білі пироги” лінгвокультурема набуває значення “окраса святкового столу”: “Потім гарячий борщ, локшина з білими пирогами, сите м’ясо з картоплею” (І.Багр.І. Багр. 3, 88), а також вказує на їх різновиди за начинками: “Далі: пироги з рижем, з м’ясом, з квасолею” (І.Багр.І. Багр. 3, 88).

Писанка – лінгвокультурема на позначення розписаного великоднього курячого або декоративного, звичайно дерев’яного, яйця. Писанка розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним. У писанковому розписі кожен колір має власну символіку. Розписане яйце символізує джерело життя усього живого на землі, виконує охоронну функцію. Звичай розмальовувати писанки походить ще з дохристиянських часів. У художньому контексті лінгвокультурема ВУживається із значенням “атрибут Великодня”: “Володько геть-чисто забув Страсті, писанки, розговіння. Він реве “ура” цілими грудьми, кричить до хрипоті і готовий кинутись на віспуватого добряка салдата й обняти його міцними мужицькими обіймами” (У.Самч.У. Самч. 2, 408).

Пісня – лінгвокультурема на позначення музичного твору, призначеного для співу. Співучість українського народу споконвіку творила його веселу і ліричну вдачу. У пісні відображається світогляд та естетичні смаки українського народу. Пісня супроводжує людину від народження до смерті: у праці, у думках, у будні та свята. У художньому мовленні лінгвокультурема є символом дозвілля та відпочинку, єдності людей: “Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі... А кінчали вони неодмінно піснею про мисливця. Це тутешня, зеленюклинська. І знаменита вона тим, що її тут співають усі і кожен по своєму – українці, москалі, білоруси і навіть тунгузи. І у всіх вона виходить однаково гарно”. (І.Багр.І. Багр. 3, 142);, праці: “А мати крутить веретено і снує тонюсіньку-тонюсіньку пісню”. (І.Багр.І. Багр. 3, 52);, волі: “Пісня б’ється, як птах у домовині”. (І.Багр.І. Багр. 3, 11);, радості: “А пісня гриміла, пересновувалася брязкотом склянок і сердечним гомоном за здоровниць” (І.Багр.І. Багр. 1, 71).

Піч – лінгвокультурема на позначення споруди, призначеної для готування їжі, лежання, сидіння, сушіння збіжжя. Піч символізує неперервність життя, родину, материнський першопочаток, рідну хату, батьківщину, достаток. У художньому тексті лінгвокультурема ВУживається із значенням “невід’ємний атрибут української хати”: “Піч мальована квітами, межі квітами – два голуби цілуються. Чи два соколи...” (І.Багр.І. Багр. 3, 60).

Плащаниця – лінгвокультурема на позначення полотна із зображенням тіла Христа після зняття його з хреста: “Вони стоять, мов заворожені, бо ще

перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі, коли вони разом із своїм батьком приходили до “Плашаниці”, до ось цього гробу прикладатися” (І.Багр.І. Багр. 2, 21); “Пришов Корній на Великдень. Марія була на плашаниці, вернулася і кого бачить...” (У.Самч.У. Самч. 4, 100).

Повітка - — лінгвокультурема на позначення господарського приміщення для утримання свійських тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту та різного майна, покрівлі на опорах для захисту від сонця, дощу **Т а Т. ІН..** : “Праворуч – делеба комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі”. (І.Багр.І. Багр. 3, 69).

Покуття – лінгвокультурема на позначення священного кутка у хаті, розміщеного по діагоналі від печі, у якому звичайно вішали ікони: “Глянув просто себе – рясно на покутті купчилились святі, приборані королівськими рушниками, та ще й такими, як в його бабусі були, там, у Трипіллі” (І.Багр.І. Багр. 3, 60). Покуть був місцем збору сім’ї за їжею, прийому гостей, новонародженого, проводів покійника в останню путь.

Поліся - — лінгвокультурема на позначення історичної території на півночі України: Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, частково Сумська області. У художньому мовленні лінгвокультурема **ВУ** живається із значенням “одиниця історичного територіального поділу”: “— Десь далі. Туди далі, на Поліся. Там є багна такі, а в багнах тих є річка Прип’ять. Отуди десь. А Прип’ять впадає в Дніпро...” (У. Самч.У. Самч. 1, 191).

Полька – лінгвокультурема на позначення **за походженням** чеського **за походженням** танцю, **щоякий**, увійшовши в українську культуру, і став народним парним танцем українців, який виконується по колу, а також **та музика** до нього.: “Музики грають польку. Пари швидко крутяться. Тут майже всі видатніші хлопці” (У.Самч.У. Самч. 3, 175).

Посипати – лінгвокультурема на позначення народної новорічної обрядодії розсипання по хаті зерна, **якщо** супроводжувала **ося** співом обрядової пісні та виголошенням привітання господарів з Новим роком. Обряд символізував сіяння всякого добра, передусім урожаю на хліб та худобу. Обряд звичайно виконували хлопці до 12 років. У художньому мовленні лінгвокультурема **ВУ** живається із значенням “символічна обрядодія”: “Колядували, шедрували, посипали, бажали собі і іншим щастя, здоров’я, щоб пшениця родилась, щоб худібка плодилась, щоб діточки росли і щоб багато всім літ прожити і “дай Боже назарік діждати”” (У.Самч.У. Самч. 1, 263).

Різьблення – лінгвокультурема на позначення одного з різновидів декоративно-ужиткового мистецтва. У контексті лінгвокультурема актуалізується **в якості атрибута** із значеннями “оздоблення інтер’єру української хати”: “Різьблений мисник” (І.Багр.І. Багр. 3, с.60); “декоративні вироби майстрів”: “У Вятці спостерігали в природі той фольклор, що звикли його бачити в столичних крамницях народної творчості. І купували його скільки хотіли тепер: купували гармонійки і гармонії, свистілки і сопілки, купували дерев’яні, паперові, глиняні, ликові, розмальовані, випалені, вирізьблені генієм вятської російської цивілізації. І ті дрібнички, і ті гармонійки та свистілки одразу змінювали декоративний і вокальний стиль цілого, можна сказати, експресу. Стиль європейський зазнав цілковитої поразки, переможений стилем вятським. Все в нім цвіло і пишалося істинно народним мистецтвом, шедеврами всіх вятських кустпромів, – — кошиками, капцями, валізами, ведмедиками і паяцями, гребінцями і збаночками, сопілками і півниками, балалайками і найхімернішими іграшками...” (І.Багр.І. Багр. 3, 23–24).

Родина (українська) – лінгвокультурема на позначення групи людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом.: “А ось – — ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки й правнуки, – — чоловіка з сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду. Діти рядочками стояли обабіч діда й баби, у парадних кашкетиках і чобітках... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. Чудне..” (І.Багр.І. Багр. 3, 63).

Розпис – лінгвокультурема на позначення різновиду декоративно-ужиткового мистецтва українського народу. У художньому контексті **ВУ** живається у якості предиката “розписував” із семами “естетизувати”

, "декорувати": "У цьому всьому, можливо, й полягала розгадка, чому на всіх стінах собору позначився його дух, мабуть, він таки заправ в око і в душу маляреві, що той собор розписував" (І.Багр.І. Багр. 1, 84). Лінгвокультурема "розписувати" знаходиться на периферії лінгвокультурологічного поля "декоративно-ужиткове мистецтво" та перетинається з центральною частиною лінгвокультурологічного поля "живопис".

Сватання – лінгвокультурема на позначення обряду засилання женихом сватів до батьків нареченої для вирішення питання про шлюб. У художньому мовленні лінгвокультурема вживається із значенням "один з весільних обрядів": "Обговорювали неприсутню сусідку Химку, з Химки переходили на господарські справи, далі про сватання та весілля розмова, і так до вечора" (У.Самч.У. Самч. 4, 105).

Серце – лінгвокультурема на позначення емоційно-чуттєвого центру людини; коханої людини. Серце символізує життя, почуття, любов, горе, журбу, гнів. У художньому мовленні лінгвокультурема вживається із значеннями "запальна людина" ("Гот він протистоїть їм... Сірий і буденний, і не героїчний на вигляд, немовби зацькована тваринка. Лише з гарячим, буремним серцем..." (І.Багр.І. Багр. 1, 99)); "смерть" ("Плющатся і грузнуть очі, холонуть засохлі уста, западають груди, серце робить останній удар..." (У. Самч.У. Самч. 4, 173)); "вибачати" ("Поглядів на скорчене мов збите тіло Марійчине припало до землі, на стежку сивіючу зеленю і уступили з його серця останки злости: – я ж її пальцем не торкнув, інший-би може... виправдовувався сам перед собою" (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 39)).

Сивуха – лінгвокультурема на позначення старовинного напою – недостатньо очищеної саморобної хлібної (або бурякової) горілки.: "Зараз же як підсулив: по кухлику варенухи, по каганчику сивухи... Царі як хлиснули, та сидя й поснули" (І.Багр.І. Багр. 3, 168).

Скрипка – лінгвокультурема на позначення одного з найпоширеніших народних смичкових музичних інструментів, який користується популярністю серед в українському народі. Скрипка символізує дівчину або жінку, а гра на скрипці – кохання.. "Прийшли музики, і гуртом вринули парубки. Цимбали брязнули, заянчала скрипка, забубонів бубон. По хаті закрутилися пари, дівки спідницями розвівають" (У.Самч.У. Самч. 4, 29).

Соломон – лінгвокультурема на позначення мудрої людини. У Біблії Соломон – це мудрий правитель Ізраїльсько-Іудейської держави. У художньому контексті лінгвокультурема функціонує у контрастному до біблійного архетипу значенні "обмежена та нікчемана людина", життєва філософія якої зводиться до поглядів на людину як на нікчемного "хробака", безвольну "піщинку": "І тільки тепер-от Максим відчув невідповідність клички, яку професор так гордо носив, як титул, даний колись неофітами, що увірували в нього. Справжнє ім'я Соломона, колишнього (ще до революції) Максимового вчителя й заступника директора Н-ської гімназії, – Віктор Феоктистович Смірнов" (І.Багр.І. Багр. 1, 74).

Сорочка – лінгвокультурема на позначення традиційної натільної білизни українців. Жіноча сорочка належить до найстаршої одежі наших пращурів. Припускають, що за часів княжих часів довга сорочка, підперезана поясом, була єдиним одягом дівчат і жінок. Виготовлялися жіночі сорочки з білого лляного чи конопляного полотна домашньої роботи або купленої білої бавовняної тканини. Носилися сорочки з плахтою, запаскою, спідницею. Білий колір українських сорочок є найхарактернішою їхньою особливістю. Росіяни, татари носять кольорові сорочки, а найчастіше червоні. Другою особливістю української сорочки є вишивка, яка буває кількох типів. Наддніпрянський тип сорочки вишивається червоними і синіми або чорними нитками, а також сірими або білими нитками по білому полотні рослинний орнамент. Галицький тип характеризується геометричним орнаментом, який є різнокольоровим. На Поліссі жіночі сорочки або не вишиваються, або вишиваються тільки червоною заплоччю та й то простим орнаментом. Вишивкою оздоблювалися рукави, комір, пазуха, поділ. Чоловіки у Карпатах носили довгі, по коліна сорочки або й нижче колін, білі полотняні сорочки. Сорочку одягали безпосередньо на тіло поверх штанів на випуск. УВ степових регіонах сорочка значно коротша і заправлялася в штани. Найчастіше вишивають комір та манжети чоловічої сорочки. Сорочка символізує достаток, найближчу і найдорожчу річ. Відомий обряд дарування

сорочки від молоді молодому, яку шила сама молода.

У контексті лінгвокультурема з атрибутами "біла", "мережана", "вишивана" вживається ізі значенням "натільний одяг українців з домотканого вибіленого полотна, прикрашений вишивкою та ажурними узорами": "Глянув на себе – він у білій мережаній сорочці" (І.Багр.І. Багр. 3, 60); "На стіні рясно карток – дівчата у вишиваних сорочках, у намисті, парубки в штанях і киреях" (І.Багр. І. Багр. 3, 56).

СРСР (СССР) – лінгвокультурема на позначення назви країни. У художній літературі лінгвокультурема осмислюється ізі значенням "світ, у якому мешкають народи різних націй": "Ціла держава! Цілий ССРСР! З облич і з гулу розмов можна було відразу визнач устійнити інтернаціональність складу мешканців цього світу" (І.Багр.І. Багр. 2, 335), що асоціюється із в'язницею – своєю міні-моделлю: "Посівши обидві частини камери, 340 чоловік були розташовані по секторах, мимохіть гуртуючись в групи за національним принципом: окремою групою сиділи вірмени – це був вірменський квартал, потім жида – це був жидівський квартал, потім греки, група німців, там три турки, там три поляки, там росіяни, але це все, як мозаїка, було вкраплене в основне море українців. Коли б намалювати все це графічно, вийшла б ні більше, ні менше мапа народів ССРСР з тією тільки різницею, що доміантою тут були б не росіяни, а українці" (І.Багр.І. Багр. 2, 366).

У контексті "СРСР" набуває додаткових сем "антилюдяна, антигуманна країна": "В СРСР людей вистачить!" (І.Багр.І. Багр. 2, 165). Негативним забарвленням позначені епітети та контекстуальне оточення лінгвокультуреми: "збожеволіла країна", "сила, могутність і гонор "пролетарської" держави", "страшна слава", "ежовські рукавиці" ("Майор виглядає, як саме втілення могутності, сили і гонору своєї "пролетарської" держави." (І.Багр. 3, 31), "з ССРСР все одно не вибіжать. І він має цілковиту рацію" (І. Багр. 3, 31); "То бо стало стилем цілої цієї збожеволілої країни, всі ті "диверсії", "нарушители", "вороги народу", "процеси", "бдітельность", "знищення", "розстріли", "чекісти", "енкаведисти", "орденоносці герої", "прокльони", "тюрми", "диверсанти", "шпигуни" і т. д. і т. п." (І.Багр.І. Багр. 3, 240); "Особливо це все його цікавило з огляду на страшну славу, що кружляла по всім ССРСР про цю систему та про "ежовські рукавиці" (в яку – славу – він, до речі, не вірив)" (І.Багр.І. Багр. 2, 29).

Стайня – лінгвокультурема на позначення господарського приміщення для коней, свиней та інших дрібних домашніх тварин. У художньому тексті лінгвокультурема вживається ізі значенням "місце, де народився Христос": "Христос народився, щоб мир звеселився. Після Адамового гріха родився в Віфліємі, та в стайні, не в домі, – от дивина яка! Віл та осел стояли країясел..." (І.Багр.І. Багр. 3, 168).

Стрічка – лінгвокультурема на позначення головної прикраси – вузької смужки якої-небудь матерії, що використовується як прикраса, як оздоблення волосся, а також різнокольорових стьожок, що густо звисають з вінка на спину аж до п'ят як барвиста прикраса молоді та дружок. У неділю та свята дівчата вбираються у стрічки. Вибравши одну найкращу стрічку, вони обвивали її навколо голови, а до кінців, що звисали, пришпилювали всі останні стрічки. Поверх стрічки одягали вінок. Щоб краще стрічка трималася на голові, дівчата робили з лубка обруч, покривали його стрічкою і одягали на голову. Влітку у полі дівчата збирала квіти і закладала їх за обруч. Стрічки також увплітали ву коси, частіше голубого кольору. По всій Україні серед хлопців був звичай дарувати дівчатам стрічки та намисто. Такі подарунки звичайно робилися тричі на рік: на Меланки, на перший день Великодня та на Зелені свята. У художній літературі лінгвокультурема вживається ізі значенням "прикраса для волосся": "Але ж така хороша та бистроока, із стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця" (І.Багр.І. Багр. 3, 55).

Тин - — лінгвокультурема на позначення надвірних споруд - — огорож, сплетених із лози, тонкого гілля, очерету тощо, що мав охоронну силу. У художньому контексті вживається із значенням "Відмежування власного господарства від загального простору": "Двір не двір - вибитий плай. Не обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт" (І.Багр.І. Багр. 3, 69).

Трійця - лінгвокультурема на позначення релігійного свята на честь Святої Трійці, яке святкують припадає на 50-й день після Великодня, а також триєдиного божества, у якому поєднуються Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий. Триєдність свят пов'язана з Богом-Отцем (неділя), Богом-Сином (понеділок) та Богом-Духом Святим (вівторок). В основі обрядовості - культ рослинності та її символіки, оскільки в українців свято збігається з літовою Зеленими Святами. У художньому контексті лінгвокультурема вживається із значеннями "релігійне свято" ("Ізнов свята надійшли. На цей раз Зелені, які тут звуть Трійцею" (У.Самч.У. Самч. 1, 298)); "тричі" ("Ще чарочку. Бог, звісно, трійцю любить... Ну, сусіде... Прошу, прошу." (У.Самч.У. Самч. 1, 171)).

Україна - лінгвокультурема на позначення назви країни в Східній Європі, основне населення якої становлять українці; краю. Слово вперше згадується в літописі під 1187 р.

У художніх контекстах лінгвокультурема вживається із семами: "місце контрреволюції, терористичні угруповань": "А терористична організація спортсів яка очолювала й використовувала в контрреволюційних цілях всі маси спортсів України й СРСР" (І.Багр.2, 364), символізує хліб і водночас голод та смерть: "Україна, хліба! Давай хліб!" Телеграфні дроти, телефонні дзвінки, голосномовники й надавачі - "хліба!" (У.Самч.У. Самч. 4, 146); "Україна дала вам хліба". Україна корчиться з голоду колгоспів, обливається потом, рие свій чорнозем і видає з землі хліб" (У.Самч.У. Самч. 4, 146); "Україна позорно отстає! Партія і вся страна ждуть от України повнаво випалення плану хлібазаготовак... К кулакам і їх пасобнікам нада приміняють саміє жестокія меєри воздействія..". (У.Самч.У. Самч. 4, 152). У контексті "молода Українська Держава" лінгвокультурема вживається із значенням "власна держава": "На вас і дітях ваших лишиться вічна чорна пляма, що ви в цей страшний час, коли наша молода Українська Держава веде смертельну боротьбу з одвічним нашим ворогом, москалями, виступили проти свого війська, своєї власної Держави Української..". (У.Самч.У. Самч. 2, 483).

Українець - лінгвокультурема на позначення людини за національною приналежністю. У художньому мовленні лінгвокультурема вживається із значенням " мешканець України": "Там справжня, приваблива Україна. Хочеться наслідувати її. Він з приємністю буде рахувати себе українцем, мешканцем такої чудесної землі" (У.Самч.У. Самч. 2, 433).

Хліб - лінгвокультурема на позначення найголовнішої їжі, харчового продукту, випеченого з борошна. Хліб символізує щастя, злагоду, єднання. У художньому мовленні лінгвокультурема набуває конотації "показник працьовитості": "Біля печі стоять рогачі й кочерги, пахне свіжоспеченим хлібом" (І.Багр.І. Багр. 3, 60).

Хлівець - лінгвокультурема на позначення господарської будівлі для свійської худоби та птиці, сараю. "Григорій, знімаю вши, зв'язав вірвовку посередині, прив'язав до хлівця і, не оглядаючись, пішов собі" (І.Багр.І. Багр. 3, 77).

Хрест - лінгвокультурема на позначення предмета у релігійного побуту, одного із найдавніших культових (сакральних) знаків - знака у Сонця і вогню, символу вічного життя, оберега від темних сил. Хрест став предметом і символом культу християнської релігії. Церковна традиція пов'язує це зі смертю Ісуса Христа на хресті, який освячений був кров'ю Сина Божого. Проте знак хреста шанувався у багатьох народів задовго до появи християнської релігії. Він вважався символом вогню, сонця, вічного життя, оберегом від

темних сил. Чотирикі́ю́нцє́чнвий хрест є освяченим знаряддям страти Христа, шестикі́ї́нцє́чнвий пов'язується з шістьма днями творіння, горизонтальний брус внизу восьмикі́ї́нцє́чнвого означає підніжжя для ніг Христа, а розташований на висоті навкіс поперечний брус символізує його зв'язок із мешканцями землі, із Небесним Царством. Біблійний хрест символізує надію на спасіння.

За церковними звичаями, хрест ставиться на могилу небіжчика, який свого часу прийняв обряд хрещення, і, за народними традиціями, перев'язується вишитим рушником. У контексті лінгвокультурема вживається із семою "свідок присяги перед людьми та перед Богом": "Як от, тітка Соломка. Сама задушила скажену вовчицю. Хрест святий!" (Г. Журба Г. Журба 1, 18); "Дарка з цікавістю стежить, як мама й дядько Кондра повторюють за суддею присягу, потім богомільно цілують хрест і книжку" (Г. Журба Г. Журба 1, 60).

Хрестини - лінгвокультурема на позначення релігійного обряду, який здійснюється над новонародженим на знак прилучення його до родового культу, до християнської церкви; частування та святкування обряду хрещення.: "Під пахвою тримав шкіряну торбу з пляшками горілки, що він їх роздобув і ніс на хрестини" (І. Багр. І. Багр. 1, 62); "А наш піп добрий таки хапко, щоб він луснув!.. так і торгується з тобою за все, - за похорон, за хрестини, за вивід, - заговорив нагло Іван і весь на стіл подався" (Г. Журба Г. Журба 2, 52).

Христосуватися - лінгвокультурема на позначення привітання християнами один одного під час Великодніх свят. Христосування, тобто вітання "Христос воскрес!" та відповідь "Воістину воскрес!", за давньою традицією, супроводжувалося потрійним поцілунком та даруванням писанки чи крашанки і символізувало "вічність життя".

У художньому контексті лінгвокультурема вживається із значенням "вшанування пам'яті померлих": "Сіли ми коло наших могил, і тут десь взялися покійниця мама. Так мало пам'ятаю їх, але тепер бачу і пізнаю їх виразно. Підходять до нас, христосуються, беруть за руку Романа і кудись відводять його" (У. Самч. У. Самч. 4, 47).

Цимбали - лінгвокультурема на позначення старовинного музичного інструменту, що складається з дерев'яного корпусу трапецієвидної форми і металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками та паличками. У художньому тексті лінгвокультурема вживається із значенням "давній, невідомий сучасникам музичний інструмент": "Таємничий, незбагнуваний інструмент, що видає не менш таємні, чаруючі звуки. Якийсь дід грав на них" (Г. Журба Г. Журба 1, 19).

Чаша - лінгвокультурема з конфесійною конотацією, що вживається стосовно жертв сталінських репресій із значенням "муки, страждання": "Який тяжкий і страшний келих йому піднесли!" (І. Багр. 2, 200), "Нехай же мине всіх і його ця чаша безглуздя!.." (І. Багр. І. Багр. 2, 227).

Чумацька - лінгвокультурема на позначення окремого народнопісенного різновиду фольклору. У контексті актуалізується лексемами "шевичик", "чумацька": *Вчив "шевичика" співати, або чумацької. Здорово ще виводив: "Гей, гей, з Криму ідути"* (Г. Журба 1, 23).

Щедрувати - лінгвокультурема на позначення народної обрядодії привітання з Новим роком, що супроводжувалася співом щедрівок та вітанням господарів у Новорічний (Щедрий) вечір чи ранок, побажаннями їм здоров'я, щастя, щедрого врожаю. У художній літературі лінгвокультурема вживається із значенням "символічна обрядодія": Колядували, щедрували, посипали, бажали собі і іншим щастя, здоров'я, щоб пшениця родилась, щоб худібка плодилась, щоб діточки росли і щоб багато всім літ прожити і дай Боже назарік діждати" (У. Самч. У. Самч. 1, 263).

Юда – лінгвокультурема на позначення одного з дванадцяти учнів (апостолів) Ісуса Христа, який зрадив свого вчителя і одержав за це 30 срібних монет. За Біблією, Юда згодом розкався, покинув срібняки в храмі, а потім повісився на осиці. Звідси пояснюють тремтіння осикового листа та непридатність осики на будівництво та на дрова, оскільки дерево було прокляте Богом. Образ Юди став символом зрадництва і запродавства.

У художньому мовленні, за біблійною традицією, його ім'я пов'язується із зрадою, яка стала символом епохи сталінських таборів, що породила підступну людину з продажною душею. *На цім місці стара мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості ім'я "Юда", при якому завжди стискалося її щире материнське серце* (І. Багр. 2, 6); *Прийде час, і він усе визнає і всього спробує! Взнає й, хто був Юда, а хто той, що пускатиме кулю в потилицю* (І. Багр. 2, 123). Юда нового часу асоціюється з поняттями "брехун", "провокатор", породженими тоталітарною дійсністю, яка створювала оптимальні умови для страху та підлості: *Андрій схлипує, схоплюється й безтямно кричить: – Це провокатор!! Це брехня!! Це все брехня!! Провокатор!!! – кричить в самісіньке Юдине обличчя* (І. Багр. 2, 524).

В душу - лінгвокультурема на позначення образи, глибоких душевних страждань: *"- Поки нас контракували - добре співали, м'яко стелили, щедро мастили, а законтракували - мов загнудали, та й на смітник викинули... Худобу ліпше трактують ... в душу! Вздовж і вперек, через цілу "конституцію!"* (І.Багр. 3, 175 - 176)

Велика душа - лінгвокультурема на позначення дуже доброї, чулої людини: *"Це людина з великою душею"* (І.Багр.2, 352).

Випити гірку чашу - лінгвокультурема на позначення нещасливої долі людини. У художньому контексті лінгвокультурема **В**живається із значенням "мука и, страждання, поневіряння, катування, горе": *"Хоч би хоч хтось був біля нього, хоч би хоч хтось... Щоб потім, може, колись, може після довгих-довгих років знайшов і передав братам (передав хоч їхнім дітям), яку ж він гірку чашу за них випив. Випив до кінця... До краю..."* (І.Багр.І. Багр. 2, 541).

Випустити дух - лінгвокультурема **В**живається із значенням "померти": *"Ліг голічерева під височенними кедрами, тягуче важко і глибоко зітхнув, ніби випустив дух, поклавши голову на корінь, і так лежав"* (І.Багр.І. Багр. 3, 51). Розлучення душі з тілом є ознакою смерті людини, яка зафіксована у народних переказах.

Віддати Богові душу - лінгвокультурема на позначення стану смерті: *"Тут бо люди гинуть всюди просто. Не з'їсть кішка - то заблудить, не заблудить - у марі втопиться, замерзне чи ведмідь або вепр піддере, а то так простудиться - та й Богові душу віддасть. - І Богу душу віддав"* (І.Багр.І. Багр. 3, 143). Екстралінгвальною основою для формування фразеологічного значення "повернути назад" стало християнське вірування, за яким тіло має повернутися до землі як до свого початку, а душа - до Бога.

Ворог народу - лінгвокультурема на позначення представників народу, які протистоять режимові. Контекстуально лінгвокультурема актуалізує семи "зрадник", "контрреволюціонер", "опозиціонер" тощо: *"Сьомим чудом є цей ось корпус, що стоїть і не розсипається, хоч в його череві товчеться зразу ж десять тисяч чоловіків "страшних ворогів народу", а розрахований він царським будівничим всього на кількасот людей"* (І.Багр.І. Багр. 2, 365). Образний компонент лінгвокультуреми "ворог народу" згідно народних уявлень представлений у вигляді метафоричних моделей, які іронічно осмислюється у контексті: ворог народу метафоризується з нечистою силою, чортом з рогами: *"Він напевне думав, що тут сидять чорти з рогами, іменовані "ворогами народу"... Чи він думав, що на нього зараз кинуться, клацаючи зубами, люди, що втратили людський образ і подобу, й почнуть його гризти та ковтати!?"* (І.Багр.І. Багр. 2, 530); ворог народу - звіром: *"В камері сидить 340 страшних "ворогів народу" з найжахливішими статтями обвинувачення, згідно з якими кожен мав би сидіти прикованим на ланцюгу, та й ще той ланцюг перегризати, а вони собі сидять - і нічого, не розбігаються, виглядають в незамкнені двері на сходи і кепкують з наглядача"* (І.Багр.І. Багр. 2, 365).

Ворогами народу, а точніше ворогами системи були ті, хтоякі розмовляли українською мовою, тобто українська інтелігенція: *"Вони вже були певні, що впіймали якусь "велику рябу", саме виходячи з тих міркувань, що та "риба" говорила по-українському, але не по-простому, не по-селянському, а так, як говорять оті найзатятіші вороги системи, яку вони захищають..."* (І.Багр.І. Багр. 1, 296); *"Ця давня й добре йому відома метода слідчих ще ГПУ, а тепер і НКВД,*

знуцання над непокірними – вкидання політичного в'язня до камери "соціально близьких", тобто кримінальних, що всією душею ненавиділи інтелігенцію, політичних в'язнів, вбачаючи в них не тільки ворогів советської влади, а й своїх власних, через яких, мовляв, їм так погано живеться на білому світі" (І. Багр.І. Багр. 2, 413), заможні селяни-трудівники, що мають землю, господарство, чи за радянською термінологією "кулаки" - у значенні "класовий ворог, експлуататор": "Того самого дня "Пролетарська правда" містила таку заяву: "Я, Максим Корнійович Перепутька, відмовляюся від своїх батьків-кулаків, які ціле своє життя були врагами робочого класу і стояли на засадах власності і навіть тепер не зрікаються своїх ганебних засад" (У.Самч.У. Самч. 4, 150--151).

До ворогів народу відносять представників з народу, які протистоять режимові: "Велике діло план і велике діло – кампанія реконструкції людини", а ще більше діло – кампанія "очистка тилу" від прямих і потенційних ворогів режиму" (І.Багр.І. Багр. 2, 363), а також їхніх родичів ворогів: матір, батька, брата, сестру тощо: "А оскільки дія викликає протидію, то чим більше розгортається компанія ліквідації "ворогів народу", тим більше тих ворогів стає. Бо не може ж мати, за арештованого й знищеного сина, стати другом системи! Або брат за брата!" (І.Багр.І. Багр. 2, 363); "І попливли "вороги народу" в тюрми рікою" (І.Багр.І. Багр. 2, 363). Проте найбільшим ворогом народу жертви репресій вважають "батька народів" в особі Йосипа Кривавого - Джугашвілі: "Будьте ж правдивим свідком, подивіться у власне серце, у власну душу й самі собі скажіть нелукаве: хто ж є найбільший зрадник вітчизни, зрадник усього народу, зрадник отих усіх розчавлених, розтоптаних, повішених, замордованих безневинних дітей, матерів, стариків? Нарешті - зрадник і таких-от, як ви?.. Максим на мить зупинився, а майор, що слухав тепер напружено, ще більше бліднучи, підняв брови в чеканні відповіді. "Ну й хто ж?" - спитав самими тими бровами. - Все він же, "батько народів"... - Хто, хто? Повторіть! - Йосип Кривавий - Джугашвілі!" (І.Багр.І. 1, 178)

Глас вопіючого в пустелі – лінгвокультурема на позначення даремного звертання до когось, прохання, яке як голос пророка, що волає в пустелі, залишається без уваги. Структурно-екстралінгвальною підосною біблійної лінгвокультуреми "глас вопіючого в пустелі" є легенда про одного давньоєврейського пророка, який волав із пустелини до ізраїльтян з проханням підготувати шлях для Бога: вирівняти дороги, зменшити пагорби, проте вони не прислухалися до його закликів.

У контексті лінгвокультуреми вживається ізі значенням "виступ відважної людини у радянському суспільстві, яку жорстоко карасий не знаходить підтримки у офіційної влади, жорстоко карається": "Взагалі тут ніхто нічого не просить, а тим більше не вимагає, бо ніякі заяви й скарги ніколи й ніким не беруться в рахунок і лишаються "гласом вопіючого в пустелі" і в той же час зовсім не "гласом вопіючого в пустелі", бо відважні дістають за це дещо, а саме - карцер, репресії погіршенням режиму, а іноді й биття" (І.Багр.І. Багр. 2, 84).

Голодна кутя – лінгвокультурема на позначення третьої куті після різдвяної та новорічної, яка готується на вечерю перед Водохрещем, або на другий Святвечір (5/18 січня), коли цілий день постять, а на вечерю подають тільки пісні страви: смажену рибу, вареники з капустою, гречані млинці на олії, кутю та узвар. У цей вечір діти проганяли кутю, батько спав у саду, ніби розправляючись із зимою. У художньому

мовленні ВУживається на позначення свята: “Решта свят – — Новий Рік, Щедрий Вечір, Голодна кутя і Водохрещі минають, як би не були. Ще раз були гості. Приходили до Матвія і чужі люди – — поготорити, побалакати, порадитись. Матвій дещо відпочив, підняв голову, повеселішав, не сердився стільки. Колядували, щедрували, посипали, бажали собі і іншим щастя, здоров'я, щоб пшениця родилась, щоб худібка плодилась, щоб діточки росли і щоб багато всім літ прожити і “” дай Боже назарік діждати “” (У.Самч.У. Самч. 1, 263).

Гріх взяв на свою душу – лінгвокультурема на позначення моральної відповідальності за вчинок, втрату людської гідності, зраду задля вигоди: “Він зрозумів, який тяжкий гріх взяв на свою душу, яку тяжку вину перед Богом і людьми зробив він цього дня. Але все-таки треба було йти “” (У.Самч.У. Самч. 3, 131).

Діва Марія – лінгвокультурема на позначення імені матері Ісуса Христа. Синонімічними є лексеми та фразеологізми: Богоматір, Богомати, Божя Мати, Матір (Мати) Божя, Богородиця, Мати Ісуса Христа, Непорочна (Пречиста) Діва, Цариця Небесна. Лінгвокультурема символізує матір, життя, світло, мудрість, любов, повноту життя, самодостатність, звільнення від усього гріховного через осяяння, просвітлення, переродження. У християнстві Діва Марія замінила богиню Всесвіту Ладу. У контексті Мати Божя осмислюється із значенням “заступниця”, “захисниця” матерів та дітей: *“Мати Божя! Ти ж, пресвятая, у муках Сина родила! І Ти була, як всі матері, пренепорочна, палаюча любов'ю, страждаюча... І Син Твій був Сином живим, з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою”* (У. Самч.4, 137), *“Тепер висів лише образок Марії з дитям – над тим місцем, де горіла свічечка”* (І.Багр.2, 7), “рідна земля”, “Україна”, зрада якої є найбільшим гріхом: *“Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Кажу вам правду велику: краще буде Содомовій Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися і плюнули на матір свою !.”* (У.Самч. 4, 173). Вона є уособленням духовної чистоти, великої материнської любові.

Доля усміхнеться – — лінгвокультурема ВУживається із значенням “” таланить, щастить уВ житті “” : “Аразом – і випровадили товариша щасливого, – — ану ж справді йому усміхнеться доля!” (І.Багр.І. Багр. 2, 512).

Душа втекла в п'ятки – лінгвокультурема на позначення відчуття сильного переляку, страху: “Через це Донцева “”душа в п'ятах””. (І.Багр.І. Багр. 2, 457); “Григорій здалеку поглядає на свою мішень, і його душа втекла в п'ятки”. (І.Багр. І. Багр. 3, 84). Синонімічними є фразеологізми “душа в п'яти ховається”, “душа в п'яти опускається”.

Душа до ребер присохла – лінгвокультурема на позначення фізичних особливостей людини. Вона є трансформованим різновидом канонічної фрази “” живіт присох до спини (до хребта) “”, що у фразеологічному словнику фіксується із значеннями “” дуже худий “”, “” дуже голодний “”. Зміна компонентів та форми фразеологізму доповнює лінгвокультуреми експресивною семою “” дуже виснажений “” : “ – — Наталко, – — це батько, – — а піди лишень скажи матері, щоб чарку нам сюди. Козакові, либонь, душа до ребер присохла... Ану ж, коза!” (І.Багр.І. Багр. 3, 55)

Душа мліла – лінгвокультурема на позначення стану сильного внутрішнього хвилювання, переживання, страждання, активного пошуку вирішення хвилюючої проблеми: “То так божевільно боліли кості і мліла душа від моральної і фізичної муки” (І.Багр.І. Багр. 2, 227).

З серцем – лінгвокультурема уживається із значенням “сердито, з гнівом, злістю”: *“Ібачив виразно всіх тих гнаних, переслідуваних, катованих, а*

серце наливається правдивим гнівом. З уст виривалися надзвичайно піднесені слова, які вергли громи на тиранів". (У.Самч.2, 409), "- Так то воно тепер у нас скрізь. За поріг, різун його матері, бійся вийти,- казав своєю чіткою мовою дядько Єлисей із серцем сплюнув" (У.Самч.3, 188).

За одним духом - лінгвокультурема уживається із значенням "щось робити швидко, миттю": "Подивилися один на одного з одвертим усміхом - просто у вічі, - і випили за одним духом" (І.Багр.3,37).

Забивало дух - — лінгвокультурема на позначення дії - "важко дихати": "Від сухого повітря забивало дух. А надто забивало дух від смороду та чаду, від смалятини - вивантажено з "Геліоса" їхню одежу" (І.Багр.І. Багр. 3, 322); "Володькові аж дух забило. Не знає, що й казати" (У.Самч.У. Самч. 2, 413).

Забити кілок в душу - — лінгвокультурема на позначення відчуття гострого болю, яка реалізується у вигляді порівняльної конструкції: "Одначе Андрієві ніби хтось забив кілка в душу" (І.Багр.І. Багр. 2, 443). Визначальним для мотивації семантики виразу є лексема "кілок", яка породжує асоціативне значення "покарання". Це пов'язано з тим, що в давнину кілок був знаряддям покарання, зокрема це фіксує фразеологізм "садовити на кіл", тобто "страчувати, саджаючи на кіл". Часто забивали осиковий кіл, оскільки він мав магічну силу та відвертав всіляку нечисть від людини.

Завити, як первісні вовчі душі на холодний місяць - лінгвокультурема на позначення стану великого розпачу, відчаю. У тексті є трансформацією загальнономовного фразеологізму "вити вовком (звіром)", представленою порівняльним зворотом: "В апокаліптичному гуркоті чорної цієї доби відчаю, що для багатьох була напро́роченим біблійним кінцем світу, зруйновані й спустошені самі, як і все навколо, вони п'ялися над безоднею й заливали її п'янкою трутою, й гатили її піснями, й засипали її зухвалим, блюзнірським, одчайдушним сміхом, щоб не завити раптом у чорну безвість, як первісні вовчі душі на холодний місяць" (І. Багр.І. Багр. 2, 59).

Заглядати у душу - лінгвокультурема на позначення процесу пізнання думок та намірів іншої людини: "Ічим більше заглядав у душу цьому дикунові, тим більше дивувався" (І.Багр.І. Багр. 2, 452).

Запорозька Січ - лінгвокультурема на позначення організації українського козацтва у XVI—XVIII ст. у пониззі Дніпра за порогами (нині затопленого Каховським водосховищем), а також місце розташування цієї організації. Перша Січ виникла на острові Хортиця приблизно 1552 р., її будівництво приписують Дмитрові Байді-Вишневецькому. Місце Січі змінювалося кілька разів. Була Базавлуцька Січ, Томаківська Січ, Микитинська Січ, Чортомлинська Січ, Кам'янська Січ, Олешківська Січ, Підпільнянська Січ, останньою була Задунайська Січ. У художньому мовленні лінгвокультурема уживається із значенням "держава козаків": "Тяжко сказати, чому це місце так зветься, кажуть, нібито давно колись тут оселився козак з Запоріжжя, що від нього і пішов цей рід, але і самим своїм виглядом цей куток нагадує оту Січ Запорозьку, що про неї іноді Єлисей читає в своїх книгах" (Самч.1, 301).

Засів у душі - лінгвокультурема на позначення вподобань, вияву прихильності: "Одначе Андрій не знав, чи він той план здійснить, хоч він і засів у душі, як останній засіб порятунку" (І.Багр.І. Багр. 2, 445). Синонімічними є фразеологізми "запав у душу", "лежить душа" із семою "дуже сподобалося", "запам'яталося": "У цьому всьому, можливо, й полягала розгадка, чому на всіх стінах собору позначився його дух, мабуть, він таки запав в око і в душу маляреві, що той собор розписував" (І.Багр.І. Багр. 1, 84); "Кость не знав, звідки ця видумка у ньому взялася, - прийшла нагло, але як річ неминуча та давно сподівана і запала у душу глибоко та твердо, як звалений в провалле камінь" (Г.Журба Г. Журба 2, 34); " - То, знаєте; кому що... Кому кадило, а кому ціп. Кожна людина має те робити, до чого лежить її душа. Силуваням волон не наробишся... Мої сини мусять самі собі вибирати життєву дорогу" (У.Самч.У. Самч. 2, 502).

Зелені свята - лінгвокультурема на позначення дохристиянського свята - трьох останніх днів Клецького тижня, Зеленої неділі і трьох перших днів Трійцького тижня. Церква встановила святкування

Святої Трійці на Зелені свята, які супроводжуються прибиранням хати всередині й зовні зеленню (кличанням, травою, рогозою) та обрядовими діями ще дохристиянських часів. Свята пов'язані зі старовинним обрядом поминання померлих як охоронців і покровителів свого роду: „Ізнов свята надійшли. На цей раз Зелені, які тут звуть Трійцею”. (У.Самч.У. Самч. 1, 298); „На Зелені Святки уперше навідали забутий дім гості” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 130).

Ідолова душа – лінгвокультурема на позначення жорстокої людини, вияву крайнього незадоволення кимось, роздратування, обурення з приводу чого-небудь: „Ідолові душі! Що їх цікавить?” (І.Багр.І. Багр. 3, 190). Синонімічно вживаються лінгвокультуреми "бісова душа", "проклята душа", "собача душа".

Ісус Христос – лінгвокультурема на позначення імені засновника християнської релігії, який є Сином Божим і водночас Сином Людським, непорочно зачатий і народжений від Пресвятої Діви Марії поблизу містечка Віфлеєм (Палестина) у вертепі (печері). Він проповідував своє вчення з 12ма учнями-апостолами. Був зраджений за 30 срібників своїм учнем Юдою Іскаріотом і за наказом римського прокуратора Понтія Пілата був розп'ятий на хресті (гора Голгофа поблизу Єрусалима). Народне уявлення про Ісуса Христа відображає контекст: „Христос. Це Христос. Це ж Він – бідолашна людина тілом і Бог душею. Боголюдина!” (І.Багр.І. Багр. 1, 334).

Аломорфні значення лінгвокультуреми “Ісус Христос” у контексті актуалізуються із семами “жертва”, “в'язень сталінської системи”, які перетинаються з ізоморфною моделлю “Ісус Христос – людина”, проводячи імпліцитно паралель між стражданнями Андрія Чумака та муками Ісуса Христа: “Андрій підіймався крутими сходами, тяжко й помалу ступаючи, немов ішов на Голгофу” (І.Багр.І. Багр. 2, 542). Ізоморфне значення “втікач” лінгвокультуреми “Христос” пов'язує образ Ісуса Христа з Максимом Колотом, який відчуває у своїй душі спорідненість з Христом, його долею: “Так, ніби то друг намалював її навмисне для Максима як указівку чи як потіху, що не тільки йому доведеться бігти по землі, бо ж бігали й інші. Чи, може, як іронію, що от, мовляв, Христос мав куди бігти, рятуючись утечею, а він, Максим, не матиме?” (І.Багр.І. Багр. 1, 72); “Гарячкові очі дивилися в ту снігову закрижанілу пустелю, а перед очима чомусь поставав давно забутий, колись бачений образ, поставав чітко до галюцинації: “Христос у пустелі Христос у пустелі”. Цей образ заступив собою весь світ... Самотній Христос у безмежній і холодній, у мертвій, кам'яній пустелі. Холодна, тужна, глуха синява. Пустеля, покрита великими скорбними каменями, як надгробними брилами. Пустеля безмежної туги” (І.Багр.І. Багр. 1, 246).

Символічне значення “милосердя” лінгвокультурема набуває у мовному оточенні таких конкретизаторів, як “найщиріше каяття”, “простив розкаяного”: “Якщо є якийсь порятунок в його становищі, то він лежить на лінії найщирішого каяття й добровільного, найщирішого переставлення себе з позиції ворога в позицію друга, й треба надіятись на милосердя, що стоїть на сторожі розкаяних... Тут тихий слідчий навів приклад навіть з Біблії, коли Христос простив розкаяного розбійника..” (І.Багр.І. Багр. 2, 494).

Ізоморфні семи “страждання”, “мука”, “скорбота”, “віра”, “любов” лінгвокультуреми “Ісус Христос” у контексті зі словами “молитися”, “чаша” (у значенні “доля”), парафразом “основоположник вчення про братерство й любов” актуалізують значення “сила волі”: “Петровський розповідав про муки Христа, очевидно, шукаючи в стоїцизмі й безмежній вірі основоположника вчення про братерство й любов моральної сили для себе. Він тихо й скорботно розповідав про те, як Христос, приречений на розп'яття, молився про чашу, обливаючись потом від скорбі й душевної муки..” (І.Багр.І. Багр. 2, 225); “

Христос на колінах з очима, наставленими в безодню душно́ї ночі... Млюсть передсмертно́ї душевно́ї муки...". (І.Багр.І. Багр. 2, 226); "Тихий, дзвінкий, прозорий голос: - — Моїм нареченим - — Христос! Без золота, без самоцвітів - — володар над володарями! - — Ти не знаєш, дівчино, проти кого виступаєш. Моїм наказам коряться сто народів, моїй владі слухняні звірі в джунглях, птахи в небі, риби в океані. - — Одначе, володарю, ти не віддаси своїм богам одного волосу з твоєї голови. Я ж готова віддати своєму всю мою молодість. - — У чому ж сила твого́го Бога?" (У.Самч.У. Самч. 1, 410—411).

Лінгвокультурема "Ісус Христос" на позначення назви святого образу, яким, за весільним звичаєм, благословляли батьки сина на шлюб, містить потенційне значення "щасливе подружнє життя". Проте у контексті конктеризаторів "непаристі образи", "менший розміром" вона набуває протилежного значення — "нешасливе життя", яке мотивується народним повір'ям: "Благословляли на шлюб непаристими образами. Не було часу поїхати та купити паристі. Один образ - — мати Божа Молошна, другий - — Ісус Христос, менший розміром, а це недобрий знак" (У.Самч.У. Самч. 4, 38).

Кидатися в ноги - лінгвокультурема на позначення покори чиемусь впливові, волі. У контексті актуалізується екстралінгвальна інформація про те, що керувати громадою має вибраний із старших поважних порядних чоловіків, який є досвідченим господарем, а не з молоді, як в описаній ситуації: "Явиться вам такий паскуда - — ось із тамтого кутка, надягне тобі матроський кльош, і вже йому ціла громада в ноги..." (У. Самч.У. Самч. 2, 488).

Колискова пісня - лінгвокультурема на позначення однієї з різновидів української пісні як одного із фольклорних жанрів. Колискова пісня асоціюється з материнським, лагідним голосом: "Слова гомоніли десь, як шелест пшениці. Чийсь голос ласкавий, як пестіння, як пісня колискова. Мамин - не мамин, цілючий, усміхнений голос" (Г.Журба 1, 20). **Мати Божа** - лінгвокультурема на позначення імені матері Ісуса Христа. Синонімічними є лексеми та фразеологізми: "Богоматір", "Богомати", "Божа Мати", "Богородиця", "Мати Ісуса Христа", "Непорочна (Пречиста) Діва", "Цариця Небесна". Лінгвокультурема символізує матір, життя, світло, мудрість, любов, повноту життя, самодостатність, звільнення від усього гріховного через осяяння, просвітлення, переродження. У християнстві Діва Марія замінила богиню Всесвіту Ладу.

У контексті Мати Божа осмислюється зі значенням "заступниця", "захисниця" матерів та дітей: Мати Божа! Ти ж, пресвятая, у муках Сина родила! І Ти була, як всі матері, пренепорочна, палаюча любов'ю, страждаюча... І Син Твій був Сином живим, з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою (У. Самч. 4, 137); Тепер висів лише образок Марії з дитям - над тим місцем, де горіла свічечка (І. Багр. 2, 7); "рідна земля", "Україна", зрада якої є найбільшим гріхом: Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися і плюнули на матір свою!.. (У. Самч. 4, 173). Вона є уособленням духовної чистоти, великої материнської любові.

Микола Леонтович – лінгвокультурема на позначення **особи** українського композитора, який на основі народних мелодій створив неповторні хорові композиції: “Переливається, як морський прибій, – від тужливого Шопена до гримливого Бетховена, до мрійного і ніжного Штрауса... До незрівняного Леонтовича... Є звуки для серця ближчі, є звуку дальші. Є, що породжують бурю, є, що породжують печаль і легеньку журу...” (І. Багр 2, 273).

Моя хата скраю – лінгвокультурема на позначення байдужих до всього людей. Мотивом для вторинної номінації є те, що усі важливі події на селі відбувалися в центрі, а той, хто жив на краю села, довідувався про все останнім. У художньому мовленні засуджується позиція байдужої людини: “А от шкода тільки, що коли був час, коли сяка-така власть своя була, сидів отут на своєму хуторі і думав: моя хата скраю... Ой сину, ні! Ой, ні, ні! Ми всі дістали науку... І кажу тобі: ви, молоді, ті, що будете... Ви, хоронь вас Боже, жити таким способом, як ми жили. Згинемо всі” (У.Самч.У. Самч. 2, 545).

На душі гніт лежить – лінгвокультурема на позначення душевних страждань, турбот, переживань: “ – Прийшла я, голуб”ята мої, на всюночну до церкви... Господоньку Святий! Церква та сама, і світла не менше, і співають хороше, а на душі у мене ніби гніт лежить” (У.Самч.У. Самч. 2, 309). Серце часто осмислюється поряд з концептом “тягар”, який уособлює муку, що несе людина: “Те, що він почав забувати – ціла ота трагедія його народу – навалилася на нього всім тягарем, кидаючи серце, мов м”яч, у всі боки” (І.Багр.І. Багр. 2, 177); “Від такого наказу у Матвія ліг у грудях тяжчий гніт і ніщо не в силі зняти той тягар зі серця” (У.Самч.У. Самч. 2, 330).

Нести свій хрест – лінгвокультурема на позначення тяжкої долі, великих страждань, злиднів, які доводиться терпіти заради мети. В основі лінгвокультуреми – давній жорстокий звичай, за яким людина, засуджена на смерть, несла свій хрест до місця страти, на якому її розіпнуть. У контексті лінгвокультуреми вживається із семою “терпіти труднощі, випробування долі заради утвердження правди, права на життя”: “Андрій лишився жити. Лишився нести свій тяжкий хрест до кінця. Поки впаде” (І.Багр.І. Багр. 2, 503).

Новий рік – лінгвокультурема на позначення першого дня січня як початку наступного року, а також наступний рік. У цю ніч для набожних і праведних розкривається небо, а вночі відбуваються дива – все живе говорить, особливо худоба. Діти зранку ходять по хатах засівати з рукавиці збіжжям. З Новим роком пов”язують ворожіння так званого почину: хто як проведе перший день Нового року, так йому вестиметься весь рік. У контексті вживається із значенням “свята початку року”: “Решта свят – Новий Рік, Щедрий Вечір, Голодна кутя і Водохрещі минають, як би не були. Ще раз були гості. Приходили до Матвія і чужі люди – поговорити, побалакати, порадитись. *Матвій де що відпочив, підняв голову, повеселішав, не сердився стільки. Колядували, щедрували, посипали, бажали собі і іншим щастя, здоровля, щоб пшениця родилась, щоб худібка плодилась, щоб діточки росли і щоб багато всім літ прожити і дай Боже назарік дїждати*” (У.Самч.У. Самч. 1, 236).

Остання хата – лінгвокультурема на позначення домовини: “Ой, несила далі – це вже покинути останню рідну хату та й назавжди...” (І.Багр.І. Багр. 2, с. 227).

Пісня Пісень – лінгвокультурема на позначення значних досягнень у чомусь, вершини творчості, поетичного вияву кохання. У “Соломоновій пісні над Піснями” розповідається про кохання Соломона і Суламфі. У художньому мовленні лінгвокультурема виступає символом всеперемагаючої любові, яка має врятувати людину: “Другим по силі місцем в цілій Біблії для Андрія була “Пісня Пісень” Соломона – це чомусь прийшло на пам”ять мимохить, либонь, для того, щоб зрівноважити кричущу трагедію людського серця, поставленого перед розп”яттям. Незрівнянна “Пісня Пісень!” Пісня про велику, неосяжну, божественну, всеперемагаючу любов...” (І.Багр.І. Багр. 2, 225–226).

Роздирав серце на клаптики – лінгвокультурема вживається із значенням “глибоко засмучувати, хвилювати”: “Біль, що роздирав допіру серце на клаптики десь несподівано подівся і стало пусто... Страшенно пусто” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 34).

Рятувати душу – лінгвокультурема на позначення стану звільнення душі від гріхів, від мук після смерті. У контексті до цього значення додається ще й значення “ повернути спокій душі ”: “ Андрій вирішив рятувати свою душу, що не знала спокою, й якось з тим Донцем покласти край ” (І.Багр.І. Багр. 2, 460).

Сад Гетсиманський – лінгвокультурема на позначення назви священного місця, де молився Ісус Христос перед розп’яттям, і разом з тим місцяЄМ, де було вчинено зраду. У світовій релігії та літературній творчості символізує “ зраду/страждання ”. ВУ інтенції художнього осмислення біблійна лінгвокультурема “ сад Гетсиманський ” постає символом домівки – — країною зла в часи сталінських репресій, де на кожному кроці підстерігає зрада, страх та байдужість; СИМВОЛОМ людської душі, у якій співіснує любов і зрада. Паралеллю до біблійного саду Гетсиманського – місця мук Ісуса Христа перед розп’яттям – — у сучасній автору дійсності виступає новітній “ сад Гетсиманський ” – — в’язниця, де у якій в’язнів чекають нелюдські муки та страждання, яку символізують темний та чорний кольОри – кольори смерті: “ Андрій слухав про Юду, думав про братів, і в темряві, що застинала зір, йому ввижався темний, сповнений чорного, задушливого тропічного мороку сад, тоскна тиша й сильвети мірт та кипарисів... Христос на колінах з очима, наставленими в безодню душної ночі... Млость передсмертної душевної муки... Зрада... Відступництво Петра й відчуженість заспаних учнів... Самота... Безмежжя туги, нестерпний тягар відчаю... І крик далекого півня – провісника зречення й провісника близької муки, наруги і смерті... Зловісний крик півня... Крик безнадії... Триумф зла.. ”. (І.Багр.І. Багр. 2, 226).

Серце закипіло – — лінгвокультурема ВУживається ізі значенням “ перебувати у стані сильного нервового збудження, хвилювання ”, а також “ гніватися, сердитися, обурюватися ”: “ Грицько гнівався на побратима, що той зник і знехтував його приязню, дружбою, – — зник навіть не попрощавшись. Його молоде серце закипіло після сестриної розповіді ” (І.Багр.І. Багр. 3, 228); “ Але серце Андрієве починає закипати все дужче й дужче, коли свідок переходить до ближнього кола людей – до його близьких та рідних... ” (І.Багр.І. Багр. 2, 523); “ Ох, що я там надивилася. Серце окипає, як згадаєш ” (У.Самч.У. Самч. 2, 301).

Скільки духу – — лінгвокультурема ВУживається ізі значенням “ шосили, на повну силу ” і виражають ступінь, інтенсивність дії, характеризуючи спритність тварини: “ Та й враз, розпачливо скімнувши, зірвався з місця і погнав скільки духу ” (І.Багр.І. Багр. 3, 237) .

Стискалося серце – — лінгвокультурема ВУживається ізі значенням “ хвилюватися, непокоїтися ”: “ На цім місці стара мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості ім’я “ Юда ”, при якому завжди стискалося її щире материнське серце ” (І.Багр.І. Багр. 2, 6); “ Серце стиснулось враз і забилося тривожно ” (Г.Журба Г. Журба 1, 39); “ Володько уважно її слухає. Потім мовчки горне її до себе. Серце його стискається. Знаходить її уста. Вони теплі й вогкі. Чує її пружні дівочі груди. Під рукою вигинається тонкий стан. У голові туманіє ” (У.Самч.У. Самч. 3, 176) .

Страшний суд – лінгвокультурема на позначення чогось жахливого, а також виміру найвищої справедливості. За Біблією, Страшний суд – це суд, що має відбутися після другого пришествя Ісуса Христа, над усіма людьми, які жили на землі. У контексті лінгвокультурема символізує гнів Христа на людство та і відчай у людей: “ Зятяйте, ви, сини і дочки великої землі... Кажу вам правду велику: краще буде Содомовій Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися і плюнули на матір свою!.. ” (У.Самч.У. Самч. 4, 173). У в’язниці жахливу кару, нелюдські катування за нескоені злочини призначають в’язням слідчі кожного дня: “ Андрій спав як убитий, коли його прийшли будити опівночі. Власник хрипкого голосу тримав ліхтар перед собою і Андрієм і, невидимий за тим ліхтарем, немов архангел з предвічної темряви, кличучи на страшний суд... ” (І.Багр.І. Багр. 2, 28).

Таємна вечеря – лінгвокультурема на позначення зібрання або зустрічі людей, серед яких є одностуді і відступники. У тексті згадується найвідоміше зображення Таємної вечері – розпис Леонардо да Вінчі в трапезній міланського монастиря Санта Марія дель Граціє, який для героя символізує зраду: “ Тайна вечеря ” да Вінчі з захмареним вірним учнем Христовим – — Юдою, з невлотимим

тремтінням передбаченої зради...” (І.Багр.І. Багр. 2, 271).

Тиснула серце - — лінгвокультурема ВУживається із значенням “”спричиняла відчуття душевного болю”” та реалізується у тісному зв’язку з епітетним словосполученням “”пекуча мука””: “Мука пекуча тиснула йому серце та по краплині котилась крізь груди кров” (Г.ЖурбаГ. Журба 2, 32).

Три чисниці до смерті - лінгвокультурема на позначення близької смерті людини. Значення фраземи формується навколо лексеми “”чисниці””, яка походить з мовлення праяль, оскільки містить інформацію про прядильне ремесло: позначає десятку частинУОЮ пасма або триЬОХ нитОКИ, тоді як три чисниці - дев’ять ниток, що є дуже малоЮа міроЮа. Тому ВУ художньому мовленні лінгвокультурема уживається на позначення дуже старої людини: “Дали Інокентію Петровичу кирпичного чаю, тютюну (старий Сірко пам’ятав про Інокентія Петровича ще з дому), і старенький, зморщений, безбородий дідусик, був радий, як маля. Йому вже три чисниці до смерті, і він хоче покурити всмак” (І.Багр.І. Багр. 3, 210).

Троїсті музики - лінгвокультурема на позначення українського народного ансамблю, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше - скрипки, бубна та цимбалів. У контексті лінгвокультурне значення актуалізується мовним оточенням: “Прийшли музики, і гуртом вринули парубки. Цимбали брязнули, заянчала скрипка, забубонів бубон. По хаті закрутилися пари, дівки спідницями розвівають” (У. Самч.4, 29);, “Музики взяли троїсті. Як заграли, всі піджилки задрижали” (У.Самч.У. Самч. 4, 37)., “- На вашому кутку буде у Трихона. Будуть гарні музики, хата велика, є де потанцювати” (У.Самч.4,27).

Тягати колодку - лінгвокультурема на позначення звичаю з дохристиянських часів, який символізував спокутування кари неодруженої молоді. Парубкам і дівчатам, які не взяли шлюб у М’ясниці, прив’язують колодку як кару, від якої можна відкупитися лише грішми або горілкою. Колись це було брусся з дірками для рук і ніг, пізніше його замінили стрічками з квітками, які чіпляли і парубкам, і дівчатам. У художньому контексті лінгвокультурема “”тягати колодку”” вказує на давній звичай, а Й лінгвокультурема “”виправляти колодку”” - — на гуляння, бенкетування за гроші, отримані за відчеплену колодку: “Дядьки чавитимуть шпалики”, парубки гулятимуть з дівчатами, тягатимуть на Водохрещі “”колодку””. Тут “”колодку”” на Водохрещі виправляють. Деінде - на Масляну” (Г.ЖурбаГ. Журба 1, 26).

Холонуло серце - лінгвокультурема уживається із значенням “охопило почуття страху”: “Але більшість із завмиранням серця переживали паскудний холодок страху перед викликом, який міг статися кожної хвилини” (І.Багр.2, 431), “Імимохіть в Андрія холонуло серце” (І.Багр.2, 488).

Христос Воскрес - — лінгвокультурема на позначення святкового привітання, яким супроводжується христосовання з кимось або вітання когось на Великдень.

У художньому контексті святкове привітання на Великдень уособлює радість воскресіння Ісуса Христа та віру уВ духовне відродження людини, нації: “Ні, нечиста сило! Не засну. Чекай, за хвилину райські двері відчиняться, вирветься на цілому світі, і на небі, і навіть у пеклі - — Христос воскрес! - — і ти, чорний демоне, падеш перед обличчям великого воскресення” (У. Самч.У. Самч. 4, 89);, “— Христос воскрес, Маріє! Не плач, голубко. Ось тут принесла дітям. Це крашанки, паска, а тут скоромне. Не побивайся! Бог дав. Бог і взяв” (У.Самч.У. Самч. 4, 92).

Царство Небесне - лінгвокультурема на позначення місця перебування праведників, символізує щось вимріяне, недосяжне для людини. У контексті лінгвокультурема ВУживається як форма побажання померлому райського життя: “— - Ось був ще в мене син (посмутніла і тихесенько зітхнула), Миколою звали... Царство йому ннебесне...” (І.Багр.І. Багр. 3, 72). Лінгвокультурема відображає поховальну культуру українців, їх християнські вірування у потойбічний світ, у рай, де царствують душі праведників.

Чумацька пісня - лінгвокультурема на позначення окремого народнопісенного різновиду фольклору. У контексті актуалізується лексемами

“шевчик”, “чумацька” та рядком з пісні: “Вчив “шевчика” співати, або чумацької. Здорово ще виводив: “Гей, гей, з Криму ідучи” (Г.Журба 1, 23)

Шеляга нема за душею – лінгвокультурема на позначення відсутності грошей, а також бідності: “Такого Матвій не сподівався. І як же йому тепер пити, коли там діло. До всього, як велить звичай, коли той “” поставить “”, не можна й собі відмовитись. А тут і шеляга нема за душею” (У.Самч.У. Самч. 1, 281--282).

Щедрий вечір – лінгвокультурема на позначення вечору на передодні старого Нового року, що припадав на календарне християнське свято Преподобної Меланії і відзначався щедрою вечерею. У цей вечір звучать щедрівки, які виконують частіше діти й дівчата, ЯКІЩО беруть участь у старовинному українському обряді щедрювання. У художньому контексті лінгвокультурема ВУживається НАІЗ позначення народної назви свята: “ Решта свят - — Новий Рік, Щедрий Вечір, Голодна кутя і Водохрещі минають, як би не були. *Ще раз були гості.* Приходили до Матвія і чужі люди - погуторити, побалакати, порадитись. Матвій дещо відпочив, підняв голову, повеселішав, не сердився стільки. Колядували, щедрювали, посипали, бажали собі і іншим щастя, здоровля, щоб пшениця родилась, щоб худібка плодилась, щоб діточки росли і щоб багато всім літ прожити і “дай Боже назарік діджати” (У.Самч.У. Самч. 1, 236).

Що з клоччя батіг – лінгвокультурема з іронічним забарвленням на позначення поганого, нікудишнього, зовсім непридатного для чогось, а також безвольноїГО, нездатноїГО самостійно приймати рішення ЛЮДИНИ: “ Авсе-таки той банк єдиною надією села. Шкода, що має його тільки “” панська “” часть, який не є, а є, “” каззонці “” і такого не мають. Зате у них там “” трахтир “” он який пишається. І взагалі ті каззонці господарі, що з клоччя батіг, сама тобі голота, розважають “” панські “” (У.Самч.У. Самч. 1, 230).

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля "людина"

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	фразеологічної
І. Багрянний	Тигролови	53	9
	Людина біжить над прірвою	62	13
	Сад Гетсиманський	83	17
Г. Журба	Над скибою	2	0
	Смерк	3	0
	Журавлі	1	0
	Вясний день	1	0
	Солов'ї	1	0
	Черешні	1	0
	Свято	2	0
	Коняка	2	1
	Гістерія	4	0
	Похід життя	5	0
	Пісня на одній струні	2	0
	Зорі світ заповідають	17	4
У. Самчук	Марія	39	3
	Волинь	152	6
Загальна кількість		429	53
Відсотковий показник		89%	11%

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля "народ"

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	фразеологічної
І. Багрянний	Тигролови	12	0
	Людина біжить над прірвою	13	0
	Сад Гетсиманський	31	11
	Над скибою	2	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	0	0
	Черешні	0	0
	Свято	0	0
	Коняка	2	0
	Гістерія	0	0

Г.Журба Г. Журба	Похід життя	0	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	22	0
У. Самчук	Марія	3	0
	Волинь	82	3
Загальна кількість		167	14
Відсотковий показник		96%	4%

Таблиця Б.32

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля "„грумада""

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	2	0
	Людина біжить над прірвою	5	0
	Сад Гетсиманський	7	1
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	2	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	0	0
	Черешні	0	0
	Свято	0	0
	Коняка	3	0
	Гістерія	0	0
	Похід життя	0	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	6	0
	У. Самчук	Марія	12
Волинь		37	2
Загальна кількість		74	5
Відсотковий показник		94%	6%

Таблиця Б.43

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля "„родина""

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	67	2
	Людина біжить над прірвою	9	1
	Сад Гетсиманський	48	2
	Над скибою	2	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	2	0
	Черешні	4	0
	Свято	2	0
	Коняка	4	0
	Гістерія	0	0
	Похід життя	2	0

Г.Журба Г. Журба	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	12	2
У. Самчук	Марія	33	6
	Волинь	217	4
Загальна кількість		402	17
Відсотковий показник		96%	4%

Таблиця Б. 54

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля „дух”

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		л Лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	13	11
	Людина біжить над прірвою	2	3
	Сад Гетсиманський	3	4
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	0	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	1	0
	Черешні	0	0
	Свято	0	0
	Коняка	0	1
	Гістерія	0	0
	Похід життя	0	0
	Пісня на одній струні	0	2
	Зорі світ заповідають	0	3
	У. Самчук	Марія	1
Волинь		22	22
Загальна кількість		44	47
Відсотковий показник		48%	52%

Таблиця Б.65

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля „душа”

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	4	8
	Людина біжить над прірвою	88	28
	Сад Гетсиманський	162	36
	Над скибою	0	0
	Смерк	0	1
	Журавлі	2	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	1	0
	Черешні	1	0
	Свято	1	2
	Коняка	1	1

Г.Журба Г. Журба	Гістерія	7	0
	Похід життя	2	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	6	1
У. Самчук	Марія	18	6
	Волинь	131	35
Загальна кількість		524	118
Відсотковий показник		83%	17%

Таблиця Б.76

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля „серце”

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		л Лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	50	41
	Людина біжить над прірвою	64	62
	Сад Гетсиманський	102	90
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	1	0
	Смерк	1	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	1	0
	Черешні	0	0
	Свято	8	3
	Коняка	0	1
	Гістерія	3	1
	Похід життя	2	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	3	8
У. Самчук	Марія	10	9
	Волинь	52	47
Загальна кількість		297	262
Відсотковий показник		54%	46%

Таблиця Б.87

Показники експлікації лінгвокультурологічного поля „доля”

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	10	4
	Людина біжить над прірвою	20	3
	Сад Гетсиманський	26	4
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	0	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	0	0
	Черешні	0	0
	Свято	0	0
	Коняка	1	0
	Гістерія	1	0
	Похід життя	0	0
	Пісня на одній струні	0	0

	Зорі світ заповідають	2	0
У. Самчук	Марія	2	2
	Волинь	21	5
Загальна кількість		83	18
Відсотковий показник		82%	18%

Таблиця Б.98

Показники експлікації художньо-мистецьких лінгвокультурем

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ФФ фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	15	6
	Людина біжить над прірвою	12	5
	Сад Гетсиманський	27	9
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	0	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	1	0
	Вясний день	1	0
	Солов'ї	5	0
	Черешні	0	0
	Свято	2	0
	Коняка	0	0
	Гістерія	15	1
	Похід життя	18	0
	Пісня на одній струні	14	1
	Зорі світ заповідають	7	2
	У. Самчук	Марія	13
Волинь		48	6
Загальна кількість		178	32
Відсотковий показник		85%	15%

Таблиця Б.109

Показники експлікації православно-християнських лінгвокультурем

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ФФ фразеологічної
І. Багряний	Тигролови	22	6
	Людина біжить над прірвою	18	14
	Сад Гетсиманський	39	29
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	2	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	1	0
	Вясний день	3	0
	Солов'ї	2	0
	Черешні	2	0
	Свято	4	2
	Коняка	4	1
	Гістерія	0	0
	Похід життя	0	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	9	2
	У. Самчук	Марія	17
Волинь		35	8
Загальна кількість		153	67

Відсотковий показник	70%	30%
----------------------	-----	-----

Таблиця Б.110

Показники експлікації політичних лінгвокультурем

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багрянний	Тигролови	38	13
	Людина біжить над прірвою	40	12
	Сад Гетсиманський	97	51
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	0	0
	Смерк	0	0
	Журавлі	0	0
	Вясний день	0	0
	Солов'ї	0	0
	Черешні	0	0
	Свято	0	0
	Коняка	4	1
	Гістерія	0	0
	Похід життя	2	0
	Пісня на одній струні	0	0
	Зорі світ заповідають	18	3
	У. Самчук	Марія	16
Волинь		66	13
Загальна кількість		281	101
Відсотковий показник		74%	26%

Таблиця Б.121

Показники експлікації побутових лінгвокультурем

Автор	Твори	Кількісні показники експлікації	
		лексичної	ф Фразеологічної
І. Багрянний	Тигролови	103	42
	Людина біжить над прірвою	43	17
	Сад Гетсиманський	36	12
Г.Журба Г. Журба	Над скибою	4	1
	Смерк	4	0
	Журавлі	8	0
	Вясний день	6	1
	Солов'ї	6	0
	Черешні	7	0
	Свято	18	2
	Коняка	14	2
	Гістерія	12	1
	Похід життя	4	1
	Пісня на одній струні	2	0
	Зорі світ заповідають	25	6
	У. Самчук	Марія	48
Волинь		144	34
Загальна кількість		486	135
Відсотковий показник		79%	21%

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антофійчук В. Трансформація образу Іуди Іскаріота в українській літературі ХХ ст. / В. Антофійчук // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 53–58.
- Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
- Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 26–48.
- Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
- Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : [антология / под. ред. В. Н. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 268–280.
- Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж : ВГУ, 2000. – 213 с.
- Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать / Максим Балаклицький // Багряний І. Вибрані твори / [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 5–41.
- Балаклицький М. А. "Нова релігійність" Івана Багряного / Максим Анатолійович Балаклицький. – К. : Смолоскип, 2005. – 169 с.
- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
- Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
- Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.
- Бачинин В. А. Культурема / В. А. Бачинин // Бачинин В. А. Культурология : энциклопедический словарь. – СПб. : Из-во Михайлова В. А., 2005. – С. 129.
- Безвершук Ж. О. Історія культури в термінах і назвах : словник-довідник / Жанна Олександрівна Безвершук. – К. : Вища школа, 2003. – 399 с.
- Безпечний І. Теорія літератури / Іван Безпечний. – Торонто, Канада : Молода Україна, 1984. – 304 с.
- Бетко І. П. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття : (монографічне дослідження) / Ірина Павлівна Бетко. – Zielona Gora – Kijow, 1999. – 160 с.
- Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / Іван Антонович Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
- Бельчиков Ю. А. О культурном коннотативном компоненте лексики / Ю. А. Бельчиков // Язык: система и функционирование : сборник научных трудов. – М. : Наука, 1988. – С. 30 – 35.
- Бибик С. Побутовизми і знаково-символічна система мови прози І. Квітки Основ'яненка / Світлана Бибик // Культура слова. – К., 2003. – Вип. 63. – С. 6–12.

- Биби́к С. Словник епітетів української мови / [С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустові́т]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту : із мови давньоєврейської грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. з давньоєвр. та грец. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1376 с.
- Білоус В. Б. Мова драматичних творів Володимира Винниченка у лінгвокультурному аспекті : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Білоус Віктор Борисович. – Кіровоград, 2007. – 193 с.
- Біляїв В. "На неокраїнім крилі..." / Володимир Біляїв. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 348 с.
- Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Калениківна Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
- Братусь М. Ф. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (за творами Івана Багряного) / М. Ф. Братусь // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 14–15.
- Братусь М. Ф. Структура, семантика і стилістичні функції епітета в художній прозі Івана Багряного : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Братусь Марія Феліксівна. – Київ, 2002. – 183 с.
- Бугаева И. В. Праздники в России: концепт и культурема [Электронный ресурс] / И. В. Бугаева // Вопросы теории и практики русского языка : докл. II Междунар. конф. / отв. ред. Р. Наранцэцэг. – УланБатор, 2006. – Режим доступа : <http://www.bugaevaiv@mail.ru>.
- Будняк Д. В. Тріада: етнос – мова – культура слов'ян / Данута Володимирівна Будняк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бугаро, 2003. – 132 с.
- Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування / Георгій Онисимович Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 546 с.
- Бурви́кова Н. Д. Воспроизводимые сочитания слов как лингвокогнитивная терминологическая проблема / Н. Д. Бурви́кова, В. Г. Костамаров // Филологические науки. – 2006. – № 2. – С. 45–53.
- Бусурина Е. В. Лингвокультурема "дурак" в русской языковой картине мира : дисс. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Бусурина Катерина Вадимовна. – СПб., 2004. – 209 с.
- Бухонкина А. С. Типы ассиметрии культурем (на материале французского и русского языков) [Электронный ресурс] : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.20. "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. С. Бухонкина. – Волгоград, 2002. – 23 с. – Режим доступа : <http://ruslan.ksu.ru/referat/734108.pdf>.
- Васейко Ю. С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Васейко Юлія Святославівна. – Київ, 2004. – 218 с.

- Вашенко Г. Г. Виховний ідеал : підручник / Григорій Григорович Вашенко. – [3-є вид.]. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
- Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
- Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 1999. – 780 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
- Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
- Весна Т. В. Ідеологічний та національно-культурний компоненти в семантичній структурі лексики політичного дискурсу (на матеріалі франко-і російськомовної преси 90х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Т. В. Весна. – Одеса, 2002. – 19 с.
- Вовк Хв. К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Кіндратович Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
- Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
- Волкова Т. Н. Педагогическая лингвокультурология : учебное пособие / Тамара Николаевна Волкова. – Иваново : ИГУ. – 82 с.
- Воркачев С. Г. Концепт Счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Вокарчев // ИАН. – 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47–58.
- Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–65.
- Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
- Воробьев В. В. О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ : доклады и сообщения российских ученых. – М. : Лев Толстой, 1999. – С. 96–117.
- Воропай О. Звичаї нашого народу : етнограф. нарис / Олекса Воропай ; [худож. оформлювач Л. Д. Киркач-Осипова]. – Харків : Фоліо, 2007. – 508 с.
- Выготский Л. С. Психология искусства : монография / Лев Семенович Выготский. – М. : Лабиринт, 2008. – 350 с.
- Гайдеггер М. Исток художественного творения / Мартин Гайдеггер // Работы и размышления прошлых лет / пер. с нем. – М. : Гнозис, 1993. – С. 144–165.
- Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми "Рослини" в українських фольклорних текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Галайчук. – Львів, 2004. – 21 с.

- Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; [за ред. О. Галича]. – К. : Либідь, 2001. – 448 с.
- Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
- Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Георгий Дмитриевич Гачев. – М. : Прогресс, 1995. – 479 с.
- Голубець М. Післяслово (Про Галину Журбу) / Микола Голубець // Дзвін. – 1994. – № 10. – С. 64.
- Голубовська І. Воля, доля, лихо як семантичні кванти українського культурного простору / Ірина Голубовська // Мова і культура. – К. : Вид. Дім Дмитра Бугаро, 2002. – Вип. 5. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 55–66.
- Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 40–47.
- Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Лотос, 2004. – 284 с.
- Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 39 с.
- Грицик Н. Коді національного мовомислення у поезії О. Олеся / Надія Грицик // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 240–245.
- Гришко В. Незгасна віра в людину / Василь Гришко // Багрянний І. Вибрані твори / [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 579–599.
- Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вельгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 2000. – 398 с.
- Гуревич П. С. Философия культуры / Павел Семенович Гуревич. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
- Гусейнов Г. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х / Гасан Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2003. – 272 с.
- Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Галина Василівна Дворецька. – [2-ге вид.]. — К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
- Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 317 с.
- Диброва Е. И. Современный русский язык. Анализ языковых единиц / Елена Иннокентьевна Диброва. – М. : Дрофа, 1995. – 184 с.
- Дорошевич О. Історія української літератури / Олександр Дорошевич. – [2е вид.] – Х., 1926. – 427 с.
- Дроздова С. О. Концепт "Влада" у сучасному російському політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

- 10.02.02 "Російська мова" / С. О. Дроздова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
- Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
- Єрмоленко С. Я. Мова в культурі народу (план-проспект) / С. Я. Єрмоленко, Т. А. Харитоновна, О. Б. Ткаченко, Г. М. Яворська [та ін.] // Мовознавство. – 1998. – № 4/5. – С. 3–17.
- Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
- Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / Світлана Яківна Єрмоленко . – К. : Наук. думка, 1987. – 247 с.
- Єщенко Т. Характеристика мовних особистостей українських поетів-девіантів / Тетяна Єщенко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 245–252.
- Жаботинская С. А. Концептуальний аналіз фреймов / С. А. Жаботинская // Вісн. Черкас. унту. Сер. "Філол. науки". – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
- Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Жайворонок В. В. Мовні знаки культури: спроба лексикографічного опису / В. В. Жайворонок // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 92–101.
- Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
- Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
- Журба Галина // Енциклопедія українознавства. Т. 2. Словникова частина / [за ред. проф. В. Купйович]. – Л. : Молоде життя, 1993. – С. 702.
- Журба Галина // Українська літературна енциклопедія / [за ред. І. О. Дзевєрін]. – К. : Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – Д–К. – С. 215–216.
- Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мов) / О. В. Зарубанна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55–59.
- Зайченко Н. Ф. Функціонування мовних знаків культури в художньому тексті як лінгводидактична проблема / Н. Ф. Зайченко, О. Л. Паламарчук // Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті Костянтина Трофимовича (1–3 квітня 1998 року) : у двох томах. – Львів : Літопис, 1998. – Том I. – С. 415–420.

- Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Дмитрий Константинович Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 675 с.
- Зленко Г. Довкола першої книжки Галини Журби / Григорій Зленко // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 83–84. – Серпень. – С. 114–117.
- Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / В. В. Иванов, Т. В. Гамкрелидзе. – Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та 1984. – 741 с.
- Иванова Л. П. Кавказ в русском языковом сознании XIX – XX столетий / Людмила Петровна Иванова. – К. : Изд. Дом Дмитрия Бураго, 2004. – 110 с.
- Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науковомистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / Вікторія Людвігівна Іващенко. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
- Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. Л. Іваненко. — К., 2007. — 34 с.
- Іларіон, митрополит (Огієнко І. І.) Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон, митрополит (Іван Іванович Огієнко). – К. : Обереги, 1992. – 422 с.
- Исаев М. И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / Магомед Измайлович Исаев. – [3-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 196 с.
- Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. – Кн. 1 : Перша половина ХХ століття : підручник / [за ред. В. І. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
- Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. – Кн. 1 : (1910–1930ті роки) : навч. посіб. / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1993. – 550 с.
- Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. – Кн. 2. – Ч. 1: 1940ві–1950ті роки : навч. посіб. / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1994. – 368 с.
- Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. : у двох книгах. – Книга 1 : [підруч. для студентів вищ. навч. закл.] / [за ред. О. Д. Гнідан]. – К. : Либідь, 2005. – 428 с.
- Каган М. С. Философия культуры / Мойсей Самойлович Каган. – СПб. : Перттрополис, 1996. – 416 с.
- Калашник В. Фольклоризм як знак національної культури та його рецепції в новітній українській поезії / Володимир Калашник, Микола Філон // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 433–438.
- Калениченко Н. Л. Українська проза початку ХХ ст. / Ніна Луківна Калениченко. – К. : Наук. думка, 1986. – 447 с.
- Каленюк С. О. Вживання лексеми "Бог" у романах "Волинь", "Марія" Уласа Самчука / С. О. Каленюк // Ну що б, здавалося, слова... (На пошану доктора

- філол. наук, проф. Надії Миколаївни Сологуб). – К., 2005. – С. 49–52.
- Каленюк С. О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції: дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Каленюк Світлана Олександрівна. – Київ, 2007. – 289 с.
- Калугина Т. В. Аспекты изучения христианских лингвокультурем [Электронный ресурс] / Т. В. Калугина // Изучение языка в аспекте проблем лингвокультурологии. – С. 107 – 109. – Режим доступа : // <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp44/kr> www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp44/kr.
- Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом "душа" (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурний аспекти): дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Каракуця Ольга Миколаївна. – Х., 2002. – 212 с.
- Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. трудов. – Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
- Карасик В. И. Лингвокультурологический концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
- Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград, 2002. – 168 с.
- Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987. – 216 с.
- Картунов О. В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.
- Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів, 2002. – 185 с.
- Клещова О. Є. Мова публіцистики Івана Багряного : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Клещова Оксана Євстахіївна. – К., 2003. – 226 с.
- Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Петрівна Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
- Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань / О. Ковальчук // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 38–40.
- Кодак М. П. Психологізм соціальної прози / Микита Пилипович Кодак. – К. : Наук. думка, 1986. – 163 с.
- Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / Владимир Викторович Колесов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 299 с.
- Кононенко В. І. Етнолінгводидактика: національно-культурні цінності (навчально-методичні рекомендації) / Віталій Іванович Кононенко. – ІваноФранківськ, 1997. – 52 с.
- Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : монографія / Віталій Іванович Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
- Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : збірник статей / Віталій Іванович Кононенко. – Київ – ІваноФранківськ, 2002. – 460 с.

- Кононенко В. І. Символи української мови / Віталій Іванович Кононенко – ІваноФранківськ : Плай, 1996. – 272 с.
- Кононенко П. Рідне слово : [підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів] / Петро Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 303 с.
- Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : тематичний словник / М. В. Кордон, В. І. Муляр. – Житомир : ЖІТІ, 2003. – 426 с.
- Корінний М. М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М. М. Корінний, В. Ф. Шевченко. – К. : Україна, 2003. – 384 с.
- Костомаров В. Г. Родной язык и другие языки / В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова // Русский язык в национальной школе, 1990. – № 9. – С. 3–8.
- Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Микола Іванович Костомаров; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вст. ст. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
- Кошарная С. А. В зеркале лексикона. Введение в лингвокультурологию / С. А. Кошарная. – Белгород : Изд-во Белгородского гос. университета, 1999. – 142 с.
- Кошарная С. А. Лингвокультурологическая реконструкция мифологического комплекса "человек – природа" в русской языковой картине мира : дисс. ...доктора филол. наук : 10.02.01 / Кошарная Светлана Алексеевна. – Белгород, 2003. – 467 с.
- Кравченко-Дондза О. Е. Художні і структурні особливості мови західноукраїнської прози 20-х років ХХ століття / О. Е. КравченкоДондза // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 33–37.
- Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні і текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Красавіна Валентина Василівна. – К., 2005. – 216 с.
- Краснобаєва-Чорна Ж. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурний вектори) / Жанна Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії. – К., 2006. – Випуск 14. – С. 27–30.
- Красных В. В. Когнитивная база или культурное пространство в аспекте изучения языковой личности / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация. – М., 1997. – Вып. 1. – С. 36–54.
- Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология / Виктория Владимировна Красных. – Москва : Гнозис, 2002. – 284 с.
- Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрат, Л. Г. Лузина ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
- Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : ИЯ РАН, ТГУ, 1997. – 331 с.
- Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине ХХ в. / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и наука конца 20 в. – М. : МГУ, 1995. – С. 212–214.

- Кузнецов Ю. Б. Психологізм української прози початку ХХ ст. / Ю. Б. Кузнецов // Українська мова в школі. – 1991. – № 2. – С. 30–35.
- Кузнецов Л. М. Етнолінгвістика / Л. М. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Яйцева]. – М., 1996. – С. 624–625.
- Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / Валерий Григорьевич Кузнецов. – М. : МГУ, 1991. – 192 с.
- Купина Н. А. Тоталитарный язык / Наталия Алексеевна Купина. – Екатеринбург – Пермь, 1995. – 428 с.
- Ладиняк Н. Б. Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. Б. Ладиняк. – К., 2007. – 15 с.
- Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Джон Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 306 с.
- Левченко Е. Украинская концептосфера и симболярій (лингвокультурологический аспект) / Елена Левченко // Славянские языки в свете культуры : сборник научных статей. – М. : ООО "А Темп", 2006. – С. 49–66.
- Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / Олена Левченко // Вісник національного університету "Львівська політехніка". – Львів, 2003. – № 490. – С. 105–113.
- Литвиненко Т. "Сад Гетсиманський" Івана Багряного як твір доби неоміфологізму / Т. Литвиненко // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 5. – С. 39–47.
- Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / [под ред. проф. В. П. Нерозняка]. – М. : Akademia, 1997. – С. 280–287.
- Лихачев Д. С. Русская культура / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – М. : Искусство, 2000. – 440 с.
- Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів [та ін.]. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
- Логвиненко О. Між заходом сонця та сходом місяця пішла в "похід життя" Галина Журба / Олена Логвиненко // Літературна Україна. – 2000. – 9 листопада. – С. 8.
- Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / Алексей Федорович Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 368 с.
- Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Прогресс, 1992. – 271 с.
- Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты : научные труды. – Архангельск, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства / [відп. ред., кер. авт. кол., упоряд. Ю. І. Римаренко]. – К. : Генеза ; Довіра. – 1996. – 942 с.
- Мануйлова Н. Штампы тоталитарного языка в современной русской прозе / Нина Мануйлова. – М. : Прогресс, 1993. – 274 с.
- Марусяк М. Компоненти змістової структури концепту "особистість" В. Стефаніка як складника етнокультури / Марія Марусяк //

- Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 445–451.
- Масенкіс Ю. Л. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії / Ю. Л. Масенкіс, М. В. Якименко. – К. : Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
- Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию : учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
- Маслова Т. Фразеологічна експлікація концепту "людина" (на матеріалі ареальної фразеології) / Тетяна Маслова // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 198–202.
- Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
- Мацько Л. І. Біблійні джерела стилістики / Л. І. Мацько // Питання стилістики української мови : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 74–79.
- Мацько Л. І. Мова є мистецтво... (О. О. Потебня) / Любов Мацько // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 56–60.
- Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
- Мацько Л. І. Теоретичні засади лінгвокультурологічного аналізу тексту / Л. І. Мацько // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 311–322.
- Медведев Ф. П. Українська фразеологія: Чому так ми говоримо / Федір Пилипович Медведев. – [2-ге вид., стер.]. – Х. : Вища шк., 1982. – 231 с.
- Медвідь Н. С. Індивідуально-авторська картина світу та засоби її вираження у художньому творі / Н. С. Медвідь // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – К. : Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 2. – С. 28–30.
- Медвідь Н. С. Лінгвокультурна репрезентація мовної універсалії "людина" у творчості Івана Багряного / Н. С. Медвідь // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Випуск 382 – 384. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2008. – 340 с. – С. 250–253.
- Медвідь Н. С. Мова соціально-психологічної прози як джерельна база лінгвокультурологічного дослідження / Н. С. Медвідь // Філологічні науки : збірник наукових праць. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С.

92–97.

- Медвідь Н. С. Проблема статусу лінгвокультурології у мовознавстві / Н. С. Медвідь // Наука і сучасність : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Том 59. – К. : Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 212–217.
- Медвідь Н. С. Семіотичний підхід до лінгвокультури, методологія та методи її дослідження / Н. С. Медвідь // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 263–268.
- Медвідь Н. С. Формули мовного етикету у лінгвокультурному аспекті (на матеріалі прозових творів Івана Багряного) / Н. С. Медвідь // Наукові записки. – Випуск 75 (4). Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 246 – 250.
- Мелешко В. Особливості прочитання роману І. Багряного "Сад Гетсиманський" / В. Мелешко, П. Хропко // Збірник наукових праць ПДПУ. Серія "Філологічні науки". – Полтава, 1999. – Вип. 2 (6). – С. 33–44.
- Міфи України. За кн. Георгія Булашева "Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях" / [перед. Ю. Буряка]. – К. : Довіра, 2006. – 383 с.
- Мовна У. В. Традиційно-побутова культура Галичини на сторінках львівської преси 1811–1848 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / У. В. Мовна. – Львів, 2000. – 17 с.
- Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – [2-е вид.]. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
- Овчарова Г. Б. Опыт лингвокультурологического исследования современной русской политической речи : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01/ Овчарова Галина Борисовна. – Краснодар, 2001. – 258 с.
- Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Євген Онацький. – БуеносАйрес, 1957–1960. – 2148 с.
- Опарина Е. О. Лингвокультурология: Методические основания и базовые понятия [Электронный ресурс] / Е. О. Опарина. – Режим доступа : <http://www.russian.slavica.org/article506.html>.
- Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко ; [перед. Марії Зубрицької]. – К. : Вид-во Соломія Павличко "Основа", 2002. – 679 с.
- Пивоваров М. Майстерність психологічного аналізу (Роман "Повія" Панаса Мирного) / Максим Пивоваров. – К., 1960. – 164 с.
- Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации : монография / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово : Графика, 2004. – 386 с.
- Пименова М. В. Концепт как основная единица ментальности [Электронный ресурс] / М. В. Пименова // Русский язык: исторические судьбы и современность : материалы II Международного конгресса русистов-исследователей. – М. : МГУ, 2004. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004>.
- Плющ М. Естетичний та емоційно-прагматичний аспекти формування мовної особистості учнів на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів / Марія

- Плющ // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів. – Рівне, 2006. – С. 18–23.
- Погребенник Ф. Мемуари Галини Журби (про літературне життя Києва) / Федір Погребенник // Визвольний шлях. – 1999. – Листопад. – Кн. 11 (608). – С. 1469–1472
- Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка [та ін.]. – [2-е вид.] — К. : Генеза, 2004. – 736 с.
- Політологія / [за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського]. – К. : Вища шк., 1998. — 372 с.
- Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Лев Михайлович Полюга. – [3-є вид.]. – К. : Довіра, 2007. – 477 с.
- Попова З. Д. Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 1999. – 148 с.
- Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропоцентрической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры. – 1999. – С. 25–33.
- Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – Х. : Мирный труд, 1913. – 495 с.
- Потебня А. А. Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потебня ; [сост. И. В. Иванько, А. И. Колодная]. – М. : Искусство, 1976. – 524 с.
- Потебня О. О. Актуальні питання мови та культури : зб. наук. праць / редкол. Б. М. Ажнюк, В. М. Брицин [та ін.]. – К. : Вид. Дім Дмитра Бугаро, 2004. – 368 с.
- Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : монография / Ирина Владимировна Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.
- Прохорова С. М. Национально-культурный компонент и когнитивная лингвистика / С. М. Прохорова // Национально-культурный компонент в тексте и языке : материалы II Международной научной конференции 7–9 апр. 1999 г., Минск : в трех частях. – Минск : БГУ, 1999. – Ч. 1. – С. 4–7.
- Психологічна енциклопедія : А–Я / [авт.-упор. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
- Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряева. – Л. : Свічадо, 2001. – 160 с.
- Радзівська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору та руху / Т. В. Радзівська // Мовознавство. – 1997. – № 4/5. – С. 17–26.
- Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // ИАН. Серия литературы и языка. – 2000. – Т. 59. – № 3. – С. 3–14.
- Релігієзнавчий словник / [за ред. проф. А. Колодного і Б. Ломовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
- Римаренко Ю. Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійнотермінологічний інструментарій, концептуальні підходи / Ю. Римаренко, В. Чернець, Ю.

- Шемшученко [та ін.] ; [ред. Ю. Римаренко]. – К., 2001. – Ч 2. – Кн. 1–3. :
Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. – "А-Л" (Кн. 1). – 458 с.
- Рудакова А. В. Методика описания содержания концепта БЫТ в русском языке / А. В. Рудакова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – С. 121–126.
- Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – К. : ЕксОб, 2000. – 208 с.
- Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник для студ. гуманітарних спец. вищ. навч. закл.] / Віталій Макарович Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. — 392 с.
- Русанівський В. М. Мова химерного роману / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 3–21.
- Савченко З. Біблійно-християнські мотиви та образи в романі "Сад Гетсиманський" / З. Савченко // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 57–61.
- Саєнко В. П. Поетична культурологія Ліни Костенко / В. П. Саєнко // Актуальні проблеми літературознавства : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Навч. книга, 1998. – Т. 3. – С. 80–90.
- Самусенко О. М. Втілення міфопоетичної картини світу в художніх текстах та їх телеверсіях: образ води і вогню / О. М. Самусенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ "Київ. унт", 2001. – Вип. 10. – С. 25–28.
- Сварог В. Про мертве і про живе / В. Сварог // Нові дні. – 1958. – Ч. 100. – С. 6–11.
- Світ Івана Багряного. За матеріалами обласної науково-практичної конференції. Чернігів, вересень 1996 року. – Чернігів, 1996. – 58 с.
- Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
- Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси, 2004. – 276 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
- Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура педагога : практикум : навч. посіб. / Олена Миколаївна Семенов. – К., Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. – 251 с.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдуард Сепир ; [В. Д. Мазо (ред.) ; перевод с англ. ; под ред. А. Е. Кибрика]. – М. : Прогресс, 1993. – 655 с.
- Скляревская Г. Н. Словарь православной культуры / Галина Николаевна Скляревская. – СПб. : Наука, 2001. – 832 с.
- Словарь української мови : в чотирьох томах / упоряд. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – [за виданням 1907–1909 рр.]. – К. : Довіра – Рідна мова, 1997. – Т. 1. – А–Ж. – 494 с.

- Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – [3-є вид.]. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
- Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди]. – [3-є вид.]. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
- Словник українського сакрального мистецтва / за ред. М. Станкевича. – Львів : Аф іша, 2006. – 286 с.
- Словник української мови : в 11ти томах / редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2. – 550 с. ; Т. 4. – 840 с. ; Т. 5. – 840 с.
- Слухай (Молотаєва) Н. В. Міф опростір художнього тексту: етноміфологеми Т. Шевченка у логіко-лінгвістичному аспекті / Н. В. Слухай (Молотаєва) // Ритуально-міфологічний підхід до інтерпретації літературного тексту : зб . наук. праць. – К., 1995. – С. 11–21.
- Слухай (Молотаєва) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко / Наталья Витальевна Слухай (Молотаєва). – К., 1995. – 486 с.
- Соколовский М. Г. Западноевропейский роман эпохи Просвещения. Проблемы типологии / М. Г. Соколовский. – Киев – Одесса : Вища школа, 1983. – 129 с.
- Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Надія Сологуб // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43–47.
- Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
- Соціологічна енциклопедія : А–Я / [ред. кол. В. І. Астахова ; укл. В. Г. Городенко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
- Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
- Степанова М. А. Психологическое лицо литературы / М. А. Степанова // Вопросы психологии. – Май–июнь. – 2000. – С. 109–122.
- Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Стецій Вадим Федорович. — Слов'янськ, 2003. — 219 с.
- Тарнавський О. Творчість Івана Багряного – одіссея людини над прірвою / О. Тарнавський // Тарнавський О. Відоме й позавідоме / [вступ. ст. О. Бурячківського ; упор. М. Коцюбинської]. – К. : Час, 1999. – С. 362–370.
- Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры. – 1999 . – С. 13–24.
- Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
- Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учебное пособие] / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
- Тихий сум Галини Журби // Дзвін. – 1990. – № 1 (543). – Січень. – С. 34–35.
- Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / Олег Володимирович Тищенко. – К. : КДЛУ, 2000. – 236 с.

- Ткаченко А. О. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства /
Анатолій Олександрович Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
- Ткачук М. Наративні моделі українського письменства / Микола Ткачук. –
Тернопіль : ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
- Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. Л. П. Коврига, Т. В.
Ковальова, В. Д. Пономаренко ; за ред. доктора філол. наук, проф. В. С.
Калашника]. – Х. : Белкар-книга, 2005. – 800 с.
- Толстой Н. И. Язык и народная культура : очерки по славянской мифологии та
етнолінгвістике / Никита Ильич Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
- Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособ.
/ Борис Викторович Томашевський. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
- Тульчинська Н. М. Своєрідність художнього вираження психологізму у
творчості Григора Тютюнника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.
філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / Н. М. Тульчинська
. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.
- Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация : учеб.
пособ. / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – М. : ГИС, 2005. – 243 с.
- Ужченко В. Д. Актуальні питання розвитку української мови : [посібник
для магістрантів] : Вступ. Лексикологія. Фразеологія / Віктор Дмитрович
Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 148 с.
- Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української
фразеології : дис. ...доктора філол. наук : спец. 10.02.02 / Ужченко Віктор
Дмитрович. – Луганськ, 1994. – 453 с.
- Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д.
Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
- Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному
висвітленні : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ужченко Дмитро
Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.
- Україна в словах : мовоукраїнознавчий словник-довідник : [навч. посіб. для
учнів ЗОШ, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає українську мову] / [
упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : Просвіта, 2004. – 704 с.
- Україна : повна енциклопедія / авт.-упоряд. В. М. Складенко [та ін.]. – Х. :
Фоліо, 2006. – 463 с.
- Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О.
Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.]. – [3-є вид., зі змінами і доп.
]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
- Українська радянська енциклопедія : в 12 томах / гол. ред. М. П. Бажан. – К. :
УРЕ, 1982. – Т. 8. – 528 с.
- Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упор., прим. та біогр.
нариса А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк ; вст. ст. А. П.
Пономарьова ; іл. В. І. Гордієнка]. – [2-е вид.]. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.
- Уорф Б. Ли. Наука и языкознание. О двух ошибочных воззрениях на речь и
мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как
слова и обычаи влияют на мышление / Бенжамин Ли Уорф // Зарубежная

- лингвистика. – Москва : Прогресс, 1999. – С. 92–105.
- Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формирование языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 108 – 140.
- Фащенко В. В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії / Василь Васильович Фащенко. – Одеса : Маяк, 2005. – 640 с.
- Филкова П. Диахронический аспект лингвокультурологии / П. Филкова // VIII Международный симпозиум МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века. – Велико Тырново, 2002. – С. 32–40.
- Филкова П. Сопоставительная лингвокультурология (проблемы и задачи) [Электронный ресурс] / П. Филкова. – Режим доступа : <http://www.russian.slavica.org/article507.html>.
- Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
- Фразеологічний словник української мови / редкол. Л. С. Паламарчук [та ін.]. – [2-ге вид.]. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – 529–980 с.
- Франко І. З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів : у 50ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 41. – С. 326–335.
- Франко І. Принципи і безпринципність / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів : у 50ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 34. – С. 363–368.
- Хроленко А. Т. Лингвокультуроведение / Александр Тимофеевич Хроленко. – Курск : РОСИ, 2001. – 180 с.
- Хроленко А. Т. Теория языка / Александр Тимофеевич Хроленко. – Курск : КГПУ, 2002. – 322 с.
- Чорновол-Ткаченко О. О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 "Англійська мова" / О. О. Чорновол-Ткаченко. – Х., 2007. – 20 с.
- Чудинов А. П. Политическая лингвистика : учеб. пособ. / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – [2-е изд., испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
- Чулкина Н. Л. "Вещный мир" повседневности как объект лингвокультурологии / Н. Л. Чулкина // Русский язык и культура (изучение и преподавание) : сборник. – М. : ЭКОН, 2000. – С. 105–106.
- Шаклеин В. М. Лингвокультурная ситуация и исследование текста / Виктор Михайлович Шаклеин. – М. : Общ-во любителей русской словесности, 1997. – 184 с.
- Шевнюк О. Л. Культурологія : навч. посіб. / Олена Леонідівна Шевнюк. – [3-є вид.]. – К. : Знання –Прес, 2007. – 353 с.
- Шевченко М. В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультурем в українському поетичному мовленні : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Шевченко Мирослава Вікторівна. – К., 2002. – 218 с.

- Шевчук М. "Вічний" сюжет у національних шатах / М. Шевчук // Суспільствознавчі науки та відродження нації. – Кн. 1. – Луцьк, 1997. – С. 117–119.
- Шейгал Е. И. Лингвокультурология: Языковая репрезентация этноса : [учеб.-метод. пособие к спецкурсу для студ. фак-тов иностр. яз.] / Е. И. Шейгал, В. А. Буряковская. – Волгоград : Перемена, 2002. – 178 с.
- Шкатова Л. А. Принципы и методика лингвокультурологического анализа / Л. А. Шкатова // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : тез. Междунар. науч.практ. конф., Челябинск, 7–9 дек. 2001 г. / [под ред. Е. А. Азнамеевой]. – Челябинск, 2001. – С. 14.
- Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : [енциклопедичний словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики] / Ірен Борисівна Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
- Шугай О. Іван Багряний, або Через терни Гетсиманського саду / Олександр Шугай. – К. : Рада, 1996. – 480 с.
- Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності / Наталія Микитівна Шумило. – К. : За друга, 2003. – 354 с.
- Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология / Григорий Петрович Щедровицкий. – М. : Прогресс, 1997. – 462 с.
- Юриняк А. Літературні жанри. Ч. II. Повість. Поема. Драма / Анатолий Юриняк. – Каліфорнія, 1979. – 362 с.
- Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2/3. – С. 43–49.
- Яворская Г. М. О концепте "дом" в украинском языке / Г. М. Яворская // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / [отв. ред. Ю. Д. Апресян]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 716–727.
- Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада / Галина Михайлівна Яворська. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 286 с.
- Якобсон Р. Работы по поэтике: переводы / Роман Якобсон; [под ред. М. Л. Гаспарова]. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.
- Яковлева О. "Потойбіччя" в уявленнях прадавніх українців / Ольга Яковлева // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 3. – С. 77–85.
- Ярова А. Г. Мова художніх творів Івана Багряного: дієслівна синоніміка / Алла Григорівна Ярова. – Суми : Мрія-1, 2002. – 112 с.
- Keesing R. M. Radical cultural difference. Antropology's myth? / R. M. Keesing // Language contact and language conflict. – Amsterdam – Philadelphia, 1994. – P. 3 – 23.
- Matuszewski I. Slowaski i nowa sztuka. (Modernizm) / I. Matuszewski. – Warszawa, 1911. – 274 с.